

MINERVA

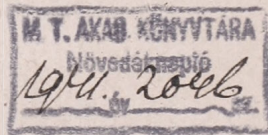
SZERKESZTI
THIENEMANN TIVADAR

XIX. ÉVFOLYAM

1941

304205

XIX. évfolyam

I.—X. szám

MINERVA

SZERKESZTI
THIENEMANN TIVADAR

TARTALOM

ZOLNAI BÉLA: Erdély egyeteme.

SZIVA JÓZSEF: Pesszimizmus, részvét, szeretet. Jelentés
a legújabb német irodalom tárgyában.

ORSÓS MARGIT: Az idyll.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ: A nyugati filozófia keleti
megvilágításban.

ÚJ KÖNYVEK.

BUDAPEST, 1941.

A MINERVA lezárta tizenkilencedik évfolyamát. Visszatekintve a végzett munkára, úgy érezzük, hogy a Minerva jegyével kiadott tanulmányok sokféle módon, váitakozó sikerrel, de egy akarattal és egyenlő buzgalommal igyekeztek megközelíteni azt a célt, amit folyóiratunk kezdettől fogva maga elé tűzött és a szellem-történet szóval jelölt meg. A Minerva tanulmányai ebben a célban egymásra találtak, mert különbség nélkül arra törekedtek, hogy a történelmi gondolkodást az idealizmus és a filozófiai tudatosság magasabb fokára emeljék. Ez a törekvés fogja vezetni folyóiratunkat továbbra is. Ezután is lemondunk az extenzív gondolatterjesztés eszközeiről és tartózkodni fogunk a népszerűsítés gyakorlati eljárásaitól. Meddőnek tartunk minden polémiát és tárgytalannak érezzük a tudománypolitikai kompromisszumokat és áthidalásokat. A Minerva a maga zárt körén belül minden sorával tovább akar munkálni távoli célja megvalósításán, tudva azt, hogy a történelmi múlt a mi jelenünk egyik élő alkotó eleme: hogy a történelem tudománya semmiféle módszernél nem állapodhatik meg, mert maga is folytonos küzdés, haladás és teremtő fejlődés, mint az élet maga: folytonos újrakezdés és revízió, amely önmagunkból indul ki és önmagunkhoz tér vissza. Hisszük, hogy továbbra is lesznek, akik törekvéseinkben támogatni fognak.

A Minerva-Társaságra és folyóíratra vonatkozó minden közlemény a Minerva-Társaság címére küldendő. Budapest, Múzeum-körút 6—8. Bölcsészeti kar. Német Intézet.

*A Minerva-Társaság tagdíja: évi 8 pengő, amely részletekben is beküldhető. Előfizetés jogi személyeknek évi 12 pengő. Könyvkereskedésben 16 pengő. A póstatakarékpénztári csekkszámla száma: *38.688.*

ERDÉLY EGYETEME.

HÁBORÚK, NAGY VILÁGNÉZETI ÁTALAKULÁSOK idején szokott megtörténni, hogy főiskolák költözködni kényszerülnek. Tanár és tanítvány vándorbotot ragad, menti ami menthető, könyv és műszer, — néha csak a puszta élet, de mindig megmenekül a legértékesebb: a lélek, a gondolat, a szellem, amely az elhagyott falakból talán örökre más tájakra költözik. Csöndes tragédiák ezek, nem olyan hangosak és teatrálisak, mint a politikum összeomlásai, birodalmak katalizmai, országok tűzvésze, de a megmentett istenség új életet fakaszt a száműzetésben. Az újkor hajnalát keltezik Bizánc fényének kialvásától, mikor a Rómából keletre költözött ókori kultúra visszamenekül Nyugatra és átmenti a humanizmust az ősi Itália földjére: a reneszánsz diadalmát termékeny hontalanság nőteti. A huszita Prágából emigráló diákok új alma mater-t kaptak Lipcsében, ahol immár ötszázharmincegy éve őrzik az elragadott Palladiumot.

A magyar főiskolák sorsában is az ország dicsősége borul el vagy derül fényességre. A pécsi egyetem utolsó hallgatói a mohácsi csatában estek el. Az egyetemek legérzékenyebb műszerei a nemzeti élet nagy gépezetének: a legcsekélyebb világnézeti földrengést regisztrálják, működésük a politikai erők harmóniájától függ. A nemzet örlelke a tudomány csarnokaiban formálódik, itt adja át a régi generáció a vezetés alkotó-titkait az újnak, itt forrong a tagadás és haladás szelleme, hogy hagyomány legyen belőle. Most, hogy Erdély menekült egyeteme az Alföldről ismét visszaköltözik új honfoglalásra, a rónaságról az erdőkön-túli, titokzatos Transylvania hegyei közé, magunkba kell szállnunk és föl kell vetnünk az egyetemi gondolat trianoni sorsváltásai láttára a „honnan és hová“ örök kérdését.

*

Az erdélyi egyetemi gondolatnak ötszázados történetét

négy, élesen elhatárolható korszakra kell osztani. Az első, a leghosszabb, de hányatott korszak, 1581-től 1872-ig tart, huzamos megszakításokkal. Erdély első egyeteme évtizedekkel megelőzi a nagyszombati Pázmány-univerzitást: Kolozsvárott Báthory István fejedelem és lengyel király alapított jezsuita egyetemet, Vlnából keltezett oklevelével. Ez a teológiai és filozófiai kollégium — a magisteri és doktori fokozatok adományozási jogával fölruházva és tizennégyezer holdnyi vagyonnak birtokában — testvére volt az egyidejűleg létesített vlnói Báthory-egyetemnek, amelyet a világháború utáni Lengyelország restituált, hogy 1940-ben ismét megszűnjön.

A kolozsvári Academia III. Károly diplomájával lendült föl (1732). Mária Terézia a jezsuiták eltörlése után a piaristákra bizza a főiskola vezetését, a két fakultás mellé jogi és orvosi kart állít föl és a német mintára megnagyobbított egyetemet fölruhazza a rektorválasztás, valamint a pecsét-használat jogával... II. József visszafejleszti a négyfakultásos egyetemet líceummá, de az orvosi stúdiumok önállósulva, mint Institutum Medico-chirurgicum fönmaradnak egészen az új egyetemalapításig, a jogi tanfolyam pedig 1863-ban ismét akadémiai rangra emelkedik.

Erdély szellemisége mindig a lélekformáló, őrző és haladó iskolában látta önmagának eszményesülését. Mikes a tizennyolcadik század-eleji Franciaországra mondta, hogy „jó iskola“. A legfőbb értékjelzõt jelenti ez a szó az erdélyi író ajkán, akinek gondolkozásában természetes ösztönnel egyesül ország és iskola. Hiszen Erdély a magyarság legnagyobb, legjobb iskolája a tizenhatodik század óta. Erdélyben pedig, sok más főiskola tündöklése és halványulása után, Kolozsvár iskolasága került az első helyre: ezért alapította Ferencz József, régi egyetemi tradíciók helyén, Kolozsvárott az erdélyi egyetemet, amely körül már az alapításkor, 1872-ben gondterhes Nemtők lebegtek. Míg a pestbudai egyetem megétöl, várostól függetlenül, országos problémáktól mentesen, egyeduralkodói helyzetben magát a tiszta ész tudományának szentelhette, a kolozsvári új főiskolának harcolnia kellett az egyenrangúságért; beilleszkedni helyi hagyományokba és a végvári magyarság helyzetébe; ápolni a lát-

ható, élő erdélyi multat; egy külön tudattal bíró, dicsőséges országrész lelkéből fejlődni; erdélyinek és ugyanakkor országosnak lenni; több nemzet együttélésének atmoszférájában mélyebb magyarságélményből és humánumból inspirációt meríteni; érezni egyetem és kincses város, modern laboratórium és tündéri Erdély egymásrautaltságát; keresni, az Alföld és a Dunántúl fölött, közvetlen kapcsolatokat Európával; az európaiság kötelezőbb törvényét ismerni, mert ez is magyar fegyver ó és új Dácia földjén...

Erdély egyeteme elvégezte a föladatokat, amiket reá-bíztak, a százados elődök és Nagymagyarország. 1872 és 1919 között második főiskolája volt az országnak, a nyugati határszélekről épűgy kapva hallgatókat, mint a Délvidékről professzort, a Felvidékről tanársegédet. Tagadhatatlan, hogy egyénisége más volt, mint a Pázmány-egyetemé, mert egyéniség volt, néha talán egészen a különccségig, de a szellemi versengés a két egyetem között kezdettől fogva termékenyítőleg hatott. Éppen ez mentette meg a kolozsvári alma mater-t a szűkkörű regionalizmustól, mert az ország szeme rajta függött és mert az erdélyi lélek — századok beidegződése folytán — erősebben reagál a nemzet sorsával összefüggő hatásokra. Imre Sándor szavait idézve: az erdélyi szem látja a veszedelmeket; az erdélyi ész folytonosan keresi az ellenállás, a menekvés, a megerősödés eszközeit; az erdélyi érzületben uralkodik a közért, a magyarság sorsáért való felelősség érzése, a részletmunkának nagy célok szolgálatában való folytatása. (Nagyenyedi Album, 1926.)

*

A kolozsvári egyetem már a megszületésénél abban különbözött a budapestitől, hogy kizárta a theológiát studiumai közül és helyébe — a korszak pozitivistá szellemének megfelelően — a természettudományok fakultását állította. Így állott elő az a helyzet, hogy három theológiai főiskola is működött a hittudománytalan egyetem székhelyén: egy református, egy unitárius és a piaristák Kalazantinuma és ezek a papképzők szállították a filozófiai karok legszolidabb hallgatóit. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy Erdélyben az egyházak öntudatos, befelé-zárkózott és mégis egy-

másra-figyelő, de barátságosan együttműködő közületeket alkotnak, a nemzeti élet természetes és szabad keretét szolgálva: kitűnik, mennyivel komplikáltabb lelki milieuban kellett működnie a kolozsvári egyetemnek. Az egyetemenkívüli motívumokat növelte az oláh és szász kultúra állandó jelenléte, közelsége és a szövevényes lelki helyzetre rátette: a koronát az alapító törvénynek az a kijelentése, hogy a megszűnő királyi jogakadémia és orvossebészeti intézet helyén „a tanszabadság alapján“ egyetem állíttatik föl. A vallásszabadság és a három szabad nemzet klasszikus hazája másfajta főiskolát nem ismerhetett volna magáénak. Igaz, hogy a tanszabadság elvét sohasem definiálták, épúgy, mint ahogy az egyetemi autonómia sincs körvonalazva, de mégis él mind a kettő és erőt ad annak, ki hisz benne és hitvallóan cselekszik a szabadság fegyelmező ereje szerint.

Tagadhatatlan, hogy az erdélyi lélek puritanizmusa és misszió-tudata kialakított valami ellenzékiiséget a budapesti iskola világszemléletével szemben. Az első tanárok között működött az utolsó magyar polihisztor, Brassai Sámuel, ez a zseniális torzó, akinek tehetsége — lángész és dilettantizmus téerein — nem tudott egy mederbe koncentrálni. Magányos hegycsúcs, amelyre csodálva-félve néznek, — de ki merné bejárni meredélyeit? Csak az erdélyi tudományos milieu kiváltságos és büszke árvaságában született meg az *Acta Comparationis Litterarum* című polyglott folyóirat (1877—1890), amely az egész világgal összeköttetést tartott fenn és egy új nemzetközi tudomány alapjait vetette meg Petőfi világirodalmi hatását kutatva...* Csak az erdélyi mélyen magyar és kitárulóan emberi szemléletben született meg az a szellemtudományi spiritualizmus (Brassai, Meltzl), amely szembehelyezkedett az uralkodó népies-reális irodalomfölfogással és amely a nyelvi jelenségek szemléletében a modern idealizmus filológiájának és esztétikájának előfutárja lett (Imre Sándor, 1879). A természettudományok egyeteme — amelyen a biológus Apáthy István működött, életét megsztva Kolozsvár és a nápolyi *Stazione Zoologica* között — megteremtette az első filozófiai iskolát, Böhm Károly objek-

* V. ö. Vilma de Szigethy, H.-F. Amiel, Szeged, 1929 (*Études Françaises*).

tív idealizmusában, mely Auguste Comte pozitivizmusából szívta valóságérzékét, hogy a kritikai bölcselet, a szellemi valóságok szabad légkörébe emelkedjen. Böhm Károly tanítványai ma a szeged-kolozsvári és a debreceni egyetem tanszékein ülnek és az egyházi, akadémiai ékesszólás, a filozófiai essay mesterei (Bartók György, Ravasz László, Makkai Sándor). Nem véletlen, hogy míg Budapesten a filozófiatörténet jelentette a bölcselkedést, a modern magyar gondolkodás másik eredeti filozófusa, Pauler Ákos, Kolozsvárt kezdte professzori működését.

A kolozsvári egyetemről szólva, nem feledkezhetünk meg arról, hogy igazi magyar diákélet, a selmeci bányászakadémia régi hagyományainak ápolása mellett, csak Kolozsvárott volt. Budapest igen nagy keret az egyetemhez, de még nem annyira nagy, hogy benne külön diáknegyedek, művésztelepek keletkezhettek volna. Kolozsvár egésze egy nagy Quartier Latin volt, százados sikátorokból égre csúcsosodó gótikus templomaival, régi kollégiumaival, könyvtárával, mely a világ egyik legmodernebb intézménye; terein középkori és modern szobrászművészetünk remekeivel; két színházával, amelyekben a romantikus Shakespearet, a hősi Corneille-t és a bánkábni magyar tragédiákat egyformán ápták; sétatereivel, téli sportjával és a templomtér körüli korzóval, amelyeknek lelkét a négyszögben keringő ifjúság adta. Az egyetemi hallgatók között nyilván az ország minden részéről odaseregülő jogászság dominált, mert a kolozsvári kispolgár minden egyetemi polgárt jogásznak nevezett...

*

Akiknek a szomorú sors adatott, hogy jelen legyenek a Ferencz József-egyetem katonai megszállásánál, életük legfájdalmasabb pillanatának érezték a drága kincsek elnémuló, védtelen átadását. A „noli tangere circulos meos“ örök világtörténelmi jelene ismétlődött meg, mikor reménytelenül porba hullani látszottak az erdélyi és magyar tudósság legszebb álmái. A menekülő Ferencz József-egyetem Szege-den kapott ideiglenes elhelyezést és a visszatérés a trianoni korszak sötét égboltozatának legtávolabbi horizontján alig derengett. De annak a törhetetlen hitű professzornak lett

igaza, aki névjegyére az elmúlt húsz éven keresztül is azt nyomatta: kolozsvári egyetemi tanár.

A száműzetés fájalmát még fokozta az a meg nem akadályozható propaganda, amit az otthagytott egyetem új birtokosai külföldön folytattak: az erdélyi magyar népművészet gyönyörű termékeiből rendeztek a maguk cégére alatt kiállításokat; a magyar mult alkotásait mutogatták a saját kultúrájuk ősiségének bizonyosságául; a kolozsvári magyar egyetem intézeteinek fényképeit terjesztették szakkönyvekben és népszerű revűkben; a magyar történelem dicsőségét kisajátították a maguk számára; az újkori Erdélynek a nyugati kultúrával való összeköttetéseit a maguk európaiságának bizonyítására könyvelték; nemzeti dogmák és illúziók ápolására gazdagon dotált támadó folyóiratokat indítottak és a tudományt a sovinizmus szolgálatába állították. Kolozsvár lett Románia kirakata Nyugat felé...

Közben a szegedi Ferencz József-egyetemnek semmiből kellett magát újjáteremtenie. A porából-megéledés csodája bekövetkezett. Szeged nem lett babyloni fogság a hontalan egyetem számára, hanem inkább egyptomi megerősödés egy új Kanaánba-visszatérésre. A csorbíthatlan erdélyi lélek és a fiatal alföldi gondolat egymásra talált. A dunántúli Klebelsberg Kunónak sikerült fölrázni a megmaradt ország lelki ismeretét: a lefegyverzetségek éveit fölhasználhatta a szellemi várak kiépítésére.

*

Szegeden második virágkorát élte a Ferencz József-egyetem. Az elveszett könyvtár helyébe szinte máról-holnapra kétszázezer kötetnyi modern gyűjtemény keletkezett a muzeális anyagban jelentős Somogyi-könyvtár mellé; modern, tágas klinikák épültek, az egyetem méltó architektúrais elhelyezést kapott és a természettudományi intézetek a réginél szűkebb keretek között is folytatták a munkát: az erdélyi származású Szentgyörgyi professzor megszerzi kémiai fölfedezéscivel Magyarországnak az első Nobel-díjat, ami egy magában is bizonyítja, hogy nem a tanszékek száma, az intézmények költérfogata, hanem a belső szellem, a hit és a tudomány számára való tehetség adja meg az egyetem értékét.

A háború után föllendülő nemzetközi tudományos csereélet szintén kedvezett a Szegeden működő erdélyi egyetem nyugati orientációjának. A német birodalomból, Ausztriából, Franciaországból, Itáliából, Angliából írók, tudósok, publicisták és politikusok oly számosan keresték föl a szegedi egyetemet, hogy a tanács indíttatva érezte magát a külföldi előadók számára emlékérmet alapítani, ezzel a fölírással: *Regia Universitas Litterarum Hungarica Francisco-Josephine olim Clandiopolitana nunc Szegediensis, 1872, Pro aureis ingenii donis donum aeneum*. A díszdoktorok száma igen megnövekedett, jelezve, hogy a Ferencz József-egyetem háliját a világ tudományosságának és humanizmusának sok kiválósága — leginkább az angol-amerikai kultúra köréből — kiérdemelte. Lord Rothermere egymaga 100.000 pengőt adományozott az egyetemnek. Élénkebb lett a személyes összeköttetés északi rokonainkkal, a finnekkal, az észtekkel, valamint százados történelmi barátságunk Lengyelországgal. (A lengyel tudomány veterán hőse, Zdziechowski, a vilnói Báthory-egyetem rektora, egyik leglelkesebb híve lett a magyar kultúra ügyének: országának összeomlása előtt halt meg és nem láthatta Magyarország megnagyobbodását.) Szegeden indultak meg a Ferencz József-egyetemnek ma már egész kis könyvtárt kitevő kiadványai magyar és külföldi nyelveken, ACTA címmel, a tiszta és érdeknélküli tudományt terjesztve, minden propaganda kizárásával. Ez volt a felelet arra a politikára, mely az erdélyi magyarság szellemi javainak lerombolásával Keleteurópa határait négyszáz kilométerrel nyugatabbra toltá.

Az Acta matematikai és botanikai folyóiratai Ausztráliáig és Alaszkáig vitték Szeged, Ferencz József és a zseniális erdélyi matematikusok, a Bolyaiak nevét. A szegedi egyetem — fölismerve a külföldnek szóló publikációk nemzeti fontosságát és nem féltve magyar nyelvünket, hétszázéves magyar irodalmunkat a latin, francia, német-nyelvű disszertációktól — a magyar egyetemek között elsőnek vezette be az idegennyelvű, illetőleg kétnyelvű téziseket. Ezzel egyszeriben megoldást nyert az a probléma, hogy a magyar szellemtudományok munkásai milyen témákkal és milyen nyelven kapcsolódjanak be a nemzetközi tudományos egyiütt-

működésbe, hogy megőrizzék magyar öncélúságukat és a nemzetükhöz szólhassanak továbbra is. A megszállás előtti Kolozsvár munkásságában már fölvetődött a kérdés. *Haraszti Gyula*, az első francia filológiai tanszék tanára, 1895-től kezdve, párisi tudós társaságok sorozataiban, francia könyvkiadóknál publikálta külföldi témákra vonatkozó kutatásait, magyar nyelvű működése számára inkább a népszerűsítő, közvetítő feladatokat tartva fenn. A szegedi filológusok, *Bleyer Jakab*nak, a kolozsvári, később budapesti professzornak tanítását tették magukévá: két nyelven adták ki olyan kutatásaikat, amik egyfomán érdeklik a nemzetközi és a különlegesen magyar tudományosságot. Így lett magyarabb, sőt már regionális jellege a szegedi egyetem publikációinak, amelyek mégis bele tudtak kapcsolódni az egyetemes reszpublika érdekkörébe, amint azt a trianoni korszakban német, francia és olasz folyóiratok, rólunk megjelent könyvek — *André Thérive*, *Aldo Dami*, *Pierre Delattre*, az orosz *Antoine de Grunewald* írásai — mutatják. Ez a regionalizmus nagy érdeme a Ferencz József-egyetem szegedi működésének: föl tudta ismerni a „genius loci“ követelményeit és a nemzetközi, országos tudományt helyi föladatak elvégzésével szolgálta, a szegedi paprikán végzett kísérletekkel, a néprnyelv kutatás folyóirataival, a folklorisztikai tanszék szervezésével, a tárgyi néprajz muzeális munkáival, az alföldi közegészség és népbetegségek tanulmányozásával, az Alföld népvándorlaskori emlékeinek föltárásával és magyarázatával, amiket egy nemzetközi folyóiratban (*Travaux*, Dolgozatok, Szeged, 1924 óta) bocsátott a világ elé, abban a szellemben, ahogyan azt Kolozsvárott *Pósta Lajos* és a székely származású *Buday Árpád* megkezdték.

*

Az első érzés, amellyel a Ferencz József-egyetem visszaköltözik Kolozsvárra, a hála kell, hogy legyen Szeged városa, és az egyetemépítő miniszter emléke iránt. Nem lehet elfelejteni azokat az áldozatokat, amiket az Alföld népe a régen várt egyetemért hozott és azt a kedvező, támogató légkört, melyben a refugiumot kereső Alma Mater és az évtizedek óta mostoha-ságban élő alföldi magyarság egybeforrottak.

Kolozsvárra hazamegy az egyetem. De milyenné változott ez a haza, ahová az új honfoglalók költöznek? Metamorphosis Transylvaniae... Húsz év nem számít egy ezeréves ország életében, de húsz év szinte örökkévalóság egy kis szellemi közösség sorsában. Más emberek, a közelmúlt kísértete, a boldog ferenczjózsefi aranykor visszahozhatatlan messzesége... Nem lehet ott folytatni, ahol 1919-ben abba maradt a munka. A száműzetésben az egyetem lelki arculata is megváltozott. Tragikus élmények torzítják ezt a lelket, de gazdag örömök és sikerek boldogsága derűt hoz rá. Magyarországon elmélyülőbb, világnézetben tudatosabb, tudományban európaibb lett a Ferencz József egyetem is.

A bizánci-orthodox kultúra betelepült Kolozsvárra és a város stílusától elütő katedrális épített, a százötven éves magyar játékszínnel szemben, amelyet kénytelen volt operává átalakítani, hogy a szó semlegessé váljék benne és közönséget kapjon a régi erdélyi arisztokrácia, a városi művelt magyarság köréből. Ez a betelepített keleti kultúra nem fog máról-holnapra nyomtalanul eltűnni, de Kolozsvárra özönlenek majd a bihari, szatmári birtokos-családok gyermekei, akik eddig magyar egyetemekre szöktek át és visszatérni nem tudtak Erdélybe, a besztercei ősi kultúrájú szászok, a székely parasztok és kismesek tehetséges fiai, akiket a Regát kulturpolitikája úgy megszelektált az érettségi vizsgákon, hogy alig maradt belőlük egyetemi pályákra induló. Egy mesterséges középosztály-termeléssel szembenáll egy erőszakosan proletársorsba taszított vagy agrárérdekeltségbe utalt társadalom. A magyarságot vissza kell helyezni évszázados jogaiba és az új nemzetnevelés nagy missziója lesz a kolozsvári egyetemnek. De az erdélyi testvériség szelleme is újra kell, hogy éljedjen a megszűnő türelmetlenség helyében. Korlátok helyett ki kell terjeszteni a szellem lehetőségeit. Lehet, hogy eleinte talán a bizalom légköre nem lesz zavartalan. De mi magyarok megbocsátó tekintettel nézhetünk az elvesztett, tőlünk elidegenített barátok szemébe. Tudjuk, hogy sokan vannak, akik hűek maradtak a szentistváni ország kultúrájához. Titokban magyar könyveket, Szabó Dezső-regényét, Ady-verseket olvastak. Hiszen a csoda-fakasztó Hungária-élmény részesei ők is, a Kárpátok medencéjének sorsközössé-

gébe tartoznak. Rájuk is vonatkozik a költő szava: itt élned, halnod kell.

A három erdélyi nemzet, a magyar, az oláh és a szász: ma nemzetibb és öntudatosabb, mint valaha. A közénk emelt válaszfalak erősebben rezonálnak és a problémákat az égbolt derülő-boruló fényességei erősebb kontúrookban látatják. De az elkövetkező békés munka az együttműködés jegyében fog végbemenni. Az ország szeme Erdélyen függ. Az Úrnak erdélyi szőlőjében örökéletet adó gyümölcsök teremnek. Bensőbb ott az istenkeresés, mint másutt és földiekkel kevésbé játszó. Erdély már többször megváltotta a magyarságot és szenvedéseivel, a szellem erejével önmagát. Legyen ismét a szabad vizsgálódás, a független tudományos kutatás hazája és jöjjön létre ismét az a titokzatos unió, amely Erdélyt és az anyaországot ezer éven át szabad társulással örökre egybefűzte. Legerősebben azt láncoljuk magunkhoz, akinek teljes szabadságot adunk.

Zolnai Béla

PESSZIMIZMUS, RÉSZVÉT, SZERETET.

JELENTÉS A LEGÚJABB NÉMET IRODALOM TÁRGYÁBAN. —

AZT KUTATJUK, hogy az újabb és legújabb német irodalomban a bölcselek és költők milyen feleletet adnak a lét kérdésére, hogyan oldják meg a részvét és szeretet gondolatával fölvetett súlyos kérdéseket.

A 19. század második felének német irodalmára a pesszimizmus és részvét gondolata nyomja rá bélyegét. Ebből táplálkozik a naturalizmus költészete is. A világháború utáni német költőket a pesszimizmus már nem érdekli, mert tudják, hogy csak a szeretet tud életet teremteni és fenntartani. Részes ebben az az ellenhatás is, melyet a 19. század végén Nietzsche-nél és a mai német irodalom egyes költőinél tapasztalunk.

A 19. század második felének német irodalmában fellelhető pesszimizmus és részvét gondolatával sokan foglalkoztak. De csak egy összefoglaló munkát találtam: Groth Helge: Dichter des Humanismus im heutigen Deutschland. I. k. Berlin, 1939.

I.

Pesszimizmus és részvét a 19. század második felében.

Schopenhauer az első német bölcselek, aki a pesszimizmus és részvét fogalmát rendszerbe foglalja. A világban fellelhető sok szenvedés és baj oka szerinte az akaratban keresendő. Az akaratot tehát meg kell tagadnunk s ennek egyik eszköze a másokkal szemben tanúsított részvét. A halál után csak a nagy semmi, sötét nirvána vár az emberre. Wagner, Hebbel, Raabe a schopenhaueri pesszimizmus és részvét hű követőinek vallják magukat. Hamerling kifejezetten küzd ellene és bölceleti rendszerében optimizmust hirdet. Widmann és Spitteler pedig az európai nihilizmus ellen küzdő nietzschei Übermensch előhírnökei.

1. Arthur Schopenhauer.

Schelling szerint a Teremtő a világot nagy, az összes isteni értékeket magában foglaló műremeknek szánta. Ami nekünk szenvedésnek, nyomornak látszik, az csak egy világos festmény fekete alaprajzához hasonlítható.

Schopenhauer a világban és a teremtményekben csak ezt a fekete vonalat vette észre. A világot a szenvedő lények küzdőterének tekintette. A teremtmények csak úgy tudják fönntartani életüket, ha egymás életére törnek. Mindeniütt csak szenvedés és szerencsétlenség vár az emberre. Az optimizmusnak tehát semmi alapja nincs:

— „Dieser Welt hat man das System des Optimismus anpassen und sie uns als die beste unter den möglichen andemonstrieren wollen. Die Absurdität ist schreiend“.¹

Az optimizmus — a világ Teremtőjének igazságtalan öndicsérete — szerinte nemesak téves, hanem romboló is. A világ ugyanis önmagában lehet ugyan szép, de az ember és a többi teremtmények élete elrettentő. Minden ember életében szabályszerűen, előre meghatározott mérték szerint következik be a baj. S ha az egyik baj meg is szűnt, jön utána a másik, végül az unalom gyötör bennünket. Egy nagy tragédia főhősei vagyunk. Életünk — melynek nincs is igazi tartalma — eltévesztett remények, megghiúsult tervek és későn felismert tévedések sorozata. A szerencse is — ez is negatívum — kis sötét felhőhöz hasonlít, melyet a szél ide-oda kerget:

— „Ist doch in der Welt überall nicht viel zu holen. Not und Schmerz erfüllen sie, und auf die, welche diesen entronnen sind, lauert in allen Winckeln die Langeweile. Zudem hat in der Regel die Schlechtigkeit die Herrschaft darin und die Torheit das große Wort. Das Schicksal ist grausam und die Menschen erbärmlich“.²

Schopenhauer sötéten lát; a világot pokolnak és az embert ördögnek nevezi:

— „Die Welt ist eben die Hölle und die Menschen sind

¹ Schopenhauers sämtliche Werke. Ed. von Grisebach; Leipzig. 1891. Reclam. II. k. 684. l.

² U. o. IV. k. 374. l.

einerseits die gequälten Seelen und andererseits die Teufel darin“.³

Minél nagyobb az értelmi képességünk, annál nagyobb mértékben növekszik fájdalmunk is. Az élettelen világ semmit, az állat már többet, de legtöbb fájdalmat a legesesebb lény, az ember érez. Mindez akaratunk ellenére, teljes szükségszerűséggel következik be. A leglesujtóbb és legkét-ségbeejtóbb azonban az a szomorú tény, hogy cselekedeteinket a környező világ, a motívumok és öröklött természetünk határozzák meg. Hiába küzdünk mi, nem érünk el semmit: szabadakarattal nem rendelkezünk. A szenvedések cél nélkül, ide-oda sodornak bennünket, míg jön a halál, a megváltás, mely után csak a sötét nirvána, a „Nihil“ következik. A legtöbb, amit elérhetünk, a hősi életpálya:

— „Ein glückliches Leben ist unmöglich: das höchste, was der Mensch erlangen kann, ist ein heroischer Lebenslauf.“⁴

Minde baj oka az akaratban (Wille zum Leben) keresendő. Ezért a sok szerencsétlenség csökkentésének, életünk ideiglenes megmentésének csak egy módja van: az akarat tagadása (Verneinung des Willens zum Leben).

Ennek első foka negatív jellegű, s az igazságban nyilvánul meg. Az igazságos ember már tudja magát mérsékelni és nem sérti meg mások akaratát, mert bizonyos mértékben egynek érzi magát velük. Alapelve: „Neminem laede“.⁵

Az akarat megtagadásának második foka már pozitív jellegű, s ez: a „szeretet.“ Amíg az igazságos ember mások szenvedésének csak távoli szemlélője marad, addig a jóakarátú, szeretni tudó ember már mások baját enyhíti:

— „Der Egoist fühlt sich von fremden und feindlichen Erscheinungen umgeben und alle seine Hoffnung ruht auf dem eigenen Wohl. Der Gute lebt in einer Welt befreundeter Erscheinungen, das Wohl einer jeden derselben ist sein eigenes.“⁶

³ U. o. V. k. 313. l.

⁴ U. o. V. k. 357. l.

⁵ U. o. III. k. 595. l.

⁶ U. o. I. k. 480. l.

Az ilyen ember számára az egyéniség elve többé már nem válaszfal. Észreveszi, hogy a közte és mások között tátongó szakadék csak megtévesztő, ideiglenes jelenség. Az élet akarása összeköti az egész világgal; sőt még az állatot is szeretni tudja. Tudja ugyanis, hogy az ember és az állat között lényeges különbség nincs:

— „Er wird inne, daß der Unterschied zwischen ihm und anderen, welcher dem Bösen eine so große Kluft ist, nur einer vergänglichlichen täuschenden Erscheinung angehört: er erkennt, unmittelbar und ohne Schlüsse, daß das Ansich seiner eigenen Erscheinung auch das der fremden ist, nämlich jener Wille zum Leben, welcher das Wesen jeglichen Dinges ausmacht und in Allem lebt; ja, daß dieses sich sogar auf die Thiere und die ganze Natur erstreckt: daher wird er auch kein Thier quälen“.⁷

Schopenhauer a szeretet fogalmának magyarázatánál megáll a félúton. Amikor a hősiés felebaráti szeretet és az ellenség szeretetének magyarázatához ér, hidegen mosolyog felénk. Az ő szeretete csak a szenvedőkhöz fordul. A boldogokhoz nincs szava, mert a boldogság szerinte csak — mint már említettük — negatív dolog.⁸ Szeretetünk pozitív legyen; azt pedig csak azáltal érzük el, ha mások szenvedését a miénknek fogadjuk el és azt enyhíteni akarjuk. A szeretet ugyanis nem más, mint maga a részvét:

— „Was ... auch Güte, Liebe und Edelmuth für Andere thun, ist immer nur Linderung ihrer Leiden, und folglich ist, was sie bewegen kann zu guten Thaten und Werken der Liebe, immer nur die Erkenntniß des fremden Leidens, aus dem eigenen unmittelbar verständlich und diesem gleichgesetzt. Hieraus aber ergibt sich, daß die reine Liebe (*ἀγάπη* caritas) ihrer Natur nach Mitleid ist ... alle wahre und reine Liebe ist Mitleid, und jede Liebe, die nicht Mitleid ist, ist Selbstsucht.“⁹

Minden igazi barátság összetevőjét is az önzésben és rész-

⁷ U. o. I. k. 478. l.

⁸ U. o. I. k. 414. l.

⁹ U. o. I. k. 482. k. l.

vétben látja. Sőt a szeretet és részvét azonosságának téves tanát nyelvészeti úton is bizonyítani igyekeznek.

Etikája szerint az igazságosságnak és szeretetnek — e két legnagyobb erénynek — motívuma csak a részvét lehet. Ez a részvét nem föltételezéseken, üres fogalmakon, vallásokon, dogmákon és nevelésen nyugszik, hanem az emberi természet mélyében gyökerezik. Végül: minden erkölcsi cselekedet alapja csak a részvét lehet:

— „Nur sofern eine Handlung aus ihm entsprungen ist, hat sie moralischen Werth: und jede aus irgend welchen andern Motiven hervorgehende hat Keinen.“¹⁰

Nem tudjuk, hogy Schopenhauer az igazságosságban és a részvétben milyen közösséget talál. A szeretet és részvét azonosságáról vallott tétele pedig nem is szorul cáfolatra. E tan csak szerzője sötét pesszimizmusáról tesz tanúságot, amikor a tiszta, mások boldogságával együtt érző szeretetet kizárja rendszeréből. Az ellenség iránt érzett hősies szeretet gondolatát itt nem is említjük. Bölcselőnk sokat kíván a szeretettől:

— „Vermöge ihrer übernimmt man sogar die ursprünglich den Andern zugefallenen Leiden, eignet sich daher von diesen einen größern Theil an, als, nach dem Gange der Dinge, das eigne Individuum treffen würde.“¹¹

Ennek teljesítése csak teljes lemondáshoz vezetne, melynek vége a végső kétségbeesés lenne.

A schopenhaueri életakarás megtagadása nemcsak részvétet, hanem önkéntes szegénységet, bőjtöt, testi ostromozást és végül a házasélettől való teljes megtartóztatást követel. Mindez pedig az akarat teljes quietizmusához vezet:

— „Der Wille bejaht nicht mehr sein eigenes, sich in der Erscheinung spiegelndes Wesen, sondern verneint es“.¹²

Így a már megtisztult, az ismét „szabad“, kegyelemben gazdag szentet várja a nagy megváltás: a halál, a nirvána, a buddhizmus túlvilága.

Elérkeztünk oda, ahonnét elindultunk: a pesszimizmus-

¹⁰ U. o. III. k. 589. l.

¹¹ U. o. II. k. 714. l.

¹² U. o. I. k. 487. l.

hoz. Schopenhauer tehát az egyén megváltását részvétellel, az akarat teljes megtagadásával, az aszkézis szigorú eszközeivel, Istenbe és túlvilágba vetett hit nélkül akarta megoldani. Saját élete tanaival teljes ellentétben bontakozott ki. Bántotta, hogy kortársai nem méltatták eléggé, de igaza volt, amikor az utókorra célozva így kiáltott fel:

— „Wer bin ich — ein Privatdozent, der keine Zuhörer hat und nicht Professor werden kann, einer, über den dieser Philister schlechtredet und jene Kaffeeschwester klatscht. Ich bin der, welcher dem großen Problem des Daseins eine Lösung gegeben hat, welche die Denker der kommenden Jahrhunderte beschäftigen wird.“¹³

2. Richard Wagner.

A pesszimizmus, a megváltás, az akarat megtagadása, a részvétel s a szeretet gondolatai végigkísérnek bennünket Wagner egész művészetén. Ezek tökéletes kifejlődését mégis csak Schopenhauer tanainak megismerése után tapasztaljuk.

A *Fliegender Holländer*-ben a holland hajóskapitány, mint egykor Ahasvér, hasztalan keresi a halált. Minden hetedik év elteltével avval a reménnyel veti ki horgonyát a partra, hogy megtalálja azt a megígért tiszta nőt, aki őt örök hűségével a sok szenvedéstől megváltja:

— Wie oft in Meeres tiefsten Schlund
Stürzt ich voll Sehnsucht mich hinab:
Doch ach! der Tod, ich fand ihn nicht...
Nirgends ein Grab! Niemals der Tod!¹

A remény sugara csak akkor ébred fel lelkében, mikor Sentaról, a svéd hajóskapitány leányáról hall. Titkos öröm fogja el, mert tudja, hogy csak ő lehet az, aki megszanja és halálig tartó hűsége által megváltja. — Senta már régóta részvétet érez egy ismeretlen hajóskapitány iránt, akit csak festmény után ismer. Szerelméért hiába könyörög Erik.

¹³ Fr. Xaver Kiefl: *Katolische Weltanschauung und modernes Denken*. Regensburg 1922. 141. l.

¹ R. Wagners gesammelte Werke hrg. v. Julius Kapp. Leipzig, 1914. III. k. 113. k. l.

Ő úgy érzi, hogy ezért az emberért életét kell feláldoznia. Amikor pedig megjelenik előtte a részvétért esedező, a halált kereső holland hajóskapitány, érzelmeit nyíltan bevallja:

Er steht vor mir mit leidenvollen Zügen,
Es spricht sein unerhörter Gram zu mir,
Kann tiefen Mitleids Stimme mich belügen?
Wie ich oft gesehn, so steht er hier.
Die Schmerzen, die in meinem Busen brennen,
Ach, Dies Verlangen, wie soll ich es nennen? —
Wonach mit Sehnsucht es dich treibt — das Heil,
Würd' es, du Ärmster, dir durch mich zuteil!²

A hajóskapitány boldogsága beteljesül, amikor Senta holtig tartó örök hűséget ígér neki. Ebben a tiszta nőben látja ugyanis a megígért, megszabadító „angyalt“. De öröme látszólag nem sokáig tart: kételkedik Senta halálig tartó hűségében. Valami titkos vágytól hajtva a háborgó tengerre evez:

Verloren! Ach verloren! Ewig verlorenes Heil! —
In See! In See — für ewige Zeiten! —³

Sentának nem volt kételkedni valója. A hajóskapitány után a tengerbe ugrik. A hollandus hajója már süllyedni kezd, amikor a részvéttel teli, életéről önként lemondó Sentát a habok lassan elnyelik. Senta célját elérte: a hajóskapitány meghalt.

A mélyen vallásos tartalmú *Tannhäuser* tárgya: Elisabeth imádságával, égi szerelmével és élete feláldozásával megmenti a bűnben eltévedt Tannhäuseret.

A Venus érzéki szerelmét élvező Tannhäuseret a fejedelem és a lovagok halállal akarják sujtani. A tiszta, égi szerelemtől áthatott Elisabeth azonban a bűnöst védelmébe veszi:

Was liegt an mir? Doch er, — sein Heil!
Wollt' ihr sein ewig Heil ihm rauben?⁴

De ez a részvét nem elég Elisabethnek. Szűz Máriához esedezik a Rómába zarándokló bűnösért. Életét is kész feláldozni mások lelkiüdvéért:

² U. o. III. k. 127. 1.

³ U. o. III. k. 135. 1.

⁴ U. o. III. k. 177. 1.

Allmächt'ge Jungfrau, hör' mein Flehen! —
 Doch, konnt' ich jeden Fehl nicht büßen,
 So nimm dich gnädig meiner an,
 Daß ich mit demutvollem Grüßen
 Als würd'ge Magd dir nahen kann.
 Um deiner Gnaden reichste Huld
 Nur anzuflehen für seine Schuld.⁵

Tannhäuser a pápától a fölöldozást ugyan nem kapja meg, de mégsem veszti el lelke üdvösségét, mert Elisabeth szeretetből életét áldozza fel érte.

A *Jesus von Nazareth* a részvétet hirdető Üdvözítő alakját tárgyalja. Már az 1848-ban megírt *Der Ring der Nibelungen* Siegfriedje a világot menti meg. Általa engesztelődik ki az istenek bűne, s utána a világon egy jobb, szeretetből táplálkozó korszak uralkodik. Wagner azonban Schopenhauer tanainak megismerése után rájön arra, hogy az istenek gonoszsága Siegfried egyetlen tettével nem tehető jóvá, ezt szükségszerűen követnie kell a pusztulásnak. Így az új tetralógia szerint az istenek hatalomra való törekvése, az élet akarása az oka tragédiájuknak. Megváltásukat pedig csak a buddhizmus nirvánájában nyerhetik el.

Aki a Rajna kincsét birtokolja, az az egész világ ura lehet. Wotan elfogja a hatalomvágy:

— „Den Ring muß ich haben“.⁶

Alberichtől Loge segítségével sikerül is neki a nagy kincset elrabolnia. Az istenek királya ezzel a tettével veti meg szörnyű bukásának alapját. Alberich átka ugyanis eléri, amely szerint halál lesz a jutalma annak, aki e kincset — a Rajna leányainak birtokát — hordozza. Erda istennő is megjósolja az istenek tragédiáját:

Ein düstrer Tag
 Dämmert den Göttern!
 Dir rat' ich meide den Ring.⁷

Ezek után Wotan a kincset az istenek új, hatalmas várát építő óriásoknak adja. Szégyenli ugyan magát, de még bízik isteni erejében. Hősi ideáltól eltelve mutat föl várára:

⁵ U. o. III. k. 181. k. 1.

⁶ I. m. IV. k. 37. l.

⁷ U. o. IV. k. 64. l.

So — grüß' ich die Burg,
Sicher vor Bang und Gram.⁸

Azt reméli, hogy Siegmund a kincset még visszaszerzi neki. De a jövő fekete fátyola mindjobban ránehezedik lelkére, mikor ez az erős Walsung Fricka önkénye által Hunding kardjától elesik. Tudja, hogy ennek csak az ő isteni hatalomvágya az oka. Érti most már, hogy a katasztrófáját nem kerülheti el. Csak egy segítséget lát, s ez a vég akarása:

Auf geb' ich mein Werk;
Nur Eines will ich noch:
Das Ende!
Das Ende!⁹

Wotan most már végső elkeseredésében a „vándor“ alakját veszi fel, és Siegfriedet, a megszabadítóját várja. De már ennek sem tudja útját állni, mikor ez a kincsel Brünnhildehez megy. Brünnhilde, Wotan utolsó reménysége is elhagyja az isteneket. Siegfried iránt érzett szerelmében ugyanis megfedlekedik az istenek szomorú sorsáról, sőt azok tragédiáját kívánja:

Fahr' hin, Walhalls
Leuchtende Welt!
Zerfall' in Staub
Deine stolze Burg!
Leb' wohl, prangende
Götter-Pracht!
Zerreißt ihr Nornen
Das Runenfeil!
Götterdämmerung
Dunkle herauf!
Nacht der Vernichtung,
Nebeln herein!¹⁰

Siegfriedet is eléri Alberich átka: Guttrune italától elefelejtí Brünnhildet és Hagen kardjától meghal. Amikor Brünnhilde mindezt látja, lemond akaratáról, követi Gunthert, és szörnyű szenvedések közepette részvéte által az istenek meg-

⁸ U. o. IV. k. 68. l.

⁹ U. o. IV. k. 104. l.

¹⁰ U. o. IV. k. 221. l.

váltója lesz. Már hallja a hollókat feje fölött káromni. Nagy örömmel küldi őket az istenek vára felé:

Fliegt heim, ihr Raben!
Raunt es euren Herrn,
Was hier am Rhein ihr gehört!
An Brünnhilds Felsen
Fahrt vorbei:
Der dort noch lodert,
Weiset Loge nach Walhall!
Denn der Götter Ende
Dämmert nun auf.
So — werf' ich den Brand
In Walhalls prangende Burg.¹¹

Brünnhilde a halott Siegfriedet karjaiba veszi. Bátran hirdeti, hogy csak a részvét és a lemondó szeretet válthatják meg a világot. Végül ő maga is a halált választja:

Trauernde Liebe tiefstes Leiden
Schloß die Augen mir auf:
Enden sah ich die Welt.¹²

Tristan-nak és Isolde-nek csak egy a kívánsága: a halál. Tristan úgy érzi, hogy a nyugalomban, a megváltásban talán sohasem részesülhet:

Kein Heil nun kann,
Kein süßer Tod
Je mich befreien
Von der Sehnsucht Not.
Nirgends, ach nirgends
Find' ich Ruh.¹³

Miután Tristan Melot kardjába dől, mégegyszer föléd benne az élet akarása, bár belátja, hogy sok szenvedésének oka ebben rejlik. Ezért átkozza meg az életakarás italát:

Verflucht sei, furchtbarer Trank!
Verflucht, wer dich gebraut.¹⁴

Isolde iránti szerelme a megváltás szimbolumává lesz:

¹¹ U. o. IV. k. 285. l.

¹² U. o. IV. k. 286. l.

¹³ U. o. V. k. 68. l.

¹⁴ U. o. V. k. 69. l.

Sie naht mir zum Heil!
 Vergeh, die Welt
 Meiner jauchzenden Eil!¹⁵

Isolde Tristan holttestének láttára többé már nem kíván élni. Egyedül a szeretet-halált óhajtja. Ezután a halál — a megváltás — után pedig csak a sötét nirvána következhet:

In des Weltatems
 Wehendem All —
 Ertrinken,
 Versinken —
 Unbewußt —
 Höchste Lust!¹⁶

A részvét evangéliumát találjuk a *Parsifal*-ban, Wagnernek talán legnagyobb alkotásában. Amfortas, a Grál eltévedt főpapja, megváltás után vágyódik. A többi lovag nem tud rajta segíteni. Csak irgalomért esedezik:

Erbarmen! Erbarmen!
 Du Allerbarmer, ach! Erbarmen!¹⁷

Amfortast a jóslat szerint csak olyan egyszerű s tiszta lelkű új Grál-lovag mentheti meg, aki a részvét által vesz tudomást nagy szenvedéséről:

„Durch Mitleid wissend,
 Der reine Tor,
 Harre sein,
 Den ich erkor.“¹⁸

Kundry is meg akar szabadulni szenvedélyétől a szeretet által. Mielőtt azonban célját elérné, vad érzékiségbe esik. Örök nyugalmat, álmot keres, amelyből senki sem tudja fölébreszteni:

Ach! Jammer!
 Schlaf — Schlaf...
 Tiefer Schlaf! — Tod!¹⁹

Vele szemben áll Parsifal, a tiszta férfiú. Gurnemanz

¹⁵ U. o. V. k. 73. l.

¹⁶ U. o. V. k. 79. l.

¹⁷ U. o. V. k. 203. l.

¹⁸ U. o. V. k. 196. l.

¹⁹ U. o. V. k. 207. l.

megtanítja az állatok iránt való részvétre. De Amfortas és az emberiség szenvedése iránt még nincs részvéte, mert a gonoszságot még nem ismeri. Útja a Grál szentélyéből Klingsor birodalmába viszi. A virágleányok — a múlandó élet szimbolumai — a naív ifjút nem tudják lekötni, csak Kundry csókja által lesz éleslátásúvá. Most ismeri meg először Parsifal az emberiség szenvedését s csak most van részvéttel Amfortas iránt:

Amfortas!
 Die Wunde! — Die Wunde!
 Sie brennt in meinem Herzen.
 Oh, Klage! Klage!
 Furchtbare Klage!
 Aus tiefstem Herzen schreit sie mir auf.
 Oh! Oh!
 Elender
 Jammervollster!
 Die Wunde sah ich bluten,
 Nun blutet sie mir!²⁰

Gurnemanz ismét a Grál várába vezeti Parsifalt és jövendő hivatását magyarázza. Kundry pedig az alázat jeléül megmossa Parsifal lábát, megbánja bűneit, és föloldozást kér tőle:

Mein erstes Amt verricht' ich so: —
 Die Taufe nimm
 Und glaub' an den Erlöser.²¹

Ennek a természet is örül.²²

Parsifal Amfortast megszabadítja nagy szenvedésétől: a vérző sebet a szent karddal behegeszti, és a Grál főpapja lesz:

Sei Heil, entsündigt und entsühnt!
 Denn ich verwalte nun dein Amt.
 Gesegnet sei dein Leiden.
 Des Mitleids höchste Kraft
 Und reinsten Wissens Macht
 Dem zagen Toren gab.²³

²⁰ U. o. V. k. 216. l.

²¹ U. o. V. k. 227. l.

²² U. o. V. k. 227. l.

²³ U. o. V. k. 231. l.

Ez nagy csoda műve:

Höchsten Heiles Wunder:
Erlösung dem Erlöser.²⁴

Wagner előző munkáiban a megváltás gondolata csak a schopenhaueri akarat megtagadásában és a halálban, a teljes megsemmisülésben jut kifejezésre. Ebben a munkában Parsifal — a régi, bűnös világ legyőzője, — mint a keresztény szereteten nyugvó és a kegyelemből táplálkozó új világ megalapítója tovább él.

3. Friedrich Hebbel

Hebbel a tragédiáról vallott fölfogásában Schopenhauer hű tanítványának mutatkozik. Azt vallja ugyanis, hogy az „én“ és az „universum“ között vergődő individuum sorsa már önmagában véve tragikus. Ha egy nagy egyéniség — csak ilyenek tudják az emberiséget előbbre vinni — a világ folyását bármilyen cselekedete vagy csak pusztá léte által zavarja, az mint a világakarat („Weltwillen“) harcosa szükségképen tönkremegy. Elégtételt csak azáltal nyerhet, ha akaratata az egyetemes akaratban feloldódik.

A *Judith* c. drámában Holofernes, az asszír hadvezér, minden irgalom és másokra való tekintet nélkül akarja célját elérni. Tetteit gúnyos embermegvetés fűti. Nyers ereje lélekének alaptulajdonsága. Hatalmasnak, egyúttal elhagyatottnak is érzi magát. Méltó ellenfél után vágyódik, de a szegény nép ezt nem látja be, mert csak hízeleg neki:

— „Es kommt mir unter all' dem blöden Volk zuweilen vor, als ob ich allein da bin, als ob sie dadurch zum Gefühl ihrer selbst kommen können, daß ich ihnen Arm und Bein abhaue. Sie merken's auch mehr und mehr, aber statt nun näher zu mir heranzutreten und an mir hinaufzuklettern, ziehn sie sich armselig von mir zurück und fliehn mich, wie der Hase das Feuer, das ihm den Bart versengen könnte. Hätt' ich doch nur einen Feind, nur einen, der mir gegenüberzutreten wagte.“¹

Ez a zsarnok gőgjében Istennek mondja magát. Szíve-

²⁴ U. o.

¹ Fr. Hebbels Meisterdramen. Leipzig. *Judith*. 4. k. 1.

sebben látná saját sírját, mint édesanyját. Azzal dicsekszik, hogy kezéhez ártatlan emberi vér tapad s hiszi, hogy gondolatai és tettei által az emberiségre mindig valami jó származik:

— „Diese meine Arme sind bis an den Ellenbogen in Blut getaucht, jeder meiner Gedanken gebiert Greuel und Verwüstung, mein Wort ist Tod; die Welt kommt mir jämmerlich vor, mir deucht, ich bin geboren, sie zu zerstören, damit was Besseres kommen kann.“²

Holofernesszel szemben a már özvegy, de még ártatlan lelkű Judith áll. Mikor a zsarnok Betulia város elpusztítására kiadja a parancsot, Judith részvétet érez népe iránt. Hősként behatol Holofernes sátrába. A mámoros éjszakában levágja ellenfele fejét, s így megmenti népét:

— „Das Elend meines Volkes peitschte mich hierher, die dräuende Hungersnot, der Gedanke an jene Mutter, die sich ihren Puls aufriß, um ihr verschmachtendes Kind zu tränken. O, nun bin ich wieder mit mir ausgesöhnt.“³

A tragédia nem lenne teljes, ha csak Holofernes halna meg. Judith is a kérlelhetetlen sors kezébe esik. Nem akar Holofernestől gyermeket. Föl akar oldódni az egyetemes akaratban: megváltó tettének jutalmául a halált követeli:

— „Ich fordere meinen Lohn! ... So sollt ihr mich töten, wenn ich's begehre!“⁴

A régi, polgári erkölcsökhöz makacsul ragaszkodó család tragédiája tárul elénk a *Maria Magdalena* c. drámában. Anton mester mindent elvet, ami erkölcsi fölfogásával nem egyeztethető össze, a nélkül, hogy e magatartását vizsgálat tárgyává tenné. Ádámot, a bírósági szolgát, tisztán előítéletből mélyen megsérti. Karlt, a fiát elítéli, mivel más körülmények között él, mint ő. Klárától, szeretett leányától, azt követeli, hogy családjára ne hozzon szégyent. Mégis keményszívű, családjával szemben durva. Felesége temetésekor a koporsó födelét maga szögezi le. Az édesanyja halála miatt síró leányának ezt mondja:

² U. o. 44. l.

³ U. o. 50. k. l.

⁴ U. o. 57. l.

— „Vergib mir, ich — geh zum Teufel mit deiner blassen Leidensmiene, die du der Mutter des Heilands gestohlen hast. Not soll man ausstehen, wenn man jung ist!... Hei! Jedem eine Ohrfeige, der noch au! sagt, wenn er sich in den Finger geschnitten hat! Dazu hat keiner Recht mehr, denn hier steht ein Mann, der, Eigenlob stinkt, aber was tat ich, als der Nachbar über deiner Mutter den Sargdeckel zunageln wollte?“⁶

A vallásos lelkületű anya sem tud az új világba beilleszkedni. Amikor fiát lopással vádolják, összeesik és meghal. — Leonhard csak anyagi érdekből akarja Klarát feleségül venni. — Egyedül Karl vágyódik szabadságra. Nem bírja el családja erkölcsi nyomorát: Amerikában új életet akar kezdeni.

A dráma tragikus hőse Klara. Friederichhez, ifjúkori szerelmeséhez akar férjhez menni. Szülei azonban a neki ellenszenves és haszonleső Leonardhoz akarják adni. Lelki szenvedéséhez még hozzájárul a család nyomora: anyja halála és Karlnek letartóztatása egy állítólagos lopás miatt. Életét a sokat szenvedő apjáért akarja feláldozni:

— „O Gott, o Gott! Erbarme dich über den alten Mann. Nimm mich zu dir! Ihm ist nicht anders zu helfen! Sieh, der Sonnenschein liegt so goldig auf der Straße, daß die Kinder mit Händen nach ihm greifen, die Vögel fliegen hin und her, Blumen und Kräuter werden nicht müde, in die Höhe zu wachsen. Alles lebt, alles will leben, tausend Kranke zittern in dieser Stunde vor dir, o Tod, wer dich in der beklommenen Nacht noch rief, weil er seine Schmerzen nicht mehr ertragen konnte, der findet sein Lager jetzt wieder sanft und weich, ich rufe dich! Verschone den, dessen Seele sich am tiefsten vor dir wegkrümmt, laß ihm so lange Frist, bis die schöne Welt wieder grau und öde wird, nimm mich für ihn! Ich will nicht schaudern, wenn du mir deine kalte Hand reichst, ich will sie mutig fassen und dir freudiger folgen, als dir noch je ein Menschenkind gefolgt ist.“⁶

Klara mikor úgy érzi, hogy szenvedésének kelyhe már

⁶ I. m. 24. l.

⁶ U. o. 27. l.

csordultig van, és tovább nem bír élni, enged a család kényserének: Leonhardhoz akar férjhez menni. De, hogy apját a szégyentől megmentse — miként azt neki egyszer megígérte — a halált választja és beleugrik a kútba. Anton mesternek csak egy szava van a dráma végén: „Ich verstehe die Welt nicht mehr“.

Egy zsarnok és egy sokat szenvedő, de mindent megbocsátó nő jellemrajza a *Herodes und Mariamne* c. dráma. — Herodes önző érdekeinek keresztülvitelében nem riad vissza semmiféle eszköztől sem. Jóbarátot, megértő szívet nem lát maga körül. Ellenségeivel szemben bátran felveszi a harcot:

Ich gleiche

Dem Mann der Fabel, den der Löwe vorn,
Der Tiger hinten packte, dem die Geier
Mit Schnäbeln und mit Klaun von oben drohten,
Und der auf einem Schlangenkumpen stand.
Gleichviel! Ich wehre mich, so gut ich kann,
Und gegen jeden Feind mit seiner Waffe,
Das sei von jetzt mir Regel und Gesetz.⁷

Gyilkos keze mindenekelőtt Aristobolusra, felesége fivérére esik. A nép előtt kedvelt főpapot fürdés közben megfojtja. E szörnyű tettét titkolva gyászruhát ölt és a halottat fényes pompával temetteti el. A gyilkosságért Antonius felelősségre vonja Herodest. Mielőtt Alexandriába indulna tárgyalásra egyik bizalmas emberének megparancsolja, hogy — ha őt elítélik — Mariamnet, a feleségét, gyilkolja meg. Mikor váratlanul visszatér Alexandriából, szolgáját, aki a titkos parancsot Mariamnenak elárulta, kivégzi. Ugyanez az eset ismétlődik meg akkor is, amikor Herodes Actiumnál Antoniuszal Octavianus ellen harcol. A parancs teljesítésére a zsarnok most Soemust, a kancellárját bízta meg. A csatából hirtelen hazatérő Herodest azonban nagy lakoma fogadja, ahol Mariamne Soemussal táncol. Herodes árulást sejt, és kancellárját kivégzi. Mindezt pedig Mariamne elítéltetésé követi. A tragédiát azonban Herodes sem kerülheti el: csak felesége halála után tudja meg, hogy ártatlan volt:

⁷ I. m. 10. k. 1.

Dich — die — und jeden, welcher hier, wie ich
 Des tück'schen Schicksals blindes Werkzeug war,
 Doch ich allein verlor, was man auf Erden
 In Ewigkeit nicht wiedersehen wird!
 Verlor! O! O!⁸

E zsarnokot még a betlehemi Kisded nyugtalanítja, de azt már nem tudja meggyilkoltatni, mert hirtelen meghal.

Herodessel Mariamne szelíd alakja áll szemben. Férje kegyetlenségeit szótlánul tűri. Csak azok lehetnek iránta részvétellel — mondja egyszer Herodesnek — akiknek testvérük van. Az Octavianus ellen küzdő gyilkosnak a bosszú helyett Isten segítségét kéri:

Lenk', Ewiger, sein Herz!
 Ich hatt' ihm ja den Brudermord verzieh'n,
 Ich war bereit, ihm in den Tod zu folgen,
 Ich bin es noch, vermag ein Mensch denn mehr?⁹

Érzékeny lelkét akkor éri a legnagyobb csapás, amikor Soemus férje parancsát közli vele. Hirtelen megjelenik előtte egész eddigi élete. Mint kisgyermek csak rózsát lát maga körül. Gyengéd arcvonásai mindinkább vörösebbek, végül is egészen halványak lesznek. Úgy érzi, hogy a halál állandóan mögötte leselkedik:

So ist das Ende da!
 Und welch' ein Ende! Eins, das den Anfang
 Verschlingt und alles! Die Vergangenheit
 Lös't, wie die Zukunft, sich in nichts mir auf!
 Ich hatte nichts, ich habe nichts, ich werde
 Nichts haben! War denn je ein Mensch so arm!¹⁰

Hebbel szerint az ártatlant is eléri a könnyörtelen végzet. Herodes a bíróság elé állítja Mariamnet. De az ártatlan nem érez már fájdalmat. Inkább a halál, mint az élet után vágyódik. Utolsó szavait a sötét börtönben Titushoz intézi:

Und ich bin müde, ich beneide schon
 Den Stein, und wenn's der Zweck des Lebens ist,
 Daß man es hassen und ew'gen Tod

⁸ U. o. 100. l.

⁹ U. o. 58. l.

¹⁰ U. o. 65. l.

Ihm vorzieh'n lernen soll, so wurde er
In mir erreicht...¹¹

Agnes, az egyszerű polgárleány, Albrechthez, a bajor trónörököshöz való szerelme és örök hűsége miatt hal meg az *Agnes Bernauer* c. drámában. Agnest a herceggel való pár napi boldog házaselet után ártatlanul elfogják, és börtönbe zárják. Ennek okát Preising, a herceg kancellárja, Agnesnek meg is mondja:

— „Die Ordnung der Welt gestört, Vater und Sohn entzweit, dem Volk seinen Fürsten entfremdet, einen Zustand herbeigeführt, in dem nicht mehr nach Schuld und Unschuld, nur noch nach Ursach' und Wirkung gefragt werden kann.“¹²

Az ártatlant Ernst, Bajorország uralkodó hercege, elítéli. Agnes megmenthetné életét, ha az Albrechttel kötött házasságát bűnösnek és érvénytelennek jelentené ki. De az ő önbecsülése tiszta erkölcsi fölfogását és az oltár előtt megígért örök hűségét nem tagadhatja meg. Ezért inkább a halált választja.

— „Rein war mein erster Hauch, rein soll auch mein letzter sein! Tut mir, wie ihr müßt, ich will's leiden“.¹³

Ezután szomorú szívvel mondja Preising Agnesről: „Aber es ist doch auch entsetzlich, daß sie sterben soll, bloß weil sie schön und sittsam war“.¹⁴

Albrecht érzi az előkelő származás és a jelentéktelen előírások bilincsét. Nem élvezheti a legmélyebb emberi örömeiket. Elveihez azonban hű marad, — sorsa tragikus.

Agnes mellett a dráma tragikus hőse Ernst. Fia boldogságát és egy ártatlan életet kell neki az állam és az esetleges polgárháború miatt összetörnie. Ő mindezt kényszerűségből teszi. A tragédia végén talán saját magát és fiát akarja vigasztalni, mikor az ártatlan Agnesnek örök emléket állít:

— „Was ich hier im Leben versagen mußte, kann ich ihr im Tode gewähren, und ich tu' es gern, denn ich weiß, daß sie's verdient. Deine Gemahlin konnte ich nicht anerkennen,

¹¹ U. o. 94. l.

¹² I. m. 61. l.

¹³ U. o. 63. l.

¹⁴ U. o. 48. l.

deine Witwe will ich selbst bestatten und für ewige Zeiten an ihrem Grabe einen feierlichen Totendienst stiften, damit das reinste Opfer, das der Notwendigkeit im Lauf aller Jahrhunderte gefallen ist, nie im Andenken der Menschen erlösche“.¹⁵

A tiszta szépség tragédiáját tárgyalja a *Gyges und sein Ring*. Kandaules lydiai király, Gygesnek, egy előkelő görögnek, titokban megmutatja az emberek tekintetétől teljesen visszavonult Rhodopet, a feleségét. Ezért Rhodope beszenyenezve érzi magát. Kandaules tettéért életével bűnhődik. De Rhodopet is — aki ugyan férje halálával már kiengesztelődött — eléri a könnyörtelen végzet: öngyilkos lesz. Gygestől, új férjétől így búcsúzik el:

Ich bin entsühnt,
Denn keiner sah mich mehr, als dem es ziemte,
Jetzt aber scheid' ich mich so von dir.¹⁶

A *Die Nibelungen* minden csalárdtságtól távol álló Siegfriedje a gonosz világ áldozata lesz. Miután Hagen nyíla eltalálta, az ártatlan a maga jócselekedeteit emlegeti gyilkosának:

Verdient' ich das um dich? Ich stand dir bei
In Not und Tod.¹⁷

Siegfried halála után Kriemhildet testvéri és rokoni kapcsolatai nem tudják bosszúvágányától visszariasztani. De a katasztrófát ő sem kerülheti el: Hildebrand kardjától elesik.

A nagy tragédia végén Etzel átadja a koronát Dietrich von Bernnek, aki ezt már az új világ nevében veszi át: „Im Namen dessen, der am Kreuz erblich“.¹⁸ Ez az új király minden földi kötelektől távol áll, s így teljesen fel tud oldódni a „világakarathban.“

Hebbelnek majdnem minden drámája végén megtaláljuk a sötét pesszimizmusból táplálkozó tragédiát, ezért joggal nevezzük őt a pantragizmus költőjének.

¹⁵ U. o. 72. l.

¹⁶ I. m. 58. l.

¹⁷ I. m. 83. l.

¹⁸ U. o. 185. l.

4. Wilhelm Raabe.

A kisemberek nyomora, szenvedése és a mindennapi élet bajai végigkísérik Raabet egész irodalmi működésén. Eleinte ugyan küzd a pesszimizmus ellen, de a *Schüdderrump*-ban már a schopenhaueri elvek tökéletes diadaláról beszélhetünk. Elbeszélései és regényei közül csak egy-kettő tartozik ide.

A *Die Chronik der Sperlingsgasse* c. elbeszélésben Hans Wachholder mély megfontolással írja le multját és a sötét, szegény Sperlingsgasse életét. Az utca a szeretet szimbóluma, mert az egyszerű népet összetartja. Az író ugyanazokat a szenvedő arcokat látja maga körül, mint ifjúkorában. Ha ismerősök találkoznak, sok szenvedéstől gyötörve, köszöntés nélkül kerülik el egymást. Wachholdert sem a remény, hanem csak a kegyeletes visszaemlékezés tölti el. Élete rövid álmhoz hasonlít, a magányosság nehéz keresztjét hordja:

— „Schaue ich auf aus meinen Träumen, so sehe ich zwar dasselbe Lächeln, dasselbe Schmerzenszucken auf den Menschengesichtern um mich her, wie vor langen blühenden Jahren, aber wenn auch Freude und Leid dieselben geblieben sind auf der alten Mutter Erde: die Gesichter selbst sind mir fremd — ich bin allein! — Allein!“¹

Az utca szürke egyhangúságát csak néhány epizód tartkítja. Az elbeszélő lelki szemei előtt egy színész nő kisgyermekének halála jelenik meg. Az anya a színházban a betanult szerepét játssza, de a tömeg örömujjongását már nem veszi észre, mert rohan haza a haldoklóhoz. — A szegény gyermekek közül kiemelkedik Elise, egy árvalány szeretetreméltó alakja:

-- „Die Freude verstummt, der Jubel verhallt, es ist todte Nacht allenthalben, die nur dann und wann ein Klage-laut unterbricht! Sei die Nacht aber auch noch so dunkel, ein Stern funkelt stets hinein: Elise!“²

A nép a nagy nyomort nem tudja elviselni: új, boldogabb élet reményével Amerikába költözik:

— „Noth, Elend und Druck sind's, welche jetzt das Volk

¹ I. m. 6. Aufl. Berlin, 1888. 15. l.

² U. o. 144. l.

geißeln, daß es mit blutendem Herzen die Heimath verläßt“.³

Raabe az elbeszélés végén hazája költőit a rezignáció leküzdésére buzdítja:

— „Scheltet, spottet, geißelt, aber hütet Euch, jene schwächliche Resignation... zu befördern, oder gar sie hervorrufen zu wollen.“⁴

A *Die Leute aus dem Walde* c. regényben Robert Wolfot Fiebiger, a rendőrségi írnok és Ulex, a csillagász nevelik. Ulex szerint a gyenge ember a nagy nyomor hatása alatt Isten ellensége lett. Ezért Robert tekintetét a sötét földről a csillagok felé, a tiszta harmóniára irányítja. De a gyermek figyelmét fölhívja arra a nagy ellentétre is, mely ég és föld között van:

— „Sieh nach den Sternen. Da droben ist alles Harmonie und Ordnung... Welch ein Kontrast gegen das Getümmel hier unten. O sieh nach den Sternen, Knabe, und wenn der dunkle Erdentag, wenn das irdische Gewölk sie dir verbirgt, so denke an sie und vergiß nie, daß sie über allen Wolken und Schatten, über allem Sturm und Ungewitter ruhig lächeln.“⁵

Ezzel szemben Fiebiger a valóság, a mindennapi élet talaján mozog. Már régen rájött arra, hogy a világ semmit sem ér. Ezért munkára ösztönzi Robertet. A cél nem valami rendkívüli dolog elérése, csak az életfönntartás és a bölcsesség elemi követelménye:

— „Kein Wunder. Licht und wenig Feiertage, Kampf ums Dasein in erschwerter Form, aber Lebensinhalt. Fac ut valens!“⁶

Raabe az élet dícséretével fejezi be regényét:

— „Wer die Arme sinken läßt, der ist überall verloren, er zürnt ins Grab sich rettungslos.“⁷

A *Der Hungerpastor*-ban bebizonyítja, hogy a sokat szenvedő ember életének célját csak a szociális részvét és a szere-

³ U. o. 188. l.

⁴ U. o. 188. l.

⁵ I. m. Berlin—Grunewald. Klemm 1913. 162. l.

⁶ U. o. 551. l.

⁷ U. o. 412. l.

tet adhatja meg. A regény mottójaként Sophokles szavait olvassuk: „Nicht mitzuhassen, sondern mitzulieben bin ich da.“

Az események középpontjában Hans Unwirrsch, egy szegény nagyvárosi cipész fia áll. Környezetének minden legkisebb benyomása is mély nyomot hagy érzékeny lelkén. Tanítója a szeretet és tudomány utáni éhségről beszél neki:

— „Großen Hunger jeder Art wirst du auch zu erdulden haben, aber du wirst satt werden...“⁸

Az éhség és a vágy útján Hansot sok csalódás éri: Moses Freudenstein, ifjúkori zsidó barátja, hűtlen lesz hozzá, édesanyja meghal stb. A magány kínzó sebei gyötrik. Most már csak egyszerű proletárnak érzi magát. Mindezek ellenére sem veszi el ártatlan lelkét és szíve jóságát:

— „Wo so viel Elend ringsumher die Hände ausstreckte, da konnte Hans Unwirrsch nicht die Taschen zuknöpfen! Er gab was er hatte, und behielt kaum etwas Nennenswertes für sich selber übrig. Ein Proletarier wandelte er unter den Proletariern...“⁹

Néha a halál utáni vágy fogja el. Súlyos betegsége fordulópontot jelent életében: Fränzchen Götz, egy gyengéd-lelkű árvalány, ápolja. Ettől kezdve Hans szeretet utáni vágyának tárgya e leány. Vágya hamarosan be is teljesül: átveszi a hívek kormányzását az öreg Josias lelkésztől és örök hűséget esküszik Fränzchennek. Csak most nyílnak ki előtte a szeretet birodalmának kapui, melyre sohasem mert volna gondolni. De az új házaspár szeretete másokra is ráragyog:

— „O welch ein Reichtum — welch eine weite, weite Welt! Wie hätte ich in meinen kühnsten Träumen hoffen können, so überschwänglich reich, so unsäglich glücklich in so weitem Wirkungskreis zu werden. Aber wir wollen auch glücklich machen; wir wollen nicht selbstsüchtig in uns allein leben: unsere Herzen sollen in unserer Liebe nicht enge werden, wir wollen Liebe und Glück geben, und beides soll nicht weniger werden.“¹⁰

Hans tudja, hogy az emberi lélek tökéletesen csak a sze-

⁸ I. m. 177. l.

⁹ U. o. 364. l.

¹⁰ U. o. 617. l.

retetben bontakozhat ki. Ezért kér az öreg plébánostól szeretet-áldást, hogy ez kísérje őt egész élete végéig.

Már egészen komor világot tár elénk a *Die drei Federn*. Hahnenberg örömben és szeretetben sohasem részesült. Részvéttel van egy gyermek iránt, aki egész véletlenül jut s akit később a maga sötét világnézetére tanít. Reménynélküli élete célját az eltemetett múlt és a sötét jövő eltakarja szeme elől:

— „Die lebendig begrabene Vergangenheit ängstet sich ab und wehrt sich gegen die Finsternis und den Tod, aber es gibt ja keine Zukunft mehr, die Erde liegt hoch über dem Sargdeckel: wozu soll der Lärm?“¹¹

Környezetétől teljesen elüt a megfontolt, részvétlőt áthatott Mathilde Sonntag. Hiába keres ismerősei között rokon lelket. Istenbe vetett hitének, tiszta örömének köszönheti optimizmusát:

— „Du liebster Gott, und wenn man euch allen Sonnenschein auch wegstreicht, so gibt es doch noch den Mond und die hübschen Sterne und die Lampe am Winterabend —, es ist so viel schönes Licht in der Welt.“¹²

Az *Abu Telfan* c. regényben Leonhard Hagebucher a négerek közt elszenvedett hosszú fogság után lelkesedve tér haza a szülői házba, ahol kiábrándulás és csalódás fogadja.

Nikola von Einsteint, a szép udvarhölgyet, megtört ideálok jellemzik. Wassertreter, az útfelügyelő ugyan megőrzi külső nyugodtságát, de őt is, mint az udvarhölgyet, az utópia gondolata tölti el:

— „Sie waren... auf dem Marsche nach dem Lande der Utopie; und als sie dann erwachten, grinste sie der Himmel so erbärmlich grau an, wie sie es verdienten.“¹³

A lemondásban és a csendes magányban visszavonult Claudine a „Katzenmühle“-ben várja elveszett fiát. Az elhagyott malom összetört kerekéről lehulló vízcseppek a mulandóságra emlékeztetik. Leonhardot csendre és lemond-

¹¹ I. m. Klemm. 158. l.

¹² U. o. 27. l.

¹³ I. m. Klemm. 1915. 58. l.

dásra ösztönzi. A türelem e hősnőjét reménye nem csalja meg: fia hazajön. Mikor ez a lelkiileg teljesen tönkrement férfi az anyja előtt áll, Leonhard felkiált:

— „Das also war die Hoffnung der Frau Claudine? Also davon sangen die Tropfen an dem stillen Mühlrade? Wie tückisch, wie verlogen? Die Wahrheit grinste von den kahlen Wänden und die schwarze Winternacht behielt recht.“¹⁴

Kind csak a bűn és a halál okozta pusztulást látja, — a félig örült Täubrich Pascha egy józan pillanatában Mohamed szavait idézi:

— „Wenn ihr wüßtet, was ich weiß, so würdet ihr viel weinen und wenig lachen.“¹⁵

Mindeme személyek mellett mégis csak a reményeiben csalódott Leonhard marad az események központjában. Az ő egyénisége és gondolatai ugyanis végigkísérnek bennünket az egész regényen. Azt tartja a legboldogabbnak, aki az álom világában él. Megnyugszik a tettnélküli rezignációban. Az emberi élet szerinte nem más, mint egy ábécés könyv színes képe, melyet ki-ki megnéz és mosolyogva elfordul tőle. Mikor a sok szenvedésből már nem talál menekvést, az események távoli szemlélőjének vallja magát:

— „Ich habe viel probiert seit meiner Heimkehr und habe viel gewollt, jetzt aber begnüge ich mich, der Wächter eines kleinen Unglücks in einer großen See von Plagen geworden zu sein.“¹⁶ Miután az események végén látja, hogy a „Katzenmühle“ lakói már nem kívánnak semmit sem, az „élőkhöz“ akar menni. —

Míg az „Abu Telfan“-ban a pesszimizmus és optimizmus közt vívott harc döntetlen marad, addig a *Schüdderump*-ban a pesszimizmus már teljes győzelmét ünnepli. A „Schüdderump“ — a pestis idejéből származó hullaszállító kocsi — végigvonul az egész regényben, és nemcsak a pesszimizmus, hanem lassankint Raabe bölceleti fölfogásának is a szimbóluma lesz:

— „So ist mir der Schüdderump allmählich zum Angel-

¹⁴ U. o. 228. l.

¹⁵ U. o. 409. l.

¹⁶ U. o. 409. l.

punkt eines ganzen, tief und weit ausgebildeten philosophischen Systems geworden.“¹⁷

A regény főhőse az ártatlan Antonie, a munkakerülő borbély Dietrich Häußler unokája. Anyja halála után Jane és Hanne a falu szegényházában nevelik. A nyomort igazában csak az tudja elképzelni, aki a gyermekkel együtt él:

— „Das Elend begreift keiner, dem nicht tagtäglich unter diesem Dache mit Tränen davon vorgesungen wird.“¹⁸

Antoniet a Lauenhof birtokosai megszeretik és örökbe fogadják. Glaubiger lovag neveli Henniggel, a földbirtokos család egyetlen gyermekével együtt. Az árva tudja, hogy csak részvétből került az előkelő családhoz. Ezért mondja egyszer keserűen Hennignek:

— „Weißt du es nicht, weshalb ich hier bin, Hennig?... weil ich auf die Landstraße gehöre, weil niemand mich haben will, seit die Mutter Allmann gestorben ist.“¹⁹

A Lauenhofban Antonie sok kedvességet s boldogságot élvez, míg az e közben meggazdagodott nagyapja magával nem viszi Bécsbe. Új otthonában azonban hamarosan súlyos beteg lesz. Egy ismeretlen fekete kezét — a Schüdderumpot — állandóan maga körül lát. Az egyedüllét és a szenvedések boldogságot nyujtanak neki:

— „Habe in allem Sonnenschein meiner Kindheit doch stets die dunkle Hand gesehen, welche mir meinen Weg anweist, und er ging abseits aller anderen Wege.

Ach... es ist heute doch mein einziges Glück, daß ich eine Fremde in der Welt bin, denn wie elend und nichtswürdig wäre ich, wenn ich jetzt keine Fremde in diesem Leben wäre, wenn ich nur im geringsten Teil daran hätte.“²⁰

Antonie még betegségében is ideális szerelem, megértő szeretet után vágyódik. Ezért, mikor az őt meglátogató Hennignél csak részvétet tapasztal, a halál kardját látja feje fölött lebegni:

¹⁷ I. m. Klemm. 5. l.

¹⁸ U. o. 133. l.

¹⁹ U. o. 171. l.

²⁰ U. o. 325. l.

— „Da ist der Tod unwiderruflich in mein Herz getreten, als er mir seine Hand aus Mitleid anbot.“²¹

Életét aggasztóvá teszi még az a körülmény is, hogy nagyapja Olaszországból egy bárót, Antonie vélt jövődő férjét hozza magával. Az árva most már senkitől sem vár segítséget: „Allein und hülflos... Ja, ich bin allein; es wird mir niemand helfen.“²² Utolsó órájában Glaubiger lovag a szenvedőt meglátogatja és vigasztalást nyújt neki. E két lélek megértette egymást, hiszen mindketten az élet mostohagyermekai voltak:

— „Sie waren ja allein in einer Wüste — allein in der Wüste des Lebens, der Lebendigkeit... sie wußten, daß sie verloren waren, und sie waren doch glücklich und sicher.“²³

Antonie meghal. Csendes most már a krodebecki szegényház, falai üresek, csak az udvarban látható két sírhalom emlékeztet egykori sokat szenvedő lakóira. — Íme a schopenhaueri pesszimizmus Raabe irodalmi működésében elérte tetőfokát.

Raabe későbbi regényeiben is, noha itt-ott sikerül neki a pesszimizmus nyers formáját levetnie, végigvonul a nyomor és a szenvedés gondolata. Az *Alte Nester*-ben meghatóan jellemzi a világtól elhagyatott Irene alakját. Az *Odfeld*-ben az amelungsborni kolostor utolsó napjai tárulnak eléink. Az öreg Buchius tanár hollója a pesszimizmus szimbóluma. —

A *Horacker* írója a részvét, a szeretet és humor által veti el magától a pesszimizmust. Az elbeszélés célja az eltévedt Horackernek szeretet által való megmentése. A lelkésznek és feleségének nincs gyermeke, azért tekintik életük főfeladatának a szegények segítését:

— „Wir sind leidergottes ja immer nur die Nächsten gewesen und so haben wir uns nie anders helfen können, als uns des Fernern anzunehmen.“²⁴ — A lelkész felesége mondja: „Ja, wir sind doch im Grunde gute Leute.“²⁵

²¹ U. o. 389. l.

²² U. o. 365. l.

²³ U. o. 381. l.

²⁴ I. m. Berlin. 80. l.

²⁵ U. o. 79. l.

Raabe az *Altershausen*-ben — mely már csak töredékeiben maradt ránk — a halál gondolatával foglalkozik. Ő maga e munkáját „bitteres Ding“-nek nevezi. —²⁶

Raabe, mint költő, a realizmus, mint bölcselő pedig a pesszimizmus követőjének vallja magát. A szenvedés és lét kérdése — mint láttuk — szívében feküdt, de talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy azt mégsem sikerült neki megoldania.

5. Friedrich Spielhagen.

A nemesség és polgárság között fennálló nagy ellentét és a schopenhaueri pesszimizmus, a részvét s a szeretet gondolatai jellemzik Spielhagen kortörténeti regényeit.

A *Problematische Naturen* c. regény a nemesi életformát teszi kritika tárgyává. Műveltségük csak jelentéktelen külsőségeken nyugszik. Oswald Stein, a regény hőse, sötét pesszimizmusáról tesz tanúságot, mikor a világot nagy rejtvényhez hasonlítja, melyet ugyan meg tudunk oldani, de ez a megoldás boldogtalanná tesz bennünket: az emberi élet csak tévedés, zűrzavar, üres semmi, éjtszakai égbolt, melyet csak néha világít meg egy-két futócsillag. Méltán mondhatta e pesszimizmusról Spielhagen:

— „Seine Schwermut harmonierte mit dieser tief ernsten Natur, die von Glück und Freude nichts zu wissen schien, desto mehr aber von dem Jammer und der Qual des Lebens... Und sein eigenes Leben kam ihm so ziel- und zwecklos vor, wie dies sein Umherirren zwischen den Uferklippen.“¹

Steint azonban nemcsak a sötét pesszimizmus, hanem az elnyomottak, a szegények iránti mély részvét is jellemzi.

A regény másik hőse Berger egyetemi tanár. Róla írja Spielhagen önéletrajzában, hogy e tanár által akarta a schopenhaueri pesszimizmust jellemezni.² — Berger utolsó, szellemi összeomlása előtt tartott előadásában kifejti, hogy életünk semmit sem ér. Egyik sétája alkalmával Oswald

²⁶ N. Perquin: W. Raabes Motive. Paris-Amsterdam, 1928. 240. l.

¹ I. m. Leipzig, 1926. 321. l.

² Erinnerungen aus meinem Leben. Herausgegeben von Hans Henning. Leipzig, 1911. Verlag Staackmann. 387. k. l.

Steinnek szomorú tapasztalatairól beszél. Ezek szerint az élet halálos bűn, amelyből a többi kisebb bűnök föltartózhatatlanul, a legkövetkezetesebb szükségszerűséggel fakadnak. Ifjúkorában a dolgokban és az emberekben csak a szépséget és a jószágot kereste, most azonban — hosszú élettapasztalat után — csak a teremtmények szenvedését látja. Majd így folytatja:

— „Ich dachte daran, daß das Leben unzähliger Menschen nichts weiter als ein verzweifelter Kampf mit der grimmen Not ist; ... daß unsere beste Freude ein Tanz über Gräbern ist und daß, wenn das Leben wirklich köstlich war, der unerbitliche Tod ein Spott und ein Hohn ist für dies köstliche Leben.“³

Berger Oswaldnak máskor az élet és önmaga megvetését hirdeti. — Noha a pesszimizmus az egész műre rányomja bélyegét, a regény végén mégiscsak a rezignáción és az élet nehézségein győzedelmeskedő munkára biztat.

Az *In Reih und Glied* c. regényben a proletariatusnak a többi társadalmi osztállyal való összeütközéséről tárgyal. Tuchheim báró alattvalóiért minden tőle telhetőt megtesz. Leo eleinte főfeladatának tekinti az elnyomott népréteg jogainak helyreállítását. Amióta azonban célja keresztülvitelében az előkelőkre támaszkodik, tetteiben nem a szeretetet, hanem csak a schopenhaueri részvét vezeti:

— „Wie kann man lieben, was unseren Neigungen, unse-rem innersten Wesen so gänzlich widerspricht! Liebe! So liebt auch ein Arzt den Aussätzigen, den er kurieren ... muß! Mitleid, o ja! aber Liebe doch wahrlich nur, soweit Liebe Mitleid ist.“⁴

A *Hammer und Amboß* c. regényben egy régi nemesi család anyagi és erkölcsi pusztulása, a részvét és szeretet gondolata jut kifejezésre. — A Zehren család nemesi birtokának utolsó örököse, a „Wilder Zehren“ az Übermenschre emlékeztet bennünket. Az embereket csak dolgoknak tekinti, rúttul kihasználja és utána félredobja őket. E kalandor élete

³ Problematische Naturen. 572. k. l.

⁴ Victor Klemperer: Die Zeitromane Fr. Spiegelhagens und ihre Wurzeln. Weimar, 1913. Duncker. 97. k. l.

üres pusztasághoz hasonlít. Természetében ellenállhatatlan ösztön lakozik. Lehetetlent, számára elérhetetlent nem akar ismerni. Életét csak játékszernek tartja, melyet minden pillanatban veszélynek tesz ki. Abból a tudatból meríti világnézetét, hogy a szigeten ő a legelőkelőbb család elsőszülötte.

A háborúban bátorsága közismert. Az életet megveti. A testvériességet és a hazaszeretetet kigúnyolja. A világot az urak és rabszolgák, az erősek és gyengék harcának tekinti. A feleségével s Konstanzevel, mint rabszolganőkkel bánik és rút megvetés tárgyává teszi őket. Ennek a vadembernek igazi hazája csak a föld lehet:

— „Fluchte den Herren und fluchte den Slaven, und sagte, daß nun wieder, wie vor dem Kriege, die Erde seine Heimath sei, denn ein freigeborner Mensch könne in einem slavischen Jahrhundert keine andere Heimath haben.“⁶

A „Wilder Zehren“ testvérét, a fogházigazgatót, a felebaráti szeretet gondolatai töltik el, melyet életével is bebizonyít. A börtön négyszáz foglya mély tisztelettel s nagyrabecsüléssel tekint erre a sápadt, szelíd emberre, meg vannak ugyanis róla győződve, hogy minden tettében az alázatos szeretet vezeti. Az a legnagyobb boldogsága, ha valakit megjavíthat. Mély meghatódottsággal fogadja az ártatlanul elítélt Georg Hartwigot, mert benne csak az emberi jóságot és jóakaratot látja. Szomorúan állapítja meg, hogy az egyes társadalmi osztályokat szinte áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól, s ennek okát a másoknak szüntelenül parancsolni akarásban és a rabszolgai kapzsiságban látja. Az előkelők csak a kalapács, a szegények pedig csak az üllő szerepét töltik be. Mindenkinek kalapácsnak és üllőnek kell lennie. A munkának csak akkor lesz igazi értéke, ha az a szeretetből fakad. Georg mondja róla:

— „Es war gewiß nicht in der Absicht, mich anzufeuern ... wenn mein Lehrer in diesen Gesprächen immer wieder darauf zurückkam, daß die freie, die selbstgewollte, von der Liebe geweihte Arbeit Aller für Alle der Schluß der Weisheit, die eigentliche Bestimmung, das höchste Gut des Menschen sei.“⁶

⁶ I. m. Leipzig 1889. I. k. 373. l.

⁶ I. m. I. k. 378. l.

Nagy vihar alkalmával egyszerű szavaival meg tudja nyugtatni a már-már elszökni akaró foglyokat. Akkora az emberi jószágban való bizalma, hogy amikor egy nagy áradás a város szegénynegyedét el akarja söpörni, a visszatérés reményében kiengedi a foglyokat, hogy a mentőmunkálatoknál segítsenek. Ő maga is együtt dolgozik velük, de az önfeláldozó munka közben hirtelen meghal.

Mindamellett az események középpontjában mégis csak Georg Hartwig áll. Egyik barátjával elszökik az iskolából, mire apja elűzi a családi otthonból. A „Wilder Zehren“ veszi a menekültet pártfogásába. A Zehren-várban a sokat szenvedő Konstanze vigasztalója lesz. Végül is a már halott pártfogója helyett ártatlanul hét évi fogházra ítélik. A börtönben egyik gonosz fogolytársa az örök meggyilkolására s így a szökésre akarja rávenni. Ettől a gonosz cselekedettől azonban a jószágos igazgató alakja visszarettenti. Sőt, az igazgató iránti hálája és gyermeki ragaszkodása odáig viszi, hogy élete kockáztatásával megmenti az igazgatót. Ettől kezdve az igazgatónak s családjának bizalmasa lesz. Lassankint megszereti a munkát és legnagyobb erénynek a szeretetet ismeri el.

A börtönből kikerülve, mint egyszerű gyári munkás, boldogan valósítja meg az igazgatójától belé oltott szociális szeretetet. Amikor felesége és gyermeke meghal, a pesszimizmus nem tud rajta erőt venni. A regény végén boldog optimizmussal áthatott szeretetről tesz vallomást:

— „Ich weiß es so gewiß, als ich lebe, daß ich nicht nur der frohe Mensch wäre, der ich bin, sondern daß ich auch nicht der reiche Mann sein würde, wenn ich nicht Zeit meines Lebens voll des Glaubens gewesen wäre an die große schöne Lehre von der gegenseitigen Hilfsbereitschaft, der Brüderlichkeit, der Gemeinschaft aller menschlichen Interessen.“⁷

Kétféle áradatról van szó a *Sturmflut* c. regényben: Reinhold Schmidt a Keleti tenger partvidékén mindent elpusztító áradásról, az elnök pedig egy, a közel jövőben meginduló szocialista áradatról, mozgalomról beszél. A már elzüllött nemesség szószólója a kegyetlen, önző Golm gróf,

⁷ U. o. II. k. 395. l.

ezzel ellentétben a lassan felülkerekedő polgárság Schmidtben találja meg pártfogóját. — A regény minden szeretetet elvető, tragikus világot tár elénk, amelyből egyes személyek (pl. Reinhold és Else, akik mindenütt csak segítenek és a vak, de szeretettől áthatott Cilli), mint valami fénypontok, mécsesek emelkednek ki. Ennek a gyengédlelkű lánynak sikerül Ernst Schmidt lelkére hatni, amikor Ferdinandével való kibéküléséért esedezik és az ő példája nyomán magának tesz szemrehányást a szeretetnélküli élete miatt Ferdinande sírjánál. Cilli szerint van jogosultsága a szocializmusnak, mert ezt az evangélium is parancsolja. Reinholdnak mondja:

— „Hat nicht Christus geheißten, die Hungrigen zu speisen, die Durstigen zu tränken, die Nackten zu kleiden, die Mühseligen und Beladenen zu erquicken? Und wenn es nicht Christus befohlen hätte, befiehlt es nicht jedem guten Menschen das eigene Herz?“⁸

A *Was will das werden* c. regény főhőse Lothar Lorenz, egy koporsó készítő fogadott gyermeke. Az anyja, aki azelőtt énekesnő volt, nem akar fiáról hallani. A kisfiú gyakran bemegy anyja szobájába, hogy megcsókolhassa édesanyját, de az hideg közönnyel elfordul tőle. A nevelő apja ezzel ellentétben mint a szeretet mintaképe jelenik meg előtte. Ő oltja fogadott fia lelkébe még az ellenség szeretetét is. Amikor Lothardnak elmondja élettörténetét, szomorú szívvel említi, hogy majdnem mindenét elveszítette, de örömmel fűzi hozzá, hogy a legnagyobb kincse, a szeretete megmaradt:

— „Ein Herz voll Liebe, zu aller Welt und insonderheit zu dir, mein verlassenes, geliebtes Kind... Die Liebe kann nur segnen, und mit dieser meiner Liebe segne ich dich.“⁹

Lothar nevelő apja koporsójánál megfogadja, hogy a szegényeket és az elhagyatottakat mindig segíti. S ez a szeretet jellemzi egész életében. Ennek első tárgya Jettchen, egy zsidólány, akiben Lothar édesanyja helyettesét és testvérét látja. Jettchen pedig Lothart tavaszi napsugárhoz hasonlítja. Maria von Werin iránt, akinek az ajka béna volt, mély rész-

⁸ I. m. Leipzig. 1883. I. k. 264. l.

⁹ I. m. Leipzig. L. Staackmann. Verlag. é. n. 87. l.

vétet érez. Útja egyszer véletlenül a betörők barlangjába viszi. Itt találkozik életében először a nagy nyomorral. Azonban a pesszimizmus mégsem tud rajta erőt venni. Berlinben Ottó öccsénél asztalosnak áll be, hogy így könnyebben szolgálhasson a szegény népnek. Az egyszerű nép iránt tanúsított szeretete adja meg életének tartalmát:

— „Denn sich in den Glauben an die Menschheit hinein-zuleben durch den Glauben an die unverwüstliche Güte eines Einzelnen und in diesem Glauben zu leben und zu sterben, das habe ich immer als meine Aufgabe hier auf Erden betrachtet, und das ist meine Religion, in der ich selig bin.“¹⁰

A regény kiemelkedő alakjai között szerepel az uralkodó herceg, Lothar édesapja. Nagyon bántja a szociális nyomor, azonban arra már nem gondol, hogy ő mindezen nagyon könnyen segíthetne. — Lothar legnagyobb jótevője Vogtriz ezredes. A kereszténységet és a felebaráti szeretetet tartja az állam alappillérének. — A regény utolsó, de még jelentős alakja Pahlen gróf, egy orosz forradalmár. Ő az egész emberiséget halálos betegnek tartja. Ezt a betegséget már csak a forradalom tudja eltávolítani. A jövőnek szerinte az a feladata, hogy a nemesség és a munkásság között tátongó szakadékot áthidalja. Ő a regényben a szociáldemokrácia képviselője.

Ein neuer Pharao Spielhagen utolsó nagy regénye. Az új fáraó a megváltozott idő; József mellőzése az emberek megváltozott gondolkodásmódja, a megváltozott ember. A költő egy erkölcsileg elzüllött német családot jellemez. A szebb jövő reményét azonban teljesen elnyomja a rezignáció és a pesszimizmus.

Spielhagen a részvét és a szeretet gondolatát a többi regényében és elbeszélésében szociális problémává teszi. A keresztény felebaráti szeretet is kifejezésre jut nála.

6. Robert Hamerling.

Hamerling már — az eddig tárgyalt íróktól eltérve — a keresztény felebaráti szeretet legmélyebb gyökerére mutat rá

¹⁰ U. o. 647. l.

Ezek után Nero szolgája kardjába dől, és a haldokló szempilláiban visszatükröződik Ahasvernek, a halál utáni vágynak, de most az élniakarásnak alakja.

A *Der König von Sion* c. epikus költeményben a tömeg az új Sionnak — a szeretet országának — megalapításán fáradozik:

Sion ist das Reich der erlösend — versöhnenden Liebe!
...ein Reich der verbrüdereten Völker ist Sion.⁴

Ennek az új, jövődő szeretet-országnak a királya Jan de Leyden. Ideális eszmény vezeti. Égi és földi szeretete vezérli minden tettében. Földi szeretete Hillára, a tragikus sorsú apácára irányul. E kétféle szeretete megvédi minden hátsó gondolattól:

...ein doppeltes Streben
Wohnt mir im Herzen; ein Drang nach dem Hohen
und Rechten und Reinen,
Aber ein Drang nach dem Glücke, nach den Freuden
des Lebens.
Niemals kann mir genügen ein Brüten in dumpfer
Entsagung,
Aber auch niemals kann mir die Lust, die gemeine,
genügen,
.....
Und so ging ich her, ob auch verzehrend in
Sehnsucht,
Rein durch's Leben und stolz: mich schützt vor
Gemeinen der Abscheu.⁵

Azonban ennek az új szeretet-apostolnak minden igyekezete hajótörést szenved az alacsony gondolkodású tömeg ösztönös életén: a rút, kapzsiságból élő ellenfél csapata győz. Hollók hirdetik a város fölött a tragikus véget. Jan de Leyden mindezek ellenére meg van győződve arról, hogy utódai előbb-utóbb megalapítják az új Siont. Ezért, mielőtt végső elkeseredésében öngyilkosságát elkövetné, a szeretet harcára bátorítja az utókort:

....so wird der sionische Kampf auch
Weitergekämpft noch in Lüften — ja weitergekämpft

⁴ I. m. 3. Aufl. Hamburg und Leipzig 1869. 128. l.

⁵ U. o. 18. k. l.

noch in großer
Geisterschlacht....
Kämpft ihn denn aus, ihr Geister da oben im
leuchtenden Aether,
Kämpft ihn aus, denn Kampf des sionischen großen
Gedankens,
Daß er leuchtend und hehr, von trübender Schlacke
geläutert,
Noch obsiege dereinst.⁶

A *Danton und Robespierre* c. dráma a francia forradalom két vérengző alakjának jellemrajza. Az új köztársaság népe nyomorog a zsarnokok alatt. Hitét elvesztette, materialista lett:

— „Die gottlose Revolution hat uns alle zu Atheisten, Materialisten gemacht“.⁷

Danton, a forradalom véreskezű vezéreinek egyike, telve van önérzettel; oroszlánnak érzi magát. Tudja, hogy a tömeg nagy része mellette van, de hamar megúnja dicsőségét. Életakarás és életmegvetés párosul benne. Nyugalom után vágyódik: „Laß mich in Ruhe — mondja egyszer Robespierrenek — das Leben ist eine dumme Komödie.“⁸ Aldozatul esik ellenfelének: börtönben hal meg.

Robespierre, a forradalom másik vérengzője, az „Übermensch“-re emlékeztet. Az ártatlan emberi élet kioltásánál semmiféle eszköztől sem riad vissza. Borzalmas gyilkosságainak elkövetésére a népe iránt érzett gyűlölete hajtja. Zsarnokságával még dicsekedik is:

— „Ich liebe die Menschheit, ... aber was sind mir die einzelnen Menschen? Ich verachte sie ... Der Einzelne, sein Wohl und Weh, sein Leben ist mir nichts.“⁹

A tömeg azonban a zsarnokot, az „istent“, a nagy diktátort, elhagyja. Robespierre a csatát ezek után elvesztettnek tekinti, s ismét „ember“ szeretne lenni. A halál gondolata jut eszébe, s retteg, mikor e szót kimondja. A nirvánába szeretne jutni:

⁶ U. o. 300. l.

⁷ I. m. Hamburg 1871. 68. l.

⁸ U. o. 55. l.

⁹ U. o. 44. k. l.

— „Ah — die Ruh' ist wahrlich süß — so ohne Wunsch und Sterben. — Alles ausgelöscht im Herzen. —“¹⁰

Egész életében csak gyűlölt, s íme végső elhagyatottságában a tömeg gyűlöletét kapja viszonzásul. Tragédiája akkor éri el a csúcspontot, amikor a szeretet után vágyódik. Tudja ugyanis, ha ezzel nem rendelkezik, akkor elveszett:

— „Keinem Blicke der Liebe begegnet mein brechend' Aug — von mir wies ich ja, die Liebe, ... ließ ich verdorren, verhärten, was menschlich in mir war zu wilder starrer Energie, und ihr habt Recht, kein Mensch, ein U n m e n s c h war ich.“¹¹

Hamerling az *Atomistik des Willens* c. kétkötetes munkáját Schopenhauer bölcelete ellen írta. A pesszimizmust elveti, a személyes Isten létezését állítja, az akarat szabadságát és a célszerűséget bebizonyítja, és a szeretet fogalmát bölcséleti alapon foglalja össze.

Költőnk ugyan megengedi, hogy a földön sok nyomorral és szenvedéssel találkozunk, de ez a tény még nem jogosíthat fel bennünket arra, hogy azt hirdessük, hogy az élet nem ér semmit. A létet ugyanis mint valami jót tapasztaljuk magunkban. Ezt bizonyítja a halál ténye is: ettől nem lenne okunk félni, ha az élet abszolút rossz lenne:

— „Der Tod ist für uns immer eine Sache, vor welcher wenigstens unsere physische Natur unter allen Umständen zurückbebt. Das wäre nicht möglich, nicht begreiflich, wenn das Dasein nicht an und für sich als ein Gut, als eine Lust empfunden würde.“¹²

Az ember életakarása minden baj ellenére kielégülést talál. Ki is lenne olyan szegény, hogy a szép ne varázsolná el? Hiszen ez mindenki számára árasztja bőséges áldását:

— „Ein Mensch wenigstens, dem ein reges, andächtiges Gefühl für das Schöne verliehen ist, kann nicht unbedingt Pessimist sein, kann die Welt nicht hassen.“¹³

¹⁰ U. o. 171. l.

¹¹ U. o. 178. l.

¹² I. m. Hamburg 1891. 2. k. 235. l.

¹³ U. o. II. k. 237. l.

Minden erkölcsstan alapja az életakarás, s ennek megtagadása csak romboló elemként lépne fel. A pesszimista részvéte saját maga pusztulását idézi elő. Ez ugyanis csak akkor segíthetne önmagán, ha az öngyilkosság megengedettségét vallaná:

— „Das Mitleid, auf welches sie (sc. die Moral) sich zu gute thut, kann innerhalb des Pessimismus nur zum Zerrbild seiner selbst werden.“¹⁴

Hamerling a schopenhaueri felebaráti szeretettel szembehelyezi a keresztény felebaráti szeretetet, melyet „Allsinn“-nek nevez. Az igazi felebaráti szeretet szerinte mások nagyrabecsüléséből származik. Az ember erkölcsi értéke a benne rejlő szeretet nagyságától függ. Erkölcsi érzékünket és önfeláldozó szeretetünket nem a bölcsélet oltotta belénk, hanem lelkünk mélyén gyökerezik, s új meg új ideálok megvalósítására ösztönöz. Szeretetünk ugyan sokszor elfáradhat — hiszen ez végsőfokon nem más, mint az „élet önakarása“ — de sohasem törölhető ki egészen lelkünkéből:

— „Er kann ermatten, er kann zeitweilig fast erloschen scheinen, aber er kann niemals völlig schwinden.“¹⁵

Hamerling úgy látja, hogy a lét legmélyebb kérdéseit sem a pesszimizmus, sem a részvét, sem az „Übermensch“ nem fogja megoldani, mert erre csak a szeretetből táplálkozó optimizmus képes. Ezzel a lépésével költőnk irányt mutat a későbbi írónak is. Ezek főcéljuknak a hősies, önfeláldozó felebaráti szeretet dicsőítését látják.

7. Josef Viktor Widmann.

Widmann a panteisztikus élményből kiindulva, Schopenhauer és Jakob Burckhardt hatása alatt, a pesszimizmus, majd az ateizmus útjára téved. Majdnem minden művében nagy szerepet játszik a részvét és a szeretet gondolata. Ő az első azon költők között, akikre Nietzsche hatással van.

Widmannak, a fiatal teológusnak figyelme önkéntelenül is Istenre s a világ szépségére irányul: Istenben a szeretet

¹⁴ U. o. II. k. 247. l.

¹⁵ U. o. II. k. 163. l.

mintaképét látja, a természetet pedig az ő kibontakozásának tartja. A Spittelerhez intézett egyik levelében panteizmusában odáig jut, hogy önmagát Istennek mondja.¹

Mennei atyjáról és a keresztény túlvilágról többé nem akar hallani. Panteizmusából fakad a minden teremtmény, még az állat iránt is tanúsított nagy szeretete.

A panteizmus mellett leveleiben és műveiben az emberiség szenvedése és nyomora iránti mély rokonszenvét tapasztaljuk. Már a *Sophonisbe* c. tanulmányában a rabszolga a segítségért hasztalan könyörgő embertársai nevében panaszkodik:

Wie unaufhörlich unsre Kreise wir
Im weiten Raume ziehn, so schreitet düster
Und unaufhaltsam trotzig das Geschick
Schon seit Aeonen über Völker hin,
Die es zertreten hat, vergeblich wimmert
Der sterblich schwache Wurm — er wird vernichtet,
Und von Geschlecht weiter zu Geschlecht
Ein Jammerton durchs Leben der Natur,
Ein allgemeines Seufzen nach Errettung.
Nach ihrem Ende stöhnen alle Wesen.²

Widmann pessimizmusát növeli az a körülmény, hogy megismerkedik Schopenhauer eszméivel, Jakob Burckhardt előadásait hallgatja, és szoros barátságot köt Spittelerrel, aki a pessimizmust teljesen magáévá tette. Mindezek hatása alatt érzékeny lelkében csak a teremtmény szenvedése és jajkiáltása talál visszhangot. Panteizmusánál fogva pedig másokkal teljesen egynek érzi magát. Így alakul ki benne lassankint olyan világnézet, melynek külső alakját a pessimizmus, de magvát a részvét és szeretet alkotják.

Az *Iphigenie in Delphi*-ben Elektra a pessimizmus képviselője, az optimizmust és a világban található célszerűséget kigúnyolja:

O! Der schönen Lehre,
Die alles, was die Götter tun, entschuldigt.
Wenn Leiden trifft, so ist es wohlgetan,

¹ Elisabeth Widmann: J. V. Widmann. Ein Lebensbild. Erste Lebenshälfte. Zürich, 1922. 107. sk. l.

² U. o. I. m. 73. sk. l.

Denn wir sind schuld, daß Leid uns hat getroffen.
 Wenn aber Glück wir uns erringen, dann
 Natürlich ist's geschenkt und will verdankt sein.³

Az *Irmenholzer* főhősét a bűnösök iránt érzett részvéte jellemzi. —

Az *Arnold von Brescia*-ban Widmann a pesszimizmus mellett az ateizmus felé hajlik. A drámában Widmann — Spitteler buzdítására — Arnold által az egyház megsemmisítésére törekszik. Arnold a sok szenvedés miatt elkeseredik, és kételkedni kezd Istenben. Isten a természetben többé nem található meg, mert a sok szeretettől meggazdagodva önmagába visszatért. Számunkra az a legjobb, ha a világ pusztulását kívánjuk. A tragédia végén az egész emberiség panaszra jut kifejezésre: a földön csak szenvedésre és halálra találunk. Ennek oka adva van a világ berendezésében. A felelősség Istent terheli:

Ich klage, daß so elend ist die Welt,
 So schmerzenvoll, so jammerübersättigt,
 Daß keiner hier vom Freudenbecher kostet, —
 O!, daß kein Tag vergeht, wo Tränen nicht
 Wie meine Tränen fließen; Lüge sind
 Des Lebens Güter, nichts als Sklavenketten —
 Ich klage Gott im Himmel furchtbar an!⁴

Widmann a nyomorgókon segíteni szeretne, de gyöngének érzi magát. Lélekben a legszegényebb akar lenni:

Gib mir das Schwerste, daß fremdem Leid
 Ich eig'nes, größ'eres kann entgegenstellen,
 Sonst sterb' ich vor der Zeit am Schmerz der Brüder.
 Nur dann ertrag' ich alle diese Not,
 Wenn ich der armen Menschen ärmster bin.⁵

Az 1869-ben megjelent *Buddha*-ban a nietzschei Zathustra veti előre árnyékát. Siddharta az erő embereként jelenik meg. Országá leghatalmasabb ellenségeit is leigázza. Útja véletlenül egy barlangba, a világ zajától visszavonultan

³ Maria Waser: J. V. Widmann. Frauenfeld und Leipzig. 1917. 61. I.

⁴ I. m. 226. k. l.

⁵ Maria Waser: I. m. 67. l.

élő aggastyánhoz viszi, aki csak a saját megváltására gondol.⁶ A vele való társalgás megváltoztatja Siddharta eddigi fölfogását: akarata meginog, kételkedve folytatja elkezdett munkáját. A győzelmi menetben ugyan még résztvesz, de ezután magányos várába vonul vissza. Lassankint világossá lesz előtte a szenvedés általános ténye. Hit és kétség között vergődve hasztalan imádkozik Istenhez segítségért, hogy a szenvedőkön segíthessen. Majd arra a meggyőződésre jut, hogy Isten mozdulatlan, saját börtönébe bezárt és csak a teremtmények részvételére méltó lény. Végül is Buddhának — a megvilágosítottnak — alakjában az emberek közé lép és nekik Isten létezését nyíltan tagadja. Új vallást is alapít, melynek alapja nem a schopenhaueri részvétel, hanem a tevékeny, de nem keresztény felebaráti szeretet:

Verderblich war ein Glaube, der uns wehrte,
Dies Leben als ein Endspiel anzusehn,
Der zu gleichgült'gem Sinne leicht verkehrte
Die Regung, dem Verfolgten beizustehn. —
Nach Gott wird man nicht mehr fragen,
Doch in der Brust ein Herz voll Liebe tragen.⁷

Miután Buddha a tömeget az ateizmusra megesküdtette, nyugodtan tovább megy.

Widmann a pesszimizmust és az ateizmust csak lassan tudja legyőzni. Apjának 1873-ban bekövetkezett halála ismét a túlvilágba vetett reményt önti lelkébe. A következő évben megjelent *Mose und Zipora* már az optimizmus jegyében készül. A *Maikäferkomödie* hőseit pedig a derűs optimizmusból fakadó élet akarása jellemzi. A királyt, miután a világ semmiségére és a teremtményeket sujtó sok szenvedésre ráeszmélt, elfogja a pesszimizmus, de halála előtt mégis az élet akarásnak és a lét iránt érzett örömeinek ad kifejezést:

Wer Leben je erfuhr, muß dennoch danken —
Blüht, künftige Geschlechter! blüht wie wir,
Und tragt wie wir die Doppelfrucht des Lebens,
Die süße Lust und all das bittere Leid.⁸

⁶ A költő az aggastyán alakjában bizonyára Schopenhauert akarta jellemezni.

⁷ I. m. Zürich 1869. 155. l.

⁸ I. m. 209. l.

A *Der Heilige und die Tiere* c. epikus költemény Szentje kétségtelenül az Üdvözítőre emlékeztet: az állatoktól a bűnös emberekhez megy, hogy azok szenvedését részvétével enyhítse. Találóa jellemzi a részvétet és szeretetet Maria Waser:

— „Die Tierliebe verliert hier alles falsch Empfindsame, da sich das Mitleid des Heiligen von dem kleinern Leid der Kreatur wegwendet zum größern der Menschen... auch der Mensch ist hier groß geschaut,... groß in der verklärenden Güte, groß in seinem Todesverhängnis, dem er allein als Wissender entgegengieht, qualbefangen und doch auch wieder trostvoll im Gedanken an Menschenliebe und -schönheit.“⁹

Widmann a *Jenseits von Gut und Böse* c. munkájában az akkoriban már fejlődésük tetőfokán álló nietzschei ideálokat akarja kigúnyolni. Pfeil tanár történelmi tanulmányai során rájön arra a szomorú tényre, hogy a részvét gondolatának érvényesülése következtében az emberiség beteggé s a világ valóságos kórházzá lett. Egy szivar után elkábul, és álmában a zsarnok szerepét játssza: a mérsékletet, szerénységet, alázatosságot, részvétet és a szeretetet elvetendőnek tartja. Csak a vér törvényét ismeri el, ezt is önző természete írja elő neki:

Mir ist Gesetz die adlige Natur,
Die mir im Blute lebt.¹⁰

Miután vad szenvedélyében feleségét is öngyilkosságra kényszerítette, mindenki elhagyja, a lealázások egész sorát kell neki elviselnie. Majd mély elkábultságából fölébred s örül, hogy gonosz cselekedetei csak álmában történtek meg. Azt hangoztatja, hogy a társadalmi és családi élet alapja a részvét és szeretet lehet.

Widmann a panteizmus, pesszimizmus és ateizmus világnézetével szemben a részvétnek és szeretetnek oly döntő szerepet juttat, hogy azt még Nietzsche hatása sem tudta elhomályosítani. De az ő részvét és szeretet fogalmát is nagy szakadék választja el még a keresztény részvét és szeretet fogalmától.

⁹ Maria Waser: I. m. 166. k. l.

¹⁰ Walter Scheitlin: J. V. Widmanns Weltanschauung. Zürich, 1925. 111. l.

8. Karl Spitteler.

Spitteler két, egymással ellentétes világnézet ütköző-pontjában áll: a pesszimizmus képviselője és az új, hősi ember megrajzolója.

Olympischer Frühling c. eposzában az olymposi istenek tragédiája tárul elénk. A sors intézkedése folytán az istenek az alvilágból feljönnek az Olymposra. Mindjárt az eposz elején megtudjuk, hogy az egyik isten Hera férje lesz. Sibylla szomorú tényt is jósol Heráról: az istenek királynéja halandó:

O Jammer über Jammer! Welchen schwarzen Flecken
Muß ich in Heras heiligem Körperbild entdecken!
Ein tödlich Krankheitszeichen unheilbar und erblich;
Der ewigen Götter strenge Königin ist sterblich.¹

Zeus és Hera esküvője után az istenek a világban elszélednek. Kíélik magukat, s ez szükségképen katasztrófához vezet. Aphrodite semmi alázatosságot sem ismerő és minden tekintélytiszteletet megvető alakja már a tragédia gondolatát ébreszti bennünk. Anankenak, az istenek s emberek urának és a könyörtelen szükségszerűségnek képviselője pedig nagy változást idéz elő Zeus és Hera jellemében: irigységből Hera lelkébe csepegteti a családi viszály mérgét. Ezért panaszkodik az istenek királynéja:

Was hab ich armes Kind im Ehestand gefunden?
Ein dürstend Herz, Entbehrung, Forst, Enttäuschungswunden! —
Zum Spielzeug höchstens taug ich, zur Belustigung.
Das nenn ich Schmach, das zähl ich für Erniedrigung.²

Zeus mintha közeli tragédiáját sejténé, a szanaszét barangoló isteneket magához hivatja.

Allein der Ernst an der Zeit.

Gar manches gibts zu sorgen, mehreres zu schlichten.³

Hiába kérdezi meg a világ célja felől Aphroditét, negatív feleletet kap. Saját vígasztalására a földi emberekhez megy ítélni. Itt is, mint az istenek világában, egyik ember a másikat pusztítja:

¹ I. m. Jena 1925. I. k. 5. l.

² U. o. II. k. 257. k. l.

³ U. o. II. k. 291. l.

— „Öde ist die Erde, lebensunwert, trostverarmt.“⁴

Mielőtt azonban Zeus a nyomorgó teremtmény fölött ítéletet mondana, egy sugallat óvja merész tettétől és saját sorsára figyelmezteti. E szerint ő — az istenek ura — épen olyan bűnös, mint a teremtmény. Ennek Zeus ugyan tudatában van, mégsem érez magában lelkiismeretfurdalást. Okát a természet szükségyszerűségében keresi, melynek senki sem tud ellenállni:

Der Kronenraub, den ich mit frevler Faust getan,
Geht nicht mich selber, sondern das Schicksal an.
Sein strenger Wille hat zum König mich verdammt.⁵

E magával tehetetlen király iránt a teremtmények semmi tiszteletet sem tanúsítanak. Alakja akkor lesz tragikussá, mikor Herá az ítélezéstől eltiltja. Így Zeus lemondóan, szomorúan tér vissza az Olympusra.

A katasztrófát Hera sem kerülheti ki: a halál árnyéka, mint a tragédia előhírnöke jelenik meg előtte és minden léptében kíséri. Hiába hivat Zeus a súlyos beteghez orvosokat: a teremtmény a sors önkényével szemben semmit sem tehet. A királyné halálának okozója a vak „világakarát.“ Utolsó óráiban ezért emlegeti a „fatum“ kegyetlenségeit:

Man grüßt mich ‚Fürstin‘, Willkür nenn ich mein und Macht, —
Wohl ist er kurz, des Lebens flüchtiger Zwischensatz;
Doch andern wehzutun: dafür ist Platz.⁶

Hera halála után már csak az isteneknek az alvilágba való letaszítása következik.⁷ A tragédia végén megjelenik az Olymposon Herakles, Zeus fia. Számára az istenek királya a sorstól már csak hírnevet kér. Ezt az új hőst dac, vakmerőség, harc és kegyetlenség jellemzi:

Mut sei mein Wahlspruch bis zum letzten Atemzug!
Mein Herz heißt ‚Dennoch‘, Herakles bedarf nicht Dank;
auch mit verhärmten Wangen geht sich's ohne Wank;
Dummheit, ich reize dich! Bosheit heran zum Streit!
Laß sehen, wer da bändigt, welchen Zeus geweiht.⁸

⁴ U. o. II. k. 320. l.

⁵ U. o. II. k. 298. l.

⁶ U. o. II. k. 339. k. l.

⁷ Friedrich Schmidt: Die Erneuerung des Epos. Leipzig, 1928.

⁸ I. m. II. k. 350. l.

A *Prometheus und Epimetheus* c. eposzban a Nietzschei „Herrenmensch“ és „Herdenmensch“ jellemvonásai bontakoznak ki előttünk. Az „Olympischer Frühling“ Prometheusa istennek vallja magát, nem fél Ananke könyörtelen önkényétől. Kevélység, önkény és élvezet a jellemzői. A „Prometheus und Epimetheus“ Prometheusa csak ember. Mégis nemesebbnek érzi magát másoknál. A tömegtől távol akarja magát tartani. Ezért mondja testvérének Epimetheusnak ez a „Herrenmensch“:

— „Auf! laß uns anders werden als die Vielen, die da wimmeln in dem allgemeinen Haufen!

Denn so wir nach gemeinem Beispiel richten unsern Brauch, so werden wir gemeinen Lohnes sein und werden nimmer spüren adeliges Glück und seelenvolle Schmerzen!“⁹

Az alázatos Epimetheus — a „Herdenmensch“ — a nép királya lesz. A szegények iránt mindig nagy szeretetet tanúsított:

— „So werdet ihr mir unvergeßlich sein und öfters wird ein sehnsuchtsvoller Traum mir wiederbringen Euer holdes Antlitz.“¹⁰

Az eposz 1881-ben megjelent, de szokatlan, új tartalma miatt nem keltett érdeklődést. Ezért írja a szerző a második kiadás előszavában:

— „Es war nämlich nicht ratsam, jung zu sein unter den ‚Alten‘ und es wurde einem nicht verziehen, von den ‚Idealisten‘ ein Idealist wahrhaft zu sein.“

Valószínűnek tartjuk, hogy Spitteler az ihletet Nietzsche-től merítette. Némelyek¹¹ a „Zarathustra“ és a „Prometheus und Epimetheus“ között stílusbeli hasonlóságot vélnek felfedezni.

Szándékosan választottuk Spittelert e rész utolsó írójának. Ő az „Olympischer Frühling“ c. eposzában még a régi hagyományok, a pesszimizmus, örököse, de Heraklese és Prometheusa már az új embert ábrázolja.

⁹ I. m. Jena 1915. 3. l.

¹⁰ U. o. 16. l.

¹¹ A. Biese: Deutsche Literaturgeschichte. München, 1930. III. k. 678. l.

II.

A pesszimizmus és részvét elvetése.

Új célok hirdetői.

A 19. század második felének német irodalma, a pesszimizmus és részvét gondolatának nagy szerepet juttat. Magasabb eszmény, életcél akarása szinte háttérbe szorul. Ha a felszínes embert e megoldások talán külsőleg meg is nyugtatják, a gondolkodó nem nyugszik meg, míg a lét legelemibb és legmélyebb problémáira nem kap világos feleletet.

Ezért találkozunk a 19. és 20. század fordulóján írókkal, akik koruk pesszimizmusával és részvételével szemben az optimizmust és a szeretetnélküli hőst állítják az élet küzdőterére. A cél a *heroikus élet* kialakítása.

Akármennyire is új ez a hős, mégis csak a mult hagyományyaiból táplálkozik és várát annak romhalmazán építi fel. Új benne a szenvedők iránt tanúsítandó részvétet s szeretetet elvető, a pesszimista világnézetet legyőző és az európai nihilizmus ellen küzdő jellemvonása, régi benne az Isten és a kereszténység megsemmisítésére törekvő ember. Az utóbbit ugyanis már az idealizmus, pozitívizmus és a materializmus is főcéljának tekintette.

1. Friedrich Nietzsche.

A német irodalomnak talán nincs még egy olyan géniusza, aki kortársait annyira megelőzte volna és a 19. század Németországának bajait gyökereiben oly élesen meglátta volna, mint Nietzsche. A kor divatos eszméi csak rövid időre tudták lekötöni. Eddig még soha nem hallott és olvasott ideálok ihlették magányos óráiban. Egy cél lebegett lelki szemei előtt: az ember megváltása a hősi, sőt az emberfeletti nagyság által.

A fiatal Nietzsche egyszer a végtelen tengerre szeretne evezni, máskor pedig az egyedüllét és a hazátlanság érzése marcangolja. Aki őt látja — írja az „Ohne Heimat“ című költeményében — benne a hazátlant ismeri fel. Fiatal ko-

rában még élénken él benne anyja által belé oltott vallásos szellem. Ezért fordul a számára ismeretlen Istenhez segítségért.

Nietzsche életére és egész irodalmi működésére döntő befolyással voltak Schopenhauer eszméi. Véletlenül találta meg egy antiquáriumban a nagy pesszimista főművét. Úgy látja, hogy megtalálta azt, ami után vágyódott. Lassankint, szinte kitörölhetetlenül beleszívódik lelkébe e nagy bölcselő egész rendszere. 1874-ben megírja a *Schopenhauer als Erzieher* c. művét, ebben hálájának s gyermeki ragaszkodásának ad kifejezést:

— „Mein Vertrauen zu ihm war sofort da und ist jetzt noch dasselbe wie vor neun Jahren. Ich verstand ihn, als ob er für mich geschrieben hätte: um mich verständlich, aber unbescheiden und töricht auszudrücken.“¹

Nietzsche Schopenhauer meggyőző erejét a szélcsend tüzéhez hasonlítja, mely egyenesen, minden nyugtalanság nélkül fölfelé hatol. Schopenhauer — mint ő maga is — a magány embere, nem talál maga körül vígasztalót. Mestere helyesen lát, amikor azt állítja, hogy a világ szeretetben még sohasem volt oly szegény, mint az ő idejében. A művészet, tudomány s az értelmiség mindig jobban a barbárság felé halad. Nagy szükség van szentekre, kik a szenvedőkön segítenek. A heroikus ember csak a saját ügyes-bajos dolgával törődik. Noha Schopenhauernek is van sok hibája, mégis Nietzsche őt ünnépli mint a német szellem ideálját:

— „Daß Schopenhauer ein Vorbild sein kann, das steht trotz aller... Narben und Flecken fest. Ja man möchte sagen: das was an seinem Wesen unvollkommen und allzu menschlich war, führt uns gerade im menschlichsten Sinne in seine Nähe, denn wir sehen ihn als Leidenden und Leidensgenossen und nicht nur in der ablehnenden Hoheit des Genius...“²

Nietzsche életének másik döntő mozzanata a Wagnerrel való személyes barátsága. Tribschenben, Wagner villájában, felejtethetlen órákat tölt. Kimondhatatlanul örül, hogy megtalálta azt a jóbarátot, aki után gyermekkora óta vágyó-

¹ Nietzsches Werke. Leipzig, 1906. II. k. 222. l.

² U. o. II. k. 237. l.

dik. *Richard Wagner in Bayreuth* c. művében a pesszimizmust, részvétet és szeretetet építő elemeknek tartja. A „Tristan und Isolde“ c. drámát a szeretet metaphysikájának és evangéliumának ismeri el. 1876 júniusában még elmegy Bayreuthba, hogy mestere műveinek előadásain részt vegyen. Itt érik meg Nietzsche eddigi életének legnagyobb tragédiája: Wagnerben való csalódása. Már a próbákat sem bírja végignézni, elmenekül a bajor hegyekben lévő kis falucskába. Az okát akkoriban senkinek sem tárta fel, csak később, a Wagner halála után kiadott *Der Fall Wagner* — *Nietzsche contra Wagner* c. művében írja:

— „Es war in der Tat damals die höchste Zeit, Abschied zu nehmen: alsbald schon bekam ich den Beweis dafür. R. Wagner, scheinbar der Siegreichste, in Wahrheit ein morsch gewordner verzweifelder décadent, sank plötzlich, hilflos und zerbrochen, vor dem christlichen Kreuze nieder.“³

Nietzsche végleg elszakad Wagnertől a „Parsifal“-ban fölismert keresztény ideálok miatt. Külsőleg hirtelen, minden átmenet nélkül ér e tatóngó szakadékhoz, belsőleg azonban lassan érlelődik meg benne a pesszimizmustól, részvétől és minden eddig nagynak képzelt emberi tekintélytől való elszakadása. Most jelenik meg előtte a dekadens, a nihilizmus felé feltartóztatlanul rohanó Európa képe. Ettől kezdve főcéljának tekinti, hogy a hagyományt — a pesszimizmust, részvétet, szeretetet, kereszténységet és Istent — elvesse, hogy olyan heroizmust hirdethessen, melynek végső kikristályosodását az Übermensch, az erő, test s a hatalom embere képviseli.

Az új hős megszületésének és egy új Németország megteremtésének előfeltétele a pesszimizmus eltávolítása a szellemi életből. A németiséget nem a pesszimizmus jellemzi, Schopenhauer sem igazi német, talán csak jó európai volt. Nietzsche szerint ma csak azt a szomorú tényt tapasztaljuk, hogy visszafelé haladunk. Mi már régen belefáradtunk, az egyén értékei elvesztek számunkra. S mindez a nihilizmus ismertetője:

— „Was bedeutet Nihilismus? Daß die obersten Werte

³ I. m. 67. l.

sich entwerten. Es fehlt das Ziel. Es fehlt die Antwort auf das, Wozu.“⁴

Ennek a már európai nihilizmusnak előkészítője a peszsimizmus mellett a részvét és szeretet gondolatának elhatalmasodása. A részvét alapja az önzés, mely másoknak szerencsétlenséget okoz. Mások nyomora ugyanis nyugtalanít bennünket s ezt a szorongást a részvét által akarjuk feloldani. Ha ez nem is tudatos, öntudatlanul mégis csak ezt akarjuk elérni, mikor másokon gyorsan segítünk. Az önzés kiinduló pontja a részvét még azoknál is, akik maguk iránt akarnak részvétet kelteni. Ezáltal ugyanis a nyomorgók — még a gyermekek is — mások fölött való uralkodási törekvésüket elégtik ki. A buddhizmusban az egyén nyomorgónak tünteti föl magát, hogy mások részvétére méltó legyen. Számunkra ez megvetendő, a részvét az emberiségnek csak gyengéje, hibája, mely erőtlenségbe és pusztulásba dönt:

— „Das Mitleiden, sofern es wirklich Leiden schafft — und dies sei hier unser einziger Gesichtspunkt —, ist eine Schwäche wie jedes Sichverlieren an einem schädigenden Affekt... Gesetzt, es herrschte auch nur einen Tag: so ginge die Menschheit an ihm sofort zu Grunde.“⁵

Ha a szenvedők iránt részvéttel vagy szeretettel viseljük, erőt veszítünk. A részvét gátolja a fejlődés törvényét, mert azt igyekszik fenntartani, ami a pusztulásra már megérett s ezzel a nyomor s baj megsokszorozójává lesz. Továbbá az élet megtagadásának egyik eszköze, mely manapság már erénynek számít. — A részvét az ember erkölcsiségének tönkretévője. Nem elveken, hanem az érzelmeken nyugszik, tehát pathológiai tünet. Mások szenvedése Nietzsche szerint olyan, mint a fertőző betegség, melyet szükség-szerűen kerülnünk kell. —

A szeretet legkülönbözőbb formája — még az Isten iránti szeretet is — csak keleti képzelet kitalálása és barbárság. Szeretetünk által valakit a többi embertársunk rovására előnyben részesítünk. Zarathrustra legnagyobb ellenségét

⁴ Nietzsches Werke: IX. k. 11. l.

⁵ U. o. V. k. Morgenröthe. 138. k. I.

nem a részvétben, hanem a szeretetben látja. Ezért buzdít annyira felebarátaink kerülésére s üldözésére:

— „Rathe ich euch zur Nächstenliebe? Lieber noch rathe ich euch zur Nächsten — Flucht und zur Fernsten — Liebe!“⁶

A koldusokat és a szegényeket a föld színéről el kell távolítanunk, mert Zarathustrának ezek jelentik a legnagyobb veszélyt. Ezért nem tanácsos, hogy az egészségesek legyenek a betegápolók és orvosok. Még messziről is el kell kerülnünk az örültek házát és a kórházakat, nehogy véletlenül kísértésbe essünk. Ezekhez bátorságra van szükségünk. Épen ebben az „erényben“ szenvednek Zarathustra hívei legnagyobb hiányt. Nietzsche a gyengékre s a nyomorgókra kérlelhetetlenül kimondja a halálos ítéletet, mint a felebaráti szeretet első törvényét:

— „Die Schwachen und Mißrathnen sollen zu Grunde gehn: erster Satz unsrer Menschenliebe. Und man soll ihnen noch dazu helfen.“⁷

Nietzsche a részvét s szeretet fogalmának fejtegetésénél az emberiséget két nagy osztályba: az előkelők és a rabszolgák csoportjába osztja. Mindegyiknek külön lelki alkatot, életmódot és erkölcsant tulajdonít. Így beszél *Herren-Moral*-ról és *Sklaven-Moral*-ról.⁸

Az első csoportba tartozó egyének — előkelők, urak — készítik a törvényeket, szabják meg a fennálló értékeket. Ismertetőjelük: a hatalom, önzés és gazdagság. S ha az ilyen előkelő származású egyén másokon segít, azt nem részvétből, hanem a benne rejlő hatalom bőségéből teszi. Az ilyeneknek Nietzsche meg is tiltja a részvét gyakorlását. A *Sternenmoral* c. költeményében embermegvetésre buzdítja őket:

Was geht dich Stern das Dunkel an?
Roll selig hin durch diese Zeit!
Ihr Elend sei dir fremd und weit!
Der fernsten Welt gehört dein Schein:
Mitleid soll Sünde für dich sein!⁹

⁶ U. o. VII. k. Zarathustra. 88. I.

⁷ U. o. X. k. Der Antichrist. 360. I.

⁸ U. o. VIII. k. Jenseits von Gut und Böse. 258. I.

⁹ U. o. VI. k. Die fröhliche Wissenschaft. 30. I.

A második csoportba tartozókat Nietzsche szinte nem is tartja már embereknek. Részvét, türelem, szorgalom, alázat, imádság és haszonlesés jellemzi őket. Lelkük legmélyén gyökerezik és talán leginkább emészti őket a szabadság utáni vágyuk.

Az európai nihilizmusnak a pesszimizmus, részvét és szeretet mellett Nietzsche szerint a kereszténység az okozója. A kereszténység a részvét vallása. Az egyház a pusztulás városa, az utolsó római épület. A kereszténység rontotta meg a nemes germán fajt azáltal, hogy a nemzet és a faj ellen dolgozott, és a gyengék s elítéltek pártjára állt.

Nietzsche az egyházzól azt állítja, hogy ma már nincs is létjogosultsága. Krisztust szembe állítja Dionysossal: Krisztus a keresztfán az életre átkot mondott, Dionysos az élet kiélésében s magasztalásában látja legfőbb feladatát. Az *Antichrist* a kereszténység elleni támadásait nagy vádbeszéddel fejezi be, melyet a falakra szeretne kifüggeszteni, hogy mindenki előtt ismeretessé legyen:

— „Diese ewige Anklage des Christenthums will ich an alle Wände schreiben, wo es nur Wände giebt, — ich habe Buchstaben, um auch Blinde sehend zu machen... Ich heiße das Christenthum den Einen großen Fluch, die Eine große innerlichste Verdorbenheit, den Einen großen Instinkt der Rache, dem kein Mittel giftig, heimlich, unterirdisch, klein genug ist — ich heiße es den Einen unsterblichen Schandfleck der Menschheit.“...¹⁰

Nietzsche végül Istent veti el magától. Eredetileg szeretné Isten megismerni s egyedül neki szolgálni. A „Der Zauberer“ c. költeményben harcol Istennel, mert folyton „üldözi“ s kísérti az ismeretlen valaki. Mindig úgy érzi, hogy a pokol láncaitól és a haláltól csak Isten mentheti meg. A „Fröhliche Wissenschaft“ már Isten haláláról mint valami örömhírről beszél. Az istentelenek között a piacon hiába keressük az Istent: az Isten halott — mondja Zarathustra. Ő maga sem tudná elviselni, hogy rajta — az „Isten“-en kívül még egy Isten létezzék. Nietzsche tehát megöli Hegel panteisztikus, Schopenhauer és Hartmann szenvedő, megváltás

¹⁰ U. o. X. k. i. m. 455. l.

után vágyódó Istenét. Ez a nagy szenzáció már érzeteti hatását a nihilizmusba süllyedt Európán:

— „Das größte neuere Ereignis — daß Gott todt ist, daß der Glaube an den christlichen Gott unglauwürdig geworden ist — beginnt bereits seine ersten Schatten über Europa zu werfen.“¹¹

A tenger nyílt, a gátló akadályok — pesszimizmus, részvét s szeretet, kereszténység és Isten — az útból félrevonultak, megszülethet a hős. Nietzsche mindenekelőtt kimondja, hogy az új hős számára új értékrendszert kell előírunk. Ez a következő: a hős a túlvilági élet helyett a földi életet tartja szem előtt s ahhoz ragaszkodik. Az ellenségeskedést, a harcot mindazzal fel kell vennie, ami az életet gátolja. Az élet kegyetlenséget jelent az öregekkel és erőtlennel szemben. A hősnek a föld urának kell lennie. Zarathustra is csak azokat segíti, kik a földhöz hűnek mutatkoznak.

A hősnek új egészségre van szüksége, hogy a gyengéken, betegeken s rabszolgákon uralkodni tudjon. Felfedezőnek, hódítónak kell lennie.

A hős alaptermészete a hatalomvágy („Wille zur Macht“), az uralkodni akarás. Tetteit az önzés diktálja. Zarathustra dicsekedik, hogy ő az első, aki az önzést erénynek tekinti. Az önzés hatása alatt a hősnek durvaságra, keményszívűségre kell törekednie.

A hős az imádságot, a bűnt és a bánatot elvetendőnek tartja, ezek zsidó találmányok. A keresztény felebarát fogalma ismeretlen előtte. Másokra, de különösen a szegényekre mély megvetéssel tekint. Csak ellenséget szabad maga körül látnia. A bosszúvágy lelke mélyéből fakad; főcélja a háborúskodás. Élete mindig veszélyben forog, háza a Vezuvon épült, a veszélyeket hősiezen legyőzi:

— „Glaubt es mir! — das Geheimnis, um die größte Fruchtbarkeit und den größten Genuß vom Dasein einzuernten, heißt: gefährlich leben! Baut eure Städte an den Vesuv! Schickt eure Schiffe in unerforschte Meere! Lebt im Kriege mit Euresgleichen und mit euch selber! Seid Räuber

¹¹ U. o. VI. k. Die fröhliche Wissenschaft. 297. l.

und Eroberer, so lange ihr nicht Herrscher und Besitzer sein könnt, ihr Erkennenden!“¹²

Ez a hős a világtörténelemben csak két példaképet ismer: Napoleont és Cesar Borgiat, akiket követni fog. A hősie élet igazi megtestesítője mégiscsak Nietzsche ifjúkori munkáiban szereplő Genius, majd később a magasabb rendű ember („höherer, höchster Mensch“), végül az Übermensch. Nem a nyomorgó, szenvedő ember, hanem az Übermensch szépsége, fénye csábítja Nietzschét. Ezt az Übermenschet — a legnagyobb hőst, a hősi ideál megtestesítőjét — nem érti meg a tömeg. Ez az Übermensch nem más, mint a halott Isten utóda, a földi Isten:

— „Der Übermensch ist der Sinn der Erde. Euer Wille sage: der Übermensch sei der Sinn der Erde.“¹³

Íme, Nietzsche elérte fejlődésének tetőfokát. Élete vége felé ránehezedik az elhagyatottság kegyetlen érzése. A *Die Sonne sinkt* c. költeményében egy nagy tenger partján jégtorlaszon áll. Ismeretlen messzeségből hideg, fagyos szél fúj feléje. Tagjai a kimerültségtől remegnek, már nem mer a háborgó tengerre evezni. A nap lassan lenyugszik:

Tag meines Lebens!
gen Abend geht's!
Schon glüht dein Auge halbgebrochen,
schon quillt deines Thaus Thränengeträufel,
schon läuft still weiße Meere
deiner Liebe Purpur,
deine letzte zögernde Seligkeit...¹⁴

Nietzsche lelkivilága s egyénisége sok tekintetben titokként áll előttünk. Már sokan elemezték e géniusz lelkének legtitkosabb redőit, eredményeik azonban nem tudnak megnyugtani. Apja lelkész, anyja mélyen vallásos lelkű nő, ő maga pedig antikrisztusnak, a kereszténység legnagyobb ellenségének mondja magát. A részvétet és szeretetet csak elméletben veti el. Örültek házából könnyhullatás nélkül nem tud vidám zenét hallgatni. 1870-ben a német-fran-

¹² U. o. VI. k. Die fröhliche Wissenschaft. 240. k. l.

¹³ U. o. Zarathustra 12. l.

¹⁴ U. o. X. k. 468. sk. l.

cia háborúban önként jelentkezik betegápolónak. Gyermeki lelkület, másokkal szemben tanúsított végtelen kedvesség jellemzi egész egyéniségét. Egyszer robbanó dinamitnak vallja magát, máskor pedig a legelhagyatottabb s legszegényebb ember alakját ismeri fel magában. Az egészséget („Die große Gesundheit“) hirdeti és a kórházakat s az őrültek házát le akarja romboltatni. Ő maga pedig állandóan súlyos beteg. S életét az őrültek házában fejezi be. Ha tovább élt volna, talán a kereszténységről, szeretetről és Istenről vallott fölfogását is megváltoztatta volna — írja róla Julius Langbehn —, miként azt Wagnerrel és Schopenhauerrel tette.

Stefan George így írt róla:

Erlöser du! selbst der unseligste —
 Beladen mit der wucht, von welchen losen
 Hast du der sehnsucht land nie lächeln sehn?
 Erschufst du götter nur um sie zu stürzen
 Nie einer rast und eines haues froh?
 Du hast das nächste in dir selbst getötet
 Um neu begehrend dann ihm nachzuzittern
 Und aufzuschrein im schmerz der einsamkeit.
 Der kam zu spät der flehend zu dir sagte:
 Dort ist kein weg mehr über eisige felsen
 — so klagt: sie hätte singen
 Nicht reden sollen diese neue seele!¹⁵

2. Paul de Lagarde.

Lagardet a német nép megreformálásának, a kereszténység s a zsidóság megsemmisítésének és egy nemzeti valóság megalapításának gondolata lelkesíti. Alaphangulata az optimizmus. Szilárd meggyőződése, hogy a világot az öröm hálózza be és csak ez képes a munkához erőt adni és ideálok felé vonzani.

Lagarde az egyszerű népet és a nemességet tartja szem előtt. Szerinte Németországban nincs nép, hanem csak tömeg s ez a tömeg csak eszköz, anyag ahhoz, hogy kéőbb népet alkosson. A nemesség is csak díszítő jelzőként

¹⁵ Stefan George: Gesamtausgabe der Werke. Berlin. VI. k. Der siebente Ring. 12. k. 1.

szolgál. A függetlenségét már elveszítette, a liberalizmusnak lett az áldozata, mert nem tudta, hogy az a nemzet előbbtöbb tönkremegy, melynek tagjai nem a konzervativizmus mellé állnak. Németország jellemes egyénekben szenved legnagyobb hiányt. Ezért az állam legfontosabb feladata a jellemnevelés. Ez mindenekelőtt becsületes munka által érhető el. A jellemnevelés másik eszköze az őszinte felebaráti szeretet. Végső fokon csak Isten gondolatainak kibontakoztatásával leszünk jellemesekké, mivel az egyén és a jellem kiindulópontja és végső célja Istenben keresendő:

— „Der einzeln wird sein Leben lang die Pflicht haben, anderen zu dienen, wo er kann, und diese dienende Liebe ist eins der Mittel, durch welche er sich bildet: aber der Zweck seines Daseins ist lediglich der, dem Gedanken Gottes, welcher in ihm und nur in ihm liegt, zu voller Darlegung zu verhelfen, ganz er selbst zu sein, frei von aller Sklaverei, so wie Gott ihn wollte.“¹

A német szellemi élet megreformálásának egyik akadály a zsidóság. Ez az internacionalizmus gondolatának terjesztője, Németország tönkretevője. Külön államot alkotnak az államban. A zsidóságnak Németországból el kell tűnnie. — A német szellemi élet megújulásának másik nagy ellensége a kereszténység. Ezért a nép lelkéből ki kell irtani a keresztény téveszméket. Az új szellemi élet alapköve a nemzeti vallás megalapítása. Ennek 1. a nép egész lelki alkatát s adottságait tekintetbe kell vennie; 2. a dogmákat mellőznie kell, mivel ezek a kereszténységben is csak a zsidó szellem termékei; 3. főjellemben a férfiasság, hazaszeretet és barátság legyen; 4. az egész életet e vallásból táplálkozó istenfélelemnek kell áthatnia. S mindez a szellemi élet örök tavaszát hozza magával:

— „Was wir bedürfen ist ein Frühling, der frisches Laub und junge Blüten treibt, nicht ein Borstwisch zum Abkehren der vorjährigen Blätter, welche von jenem Frühlinge von selbst fallen würden.“²

¹ *Deutsche Schriften*. Herausgegeben von Paul Fischer. Lehmann. München 1924. I. k. 147. l.

² u. o. I. k. 167. l.

E vallás középpontja az ember, az új hős. Ez az „újjászületett“ germán a szégyent és nyomort elviseli, a tiszteletet és jólétet megveti, a haláltól nem fél és elég erős ahhoz is, hogy az örök élet reményét táplálja magában. Életében legfontosabb szerepe van az örömmel és az egyéni vállalkozásnak. Ez a hős a bizonyítéka az örökkévalóságnak és Isten létezésének. Alaptermészete a jámborság, mely de Lagarde szerint az egészséggel, erővel egyenlő. Cselekedetei istentiszteletté lesznek, mert Isten gyermekének vallja magát. Sőt a földön minden élet istentisztelet, mivel minden Isten által létezik. Az államnak és az új vallásnak mindent meg kell tennie, hogy ez a hős tökéletes emberré legyen:

— „Damit ist Eins gefordert: den einzelnen Menschen wo und soweit irgend möglich in seine Rechte gegenüber der Welt einzusetzen, möge diese Welt Formen haben, welche sie wolle: alles zu tun, was den Menschen als einzelnen zur Vollkommenheit bringen kann.“²³

Paul de Lagarde hőse Isten gyermekének mondja magát, anélkül azonban, hogy ismerné s parancsait megtartaná. Élete pedig az új vallás keretén belül, mely előírásokat nem ismer, a vér, az ösztönök és a szenvedélyek uralma alatt folyik le.

3. Houston Stewart Chamberlain.

Chamberlain is — mint de Lagarde — a kereszténység és a zsidóság teljes megsemmisítésén és egy új nemzeti vallás megalapításán fáradozik ugyan, a tudományos világ figyelmét mégis a *Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts* c. két-kötetes munkájában megalapozott fajelméletével és a germániség történelmi szerepének és jellemének kihangsúlyozásával kelti föl.

Chamberlain szerint jó és rossz emberről nem beszélhetünk, mivel ez a megkülönböztetés csak Isten előtt lehetséges. De beszélhetünk jó és rossz fajról, mert itt az organikus természet törvényeiről és testi dolgokról van szó. A nemes faj nem úgy születik nemessé, hanem a történelem folyamán

²³ U. o. I. k. 184. l.

jó tulajdonságokra tesz szert, amelynek következtében nemesnek nevezzük. Az emberiségnek legfőbb feladata tiszta fajok nevelése, mert csak ez nemesíti az embert.

Az emberiség fajainak képessége nagyon különböző. A világ fajai közül a legelőkelőbb a germán. Más fajt (pl. a négert) Chamberlain az állatokkal egyenlő rangsorba helyez és erkölcsüket — mint Nietzsche — a rabszolgák erkölcsének nevezi. A germánokat szabad népek erkölcsé, a szabadság fölött való uralom s a jellem tökéletes harmoniája jellemzi.

A germán kultúra nélkül örök éj borulna a világra. A germán kultúra a munkának, fájdalomnak és a vallásos, de nem keresztény hitnek a gyümölcse. Függetlensége, szorgalma, tudományos komolysága már természeténél fogva keresztényellenes. A germánság szorította a középkor végén Rómát háttérbe. Legsötétebb jellemvonása a kegyetlenség, kapzsiság és mások leigázása:

— „Daß die Germanen mit ihren Tugenden allein und ohne ihre Laster — wie da sind Gier, Grausamkeit, Verrat, Mißachtung aller Rechte außer ihrem eigenen Rechte zu herrschen usw. — den Sieg errungen hätten, wird keiner die Stirn haben, zu behaupten, doch wird Jeder zugeben müssen, daß sie am grausamsten waren, ... dadurch die sicherste Grundlage zum Höchsten und Sittlichsten legten.“¹

Ennek a germán kultúrának a legnagyobb ellensége a zsidóság és a kereszténység. Szerzőnk szerint a kereszténység tette tönkre a germánok cselekvési ösztönét, nemes becsvágyát és a magasabb ideálok felé való vonzalmát. A kereszténység legnagyobb hibája lágyszívűsége és a mindenkit átkaroló szeretete.

Ezzel szemben Krisztus mint az eszményi germán hős jelenik meg Chamberlain főművében. Ő igazi nemes volt, aki sohasem vonult vissza a pusztába imádkozni. Nem volt zsidó, sőt a kegyelemről vallott fölfogásában árja gondolat jut kifejezésre. Tetteit a harcvágy hevíti és nem részvétet, hanem háborút hirdetett.

Ez a germán faj tulajdonságaival felruházott Krisztus — a hős — a jövőndő nemzeti vallás feje.

¹ I. m. 2. k. 805. k. 1.

E vallás lényege nem a túlvilágba vetett remény, vagy üres, metaphysikai tételekre támaszkodó hit, hanem a hősiesség. A germánság csak itt bontakoztathatja ki szabadságát, erejét és törvényhozói akaratát. Már közel van a vallásalapítás nagy napja:

— „Religion soll für euch nicht mehr den Glauben an Vergangenheit und die Hoffnung auf Zukünftiges bedeuten, auch nicht (wie bei den Indern) eine bloße metaphysische Erkenntnis, sondern die Tat der Gegenwart! Glaubt nur euch selber, so besitzt ihr die Kraft, das neue, mögliche Reich wirklich zu machen; wachet auf, es nahet gen den Tag!“²

Chamberlaint tehát a germánság iránt való túlságos önteltség jellemzi, mikor azt a világtörténelem középpontjába állítja és az árját a világ legelőkelőbb fajának mondja. A kereszténységre és Krisztusra vonatkozó történeti tények teljes meghamisításával és minden komoly alapot s hátteret nélkülöző új germán vallás megalapításával akar új hőst és hősiességet teremteni.

4. Julius Langbehn.

Langbehn kettős úton teremti meg a hősiességet: működésének első felében, Nietzsche hatása alatt, az új élet — a hősiesség — alapköve Rembrandt, Luther és Lessing, a katolikus egyházba való lépése után azonban a legnagyobb ideál az alázatot és szeretet hirdető Krisztus és a hősiesség katolikus élet.

Langbehn célja a német nép szolgálata volt. Egyenes, őszinte jellemeket nem talált maga körül. Az igazságérzet már kihalt a tudósok lelkéből. A nép a pesszimizmus következtében sokat szenved, magasabb ideálok után nem vágyódik. Környezetét szépen rajzolja meg a *Gegenwart* c. költeményében:

Zwischen Säulen,
die gestürzt sind,
zwischen Tempeln,
die entweiht sind,
zwischen Menschen,

² U. o. II. k. 1046. l.

die „gebildet“ sind,
zwischen Mädchen,
die verführt sind —
wandle ich dahin und finde keine Ruhe.¹

Az emberek iránti nagy szeretete ösztönzi minden tettében, de nem talál viszonzásra. Talán végső elkeseredésében jut el életének döntő lépéséhez: kilép a protestáns egyházból és felekezetenkívülivé lesz. Lassankint megérlelődik benne az a gondolat, hogy korára a nihilizmus nyomja rá a bélyegét. Ezen akar segíteni a névtelenül kiadott *Rembrandt als Erzieher* c. művében.

A bevezetésben olvassuk azt a szomorú tényt, hogy a német nép szellemi élete jelenleg a lassú pusztulás útján halad. A tudomány a részletkérdések útvesztőjében tengődik, az irodalomban és a képzőművészetben a nagy egyéni alkotások és a lelkeség teljes hiánya mutatkozik. Mindez a kor eszméiben gyökerezik:

— „Ohne Fragen spricht sich in allem diesem der demokratisirende nivellirende atomisirende Geist des jetzigen Jahrhunderts aus.“²

A németiség teremtő képességének forrása az individualizmus. Ezt kell a szellemi élet egész vonalán kiindulópontnak tekintenünk. Minél jobban sikerül ezt az elvet gyakorlativá tennünk, annál nagyobb mértékben sikerül majd új ifjúságot teremtenünk.

Az individualizmus a gyökere a művészetnek. Itt az ideál megtestesítője Rembrandt. A modern művészet csak akkor lesz értékes, ha az egyéniségnek, népiességnek, és az öröknek a visszatükrözője lesz, miként ezt Rembrandt megvalósította. Rembrandt festményeit mély lelkeség jellemzi. A lét sötét oldalát domborítja ki. A német zenének, tiszteletnek, barátságának, áhítatnak, gyermeki lelkületnek és önállóságnak a kifejezője. Egyedi, törzsi és népi lélek csodálatos módon találkoznak nála. Az erőt durvaság nélkül juttatja kifejezésre. Rembrandt végül arisztokrata volta ellenére az egyszerű népi jellemet hűen tükrözteti vissza.

¹ *Langbehns Lieder*. München. Verlag F. Pustet. 50. l.

² I. m. Auflage. Leipzig 1890. 1. l.

Nemcsak a művészet, hanem még a bölcelet is ideáljára találhat Rembrandtban. Ő ugyanis átöleli az eget és a földet, az embert és a vidéket, az élettelen és az élő természetet. Az igazi bölceletnek a helyes gondolkozásmódra, hűségre és az igazság szeretetére kell törekednie. A kiindulópontja azonban mindig az emberi lélek marad.

A tudománynak Istenhez, a bölcelethez és a művészet-hez kell visszatérnie. Míg a téves tudomány csak a tények egyszerű megállapítására szorítkozik, addig a helyes tudomány már értékítélettel is foglalkozik. A mai tudomány téves alapokra épít:

— „Ihre ‚Objektivität‘, welche alle Dinge als gleichwerthig behandelt, ist genau so unwahr wie jede moderne ‚Humanität‘, welche alle Menschen für gleichwerthig erklärt; hier wie dort proklamirt man die Gerechtigkeit und dient der Ungerechtigkeit, man fälscht das Gewissen der Menschheit. Dieser Weg muß verlassen werden.“³

Minden dolog mértéke és irányítója az ember. Ne az eget keressük, hanem a földre irányuljon tekintetünk! Langbehn a szociális kérdést nem győzi eléggé hangsúlyozni. A vagyontalan népréteget eddig csak csőcseléknek, „tömegnek“, majdnem állatnak tekintették. A nemességnek a nép érdekében síkra kell szállnia, hogy az hivatását teljesíthesse. A politikus és a nevelő az igazságot juttassa érvényre és a hazának szolgáljon és ne egyéni érdekeit hajhássza. Ebben Luther és Lessing mellett a jelenkorban különösen Bismarck tűnt ki, ezért Langbehn őt a hősök hőségének nevezi.

Egy népben a legértékesebb kincs a vér. A német népnek az árja véérért kell harcolnia és minden mást háttérbe kell szorítania:

— „Denn im Grunde ist nur das Blut werth — das ur-eigene Blut — daß um seinetwillen ein Blut vergossen wird. Das Leben ist eine Nothwehr; das eigene Blut will sich durchsetzen gegen das fremde: so will und wird auch das arische Blut sich durchsetzen gegen jedes andere.“⁴

A németség arra van hivatva, hogy a világ nemességének

³ U. o. 67. l.

⁴ U. o. 211. l.

példaképe legyen. De ennek a nemességnek bensőséget kell magából tükröznie. Ha hősi időket akarunk élni és hősoket akarunk nevelni, akkor gyermekké kell lennünk. Azok a németek, kik magasabb emberiségre — heroizmusra — törekszenek, fényes koszorút hordanak a homlokukon. Ezzel jelzik ugyanis papi hivatásukat.

Ismét Krisztust állítsuk az élet középpontjába. Krisztus él minden gyermekben és gyermeki természetben. A kereszténységet, amely szerzőnk szerint végső formájában a fajjal egyenlő, a modern ember is elfogadhatja. Ennek a kereszténységnek tökéletes példaképei: Luther, Lessing és Rembrandt. Katolicizmusról és igazi keresztény életről Langbehn most még nem akar hallani.

Az új német hős még csak szellemi vezérre, a titkos császárra vár, aki őt megvédi minden veszélytől és mintaképpül szolgál. Ennek a titkos császárnak szerénynek és megfontoltnak kell lennie. De csak akkor tud igazán uralkodni és másoknak példaképpül szolgálni, ha tetteiben önzetlen. Az önzetlenség ugyanis a szerénység legmagasabb foka. A nyugodtság jelleméhez tartozik. Életének alappillére a magasabb rendű emberbe vetett hit legyen. Egyszerűsége és gyermeki lelkületre kell továbbá törekednie. Az evangélium, Krisztus szelleme lebegjen szeme előtt, mint azt Luther átélte. Végül szigorúnak kell lennie, de ez jósággal, a legnagyobb erénnyel kell párosítania. Az a legnagyobb hős, ki jóságát sohasem veszti el:

— „Dasjenige Naturwesen ist das höchste, welches am meisten Güte mit am meisten Mannheit verbindet; dieses Wesen ist der Mensch; insbesondere der arische Mensch; und noch richtiger der deutsche Mensch... Güte und Mannheit zusammen ergeben Ritterlichkeit; sie ist die eigentliche Tugend des Deutschen; zu ihr soll er zurückkehren. Es ist möglich und zu wünschen, daß sich jenes Ideal in einer einzelnen Persönlichkeit, eben in dem ‚heimlichen Kaiser‘ ganz besonders verkörpern wird.“⁶

A „Rembrandt als Erzieher“ megjelenése után Langbehn

⁶ U. o. 273. k. l.

— a Rembrandtdeutsche — meglátogatja a már súlyos beteg Nietzschet, hogy meggyógyítsa. Azonban próbálkozása sikertelen marad. Majd felkeresi levélben Keppler rottenburgi püspököt, katolikus bírálóját és az ő hatása alatt a katolicizmussal kezd foglalkozni. Visszavonul szülőföldjére és készül a katolikus egyházba való belépésre. Alakja a bűnbánó Mária Magdolnára emlékeztet. Mély alázatossága viszi életének nagy fordulatához, a katolikus egyházba való belépéshez. A nagy nap után boldogan írja Kepplernek — lelkiatyjának —, hogy a katolikus egyházban végre édesapára, édesanyjára és hazára talált.⁶

A heroizmusról vallott fölfogása ettől kezdve a katolicizmusra épít és abból táplálkozik. A németiség főcélja Krisztus példája nyomán az igazi, de már katolikus nemesiség kialakítása. A hősnak életszentségre kell törekednie. Ezt pedig csak az imádság, alázat és az ezzel párosuló szeretet tudja létrehozni. A tiszta szeretet az emberek egymáshoz való viszonya Isten szellemében, az ég üdvözlete a földre. A társadalom célja a szeretet kölcsönös ápolása. Minden bölcsesség forrása a szeretet. Nagy gondolatok ugyanis csak a szívből származhatnak. A szeretet hiánya a bölcsesség hiányát is jelenti. Miként minden bölcsesség kezdete Isten félelme, úgy minden bölcsesség vége Isten szeretete. Szeretetünket mindenkire, még ellenségeinkre is ki kell terjesztenünk, mivel az az egészszre irányul. Minden kereszténynek vígasztalónak kell lennie. Szent dolog a mások megsegítése. Az Üdvözítő bennünket szeretetünk foka szerint osztályoz. Ha szeretetet gyakorolunk, mindig Krisztus példája jusson eszünkbe. Ő elsősorban a szegények, gyermekek és a bűnösök iránt tanúsított szeretetet. Ezeknek van elsősorban joguk szeretetünkre:

— „Darum bitte ich, in Jesu Namen, nochmals das ganze Geschlecht, dem jene, Arme, Kinder, Sünder, angehören, weder zu verachten noch zu unterschätzen. Jenseits der Berge wohnen auch Leute! Und Aussatz, mag er noch so arg sein, berührt den tiefsten Kern des Menschen nicht. Das tut nur, was Lüge, Hochmut, Gemeinheit heißt. Diese Kernkrankhei-

⁶ *Langbehns Briefe an Bischof Keppler*. Vorgelegt von Benedikt Momme Nissen. Freiburg im Breisgau. 1937. 16. l.

ten findet man bei jenen bedauernswerten Kindern nicht.“⁷

Ezért bíztatja Langbehn Kepplert, hogy legyen az egyszerű nép, a szegények püspöke. Kimondhatatlanul örül, mikor megtudja, hogy Keppler a szociális kérdést felkarolta. S ő saját magát is irgalmas szamaritánusnak nevezi, ki a beteg kor sebére olajat önt:

—„Ich bin weder Priester noch Levit, ich bin Samariter. Ich möchte Öl in die Wunden der kranken Zeit gießen, aber nicht, ohne einige vorher auszubrennen. Gnadenstoß ist mitunter wirkliche Gnade; ich möchte ihn der heutigen Zeit geben. Das ist die Bahn, auf der ich wandle. Wie weit ich auf ihr komme, weiß Gott.“⁸

Sohasem szűnt meg ezt az irgalmas szeretetet gyakorolni. Személyesen fölkeresi a kórházakat, a szegényeket, akik még a mindennapi kenyeret is másoktól kapják. Sétáit legszívesebben a szegénynegyedek felé veszi. — Ezért találjuk általában Peter Lippert véleményét, mely szerint Langbehn lelkivilágának alaptulajdonsága az erős önérettől kísért pogány embermegvetésben gyökerezik.⁹

A „Rembrandt als Erzieher“ elvei sok tekintetben ellentétesek azokkal a mély gondolatokkal, melyeket a Rembrandtdeutsche a „Der Geist des Ganzen“ c. művében és leveleiben hirdet. Mint ember az istenkereső, alázatos lelkű és a felebaráti szeretetet hősies fokon gyakorló egyéniségek mintaképe.

5. Stefan George.

A fiatal George a pesszimizmus hatása alatt áll. De később a tettben és szép életben megnyilvánuló heroizmus hirdetője lesz. A nietzschei Übermensch Maximin alakjában kristályosodik ki.

A *Die Fibel* c. kötetben leírt „Schüler“ legenda döntő

⁷ J. Langbehn: Der Geist des Ganzen. Freiburg im Breisgau. Verlag Herder. 208. l.

⁸ Langbehns Briefe an Bischof Keppler. 23. l.

⁹ P. Lippert: Aufstiege zum Ewigen. Freiburg im Breisgau. 1939. 234. sk. l.

jelentőséggel bír egész későbbi irodalmi tevékenységére. A tanuló kolostorban, távol a világ zajától, vallásos nevelésben részesül. Egy utazás alkalmával azonban a világ szépségére és nagyságára lesz figyelmes. A kolostori — keresztény — nevelés és a világ szépsége közti nagy ellentét hatása alatt az ifjú a kolostorból elmenekül. Az okát kettőben foglalja össze: a kolostori nevelésben és a halott kereszténységben:

— ... es treibt mich auf
Der alten toten weisheit zu entraten
Bis ich die lebende erkannt: der leiber
Der blumen und der wolken und der wellen.¹

Miután a fiatal George a régi, objektív értékeket elvette magától, költeményeinek nagy lelki szárazság, az élet céltalansága, üressége lesz az alaphangulata. A trónját vesztett „király“ országától távol leül egy magas sziklára és az üres magányba mereszti szemeit. Zúgnak a templom harangjai, de lelke érzéketlen hívó szavukra:

Das trübe Leben das mich umschließt
Füllt meine seele nicht aus
Sie ist ein einsames haus
Um das ein nebelmeer rings sich ergießt.²

Ettől a pesszimizmustól George úgy akar megszabadulni a *Die Bücher der Hirten — und Preisgedichte* c. kötetében, hogy költeményeivel a múltat keresi fel: a görög, középkori és a keleti embert. A régi görögségnél az egyén a természetnek és az isteneknek az alárendeltje. Az ember részére az életnek, melyben az erő, a test s a lélek szépsége felemelő hatalmakként működnek. — A keleti ember erős érzékiségnek van alávetve, mely a pillanatszülte örömök kiélésében nyilvánul meg. — Legszebben jellemzi költőnk a német középkor hőseit: a kegyelemtől áthatott lovag Istennek, a Világosságnak lovagja a sötétséggel szemben. A hősiesség itt tettekben jut kifejezésre.

George a *Das Jahr der Seele* c. kötetben még mindig a pesszimizmus hatása alatt áll. Hasztalan keresi a jövő

¹ Gesamtausgabe der Werke. Berlin, 1927. I. k. 126. l.

² Stefan George: Die Fibel. Berlin, 1901. Bondi. 26. l.

boldog országot, ettől még nagy távolság választja el. Hasztalan tekint föl a csillagokra vezetésért, azok a szenvedőt a rettenetes éjszakában magára hagyják. A fehér rónán szeretne pihenni, vagy erős forgataggal a tátongó mélységbe zuhanni. Kertjéből eltávolítja az elfonnyadt virágokat. A szenvedést ugyan magára vállalja, de a stoikus rezignáciától mégsem tud szabadulni. Az étellel vívott szakadatlan, eredménytelen küzdelme lassankint tragikussá lesz: már úgy érzi, hogy a sok szenvedéstől többé nem talál kiutat:

Beklemmendes gefühl der schwere
Auf müd gewordner peim,
Dann dieses dumpfe weh der leere
O dies: mit mir allein!³

E szenvedések közepette hirtelen, látomásszerűen egy angyal jelenik meg előtte, a tiszta szellem, a szép élet hírnöke. Vezetése nyomán ismét visszanyeri lelkének harmóniáját és a hősiés életre indítást nyer. Csak azt teszi, amit az angyal parancsol neki. Most a magasságból — az angyal védő szárnyai alól — szemléli az embereket, akik a föld, vagy az Üdvözítő szolgálatába álltak. A kereszténységnek a bűnről, erkölcsről és a bánatról vallott fölfogása érdektelen számára. A cél a tettben és a bosszúvágyban megnyilvánuló hősiesség:

Du sprichst mir nie von sünde oder sitte.
„Ihr meine schüler sprossen von geblüt
Erkennt und kürt das edle unbemüht...
Auch heimlich bin ich richter eurer tritte.“ —
Nicht weißt von scham von reue oder fluch. —
Vorm schicksal wenig klage wenig haß,
Doch lange rache während wider feinde.⁴

A költő a hősiés élet papjának érzi magát. Legfontosabb feladatának tekinti ama akadályok eltávolítását, melyek a heroizmus teljes kibontakozását gátolják. A korra az általános hanyatlás nyomja rá bélyegét. S ennek oka a tett és a férfiasság teljes hiánya, a materializmus, hitetlenség és kapzsiság. A régi templomok megszenteltségtelenítve állnak

³ U. o. IV. k. 103. l.

⁴ U. o. V. k. 19. l.

előtte, a szentélyből nem lobog a magasba az áldozati láng. A szülőváros felől csak gúny és részvét hallatszik, falai és sziklái üresek és már összeomlással fenyegetnek. Az emberiségnek legnagyobb értéke, a vére van megfertőzve. A régi nemesek már meghaltak, a tömeg haldoklik.

George főcélja a beteg kor megsemmisítése és a tetterős hős megteremtése, aki még a nép között él. Ezért fúj bele a harsonába, hogy szózatát a világ és leendő tanítványai meghallják s így lobogó fáklyát tartva a kezükben, az új zászló köré csoportosuljanak. Krisztusban is a kérlelhetetlen hőst, a fény s az erő harcosát látja, aki a világot a vér megnemesítése által váltja meg. George legközelebbi tanítványai a templomos lovagok („Templer“). Ők a nép ostorozói, hercegi trónok tönkrevetői, de kezükben rózsát és keresztet tartanak. Ők annak a nagy hősnek az előhírnökei, aki a heroizmust megtestesíti. Ezért mondja nekik:

Rachlieder schnaubt
Senget und raubt
Tötet und sichtet, ihr Retter!⁵

Csak ezután jelenik meg Maximin, a főhős, az Übermensch, a költő eddigi vágyainak beteljesítője, a szép élet ideájának megtestesítője és szerinte az erős, mindenható ifjúság képviselője. Maximin a régóta várt megváltó, aki előtt a társadalom égető problémái megoldódnak. Neki nem kell a nyomorgókkal törődnie, ő ugyanis a legnagyobb jótevő, aki a saját szépségét csodává varázsolja. Maga mondja saját magáról:

Ich bin der Eine, bin der Beide.
Ich bin der zeuger, bin der schoof
Ich bin der degen, bin die scheide.
Ich bin das opfer, bin der stoß.
Ich bin ein end und ein beginn.⁶

Georget azonban váratlanul nagy szomorúság éri: a fiatal Maximin meghal. Ettől kezdve e hősök hőse a költeményekben „Isten“ néven szerepel, akinek ő lett a papja. George tehát hozzá imádkozik:

⁵ U. o. VI. k. 63. l.

⁶ U. o. VIII. k. 27. l.

Dem bist du kind dem freund
 Ich sehe in dir den Gott
 Den schauernd ich erkannt
 Dem meine andacht gilt.⁷

Elzarándokol Maximin szülővárosába. Ez az isten most új alakot ölt magára és az égből ismét lejön a földre, hogy papjával és híveivel találkozzék. Teste karcsú és dísz nélküli lett. Tekintete bátorságot sugároz és csókja éget. Költőnk e misztikus homályba rejtőzött istennel teljesen egynek érzi magát. Lassankint egy kis társaságot, új nemességet gyűjt maga köré, melynek törvényeit táblára vési, mint azt egykor Nietzsche is tette. E hősokeket összetartó elem a vallás, mely tiszta vérből és a szép életből szívja életnedvét:

Glaube

Ist kraft von blut ist kraft des schönen lebens.⁸

E hősokek nem szorulnak rá túlvilággal kecsgetető hitre, mert a föld és a vér mindent pótol. A költő megveti azt az ifjúságot, amelyik nem akar az új, hősi zászló alá sietni, hanem lány szavak után megy. Aki a hősi élet szabályainak nem engedelmeskedik, pusztuljon el, mondja George. Meglep bennünket a „Das Neue Reich“ c. kötetben szereplő hún vezér kemény, minden szelídséget és jószágot megvető alakja. Végül boldogan mondja:

Gottes krieg ist uns entzündet
 Gottes kranz ist uns erkannt.
 Gottes ruh in unserem herzen
 Gottes kraft in unserer brust.⁹

George és Nietzsche hősi ideáljai sok rokonságra mutatnak: mindketten szeretet nélkül akarták az emberiséget a pesszimizmustól és a világháború előtti sekélyes, csak az állati embert vizsgáló naturalizmustól megszabadítani. Próféta hangjukat csak a hagyományok lenyűgöző bilincsetől távol álló modern hős érti meg.

⁷ U. o. VII. k. 96. l.

⁸ U. o. VIII. k. 89. l.

⁹ U. o. VIII. k. 114. l.

III.

A világháború előtti német irodalom.

A múlt század nyolcvanas éveiben az élet s az egyes társadalmi osztályok, de különösképen a munkásság élete átalakul. Az élet színpadán nem a nemességet vagy a kisvárost, hanem a nagyvárost látjuk. Az emberiség legfőbb problémája a szociális kérdés.

E kor költői a nagyváros gyártelepeit és munkásnegyedeit teszik költészetük tárgyává. Míg a realizmus hívei csak az élet erényeit, jó oldalait tárgyalták, addig a modern költők, a naturalizmus hívei, a mindennapi életet, annak különösen az árnyoldalait jellemzik. Ezért találkozunk a naturalista költészetben a nagyváros, a gyártelepek s általában a környezet, gyárak fülledt levegőjével, elzüllött fiatal ember, nyomorgó család pontos leírásával, az anyagi és erkölcsi összeomlás előtt álló, vagy már teljesen tönkrement előkelő családok és nemzedékek alakjaival.

Ez a költészet nem kutat az okok után, az életet a tények egyszerű, de pontos megfigyelése alapján ábrázolja. Drámai cselekményről vagy hősről nem akar hallani, csak leírás a célja. A szereplő személyek ideálokat nem keresnek, mert csak a földi nyomort látják s szenvedélyeiktől nem tudnak szabadulni. A költészetet nem a jövőbe vetet hit lelkesíti, hiszen a kiindulópontja a pesszimizmusban gyökerезik és a szenvedők s nyomorgók iránti részvét felkeltését célozza.

A német naturalista költészet gyökerei külföldre, különösen Francia — s Oroszországba nyúlnak vissza. A francia naturalizmus egyik nagy megalapítója Honoré de Balzac. Megírja korának erkölcstörténetét, amelyben az egyes társadalmi osztályokat, de különösképen a nagyvárosi gonosztevők és romlott nők életét a legpontosabban jellemzi. Pesszimizmusa végighúzódik összes regényeiben. Az ember, mint a szenvedélyek, az állati ösztönök rabszolgája jelenik meg. — Balsac mellett a német naturalista költészetre Emile Zola van a legnagyobb hatással. Ő is azt vallja, hogy az ember cselekedetét az alsóbbrendű ösztönök irányítják. Ő is

felvonultatja regényeiben a francia társadalom egyes osztályait, amelyeket önzés és élvezetvágy jellemez. Végső ideálja az anarchista szocializmus, melyben a testvériség gondolatának megvalósítását látja.

A franciák mellett a német naturalizmusra Dostojewskij és Tolstoj van a legnagyobb hatással. Dostojewskij regényeiben az egész emberiség nyomora tárul elénk. A természet szinte nem is létezik számára: csak az ember s annak lelke érdekli. Az *Emlékleírás a holtak házából* c. művének „gonosztevője” javulásra nem képes. Elénk tárul könnyelműsége, ösztöne és gyűlölete. A *Bűn és bűnhődés* valamennyi szereplőjét a nagyváros, mint a bűn forrása veszi körül. Az *Idióta* főhőse a szeretet megtestesítője. Csak ő meri az emberiség kivetettjeinek az evangéliumot hirdetni. A *Karamasov testvérek* alakjai a materializmust képviselik. A német költőkre különösen környezetrajza és lélekelemzése által van a legnagyobb hatással. — Tolstoj dogmánélküli kereszténységet hirdet, melynek alappillére a tiszta, emberi jószág és a keresztény szeretet. Ennek az egyháznak tagjait a szeretet tartja össze. — A német naturalizmusra még a norvég Henrik Ibsen és a svéd August Strindberg van hatással.

A következőkben a német naturalizmus környezetrajzában, a poretariatatus és az előkelő családok és nemzedékek pusztulásának jellemzésében megnyilvánuló pesszimizmus és részvét gondolatát kutatjuk. Tárgyalásunkat O. Spengler *Untergang des Abendlandes* című bölcséleti munkájával fejezzük be.

1. Arno Holz — Johannes Schlaf.

Holz és Schlaf környezetrajzuk által a társadalom kivetettjei iránt részvétet akarnak kelteni. Együtt dolgoznak s műveiknek egy része is mindkettőjük neve alatt jelenik meg.

Holz a *Die neue Wortkunst* c. munkájában kifejti, hogy irodalmi tevékenységében a környezet a naturalista költő

számára nélkülözhetetlen forrás.¹ A részvét gondolatát a *Buch der Zeit* c. költeménykötetében találjuk. A költemények elején korát véres gonosztettnek nevezi. Szomorúan állapítja meg, hogy a nép éhezik, szomjazik, fázik, állati sorba alacsonyítja magát.

Ein andres c. költemény elvisz bennünket egy bérkaszárnya legfelső emeletére. Szúrágta lépcsőkön jutunk föl. Ha betekintünk egyik szobába, a részvét fájdalommal fogja el szívünket. Az apa részeg, az anya haldoklik, gyermekei sírnak:

Drei kleine Kinder stehn um sie herum,
die stieren Blicks an ihren Zügen hangen,
vor vielem Weinen ward ihr Mündlein stumm,
und keine Träne mehr netzt ihre Wangen.²

A szomszédok részvétekből elhívják a haldoklóhoz a szegények kerületi orvosát, aki azonban az anyán segíteni nem tud, mert az már meghalt.

A *Meine Nachbarschaft* c. költeményben kellemetlen óráiról ír, mivel szomszédságában egy szegény cipész lakik, akinek a gyermekei az éhség miatt sokszor sírnak. Gyakran felébreszti álmából a leány zokogása, a fiú sikoltása és a csecsemő halk nyöszörgése. Iyenkor úgy tűnik föl neki, mintha három koporsóért jönne az ismert szegénykocsi, hogy elvigye őket a házból. Mikor a reggeli napsugár besüt a költő ablakába, a gyermeksírást nem tudja könnyhullatás nélkül hallani. A szegények csak egy kis szelet kenyérért könnyörögnek, de a gazdagoktól még azt sem kapják meg. A szíve egykor még úgy dalolt mint a pacsirta, most csak könnyurnához hasonlít.

Az *Ecce Homo* c. költemény egy „munkásapostol” életéről szól. E munkás egyéniségére a nagy nyomor rányomja bélyegét. Ő maga sem tudja honnét származik. Talán szerelem gyermeke, akit a szenvedés keresztelt meg. A szegény-negyed pártfogóját látja benne. Lelkében milliók jajkiáltásának visszhangját halljuk. Néha már kétségbeesik, hogy az

¹ Arno Holz: I. m. Berlin, 1925. J. H. W. Dietz Nachfolger. 232. l.

² A. Holz: Buch der Zeit. Berlin, 1924. J. H. Dietz Nachfolger. 52. k. l.

Üdvözítő hiába halt meg a keresztfán. Úgy látja, hogy nagy átok nehezedik a korra. Nem érti meg, miért van akkora el-lentét szegény és gazdag között. Elhatározza, hogy a lábbal taposott jogok, a szabadság helyreállítója lesz. Közeli jövő hajnalhasadását akarja megteremteni s a rút szolgaság tövi-seit az útból eltávolítani. Tervét meg is valósítja: a birodalmi gyűlésen a nép érdekében felszólal. Szavai balsamként ha-tottak. Azóta is látjuk őt nap-nap után a munkájára menni s úgy tesz mintha mi sem történt volna.

A költő a *Phantasus c.* költeménysorozatban a proletárt testvérének, szívét pedig a világ szívének mondja. Elszorul a fájdalomtól szíve, mikor azt látja, hogy a gyógyszerész egy súlyos beteg szegény gyermeknek nem akar orvosságot adni. A nyomor lábbal tiporja a legmagasztosabb erkölcsöt is. A szegénység sorsa a szégyen és a szégyen sorsa a kórház. Min-den nagyváros vörös vértől és könnyektől. Minduntalan jaj-gatást hall:

Da horch! ein langgezognes Stöhnen
und jetzt ein wilder, geller Schrei!
Was tuts? Man muß sich dran gewöhnen!
Hier hieß es wieder mal: Vorbei!³

Holnapután jön kocsijával a gyepmester és a holttestet kiviszi a város elé és senki sem ismeri azt a helyet, ahol a szegény boldogságra talált.

— Máskor pedig melegen süt a tavaszi napsugár, de lelke majd megfagy a hidegtől, mivel ismét egy szegényt szállí-tottak ki a városból, aki éhenhalt.

Az *Erkenne dich selbst c.* költemény a költő fogadal-mát tartalmazza. Általános igazsággá lett számára, hogy a nyomor a legősibb háziállat, amelyik mind a fényes palo-tákba, mind a kunyhóba belopózik. Az emberiség lelenchez hasonlít, aki anyját nem ismeri, apját pedig elátkozza. Ez-után lélekben a szent vértanúk elé lép és ünnepélyesen meg-fogadja:

Die Armen zu trösten,
die Schwachen zu stärken,
die Gefangenen zu lösen
ein Priester zu sein
mein Leben lang.⁴

³ U. o. 86. l.

⁴ U. o. 318. k. l.

Ha a kísértő e tervétől el is akarja tántorítani, ellentáll neki. Az arany nem vakítja el és a kard nem ijeszti meg. S ha egyszer mégis hűtlen lenne ígéretéhez, akkor sírjából éjfélkor felkel és mindenki szeme láttára megátkozza magát.

Az A. Holz és a J. Schlaf által kiadott *Die Familie Selicke* c. dráma egy nagyvárosi család karácsonyestéjét mutatja be. Az egész család szenved az apa részegeskedése és durvasága miatt. S ez különösen fáj neki e nagy ünnep előestéjén. Az anya szomorúan mondja Toni lányának, hogy az apa őt semmire sem becsüli. Ha van valami kis pénze, rögtön elissza. Ugyanez ismétlődik meg karácsony éjjelén. Ettől a sok szenvedéstől csak a halál válthatja meg:

— „Weiter nichts wie Elend und Sorge und Aufregung hat man! Das ist das ganze bischen Leben! Wenn einen der liebe Gott doch endlich mal erlösen wollte.“⁵

Az apa éjfél után két órakor ér haza részegen, kezében a karácsonyfával. Az anya ezt a látványt alig bírja ki.

A tragédia csak akkor éri el csúcspontját, mikor a kis ártatlan Linchen meghal. Ehhez Selicke úgyszólván semmit sem tud szólni. Frau Selicke férjét jobb jövő reményével igyekszik táplálni.

Ebből a tragikus sorsú családból kimerkedik Wendt, a lelkészjelölt és Toni, Selicke leánya. Wendt két év óta él e családnál. Mielőtt még ide jött volna friss, élénk volt és reménytől sugárzott az arca és hitt hivatásában, most a rezignáció vesz rajta erőt. Az emberek nem azok, akiknek tartotta őket. Mindenki arra törekszik, hogy a másikat tönkretegye.

— „Seitdem ich hierher gekommen bin in dieses... in die Großstadt, mein' ich... und all das furchtbare Elend kennen gelernt habe, das ganze Leben: seitdem bin ich — innerlich — so gut wie todt!“⁶

Toni iránt mély részvét fogja el. El akarja vinni e környezetből az új plébániájára, feleségül akarja venni. Toni azonban sajnálja és szereti szegény szüleit, nem akar tőlük elválni. A jövője és a szülők iránti szeretete egy ideig küzd

⁵ A. Holz J. Schlaf: Die Familie Selicke. Berlin, 1892. 4. Auflage. 48. l.

⁶ U. o. 37. k. l.

benne, végül is hajlandó Wendthez feleségül menni. — Ezért egy kis optimizmust árul el a dráma végén, mikor Wendt a viszontlátás reményében megy új plébániájára.

A *Meister Oelze* c. dráma egy asztalosmesternek és családjának életét tárja elénk. Franz Oelze családjával nem sokat törődik. Részeseg, köhög, tüdőbajos. Bevallja, hogy apját ő gyilkolta meg. Paulinét, mostohatestvérét, kiforgatja örökségből. Amikor úgy érzi, hogy halálához közel van, Istentől kéri bűneinek megbocsátását. De úgy látja, hogy kérése nem talál meghallgatásra:

— „Hilft mer kee' Mensch, kee' Gott u' kee' Teifel?!
Hähä! N— na! denn — helf' 'ih mer selber? — Un'
weß was 'ih mache?“⁷

Az asszony úgy érzi, férje számára a halál megváltás volt. A drámának legtragikusabb alakja Pauline. Ő Franz vigasztalója halálos órájában. Mindent megtesz, hogy örökségét visszakapja, de próbálkozása sikertelen marad. Mindenkiben csalódott és ártatlanul szenved, részvétet kelt maga iránt.

2. Richard Dehmel.

Dehmel környezetrajzaiban Arno Holz által kijelölt eszközökkel juttatja kifejezésre a schopenhaueri részvét gondolatát.

A *Der befreite Prometheus* Prometheusa lejön a földre az emberek közé és csak gyűlöletet s kapzsiságot lát. Ezért az ember iránt utálat fogja el és a tengerbe akar röpülni, hogy ott pihenhessen. Itt egy örvendetes esemény tárul eléje: valaki a fulladozó ellenségét kimentti a vízből. Örül, hogy ismét szeretetet tapasztal és ezért kéri Zeust, hogy még tovább is élhessen és szenvedhessen.

A *Getsemane* c. költeményében a szenvedő Krisztussal találkozunk. Egész életét hasztalan áldozta fel az emberiségért: a földön most is csak szeretetlenséget lát. Ezért mondja a szeretetről:

⁷ J. Schlaf: *Meister Oelze*: 3. Auflage. Weimar. 79. l.

Wehe, wehe, Geist der Liebe,
 voller Reinheit schwebst du, klar und hoch;
 doch dein Pfad ist Nacht und kalt und trübe.¹

A *Bergpsalm* c. költeményben a költő a nagyvárostól akar szabadulni és a magányba vonulni. Az emberiség csak békét és boldogságot szomjúhoz, de jajkiáltására a világ nem figyel fel:

O Herz der Weltstadt, du Millionenstimme,
 die gell nach Brot vor Seelenhunger schreit:
 still quillts wie Heilandsblut durch diese Zeit,
 die Liebe quillt aus deinem Grimme!²

A *Zu eng* c. vers egy munkáscsalád tragédiájáról beszél. Egy külvárosi négyemeletes lakás egyik kamrájában vagyunk. Csak egy eltörött tükröt, régi ágyat és egy koporsót látunk magunk előtt. Az ágynál áll egy meggyötört, gondterhelt férfi. A koporsóban az anya és kis gyermeke fekszik. A férfi az orvos kérésére elmondja a halál okát: ő maga éjjel, a felesége pedig nappal dolgozott. A felesége közben beteg lett, s mikor megjött a kórházból, a szegénység napról-napra növekedett. Mivel ő itthon csak sírást hallott, elment hazulról, két hétig züllött és eközben ők éhen haltak. Itt vígasztalásnak nincs ugyan helye, gondolja az orvos. Mégis részvétebből egy szerény állást kínál föl a munkásnak.

A *Die Magd* c. versben egy leányt és törvénytelen gyermekét az emberek nem szánják meg, nem adnak neki sehol sem szállást. — A *Die Armen* c. vers a szegény népet jellemzi: sápadtak, lelkük tele van szótlán szenvedéssel, szolgaság és alázat az osztályrészük. Olyanok, mint a bezárt, de szabadság után vágyódó kutya:

Sie sind sie, diese armen Leute;
 dem Elend fallen sie zur Beute
 mit lammgeduldiger Gebärde,
 rings auf der freien Flur der Erde.³

¹ R. Dehmel: Gesammelte Werke in drei Bänden. Berlin 1913. S. Fischer Verlag I. 124. l.

² U. o. I. 130. l.

³ U. o. I. 145. l.

A *Vierter Klasse* költője egy kivándorló vonatban egy szegény házaspárral beszélget. Ezt a szegény népet a nyomor és a jobb jövőbe vetett remény csalogatja az Újvilágba. A teremben félhomály van. Az anya símogatja karján levő kisgyermekét, a férj pedig a remény sugarát csepegteti az anya és a kisgyermek lelkébe. Miután a költő hallgatta e szegények panaszát, megjegyzi:

Es war kein neues Wort dabei;
 es war die alte Litanei
 von saurem Schweiß und Hungerlohn,
 an der nur neu des Jammers Ton.⁴

A reggeli napsugár a nagy nyomor ellenére mindegyikük arcát felvidítja. A költő észreveszi, hogy a kisgyermek az anya karján meghalt.

Az *Ein Märtyrer* c. költemény másokért az életét föláldozó hősről szól. — A *Predigt ans Großstadtvolk* c. versben a költő a nagyváros lakóit arra biztatja, hogy a fényt, a boldogságot keressék, melyet eddig még sohasem élvezhettek.

Az *Erntelied* c. vers már szebb jövő reményéről, optimizmusról tanúskodik. A proletárius még éheznek, de érik már a gabona és a jövőben nem fog senki éhezni.

Végül a *Die Harfe* c. költeményben a költő visszatekint a megtett útra és a Teremtőtől a magányosság kegyelmét kéri.

3. Hermann Sudermann.

Sudermann az erkölcsi fölfogás elsekélyesedése, a családi élet erkölcsi összeomlása és az elzüllött nagyvárosi társaságok élete által igyekezik drámáiban a pesszimizmus és a részvét gondolatát kifejezésre juttatni.

A *Die Ehre* c. drámában egy leány és egy előkelő fiatalember erkölcsi züllése, aztán a becsületérzést, mások odaadó munkáját semmibe sem vevő és az embert csupán kihasználható anyagnak tekintő kereskedelmi tanácsos jellemrajza bontakozik ki előttünk.

⁴ U. o. I. 147. 1.

A *Sodoms Ende* c. dráma egy berlini züllött társaság életének és egy fiatal művésznak tragédiáját mutatja be. E társaság vezére, központja Frau Adah, érzéki szenvedélyek rabszolgája, semmi magasabb ideált nem ismer, mint a férfi és a nő közti teljes egybefonódást, a nélkül, hogy azoknak házastársaknak kellene lenniök. Egy vallomásban lelkének legmélyét világítja meg és részvétet akar maga iránt felkelteni:

— „Ich bin Gattin, ich bin Mutter! ... Mein Mann treibt sich mit Dirnen umher! ... Die Kinder hab' ich weggeschickt — weit, weit weg, damit sie nichts sehn und nichts hören! ... Und nun steh ich da — leer und allein ... Und mich friert!“¹

Frau Adah első áldozata Dr. Weisze író, aki e társaságot az oroszán, a nőtény oroszán barlangjának mondja. Szomorúan állapítja meg, hogy amióta e bűnfészekbe került, erkölcsileg tönkrement.

E bűnbarlang áldozata és legtragikusabb alakja Willy, a festőművész. „Sodoms Ende“ c. híres festményét Frau Adah megveszi tőle és ezzel megszerzi magának a fiatal embert. Ezután Willynek már nincs kedve dolgozni. Nem látja munkájának célját és lelki ereje sincs hozzá. Társait és magát is emberi alakot öltött vadállatnak tartja. Mély fájdalommal állapítja meg, hogy a sok érzéki öröm ellenére sem tud betelni, mert minél többet elér, annál több után vágyódik. Társai ugyan szabad embereknek hívják magukat, ő mégis csak fogoly. A sok éjjelezés után néha-néha már tavaszi napsugár után vágyódik. Apja hasonló élete és édesanyja panaszai ugyan ideig-óráig megindítják, de úgy érzi, hogy a fertőből többé már nem tud szabadulni.

„Ich kann nicht... Ich bin ein toter Mann...“²

Amikor Riemann tanár Willyt munkára és tiszta életre ösztönzi, szárnyaszegetten tekint vissza multjára és az üres levegőbe mereszti szemeit. Érzéki szenvedélye odáig hajtja, hogy az ártatlan, tiszta erkölcsű Klärchent egy átmulatott éjtszaka után meggyalázza. Utolsó reménysége, Kitty, züllött.

¹ Hermann Sudermann: *Sodoms Ende*. 16. Auflage. Stuttgart, 1895. 98. l.

² U. o. 80. l.

nő. Mindketten szabadulni akarnak a fertőből, házasséleletet kezdeni, az elveszett paradicsomot keresik. Mialatt egy szebb jövő reményszálait fűzőgetik, elébük hozzák a Willy miatt öngyilkos Klärchen holttestét. Ezzel Willy eléri tragédiájának csúcspontját. A menyasszonya, Kitty, elhagyja, vérző szájjal a festőállványra tekint:

— „Aha! das ist also das Ende! Ist denn keiner? ...?, Ja, ja, — im Leben hatt'ich zu viel Liebe — um mich, drum sterb' ich auch mütterseelenallein! Wenn ich nur nicht so viel zu malen hätte!“³

A dráma egyedüli optimistája Riemann tanár. Willyt azonban ő is hasztalan igyekszik az életnek megmenteni. E szomorú családi életből Kramer és a tragikus végű Klärchen alakja mint valami fénypontok emelkednek ki. —

Egy család erkölcsi összeomlása a motívuma a *Die Heimat* c. drámának. — A főhőse Schwartze alezredes, aki családjá fölött teljhatalommal rendelkezik. Két leánya van: Marie, a fiatalabb, egy katonatiszt menyasszonya; Magdát az idősebbiket, a családi otthonból kiutasítja, mivel nem hajlandó arra, hogy egy lelkész felesége legyen. Midőn Schwartze meghallja, hogy Magda színész lett, idegileg össze-roppan. Ezután leányának még a nevét sem szabad otthon említeni. Később, mégis, abban a reményben, hogy leánya erkölcsileg tiszta maradt, ismét befogadja a szülői házba. Amikor megkérdezi Magdát elmúlt élete felől és az neki nem felel őszintén, kétségbeesik. Magda a felkínált házassági ajánlatot ismét elutasítja, sőt életéről nyiltan beszél neki, mire az apa revolvert ragad és meghal.

Magda a család kivetettjének érzi magát. Talán kétségbeesése viszi erkölcsi lejtőre. Úgy érzi, hogy boldog sohasem lehet. Ezért kínálja fel örökségét hűgának, hogy legalább az legyen boldog. Néha az egész élete, mint valami nyomasztó érzés nehezedik rá:

— „Ach, ich bin müde! ... Mein Leben drückt mir auf den Kopf. Da geht der alte Mann nun hin und will sich tot-schießen um meinetwillen ... — Ach ich bin müde.“⁴

³ U. o. 155. l.

⁴ H. Sudermann: *Die Heimat*. 29. Aflage. Stuttgart 1901. 141. l.

Szomorúan mondja, hogy a szenvedésekre hazulról megadták neki a jogot, de a szeretetet elvonják tőle. A család hagyományos erkölcsi felfogása átokként nehezedik lelkére. Életét a virág hervadásához hasonlítja. Az utolsó, amit a családja megenged neki, hogy apja koporsójánál imádkozhat. Alakja mély részvétet kelt maga iránt.

Ebben a sötét, pesszimiztikus drámában Heffterdingk lelkész egyénisége, mint a felebaráti szeretet mintaképe jelenik meg. Az öreg, idegileg összeomlott atyának ő hozza vissza leányát. Másoknak él, s ebben látja legfőbb célját. Amíg mások lelkében vérző és még be nem hegedt sebeket lát, maga sem tud boldog lenni. Amikor Schwartze család kötelékei foszladoznak, ott áll a lelkész, mint a család védelmezője, az apa koporsójánál.

A *Johannes* c. drámában Johannesnek azért kell meghalnia, mert a szeretet és az irgalom királyának az előhírnöke. Az Üdvözítő a dráma végén megjelenik és hirdeti az új hírt: a vakok látnak, a bénák járnak, a süketek hallanak, a bélpoklosok megtisztulnak és a szegények az evangéliumi szeretetben részesülnek. Azonban a materializmusba süllyedt és az érzéki élvezetektől elvakult nép mindezeket nem érti meg.

4. Gerhart Hauptmann.

Hauptmann a naturalisztikus pesszimizmus és a szociális részvét hirdetője. Szerinte a világot vak akarat teremtette; sorsunk előre meg van határozva, ellene semmit sem tehetünk, mert szabad akarattal nem rendelkezünk. Cselekedeteinket a véletlen irányítja.

A *Vor Sonnenaufgang* c. drámában a környezetrajz által juttatja kifejezésre a pesszimizmust és a szociális részvétet. — A falu alatt szenet találunk, így egy egyszerű parasztcsalád külsőleg ugyan gazdag lett, erkölcsileg azonban teljesen elzüllött. Krause — az apa — részeges és a családjával szemben durva, az anya titkos erkölcstelen viszonyban van egy férfiúval. Hoffmann, a legidősebb leány férjét, alacsony gondolkozása jellemzi. A munkások a sorsukkal elége-

detlenek és állati ösztöneiknek élnek. Doktor Schimmelpfennig mondja erről a környezetről.

— „E-lend!... durchgängig... Suff! Völlerei, Inzucht und infolge davon — Degeneration auf der ganzen Linie.“¹

Ebben a környezetben él és nevelkedik az ártatlan Helene, Krause legfiatalabb leánya. A környezet nem tudja őt befolyásolni. Csak a bányamunkásokat, elzüllött szüleit látja maga körül. Ezért mondja olyan szomorúan:

— „Nur ist es so öde hier. So... gar nichts für den Geist gibt es. Zum Sterben langweilig ist es.“²

Az élet szélcsendjét, nyugalját csak egy külső esemény zavarja meg: Loth, Hoffmann egykori iskolatársa, az újságíró, meglátogatja régi barátját, hogy a falu szociális helyzetét tanulmányozza. Nem akar sem szegénységet, sem betegséget maga körül látni, s ha ő boldog lesz, akkor minden szegényt magához hív. Egyénisége különösen nagy hatással van Helenere, aki a jövődjét is látja benne. Ő azonban váratlanul otthagyja Helenet és a falut. Ezáltal a szegények életében javulás nem állt be. A pesszimizmus tehát teljes.

A *Das Friedensfest* c. dráma egy külvárosi család életét tárja elénk. Az előzmények itt is, mint „Die Familie Selicke“ c. drámában, karácsony előestéjén játszódnak le.

Az apa részeges, szenvedélyes dohányos és a családtól szinte külön is él. Az anya aggódik a család élete miatt, de bevallja, hogy gyenge ahhoz, hogy a helyzetet megváltoztathassa. Auguste alakja rögtön a dráma elején elégedetlenséget, vígasztalanságot tükröz vissza. Wilhelmnek, a fiatalabbik fiúnak az életét itt szándékosan megrontották. — Robert az idősebbik fiú, nem érez apja iránt semmiféle fiúi tiszteletet, vagy hálaérzetet. Sőt az apja iránti gyűlöletéről beszél. Mégis Wilhelmre és rá is az idealizmus nyomja rá bélyegét. Róbert az egész családról jellemző ítéletet mond:

— „Wir sind alle von Grund aus verpfuscht. Verpfuscht in der Anlage, vollends verpfuscht in der Erziehung. Da ist nichts mehr zu machen.“³

¹ G. Hauptmann: Ausgewählte Werke. Berlin, 1925. S. Fischer, I. k. 97. l.

² U. o. I. k. 27. l.

³ U. o. I. k. 131. l.

A család egyhangú életét itt is egy külső esemény, véletlen változtatja meg. Frau Büchner Wilhelmét apjával kibékíti, Ida s Wilhelm pedig eljegyzik magukat. Ezáltal Wilhelm és Ida előtt egy új, reményteljes jövő kapui nyílnak meg. A dráma végén azonban ez a „jövő“ mégis valamiképp igen bizonytalanra lesz. Wilhelm egyszer gyógyíthatatlan betegnek mondja magát, máskor mégis csak egy új élet reménye csillog fel lelkében. Végül az apát az alkohol megöli. A különben pesszimizisztikus dráma végén egy kis optimizmust is tapasztalunk.

Egy másik család tragédiájával állunk szemben az *Ein-same Menschen* c. drámában. A Vockerat család tagjait titokzatos ellentét, egymás elszigeteltsége, az egyéni szabadság hiánya és a katasztrófa lehetősége jellemzi.

A szülőket mély vallásosság és a fiúk iránti hiú, fölületes szeretet jellemzi. Johannes Vockerat, az egykori teológusjelölt, már nem hisz Istenben. Az akarat szabadságát nyíltan tagadja. A természettudományokkal foglalkozik. A materialista szocializmus iránt rokonszenvet érez. A fiát nem akarja megkereszteltetni. Käthet, a feleségét nem érti meg.

Johannes Vockerat és Käthe sorsát Anna Mahr látogatása pecsételi meg. Johannes és Anna közt keletkezett szerelmi viszony dönti romlásba a férj és feleség életét. Johannes ugyanis nem tud szabadulni szenvedélyétől. Feleségétől el akar válni, hogy csak Anna Mahrnak élhessen, mert csak benne látja boldogságát. Mielőtt Anna Mahr a szülők kívánságára elutazott volna, Johannes az utolsó segítséget kéri tőle. Miután azonban ezt Anna megtagadta tőle, öngyilkossággal vet véget életének. A következők megvilágítják tragédiáját.

— „Leer und wüst ist mein Kopf... Helfen Sie mir Fräulein Anna! Nichts Hohes ist mehr in mir... Ich habe nur noch Ekel in mir und Lebenswiderwillen. Mir ist alles entwertet, beschmutzt, besudelt, entheiligt, in den Kot gezogen... Geben Sie mir etwas, woran ich mich aufrichten kann. Einen Inhalt. Ich breche zusammen. Eine Stütze. Alles in mir bricht zusammen...“⁴

⁴ U. o. I. k. 284. l.

Ehhez hasonló Frau Käthe tragédiája is. Lelki összeomlása napról-napra súlyosabb lesz. Egyszer Amerikában akar új életet kezdeni, máskor pedig úgy látja, hogy a nehéz keresztet nem bírja elviselni. Megátkozza a létet és az életét. Lelki összeomlása akkor éri el tetőfokát, amikor férje tragédiájáról tudomást szerez.

A *Die Weber* c. drámában a költő a sokat szenvedő, de a nagy nyomort megszüntetni nem tudó proletáriátus iránt fejezi ki mély részvétét. Az éhség, nyomor, szegénység különböző képekben jelenik meg előttünk. A takácsok úgy állnak a gárvezető előtt, mintha utolsó ítéletre várakoznának. Nem törődik velük senki sem. Pénzük nincs. A férfiak tüdőbajosak, rosszul öltözöttek, sápadt arcúak. Egyik az éhségtől összeesik. Dreißiger ugyan részvételt van velük szemben, de segíteni ő sem tud. Az elégedetlenség halk moraja mint valami ragály terjed köztük. A második felvonás a nyomort egy család életében mutatja be. Mindenütt halljuk már a takácsok dalát:

Hier wird der Mensch langsam gequält.
 Hier ist die Folterkammer,
 Hier werden Seufzer viel gezählt
 Als Zeugen von dem Jammer.
 Hier hilft kein Bitten und kein Fleh'n,
 Umsonst ist alles Klagen.⁵

A harmadik felvonásban már a nyomor vízözönével állunk szemben. Az előkelők és a proletáriátus közti ellentét napról-napra növekszik. A katonaságtól hazatérők elégedetlenségét szítanak. Csak a negyedik és ötödik felvonásban tör ki a tömeg lázadása. A katonaság szétveri őket. Az öreg Hilse ott dolgozik a szövőszéke mellett, egy golyó kioltja életét. A dráma végén ugyanaz a nagy nyomor tartja fogva a proletáriátust, mint a dráma elején. Ezért senki sem felelős. Életük céltalannak látszik. A legtöbb, mit velük szemben tehetünk, mély részvételt vagyunk irántuk.

A *Hanneles Himmelfahrt* c. drámában egy szegényház nyomora tárul elénk. Hannelevel szemben a szülei kegyetlenek. Ezért beleugrik a tóba, de Gottwald részvételt van

⁵ U. o. I. k. 327. k. 1.

iránta és kiment a fuldoklót. Schwester Martha önfeláldozó szeretettel ápolja a szenvedőt. Hannelenek lázalmában angyalok jelennek meg. Égi boldogság varázsolja el a szenvedőt. A boldogság házai márványból, tetőzete aranyból állnak és útjait virágok díszítik, a tornyairól örök esküvőre harangoznak. Ide, ebbe a paradicsomba viszik az angyalok Hannelet. A sok földi nélkülözést és szenvedést az örök paradicsom váltja fel.

A *Florian Geyer* c. dráma a nyomorban sínylődő tömeg bukását örökíti meg. Itt is, mint a „Die Weber“ c. drámában, különböző képekben tárul elénk a nép elégedetlensége és egy szebb jövő reménysége. Amidőn Florian Geyer először megjelenik, akaratának gyengesége már előre tragédiáját sejteti bennünk. A tömeg rút eszközökkel akarja célját elérni. Semmiféle túlvilági cél nem lebeg szemük előtt. A papságot és gazdagokat meg akarják gyilkolni, hogy azután testvériesen élhessenek egymással. Az egyes veszteségek után lassankint általánossá lesz a közmeggyőződés, hogy a forradalmat el fogják veszteni. Karlstatt, Geyer bizalmasa, egyik látomásában csak embergyilkosságot, elátkozott nemzedéket, istenkáromlást, szégyent, Sodomát és Gommorhát lát. Ez Florian Geyert is lesújtja, rossz előérzettel tölti el. Ekkor mondja, hogy ő is csillagokat látott lehullani. Sőt meg is bánja vállalkozását és alattvalóitól más beosztást kér. A földi boldogságban már nem bízik. Egyik hű embere haldokolva árulást jelent neki. Ez mélyen lesújtja az eddig is sokat késedelmező és gyenge akaratú hadvezért. Kezdetben azt hitte, hogy a szerencse fiának nevezheti magát. Hazája visszatartja attól, hogy kétségbeesésében a tengeren túlra utazzék. De mikor jelenlegi helyzetét látja, még egyszer síkra akar érte szállni, de a győzelemhez semmi reményt sem fűz, sőt a teljes rezignáció nyilatkozik meg szavaiban:

— „Ich wünscht', ich wär' der heilige Fortunat mit seinem Wünschhütlein und immervollen Säckel. Aber ich bin es nit... Es wird mir leicht ums Herz... Ich hab' gedacht, ich wollt' Wandel schaffen. Wer bin ich, daß ich's wagt?“⁶

Ezután már csak menekülőket lehet látni, akik a ke-

⁶ U. o. II. k. 171. k. 1.

gyetlen öldöklés elől szaladnak. Végül is Florian Geyer az ellenség kezébe adja magát és Schäferhans dárdájától meghal. A nép még szegényebbé lett, mint a dráma elején.

A *Die versunkene Glocke* c. dráma a művészi élet reménytelenségét tárja elénk. — Heinrich a harangöntő, nagy harangot készített, melyet a völgyből a hegyre szállít fel kocsijával. Az erdei rossz szellemek — a pogány világ — azonban őt és harangját is letaszítják a völgybe. A harang most lent nyugszik a tó fenekén.⁷

Heinrichnek eddig is sokat kellett szenvednie. Az elkészített harang nem volt arra képes, hogy hangjától a magasságok visszhangozzanak. Élete csak nyomorúság, bánat, örülség, sötétség volt. Ahhoz, hogy ismét új életet tudjon kezdeni, erőre lenne szüksége. Rautendeleinnek sikerül a művészt ismét az életnek visszaadni és idelizmussal új munkára serkenteni, de lelkesedése nem tart sokáig: Heinrich a dráma végén a régi pesszimizmus alatt összetörik. Ismét sötét, csillogtalan, hosszú éjszakában virraszt, az ég nem akar hajnalodni. Lelki állapotát a következőképen fejezi ki:

Gewiß ist dies nur: sei ich, wer auch immer,
ich bin der Sonne ausgesetztes Kind,
das heim verlangt; und hilflos ganz und gar,
ein Häuflein Jammer, grein ich nach der Mutter,
die ihren gold'nen Arm sehnsüchtig streckt
und nie mich doch erlangt.⁸

A *Fuhrmann Henschel* c. dráma egy fuvaros tragédiáját tárgyalja. Felesége és gyermeke meghal és az új felesége megcsalja. Ezért az új felesége és a közte lévő ellentét napról-napra a katasztrófához közeledik. Szomorúan mondja feleségének, hogy kettőjük közül valamelyiküknek távozni kell. Mindezért pedig nem ő, hanem a sors felelős; ellenállhatatlanul, mint valami hurok fonódik nyaka köré, melyből szabadulni nem tud:

— „Schlecht bin ich gewor'n, bloß ich kann nischt dafier.
Ich bin ebens halt aso 'neingetapert. Meinswegen kann ich
auch schuld sein. Wer weel's !?“⁹

⁷ Így akarta a költő ama lelki hangulatát jellemezni, amelybe a „Florián Geyer“ c. dráma sikertelensége következtében jutott.

⁸ U. o. II. k. 361. l.

⁹ U. o. II. k. 441. l.

A *Michael Kramer* c. drámában ismét a pesszimizmus-sal és Schopenhauernek a halálról vallott fölfogásával találkozunk. Michael Kramer, a festőművész, az egyedüllét, a magány embere, szinte különváltan él családjától. Főcélját a munkában látja. A művészetet a vallással azonosítja. Arnold fia a züllés útján van. Szüleivel nem törődik. Meg van róla győződve, hogy senki sem tud rajta segíteni. Apja megtagad tőle mindenféle támogatást és nem mondja többé fiának. Amikor vad szenvedélyének áldozata lesz, mondja róla Michaline, a testvére, hogy csak ellenséget látott maga körül, barátokat hiába keresett. Arnoldot az apa műhelyében ravatalozzák fel, ahol az apa lelkében csodálatos változás áll be. Michael Kramernek a szeretet, a szenvedés és a halál a legnagyobb kincse. A halálban a megváltót, a legmagasztosabb dolgot tekinti, mely előtt mélyen meg kell hajolnunk. Most nagyon sajnálja fiát. A gyűlölet és a bosszú érzelmei távol vannak tőle. Úgy tekint fel halott fiára, mintha a legnagyobb őse lenne. A ravatal körüli gyertyák vakítóan világítanak. Az ember vadállat, amely nem látja be a halál, a fenséges megváltó nagyságát. Még a harangok is a halál megváltását zúgják most. Lachmann mondja barátjának:

— „Hör'n Sie, der Tod ist verleumdet worden, das ist der ärgste Betrug in der Welt!! Der Tod ist die mildeste Form des Lebens: der ewigen Liebe Meisterstück... Die Glocken sprechen, hören Sie nicht? Sie erzählen's hinunter in die Straßen: Die Geschichte von mir und meinem Sohn. Und daß keiner von uns ein Verlorner ist! — Ganz deutlich versteht man's Wort für Wort. Heut ist es geschehen, heut ist der Tag“!¹⁰

Hogy a megváltó halált mi követi, arra nem tud semmit sem felelni. Erre csak a sötét nirvána következhet.

Ugyanezeket a gondolatokat találjuk a költő többi munkáiban a más körülmények között élő és más nevek alatt szereplő személyeknél is. Méltán mondhatjuk őt a pesszimizmus, a szociális nyomor és részvét legnagyobb naturalista költőjének.

¹⁰ U. o. III. k. 187. k. 1.

5. Theodor Fontane.

Fontane az első nagy német regényíró, aki Schopenhauer és a külföldi naturalizmus hatása alatt a 19. századi hanyatló vagy már tönkrement polgárságot és Berlin társadalmi életét jellemzi. Regényeinek alaphangulatába kezdettől fogva a pesszimizmustól kísért rezignáció vegyül, ez azonban teljes formájában csak a későbbi műveiben bontakozik ki.

A *Schach von Wuthenow* c. regény hőseinek életét a felületes és megmerevedett társadalom teszi tragikussá. Schach von Wuthenow, a magasrangú katonatiszt csak a királya iránti engedelmességből veszi feleségül Victorie de Carayont. A király csak a tisztességérezésére hivatkozik, amikor tisztjét a házasságra kényszeríti. A parancsot Schach v. Wuthenow külsőleg teljesíti, de a vak szükségszerűséggel, az étellel, önmagával hiába veszi fel a harcot. Az esküvő napján elkövetett öngyilkosságával igyekszik az ösztöneinek élő és másokat megvető társadalom és önmaga előtt menekülni.

Victoiret az élet szintén mostohagyermekének tekinti. Amikor eljegyzéséről beszél, a boldogsága csak erőszakolt, mert aggasztó és sötét képzetek jelennek meg előtte. Tudja, hogy a csalóka délibábot sohasem tudja elérni. Mély meggyőződésből fakadnak szavai:

— „Ich bin mir zuwider, zuwider wie die Welt. In meiner Krankheit damals hab' ich Gott um mein Leben gebeten... Aber wir sollen nicht um unser Leben bitten... O, wie schmerzlich ich das fühle! Nun leb' ich... Aber wie, wie!“¹

Victorie férje öngyilkossága után a halál, a nyugalom utáni vágy tölti el. Bülow is, Schach v. Wuthenow bukása után azt mondja, hogy ebben a környezetben ő is tönkremegy.

A *L'Adultera* c. regény egy házasság összeomlását tárgyalja.

Szeretetet, megértést nélkülöző, céltalan, üres világ tárul elő a *Cecile* c. regényben. — Cecile Woronesch von Zachat,

¹ Theodor Fontane: *Schach von Wuthenow*. Berlin, 1924. S. Fischer. 97. l.

eredetileg egy herceg szerelmesét, St. Arnaud ezredes szerelem nélkül veszi feleségül. Mindenki látja, hogy Cecilenek St. Arnauddal kötött házassága boldogtalan. Ragaszkodik ugyan férjéhez, de ez inkább a védelemre való rászorultságából, mint szeretetből fakad. Cecile lelkében egyszer a rideg környezetétől való megszabadulás vágya ég, máskor pedig a mindenről való lemondás gondolata tölti el. Nem friss levegő, hanem világosság, szabadság és öröm hiányzik arcáról. Csak gúnyt tapasztal ismerőseitől, amelyet nem bír elviselni. A lét nagy problémái nem érdeklik, az életet legszívesebben képeskönyvnek tekinti, melyben néha-néha lapozgathat. Vidékre szeretne menni, lombos erdő mellett üldögélni, ahol a nép gabonát arat s a gyermekek virágot szedegetnek és ezekkel kis dolgokról, egy elveszett bárányról vagy a tékozló fiúról beszélgetni. Ezért látja Gordonban, egy mérnökben a megváltóját. De amikor ez férje kardjától a párbajban meghal, Cecile tovább már nem tud élni: öngyilkos lesz. Végrendeletében szülőföldjét választja örök pihenőhelyül és meghatóan jellemzi magát:

— „Ich will der Stelle wenigstens nahe sein, wo die ruhen, die in reichem Maße mir das gaben, was mir die Welt verweigerte: Liebe und Freundschaft, und der Liebe willen auch Achtung... Vornehmheit und Herzensgüte sind nicht alles, aber sie sind viel.“²

A regény másik nagy alakja St. Arnaud, Cecile férje. Cecilet csak testi szépsége miatt veszi feleségül. A házasságkötés után felesége miatt a katonaságot hamarosan el kell hagynia. Egyik katonabarátját, akinek szintén része volt abban, hogy a katonaságot ott kellett hagynia és Gordont, felesége szerelmesét, nem becsületézésből, hanem sértett önérzetből párbajban agyonlövi. Ezután a társadalom megvetettjeként egyedül, céltalanul bolyong az életben.

Az *Irrungen, Wirrungen* és a *Stine* c. regényben ismét a fáradt rezignáció, öngyilkosság és tönkrement élet visszhangját halljuk. Ugyanaz a nyomasztó tragédia nehezedik mindkét regényben a nemességre és az egyszerű nép leá-

² Theodor Fontane: Cecile. Berlin 1925. 75. his. 75. Auflage. S. Fischer Verlag. 205. l.

nyára. E regények hősei sem rendelkeznek annyi lelki erővel, hogy a környezetben uralkodni tudjanak. Az egyénre a társadalommal szemben itt is tehát csak a szomorú lemondás és a tragikus összeomlás vár.

A *Die Poggenpuhls* c. regény egy meghalt porosz őrnagy Berlinben élő özvegyének és családjának környezetrajza. Az érzelgős és beteges anyának gyakran jut eszébe a halál, az elmúlás gondolata. A család élete külsőleg ugyan még megtartotta régi jellemvonását, belsőleg azonban már a sír szélén áll.

Leo, a fiatal hadnagy, a „Fata Morgana“-t az élet szűkségszerű kellékei közé sorolja. E csaló kép által ugyanis erőt gyűjthet az élet kietlen sivatagjában a nehézségek leküzdésére. E fiatalemberben van a családnak egy kis reménysége, noha tudja, hogy ez csak hiú képzelődés. A nagybácsi halála után a család vidékre költözik, hogy az ősök sírhalmához közel a múltra- emlékezés szálait szövögesse.

A schopenhaueri pesszimizmus az *Effi Briest* c. regényben, talán legnagyobb alkotásában, éri el tetőfokát. Effire minden legkisebb esemény mély benyomást gyakorol. Már az esküvője előtt fél Instettetől, jövődő férjétől, mikor a lelkésztől azt hallja, hogy az az elvek embere. A házasságkötésre is csak külső szempontok indítják. A magány érzése lassankint beleszívódik lelkébe és néha már úgy érzi, hogy menekvés számára nem létezik:

— „Es brach wieder über sie herein, und sie fühlte, daß sie wie eine Gefangene sei und nicht mehr heraus könne.“³

Esküvője után meglátogatja édesanyját, s panaszkodik sorsa felől. Lelki szenvedéseihöz még testi betegsége is hozzájárul. Házasságának első évfordulóján búskomorság vesz rajta erőt, mert életét elhibázottnak látja. Leánykori szerelme miatt való bűnhődését és szégyenét még maga előtt is tisztázni szeretné. Mégis legmélyebben fáj neki a férje és a világ előtti kettős élete, melyet hazug játéknak mond. Lelki szenvedését fokozzák és teljes összeomláshoz vezetnek a bekövetkező tragikus események: távollétében férje véletlenül

³ Theodor Fontane: *Effi Briest*. Gesammelte Werke. Berlin. 1920. S. Fischer. IV. k. 310. l.

rájön a régi, egy őrnagyhoz való szerelmére és párbajban lelővi a vetélytársát, majd levelet ír felesége szüleihez s közli velük Effitől való válását. Midőn Effi értesül a történetkről, a tragédiát alig bírja elviselni. Ezek után már csak a kisgyermekében van reménysége, de mikor azon is az apa jellemét fedezi fel, elvesztett minden reményt, csak a halál után vágyódik:

— „Ich war immer eine schwache Christin; aber ob wir doch vielleicht von da oben stammen und, wenn es hier vorbei ist, in unsere himmlische Heimat zurückkehren, zu den Sternen oben oder noch darüber hinaus! Ich weiß es nicht, ich will es auch nicht wissen, ich habe nur die Sehnsucht.“⁴

Szülei Effit részvéttől a régi családi otthonba visszafogadják, ahol a férje iránti gyűlölete lassankint kialszik lelkében, már semmi sem érdekli. Meghatóan írja le a költő a halála előtti éjszakáját: Csillagok ragyognak az égen, a fák megsárgult levelei hullanak le a parkba... Elfogja még egyszer a szabadság utáni vágy, de ajka már csak a régóta várt „Ruhe“ szót tudja elrebegni.⁵

Ezzel a gyengédlelkű nővel áll szemben Instetten. Célja a hősiesség és a lemondás. Az egyént csak egy nagy egész kis alkotórészének tartja, aki a boldogságra nem is támaszthat igényt. Feleségét nem érti meg és nem is sokat törődik vele. Mikor a családi levelek között megtalálja egy már meg-nősült őrnagy Effihez írt leveleit, az a tudat lesz benne valósággyá, hogy van boldogság és ő valamikor boldog volt, de a boldogság már soha többé vissza nem tér. Kénytelen akarat ellenére egykori ellenfelét párbajban kivégezni, a feleségét és saját magát tönkretenni. Később élete már csak az üres semmihez hasonlítható, ahol az idő a gyűlölet érzését nála is elmosta.

Fontane alakjai a „Der Stechlin“ c. utolsó regényében ugyan kissé derültebb ég alatt mozognak, mégis azt kell mondanunk, hogy regényeinek legtöbb hőse a sötét pesszimizmus és egy önmagában meghasonló kultúra hordozója.

⁴ U. o. IV. k. 451. k. 1.

⁵ U. o. 454. l.

6. Thomas Mann.

Thomas Mann a „Buddenbrooks“ c. regényében egy gazdag kereskedőcsalád pusztulásában fejezi ki a pesszimizmust.

A költőnek 1918-ból származó önéletrajzában két döntő mozzanat befolyásáról van szó: az egyik családi kapcsolatai, a másik Schopenhauerrel való megismerkedése. A költő a családjának, a lübecki előkelő kereskedő családnak akar méltó emléket állítani. Thomas Buddenbrookot misztikus értelemben háromszoros rokonának: „apának, utódnak és alakmásnak“ nevezi. A másik mozzanat Schopenhauer főműve: „Die Welt als Wille und Vorstellung“. Sohasem felejtí el a halál után epedő ifjúságának ama perceit, amikor a pesszimista világnézetet, mint valami varázsillatot Schopenhauer művéből magába szívhatta. Csak a nagy bölcselő iránti szinte gyermekies ragaszkodásának és hálájának ad kifejezést, amikor asztalán heverő „Buddenbrooks“ regény kéziratába belecsöpögtethette mestere elveit.¹

A *Buddenbrooks* c. regényben három nemzedék élete tárul elénk. A második nemzedék képviselője Johann Buddenbrook, még a márciusi forradalom embere, komoly s mélyen vallásos kereskedő, alatta az üzlet fénypontját éri el. Alapelve a munka, az imádság és a takarékoság. E nemzedék családi krónikáját szent könyvként tiszteli, a családi élet minden legkisebb eseményében Isten különös akaratának megnyilatkozását látja. A külsőséges és fölületes szabályok miatt a családi élet formái megmerevednek.

Az összeomlás a harmadik generációnál kezdődik meg, ennek tagjai: Antoine, Christian és Thomas Buddenbrook. Tony feláldozza ifjúkori szerelmét és Grünlichhez megy feleségül, hogy a családi kényszernek, hagyománynak eleget tegyen és az üzlet hírnevét megtartsa. Férje egy-két év múlva csalónak bizonyul és kiderül, hogy Tonyt csak pénz és érdek miatt vette feleségül. Tony kislányával mint elvált asszony tér haza a szülői otthonba. Ez is csak azért bántja Tonyt,

¹ Thomas Mann: Önéletrajz 1918-ból.

mivel a család hírnevének ártott. Permanderrel házasságot köt, hogy mint elvált asszony tovább ne legyen a család terhére. De e második házasságának is válás a vége. Leányát ugyanaz a tragédia éri egy igazgatóval kötött házassága után. Amikor a régi családházukat eladják, Tony a veszteséget alig bírja elviselni. Ő és lánya, mint az élet mostohagyermekai, rezignációval telve a külső élettől visszavonultan töltik életüket. Ők a hagyományok és a külsőségek áldozatai.

Christian már nem törődik a családi hagyománnyal, és külsőségekkel. Élvezetekben, társaságokban, pillanatnyi szórakozásokban leli kedvét. Munkára nem alkalmas. Pathologiai tünetek jelentkeznek e különönnél. Állandó fájdalom miatt panaszkodik. Meghatóan mondja egyszer:

— „Ich sehne mich nach einem Heim und nach jemandem, der Mitleid mit mir hat, wenn ich krank bin.“²

Életét elmeegógyintézetben fejezi be.

A harmadik nemzedék legnagyobb alakja Thomas. Eleinte akaraterő jellemzi. Az ősök példája nyomán a családi névnek hírnevet szerez minden tekintetben. A kedvesség, szépség és az élénkség megtestesítője. Egy gazdag amsterdami családból hozza feleségét, az igazi szerelem köteléke kapcsolja hozzá. Thomas Buddenbrook életében, amikor csak fény és pompa veszi körül, hirtelen mindenkit meglepő változás áll be: ifjúkori lendülete veszít erejéből, fáradság s kedvetlenség vesz rajta erőt. Úgy érzi, hogy a sikert és a szerencsét többé nem tudja kezei között tartani. Egy alkalommal egy török közmondást olvas, mely szerint a ház felépítését a halál követi. Folyton ez a kép lebeg szeme előtt. A halált nem szószerint értelmezi, a hanyatlást, a vég kezdetét érti rajta. Az eddig elért sikereit csak külsőségeknek tartja. Úgy látja, hogy lelkében már megindult a szörnyű pusztulás folyamata. Ezt a hanyatlást a csillagok fényéhez hasonlítja, amelyek nálunk még akkor is világítanak, amikor azok már régen kialudtak. Arcának vidámsága, élénksége és előzékenysége eltűnik, hogy helyet adjon a könnynek és a kínzó

² Thomas Mann: Buddenbrooks. Verfall einer Familie. Berlin 1918. S. Fischer. II. k. 248. l.

kimerültségnek. Gyakran megáltkozza az új házát, mely csak boldogtalanságának a forrása. Tetteiben lassankint kezdenek a belső összeroppanás külső jelei is mutatkozni. Néha már kétségbeesik és a teljes belső elposványosodástól fél. Az üzlet századik évfordulója alkalmával nem akar ünnepegni s a gratulálókat nem szívesen fogadja. Szemrehányást tesz magának, hogy nincs semmi jogcíme sem az ünneplésre, mert nem az ősök szellemében vezeti az üzletet. Komor és csendes visszavonultság vesz rajta erőt. Feleségét és fiát, akik Wagner zenéjében találnak kielégülést, nem érti meg és lélekben elszakad tőlük.

Az üzlet elveszíti régi hírnevét, Thomas pedig eladja az újonnan épített gyönyörű családi házát. Külső megjele-
nése és viselkedése az életuntság jeleit árulják el. Tudja magáról, hogy kitűzött célját már régen elérte. Már fiában sem bízik. A közeli halál gondolata foglalkoztatja. Ebben a teljesen reménytelen helyzetében valami kis vigaszt csupán az a tudat nyújt, hogy mindez nem sokáig tart. Hogy a halálra elkészülhessen, könyvtárának porlepte zugából — mint a költő a már említett önéletrajzában elmondja — Schopenhauer könyvét veszi elő és annak pesszimizmusát magáévá teszi. A halál az élet legnagyobb szerencséje, vissz-
szatérés egy kimondhatatlanul kínos tévútról, egy súlyos hiba jóvátétele, a legaljasabb korlátoktól, kötelékektől való megszabadulás. A test és az egyén bomlásától nem szabad félnünk, mert a test a leggyűlöltebb akadály, a boldogság megszerzéséhez. Majd így folytatja:

— „War nicht jeder Mensch ein Mißgriff und Fehltritt? Geriet er nicht in eine peinvolle Haft, sowie er geboren ward? Gefängnis! Gefängnis! Schranken und Bande überall. Durch die Gitterfenster seiner Individualität starrt der Mensch hoffnungslos auf die Ringmauern der äußeren Umstände, bis der Tod kommt und ihn zu Heimkehr und Freiheit ruft...“³

A szervezet nem más, mint a vak akarat sajnálatraméltó jelensége. Thomasnak nincs szüksége a fiára, akiben tovább élhetne. Ő azokban él majd tovább a halál után, akik a sze-

³ U. o. II. k. 346. l.

rencsés egyének szerencsáját még magasabbra emelik és a szerencsétleneket a kétségbeesésbe kergetik. Ő csak azokat szereti és azok után vágyódik, kik a halál után erősek. Ez a halál, a boldogság utáni sóvárgása hamarosan be is teljesedik: foghúzás után meghal. Igazi halálát azonban a schopenhaueri vak sors, végső fokon sötét pesszimizmusa okozza.

A negyedik nemzedék egyetlen s utolsó képviselője Thomas fia, a kis H a n n o Buddenbrook. Beteges, érzékeny természetű ifjú. Egyedüli vígasza Wagner zenéje. Az emberektől szinte irtózik. Apja névnapja alkalmával Uhland „Schäfers Sonntagslied“ c. költeményét akarja elszavalni, azonban a költemény hangulata akkora hatással van rá, hogy pár sor után elnémul, zokogva félrevonul a szobájába és álmatlan, a fájdalomtól elkábult éjtszakák után vágyódik. Egyik névnapja alkalmával ebéd után a vendégeket zenéjével szórakoztatja, ebben a zenében csak a disszonanciát szereti. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ebben a disszonanciában jut kifejezésre természete mélyén gyökerező pesszimizmusa. Egyszer a család krónikája a kezébe kerül, neve alá ösztönszerűleg kettős vonalat húz, annak a jeléül, hogy ő a család utolsó tagja. Valósággal szenved az élet alatt. Iskolatársai közül csak egy barátja van. Az iskolában lefolyt élete örökös szenvedésnek tűnik föl neki. Reménytelen jövőnek néz elébe. Nem is akar magának kártyavárakat építeni. Rezignációját és pesszimizmusát fejezi ki a következő vallomása:

— „Ich kann nichts wollen. Ich will nicht einmal berühmt werden. Ich habe Angst davor, genau als wäre ein Unrecht dabei... Neulich nach der Konfirmationsstunde hat Pastor Pringsheim zu jemandem gesagt, man müsse mich aufgeben, ich stammte aus einer verrotteten Familie“⁴

Hanno tifuszban hal meg még gyerekkorában. Ezzel a család pusztulása elérte utolsó fázisát. Csak Tony van még életben, a rokonságot az összetartásra biztatja. Ő pedig néha-néha előveszi a családi krónikát, hogy az ősök példájából merítsen életének hátralevő részéhez erőt és némi vígasztalást.

⁴ U. o. II. k. 457. l.

A *Tonio Kröger* c. elbeszélés főhőse Nietzsche-t olvassa. A szenvedők, az élet kivetettjei hasztalan fordítják feléje tekintetüket, ő csak a mosolygókhoz, az élet szeretőihez megy.⁵

Thomas Mann önéletrajzában Schopenhauerről, Wagner-ről, és Nietzsche-ről dicsőhimnuszt találunk. Schopenhauernek köszönheti a költő a lelki alaphangulatának pesszimizmusát, Wagnernek az etikai levegőt és Nietzsche-nek azt, hogy a hanyatlás költője lett belőle. Ezenkívül az idegen naturalisták hatásáról is beszél a költő. Ha Thomas Mann későbbi munkáiban a pesszimizmuson felülemelkedő életakaratot is tapasztaljuk, mégis azt kell mondanunk, hogy ő a pesszimizmus költője.

7. Ricarda Huch.

Jómódú polgári család tragikus összeomlása, a társadalom száműzöttjeinek részvét s szeretet után való jajkiáltása és a boldogságukat soha meg nem találó egyének katasztrófa a tárgya Ricarda Huch költészetének.

Az *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem Jüngeren* c. regény egy jelentős kereskedőcsalád tragédiáját tárgyalja. A család alig éri el fejlődésének csúcspontját, az egyik katasztrófa követi a másikat. Az ember élete itt olyan, mint az esőcsepp, melyet a zivatar ide-oda dobál, míg a porban elenyészik. Ludolf Ursleu mondja egyszor:

— „Ich begreife nicht, warum man sich mit Sehnen, Streben und Leiden um wirkliche und vermeintliche Güter quält; denn so oder so geht doch alles vorüber.“¹

A *Vita somnium breve* („Michael Unger“) c. regényben ismét egy kereskedőcsalád életét látjuk magunk előtt lepe-regni. A regény középpontjában azonban nem ez, hanem Michael Unger tragédiája áll, amellyel Ricarda Huch sötét pesszimizmusát akarja kifejezésre juttatni. — Michael Unger Rosevel, egy festőművésznővel való megismerkedése után

⁵ Thomas Mann: *Tonio Kröger*, Berlin, 1928. S. Fischer. 121. k. 1.

¹ Elfriede Gottlieb: *Ricarda Huch*. Leipzig—Berlin, 1910. Teubner. 64. k.

arra a szomorú tényre ébred, hogy Verena, a felesége, nem tudja őt boldoggá tenni. Erre csak Rose képes. Így csalódva otthagyja Verenát és Rose után megy és orvostudományt tanul. Marco, a fia iránt érzett szeretete hamarosan hazahívja a boldogság után epedő Michael Ungert. A könyörtelen élet terhét nagyon érzi. Mély rokonszenvet tanúsít a szegények és a szenvedők iránt, mert bennük magára ismer:

— „Wenn er einen Bettler auf der Straße stehen sah und ihm schnell im Vorübergehen ein Geldstück in die ausgestreckte Hand legte, überwand er jedesmal unwillkürlich die Neigung, stehen zu bleiben und zu fragen, was ihm fehle, ihm etwas Vertrauliches zu sagen, wenigstens, daß er selbst nicht glücklicher sei als jener.“²

A tragédiája akkor éri el tetőfokát, mikor Michael Unger észreveszi, hogy fia, aki miatt Roset otthagyja és hivatását feladta, szeretetét nem viszonzza, sőt elfordul tőle. Az eddigi rezignációja sötét pesszimizmusba torkollik: az egész életet elhibázottnak tekinti, a jövőjében nem bízik. Teljes lelki összeomlását megerősíti az a tudat, hogy közvetve okozója apja és testvére öngyilkosságának. Verena egész életében csak szeretet után vágyódott s a sors épen ezt tagadta meg tőle. — De nemcsak az ő ideálját, hanem a többi számos, de talán nem jelentéktelen személy (Rose, Arabel, Rechlinger báró) ideáljait is összetöri a kegyetlen valóság.

Aus der Triumphgasse c. regényében Hugo von Belwatsch a Triumphgasseben tapasztalt élményeit írja le. Ez az utca a város legrégebb, legszűkebb és leginkább elhanyagolt része, csak a szegény nép és a gonosztevők lakják. Belwatsch megismerkedik egyszer Farfallával, egy szegény aszszonnyal. Farfalla férje órásmester volt, de később elzüllött és családját nagy nyomorban hagyva Amerikába költözött. Lelke mélyén még reméli, hogy ura egyszer majd meggazdagodva visszatér. Mikor arról értesül, hogy ura a legnagyobb inségben halálos beteg s hazulról támogatást kér, élete céltalannak, vígasztalannak tűnik föl. A szeméből elnyomott,

² Ricarda Huch: Michael Unger 9. Auflage Insel-Verlag. Leipzig, 393. l.

soha ki nem elégített pihenés és könny utáni vágy sugárzik felénk. A szobáját csak egy Madonna-kép díszíti, ezt néha-néha virággal körülfonja. Sokat szenved a szegénysége miatt. Gyakran jön haza üres kézzel. Ilyenkor bántja, hogy a kenyér után kiáltó gyermekeinek semmit sem tud adni. Belwatsch részvétet érez iránta:

— „Wieviel Elend, Arbeit, Not und verhaltene Schmerzen mußten vorangegangen und durchlitten sein, bis es so zerstört war. Denn verrunzelter, farbloser, eingefallener hätte kaum eine Siebzigjährige aussehen können, und sie war noch nicht über fünfzig Jahre alt.“³

Riccardo fia halála után igazi hazája a temető. Itt nem érez már semmi gondot vagy fájdalmat. Az a legnagyobb boldogsága, hogy nap-nap után kijöhet fia sírjához, egyszer majd ő is itt pihenhet.

Belwatsch Farfallat maga számára szeretné megnyerni. Farfalla azonban nem tud feléje közeledni, mert ő az előkelők pártján áll. Ez Belwatsch lelkében fájdalmat, csalódást szül. Ezzel Belwatsch a Triumphgasse lakóitól el is fordul, de emiatt nem panaszkodik, mert semmi joga sincs ahhoz, hogy Farfalla feléje közeledjék:

— „So viele Hunderte und Hunderte von Menschen hatte ich gesehen, arm, hilflos, blind, hungernd, deren Anblick das Mitleid anschrie, und hatte nichts für sie getan oder ihnen ein Almosen hingeworfen und sie in der nächsten Minute vergessen, und ich verlangte, daß die Farfalla sich meiner erinnerte, mich berücksichtigte, mir womöglich etwas opferte? Verfluchte Selbstsucht und verächtliche Blindheit!“⁴

Igen, ő a szegényekért semmi jelentőset sem tett. Sőt a házát is el akarta adni, hogy a társadalom megvetettjeivel sohase találkozzék. Élénken élnek lelkében egy kapitány szavai. Ez egyszer Schopenhauernek az emberről vallott peszsimista felfogását idézte. Nagypénteken a templomban misztikus fényben tárul elé a túlvilági boldogság képe, erről csak azt tudja, hogy neki abban sohasem lesz része.

A költő meghatóan jellemzi Riccardot, Farfalla béna fiát. Gyermekkorában tíz évig volt kórházban, mégis béna

³ Ricarda H u c h: Aus der Triumphgasse. Jena, 1915. Diderichs. 42. l.

maradt. Elérhetetlen boldogság utáni vágy hevíti. Élettársa a mankója és a harmonikája, ezzel egy földöntúli boldogság örömét tudja elővarázsolni. Ez a szegény gyermek meg van arról győződve, hogy Isten elhagyta őt és nem törődik vele. Kórházban, édesanyja karján hal meg, szótlantul tűrve a rá mért szenvedéseket.

Pasquale, egy gonosztevő jellemvonásai ragadozó állatra emlékeztetnek. Arra is képes, hogy ártatlan kisgyermekét kidobja az ablakon. Vittoria, Pasquale felesége, némán tűri férje durvaságait. Elhagyatott, mint egy porba zuhant madár, mely a társát nem tudja kísélni.

Jurewitsch lelkészre a szegénység és a nyomor nincs hatással. A szeretet erényét nem ismeri. Közte és hívei között bizalmas kapcsolat nem alakul ki. Noha érzéketlen a nyomorral szemben, mégis a magányosság érzései gyöttrik.

— „Er war wie der einzig Lebende in einem Lande der Toten, die ihm neidvoll hassend oder neugierig fremd aus schwarzen Augenhöhlen anstarrten.“⁵

Részvétell vagyunk egy szegény asszony iránt, aki a már elhervadt virágot a piszkos utcáról szedi fel, mert a virágban a boldogság szerzőjét látja. Tekintete olyan, mintha egy mesziről világító fény után szaladna, a valóságban azonban egy sötét erdő sűrűjében körben forog. Azok közé tartozik, akik a nyomor, a szenvedés porából a világot legyőző szentekhez imádkoznak.

Egy kisgyermekkel találkozunk, aki ezt dadogja felénk:

— „Ich habe mir Entbehren und Darben gewählt, verschwiegene Marter und ruhmlose Kämpfe. Auf Dornen werde ich meinen Gang durch das Leben gehen. Aus den allmächtigen Händen Gottes habe ich mir dies Loos genommen und bin hier, es zu leiden.“⁶

Ebből a szomorú világból kiemelkedik Tony, egy mérszáros alakja, benne mindenki a szegények jóttevőjét látja. Az élet azonban őt sem kíméli: egyetlen kisfia egy gonosztevő halálos áldozata lesz. — Az utolsó előttünk elvonuló kép egy vak gróf kéregetése. — Belwatschhal együtt nehezen tudjuk

⁵ U. o. 282. l.

⁶ U. o. 296. l.

ebből a világból egy magasabb, túlvilági, örök világ szépségét magunk elé varázsolni.

Ricarda Huch történelmi tárgyú munkáiban a gyógyíthatatlan nyomorral, ártatlan élet elpusztításával és hadvezérek tragikus bukásával találkozunk. E munkák is a pantragizmus gondolatának hirdetői lettek.

8. Hermann Stehr.

Míg az eddig tárgyalt költők legtöbbször a materialista naturalizmus hatása alatt áll, addig Hermann Stehrnek a világháború előtt és alatt keletkezett regényei s elbeszélései az anyagi világon túlemelkedve egy magasabb, lelki világban haladnak. Majdnem minden hőse szeretetet és megértést nélkülöző sok lelki szenvedés közepette omlik össze. Lelkivilágukat a pesszimizmus alakítja, neveli és életüket az dönti el.

Az *Auf Leben und Tod* c. munkájának első elbeszélése, *Der Graveur*, egy munkás tragikus életét mondja el. Josef Schramm üvegyári munkás, öccsétől súlyosan megsebesítve félholtan fekszik lakásán. Földi élete már eddig is nyomorult volt, most szinte kétségbeesítő. Üresnek, elhagyatottnak érzi magát, mint aki hajótörést szenvedett és egy magános sziklán a háborgó tenger közepén vergődik. Lázálmában egy titokzatos kígyótól nem tud szabadulni. Gyűlölet, bizalmatlanság, gyanakvás veszi körül, mint valami sötét éjszaka:

— „Der eine Teil seines Lebens, seine Kindheit und Jünglingszeit, sanken wie tot, dürr verwüstet, ohne Beziehung auf ihn und sein Glück, ohne Interesse zu wecken, tiefer und tiefer. Alle warmen, lichten, bunten, schönen Gedanken und Gefühle zogen mit ihm fort, wie die Vöglein und Sonnenstrahlen und Blumen alle mit dem sterbenden Sommer entschwinden... Der andere Teil seines Daseins, die jüngste Vergangenheit, quoll in ihm auf, wie der frühe, düstre Herbstabend. Sturm, Frost, Leere, Nacht und Tod sind seine Kinder.“¹

Lelke nem lebeg kétségek között, nem tekint többé a mesz-

¹ Hermann Stehr: *Auf Leben und Tod*. Berlin-Grunewald, 1927. Horen-Verlag. 86. l.

szeségbe reménykedve, csak a halál gondolata tartja fogva, mert már a romokon hever és a merevség hideg köntösével védekezik. Schrammot csak a külső megsemmisülés miatti aggodalma kapcsolja embertársaihoz. Még egyszer elmegy az üveggyárba, de amikor ott a gúny és a megvetés jeleit tapasztalja, ismerősei elől menekül. Az öccsét akarja megtalálni s így saját igazát, ártatlanságát bebizonyítani. Később erről is megfeledkezik. A világ örültnek tartja. Sírja már készen van s ő élve fekszik benne. A kékké fagyott, kemény kezét mellére teszi, hogy melegséget szívjon magába, de ott is már csak fagyos ürességet tapasztal. Pusztulása elkerülhetetlen. Halálának fonalát maga szötte, mert azt hitte, hogy becsülete egyedül embertársaitól függ. Fölakasztja magát.

A *Meicke, der Teufel* c. elbeszélésben a költőt az előző gondolat vezeti. Miután Wenzel hazajön a kórházból, új életet akar kezdeni. Azonban a gonosz szellemtől, az állati ösztöneitől nem tud szabadulni s azok egy kutya alakjában állandóan kísérik. Nincs többé büszkesége, akarateréje, becsületérzése, reménye: elveszett ember. Életének ő is, miként Schramm, öngyilkossággal vet véget. A kutya ezután mások után leselkedik.

A *Der Schindelmacher* c. elbeszélés hőséne is a felesége halála után csak egy gondolata van:

— „Stumpf dasitzen und auf den Tod warten.“²

A *Gericht* c. elbeszélésben Karl Starknak halállal küszködő felesége szeretet, jóság után hasztalan vágyódik. Halála után férje a sok durvaság miatt elítéltnek érzi magát és összeesik. A *Leonore Griebel* c. regény ismét a költő sötét pesszimizmusából fakad. A *Der begrabene Gott* c. regény alapgondolata az ártatlan élet tönkrementése. — Karl Exner még gyermekkorában lábát törte. Szülei nem törődnek vele, egész életére sánta marad. Játsszótársai kigúnyolják, ezért teljesen visszavonult életet él. Titkos magányos óráiban környezetében is ellenséget lát. Csak egy barátja van, a Klose cipész, aki megérti őt. Felesége idegen számára. Amikor felesége a lakásban levő Szűz-Mária szobor előtt imádkozik, Karl összetöri azt. Egy titkos bűne miatt külföldre akar mene-

² U. o. 225. l.

külni, de a határon elfogják, bezárják s így mindenkitől távol a börtönben tölti életének utolsó napjait.

Sokkal megrázóbb és tragikusabb Marie Alkenek, Exner feleségének az élete. Ez a szegény szolgáló leány csak kényszerből megy Karlhoz férjhez. Lesujtja, hogy a férjétől lélekben távol áll és hogy egy nyomorult gyermeknek ad életet. Csak sírt és ellenállhatatlan sötét hatalmat lát maga körül. De nem esik kétségbe, mert hisz Istenben. A férjétől meggyalázott Szűz Mária-szobrot a szénába rejti. Nem eszik, nem alszik, csak dolgozik és mosolyog, de ez a mosoly mint valami csendes jajszó tükrözik le arcáról. A teljes búskomorság s néha az örültség jelei kezdenek rajta mutatkozni. Gyűlöli az életet s gondolatai a halált keresik. A költő helyesen mondja róla:

— „Es kam ihr ganz unbegreiflich, ganz zwecklos vor, was sie da erblickte, und sie sagte enttäuscht zu sich: Das is das Leben, das is also...³

E szomorú helyzetéből nem lát kiutat. Már Istenben sem hisz és a szénából elővett szobrot még egyszer elássa. Végső kétségbeesésében magára gyujtja a házat, mire rátalálnak már halott. Világosságot akar magának teremteni. A föld sötétsége továbbra is megmaradt, mert — mint a költő mondja — az szüli az embert és az is viszi el innét.

A *Drei Nächte* c. regényben Franz Faber tanító három éjtszakán keresztül elmondja barátjának szomorú életét. Apja kengyelgyártó, akit plébánosa szociáldemokrata eszmék terjesztésével rágalmaz. Ez a plébános nemcsak az apa iránt tanúsít ellenszenvet, hanem a kisfiút is megveti és durván eltaszítja magától. Így a szeretet után vágyódó gyengédlelkű gyermek lelkébe korán belevésődik az egyház elleni gyűlölet. Csak a vallásos anya példája tartja benne az Istenbe való hitet. Mikor később apja anyagi s lelki összeomlását látja, pesszimizmusa napról-napra növekszik. Az életét csak sötét oldaláról vizsgálja. Az embertársait mind nyomorékoknak látja. Azt tartja, hogy az élet nem ismer kivételt:

— „Wir Menschen unserer Zeit sind Wesen der Zusam-

³ Hermann Stehr: Der begrabene Gott. 5. Auflage. Berlin, 1913. S. Fischer-Verlag. 348. l.

menbrüche. . . . Unsere Entwicklung gleicht mehr dem Entrinnen aus Zerstörungen, und die Erfolge der inneren Zeiten scheinen immer wieder Trümmer zu sein.“⁴

Végül is arra a meggyőződésre jut, hogy nemcsak az ő családja, hanem az egész világ pusztulásra van ítélve. A kikerülhetetlen szükségszerűség tanát vallja és az akarat szabadságát tagadja. Csak az élet külső alakját hordozza még, a valóságban azonban a temető sivár sírhalmai között jár-ke. A végső összeomlás őt nem éri el, mert mikor elhagyja faluját, bízik abban, hogy a nehézségeken még diadalmaskodik.

A *Der Heiligenhof* c. regény középpontjában Andreas Sintlingernek, a Heiligenhof birtokosának alakja áll. Ezt a vad természetű, kicsapongásra hajlamos embert Lenlein, vak leánya teljesen átalakítja: leányában angyalt lát és rájön arra, hogy e földi világon túl van egy túlvilág is, melyet vak leánya állandóan szemlél. Ebben a boldog hitben Andreas Sintlinger minden földi nyomort elfelejt. Főcélját mások megsegítésében látja. Egy szegény sem hagyja el az udvart a nélkül, hogy ott valami támogatásban ne részesülne. A környék szegényei atyjukat látják benne.

E boldogságát saját leánya zavarja meg. Mikor ugyanis Peter Brindeisenernek, a vele szemben ellenséges érzülettel viselkedő földbirtokosnak a fia iránt szerelemre gyullad, szerelme által látóvá lesz. Ez a tény Andreast lesújtja, mivel látja, hogy leánya lélekben napról-napra jobban eltávolodik tőle. Lelki egyensúlyát csak akkor veszíti el, mikor ártatlan leánya Petér Brindeisener hűtlensége miatt öngyilkos lesz. Sintlinger most már semmivel sem törődik, sőt a züllés útjára lép. Birtoka, miként a szomszéd családé is, tönkre megy. Új házat épít, ahová feleségével visszavonul. A régi házából csak a harangot viszi magával. De ez is lágyan, szomorúan kong: a család anyagi és lelki katasztrófáját siratja. Lelki világát a következő sorok szépen megvilágítják:

— „Meistens fiel den Heiligenbauer dieses Gefühl der Ausgeschlossenheit von sich und der ganzen Welt, diese eisige Todeseinsamkeit in den hohen Mittagsstunden an. Dann zog

⁴ Hermann Stehr: *Drei Nächte*. Berlin-Grünwald, 1928. Horen-Verlag. 242. l.

er wohl wie sonst sanft und zärtlich an dem Glockenstrich, griff mit verschmachtetem Ohr nach dem Klang in den Lüften und ließ den Widerstoß des Glockenschwunges durch die Arme bis in seine Brust zittern. Aber das sonnenhafte Stäuben wachte nicht auf in seiner Seele. Alles in ihm blieb erstorben wie in einem verfallenen Haus.“⁵

Ebben a lelkiállapotában Sintlinger csak a halált várja. A végső lelki összeomlástól Franz Faber, a szociális apostol menti meg. Ez új életet önt a csüggedőbe és a felebaráti szeretet gyakorlására indítja. Sintlinger csak leánya után vágyódik és a lágy rezignációval telített lelke hallgatja a családi harang kongását, mert benne leányának hangját fedezi fel.

Míg a „Der Heiligenhof“ az optimizmus felé halad, addig az 1924-ben kiadott *Peter Brindeisener* ismét a pesszimizmus hatása alatt áll. E regény hősének élete, miként a „Heiligenhof“ Lenleiné, öngyilkossággal végződik. — Stehrnek csak a legújabb művei tükrözik az optimizmust.

9. Jakob Wassermann.

Wassermann egy-két naturalisztikus művének alaphangulatát a részvét gondolata adja meg.

A *Kaspar Hauser oder die Trägheit des Herzens* c. regényben Kaspar Hauser hasztalan vágyódik megértő szív után. Hazátlanul, magányosan, a világ szeretetlensége következtében megy tönkre.

A *Christian Wahnschaffe* c. regényben különösen Christian alakja kelti föl figyelmünket. Christian gyermekkorában nem bírja a nyomorultakat és a szegényeket nézni. A felöltőjét, melyet egy koldus az utcán megérint, otthon a szolgálójának adja. Máskor meg egy szegénynek kétezer márkát ad. Karen Engelschallal, egy utcai leánnyal való megismerkedése után lemond vagyonáról, hogy a szegényeknek élhessen. A szociális jótékonykodás különös varázssal tölti el lelkét. A vagyonát árvaházak, kórházak építésére akarja fordítani, hogy a nagy nyomort enyhítse. Alapelve:

⁵ Hermann Stehr: *Der Heiligenhof*. Berlin-Grünwald, 1926. Horen. II. k. 441. l.

— „Immer einen, immer zu einem, dann zum nächsten, aufsperrn jeden, das Leiden herausnehmen wie die Eingeweide aus einem Huhn... Die Hauptsache ist, daß das Herz nicht müde wird.“¹

Miután családjával és rokonaival e viselkedése miatt meghasonlik, eltűnik ismerősei tekintete elől. Egyesek azt mondják róla, hogy egy katasztrófánál szerencsétleneket ápolni látták, mások szerint Londonban, egy szegénynegyedben, a társadalom kivetettjei között él.

A költő meghatóan jellemzi még Ruth Hoffmant, benne a testi s lelki nyomorultak igazi pártfogójukra találtak.

Wassermann későbbi műveiben is gyakran találkozunk emberi megértés, részvét után vágyakozó szenvedőkkel. Mél-tán említik őt ama írók sorában, kiknek célja a mások iránt tanúsítandó részvét s szeretet felkeltése.

10. Oswald Spengler.

A világháború előtti német irodalmat a pesszimizmus hatja át. Ebből a világnézetből születik meg s annak mintegy befejezéséül szolgál O. Spenglernek *Der Untergang des Abendlandes* c. bölseleti munkája. E mű ugyan 1917-ben jelent meg, de a szerző szerint már 1914-ben elkészült.

Spengler a kultúra fogalmának a fejtegetéséből indul ki. Minden kultúra élete csak meghatározott ideig tart. Ezen idő leteltével következik be a lassú, de kikerülhetetlen hanyatlás, a végleges pusztulás korszaka. Az emberiségnek nincsenek végtelen fejlődési lehetőségei. Miként az emberiségnek, úgy a kultúráknak sincsenek céljai:

— „Diese Kulturen, Lebewesen höchsten Ranges, wachsen in einer erhabenen Zwecklosigkeit auf, wie die Blumen auf dem Felde.“²

Minden kultúra életében beállott utolsó korszakot Spengler civilizációnak nevez. Itt az embereket már nem a világ,

¹ Jakob Wassermann: Christian Wahnschaffe, Berlin, 1919. 52. bis 55. Auflage. S. Fischer. II. k. 442. l.

² Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes*. München, 1920. 10. Auflage I. k. 29. l.

hanem csak egy kis pont, a város érdeklő. Az igazi nép helyébe lép a „szellemi nomád“, az új „parazita“, csak a nagyvárosokat kedvelő, a vallástalan, terméketlen, hagyomány nélküli „tömeg“. A civilizáció formája a szocializmus, központja a világváros. Ez nem kap új, friss lendítő erőt, elfárad és kihal. A kultúra élete ekkor elérte a neki szánt időt. Pusztulásnak indul.

Spengler eme általános szempontok után bebizonyítja, hogy a jelenlegi nyugati kultúra, mely Kr. u. 1000 körül kezdődött, 1800 óta a civilizáció fázisába jutott és 2000 körül el is pusztul. Ez nem jelenti szükségképen a nyugati emberiség kihalását vagy talán a kultúra külső megsemmisülését, hanem inkább egy belső megbénulást eredményez. Ezt a tényt bölcselőnk a következő jelenségekből állapítja meg:

A 19. sz. vége felé a kultúránkkal szemben általános idegenkedést tapasztalunk. Annak meglévő formáit tehernek érezzük. Azokat kicsinyes, nemzeti szempontok szerint vizsgáljuk, ami a nyugati ember fáradt lelkét jellemzi. Nietzsche az értékek átértékeléséről beszél. Ez az átértékelés nem teremt új értéket, hanem negatívumot, egy lassankint bekövetkező belső halált jelképez:

— „Es handelt sich nicht um das äußere Leben, um Lebenshaltung, Institutionen, Sitten, sondern um die Tiefe, um den inneren Tod.“²

Kultúránk pusztulását mutatja továbbá a jelenlegi erkölcs. Minden igazi kultúra ösztönszerű erkölccsel rendelkezik. Mihelyt az ösztönösen teremtő élet elfárad, elméletet csinál magának és így lesz az erkölcs problémává. Schopenhauerrel veszi kezdetét a civilizált, a „praktikus“ erkölcsstan. A civilizáció erkölcsé szolgai erkölcs („Plebejermoral“) ellentétben a kultúra erkölcsével, melyet bölcselőnk tragikus erkölcsnek (tragische Moral“) mond. Az utóbbi nem tud Istenről, mert csak a tényeket szemléli. A tett fausti világérzése, mely a történelem nagy szellemeinek sajátsága, ebben a civilizáció korában a munka bölcséletévé alacsonyodott le.

A kultúránknak civilizációvá való süllyedése a természethez való visszatérés áruhájába öltözik. Ez a rousseau

² U. o. I. k. 488. l.

természet a történelem tagadása. — A mai civilizáció egy másik ismertetőjele a vallástalanság, ennek hordozója a városi csőceselék. A tömeg elve a szocializmus, melyet világbéke, emberiesség és testvériség jelszavakba öltöztet. Ibsen, Nietzsche — a fausti nihilista —, Wagner és Marx eltüntetik a mult nagy ideáljait. A fausti hős, az északi ember kimerült, élete tartalómnélküli formává merevedett.

Spengler bizonyítja, hogy a tudomány és a bölcelet is a civilizáció, a pusztulás korát éli. A tudomány klasszikus kora a 17. és 18. század. Azóta a bomlás folyamata tovább haladt és feltartóztathatatlanul rohan a belső halál felé. A Hegeltől és Schopenhauertől kiinduló metafizika társadalomkritikává alacsonyodott. A metafizika ugyanis a végtelen lehetőségéit már kimerítette. A bölceletben csak a szkepticitizmus kora következhet.

A politikai életben a cézarizmus kora fog győzedelmeskedni. Borzalmas háborúk tombolnak majd nyugaton. Népek pusztulnak el, a szellemi élet a képtelenség erőtlen, gyenge játékfegyverét mutogatja.

A végső állapotot Spengler így jellemzi:

— „Der Endzustand der dynamischen Entwicklung wird ein äußerst positiver Ägyptizismus, ein auf die Spitze getriebenes Mandarinentum sein, in dem jeder Sklave, Beamter, ein funktionelles Element ist, eine politisch-geistige Form, auf welche die seelische Verwandtschaft der faustischen zur ägyptischen und chinesischen Kultur schließen läßt, etwas Starres, Unfruchtbares, voller Plan und Ziel, aber nichts weniger als ‚human‘ oder ‚liberal‘ im heutigen hoffnungsvollen Sinne.“³

Spengler bölceleti rendszere szerint az ember boldog sohasem lehet, mert a boldogság csak a kisemberek illúziókergetése. Életünk nagy céltalanságban folyik le. Az akarat szabadságának az elve üres szimbólum. Nem áll szabadságunkban, hogy mindent elérjünk amit akarunk, de megvan a szabadságunk, hogy a szükségszerűt tegyük, vagy pedig semmit se tegyünk. De a történelem, a sors által kijelölt feladat, akaratunk ellenére is érvényesül.

³ U. o. I. k. 482. l.

Spengler gondolatai az egész kort átható, Schopenhauerből táplálkozó pessimizmusból fakadnak. „Pessimismus“ címen írt egy kis könyvet, amelyben tagadja, hogy ő pesszimista lenne.⁴ Érvéleése azonban nem tud bennünket meggyőzni. Találón mondja az egész rendszerről *August Messer*:

— „Spenglers Prophezeiung vom ‚Untergang des Abendlandes‘ kann sich als theoretisch-wissenschaftliches Urteil nicht behaupten, aber sein Werk ist allerdings geeignet, praktisch zu einem ‚Untergang‘ beizutragen.“⁵

IV.

A világháború előtt.

Az eddigiekben csak a pessimizmus és részvét gondolatát vizsgáltuk; s noha e gondolatok még a későbbi, de különösképen a világháború utáni német irodalomban is gyakran előtörnek: ezen mi jelentésünknek további részében mégis a szeretet gondolata kerül a homloktérbe.

A nemkeresztény naturalizmus csak az élet árnyoldalait fedezi fel s azon túl semmit, a keresztény naturalizmus ezen túl a hősie felebaráti szeretetet is megtalálja. Nem elégzik meg a tények egyszerű, sokszor talán gépies regisztrálásával, hanem a nyomorgókon, szenvedőkön segít is. Ezáltal bebizonyítja, hogy a nagy nyomort csak a szeretet erénye képes megszüntetni és a szeretettel kapcsolatos boldogság az élet legszebb örömeihez tartozik.

Az 1914—1918-as frontkatona a mellette harcoló bajtársában testvérére talál és az ellene harcoló ellenségében felebarátját nézi; ha sebesültet lát maga előtt, azt személyválogatás nélkül felkarolja. Megható képekben tárul elénk karácsonya, a szeretet e legnagyobb ünnepe. A fronton az édesanyát Szűz Mária és az édesapát az Üdvözítő helyettesíti. A frontkatona legnagyobb boldogsága a háború befejezése után a családi otthonban való viszontlátás öröme. Ha talán néha

⁴ Oswald Spengler: Pessimismus. Berlin, 1921. Verlag G. Stilke.

⁵ August Messer: Oswald Spengler als Philosoph. Stuttgart, 1922. Verlag von Strecker und Schröder. 207. l.

itt keserű csalódás fogadja is, akkor sem keseredik el, mert meghalt bajtársai imádságaikkal segítik.

Ma a hősiesség korában is jut hely az irodalomban a szeretet számára. A költők tudják, hogy nemcsak a hősiességre, hanem szeretetre is nagy szükség van.

1. Marie von Ebner-Eschenbach.

A világháború előtti német irodalomban Ebner-Eschenbach az első író, aki a pesszimizmus és a materialista világnézetből táplálkozó naturalizmus hatása alatt ír, azonban már minden nehézségen győzedelmeskedő optimizmus és a jóság, a szeretet hirdetőjének bizonyul. Nem riad vissza az élet sötét oldalainak feltárásától, de nem elégszik meg ezzel a negatív munkával — miként azt naturalista kortársai közül legtöbben tették, — hanem bátran hirdeti, hogy az ember képes fejlődni, a jó felé haladni, mert legnagyobb értéke a tiszta jóság, a mások iránt tanúsított szeretete.

A *Das Gemeindegut* c. regényében az optimizmus és a szeretet minden emberi megaláztatáson és durvaságon diadalmaskodik. A regény középpontjában Pavel Holub áll. Apját gyilkosság elkövetése miatt felakasztják, anyját pedig tízévi börtönbüntetéssel sújtják. A tizenkétéves Pavelt és húgát, Miladat így Soleschau község kénytelen eltartani. Az utóbbit egy grófnő veszi pártfogásába és egy apácakolostorban nevelteti. Pavel a község pásztoránál tengeti életét. Mindenkitől megvetésben részesül. Ha valamit keres, gazdája elveszi tőle és elissza; a községnek kellene neki ruhát szolgáltatni, de sohasem kapja meg. Csak Habrecht tanító látja be, hogy Pavel nem olyan rossz, mint mondják róla. Magához veszi, otthont és munkát ad neki. Pavel egyszer elmegy húgához s e látogatás után úgy érzi, hogy új életet kezdett és ettől nem tudja most már semmiféle rágalom sem eltántorítani. A húga által megtagarított pénzből családi házat épít maga és édesanyja részére. Lassankint barátai is akadnak. Azt beszélik róla, hogy majd ő lesz a falu bírása. Legnagyobb fájdalmát édesanyjának a börtönben való sok szenvedése okozza; midőn új házában váratlanul megpillantja őt, oly nagy a boldogsága, hogy húga halála miatti fájdalmát is el-

felejtí. Csak a „Mutter“ szót tudja kiejteni ajkán, mikor hallja, hogy ártatlanul szenvedett a börtönben; a nagy szeretettől áthatva átkarolja édesanyját és a következőket dadogja neki sírva:

— „Bleibt bei mir, Mutter! Ich werde meine Hände unter Eure Füße legen, ich werde Euch alles vergelten, was Ihr gelitten habt. Bleibt bei mir.“¹

Ezután már csak egy cél lebeg szeme előtt: minden elenségének megbocsátani s az új életet a tanítójától hallott szociális szeretet elvei szerint berendezni.

Pavel alakja mellett talán Habrecht tanító jellemét rajzolta meg a legszebben. A sok üldöztetés miatt nem kedvetlenedik el. Amikor kiüldözik falujából, boldog élet reményével utazik Amerikába. Lelkét a felebaráti, de különösen a szociális szeretet hatja át. Ezt búcsúzáskor nem győzi eléggé Pavel lelkébe vésni. A jövő — kezdi fejtegetését — az eddig megvetett szegényekre rakja le alapkövét. A multban a gazdag nyugodtan nézte a mellette lévő éhezőt, anélkül, hogy a köztük tátongó szakadék áthidalására gondolt volna. Pavelnek nem szabad rosszat rosszal visszafizetnie. Végső szavaiból pedig a legeszményibb szeretet sugárzik ki:

— „Begreifst du auch, daß du nie eines Menschen Feind sein sollst, auch dann nicht, wenn er der deine ist?“²

Boldogan távozik, amikor látja, hogy búcsúszavai termékeny talajra találtak. —

Miladaban a szüleiért szeretetből vezeklő és életét feláldozó leány, Barbara Holubban pedig az ártatlanul szenvedő és a gyermekeit szerető édesanya jelenik meg előttünk. —

Az *Unsühnbar* c. regényében a költő egy sokat szenvedő nő iránt akar részvétet kelteni. Maria Wolfsberg csak apja kívánságára megy férjhez Hermann Dornachhoz, akit idővel megbecsül és meg is szeret. Egy véletlen folytán rájön arra, hogy apjának titkos szerelmi viszonya volt Al a Tessinnel s gyümölcse Wolfi, aki jelenleg nyomorult életet él.

¹ M. v. Ebner-Eschenbach: Das Gemeindekind. Leipzig, é. n. H. Fikentscher Verlag. 230. l.

² U. o. 189. l.

Szándékát, hogy apjának e bűne miatt sohasem fog megbocsátani, kénytelen megváltoztatni, amikor a szenvedélyes Felix Tessinnel való titkos viszonya miatt ő is hasonló sorsra jut. Lelkileg sokat szenved a férje iránti hűtlensége miatt, el akarja vetni magától az életet; végül is jöttek által akar magának lelki nyugalmat teremteni és bűne miatt vezekelni. Egy szerencsétlenség alkalmával meghal a férje és gyermeke. Majd a végrendelet felnyitásánál szüleinek bevallja bűnét és mint egy vezeklő, apja kastélyába vonul vissza, ahol csak a Tessintől született gyermekének és a szegényeknek szenteli magát. A halálos ágyon azt mondja, hogy sok szenvedése ellenére sem tudott bűneiért eléggé bűnhődni. Kétségbeesve mondja:

— „Gebüßt, nicht gesühnt — das hätte ich nicht gekonnt... Schwer ist mit solchem Bewußtsein das Leben... und schwer der Tod...“³

Az utolsó pillanatban mégis csak megnyugszik Istenben és nyugodtan hal meg. —

A *Miterlebtes* c. novellagyűjteményében is költőnk az optimizmus és a szeretet hirdetőjeként áll előttünk. A *Wieder die Alte* c. novellában a vőlegényében csalódott Claire Dubois mellett a peszimista Karoline bárónő áll. Arnoldot és Clairet a házasságkötéstől mindenáron vissza akarja tartani. Szerinte ugyanis a házasság, ill. a gyermekek születése által csak a nagy nyomor növekszik a földön. A természet — „ez az alvó ördög, titokzatos szörnyeteg“ — csak tönkretesz bennünket. E peszimizmusához teljes anyagi összeomlása következtében jut. Karoline mégsem lesz embergyűlölővé. Magához fogadja Clairet és erkölcsi támogatója lesz. Sőt, amikor Arnold hűtlensége miatt kétségbeesik, vigaszt és bátorítást ad neki. Miután férje meghalt, nemcsak erkölcsi támogatásban részesíti Clairet, hanem az apja által ráhagyott adósságát is le akarja törleszteni:

— „Ich bin da. Ich habe noch Kraft übrig für deine Aufgabe, die meine ist getan.“

Ezután elvezeti férje ravatalához és a boldog halálra

³ M. v. Ebner-Eschenbach: Unsühnbar. Berlin, 1917. 11. Auflage. Verlag von Gebrüder Paetel. 354. l.

⁴ M. v. Ebner-Eschenbach: Miterlebtes. Leipzig, é. n. H. Fikentscher Verlag. 316. l.

figyelmezteti. A leány az élet terheinek elviselésére bátorságot és kedvet érez magában. Az egykori szkeptikus pesszimista Karoline akkor a legboldogabb, mikor egy idő óta azt tapasztalja, hogy Claire ígéretét valóra is váltotta és ismét a régi lett. —

Az *Ihr Traum* c. novellában ismét egy sokat szenvedő jóságos lelkű asszony áll előttünk. Az öreg grófnének fia és két unokája meghalt, leánya pedig Párisban elzüllött, ami férjét is a halálba rántotta. Vejének halálát már nem tudta elviselni: megőrült. A természet azonban megkönyörült rajta: megadta neki azt a képességet, hogy a nap bizonyos szakában szellemi tompultságban álmokat szövögessen magának. Esténként a kastélyát kivilágítja, mert várja meghalt gyermekeit. Délelőttönként kimegy a kápolnába és ott siratja őket. S ha eljön onnét, boldog, hogy halottai elkísérik. Zavartalan csend, nyugalom veszi körül kastélyában, nem engedi meg, hogy meghalt gyermekei halk köszönését a világ zaja túlharsogja. A szolgálival, szomszédaival és néha-néha a kastélyban megjelenő vendégekkel szemben előzékeny, jóságos szívű. Alattvalói tisztelettel vannak iránta, háziorvosa nem akarja mások előtt örülni nyilvánítani.

A *Lotti, die Uhrmacherin* c. elbeszélés főhőse csak hosszú s nehéz küzdelem után találja meg boldogságát. A *Bozzena* c. regényében a hű szolgáló egyetlen hanyagsága miatt egész életében vértanúként bűnhődik. A *Der Muff* c. novellában egy tábornok feleségéről van szó, akit részvét fog el a szegények, koldusok, nyomorultak iránt: valahányszor végig megy az utcán, a következőképen fejezi ki:

— „Und wenn es (das Elend) dich nun da plötzlich mitten aus der rettungslosen Verkommenheit ansieht mit Augen, die von einer noch unschuldigen Seele erzählen oder von einer im schwersten Kampf geläuterten, oder von einer noch hoffenden, und du antwortest ihrer scheuen Bitte und greifst in deinen Säckel, greifst ziemlich tief und reichst eine Gabe dar, welche den Armen auf das äußerste überrascht — o des wunderbaren Eindrucks! o der stummen Frage: Das schenkst du mir?“

° M. v. Ebner-Eschenbach: Miterlebtes. Leipzig, é. n. H. Fikentscher Verlag. 354. l.

Ezt a jóságos, előkelő asszonyt most is ilyen kimondhatatlan boldogság éri. Találkozik ugyanis egy didergő koldus-asszonnyal, akit a fagyos szél keresztül-kasul jár és hiányos öltözte miatt remeg. A lelkében mélyen bentgyökerező részvét miatt nem tud szeretet nélkül elmenni mellette: neki adja értékes, emlékül kapott muffját. Otthon emiatt neheztelő férjét is az irgalmasság testi cselekedetének gyakorlására ösztönzi.

Az *Edelmann* c. novellában egy gróf lemond magas rangjáról, hogy egyszerű gyári munkás lehessen. Fiát, aki majd az ősök vagyonát örökli, arra buzdítja, hogy első s legfontosabb gondja a szegények sorsa legyen. Keltse fel és tartsa meg majd alattvalói lelkében az őszinteség és a szorgalom iránti érzéket és az öregeket a végszükségtől védje meg. S ha majd házáat összedűlni vagy vagyonát csökkenni látná, akkor a romokból a nincsteleneknek hajlékot építsen. A felebaráti szeretettől áthatott jőpéldájával lehet ugyanis az egyéni- s a közjót leginkább szolgálni.

A *Glaubenslos* c. elbeszélésében Leo már természeténél fogva a papi pályához érez hivatást. Úgy találja, hogy életcéljának csak akkor tud megfelelni, ha másokon segíthet. Lelki gyötrelmei csak akkor kezdődnek, mikor hivatásán töpreng. Nem tudja ugyanis eldönteni, vajjon az ember képtelen-e a fejlődésre, vagy az ő pályája elhibázott-e? A peszsimizmus azonban nem tud lelkében tért hódítani. Talál ugyanis egy lelket, aki fejlődésre képes. Így minden kétsége megszűnik és a szeretet gyakorlását tartja legfőbb céljának.

A *Die Unverständene auf dem Dorfe* c. elbeszélésben egy tanító azt tartja legnagyobb ellenségének, aki az emberi jóságba vetett hitét meg akarja tőle vonni.

Az *Aphorismen* c. munkában egy mindenben nemes és tiszta lélek feljegyzéseit kapjuk. Itt a bölcsesség kezdete és forrása a szív jósága. Nagy egyéniségek mély benyomással vannak ránk. De csak az lehet nagy, aki a gőgöt, a felebaráti szeretetet tartja, gyűlöletet elvetve magától tettei forrásának és irányítójának.

2. Rainer Marie Rilke.

A szeretet gondolata Rilke költészetét is áthatja. Ő nem a szociális szempont vagy a környezetrajz kedvéért viseltetik szeretettel a nyomorultak és szegények iránt — mint azt a naturalista költészet tette — hanem csakis azért, mert bennük Istent látja. Istenhez a magány gyötrelmei vezetik.

A fiatal Rilket a m a g á n y gondolata ragadta meg. Lelke leégett házhoz hasonló, amelyben rablók tanyáznak; vagy egy tengermelletti városhoz, melyet járvány pusztít. Mindennütt idegennek érzi magát. Minden naplemente után az árvaság gondolata jut eszébe. Nagyon magas hegyen lakik egyedül, mint az érc, a közelben kopár sziklát lát. A lelkét mintha idegen udvarokon hulladékból és eltört cserepekből szedné össze. Szíve olyan, mint egy elhagyott, elhanyagolt kápolna. A körülötte lévő dolgokat kolostornak tekinti, ahová ő is be van zárva.

A magányos költő egész egyéniségére döntő befolyással volt Tolstojnál tett látogatása, vele való személyes barátsága s az orosz léleknek megismerése. Figyelme Istenre s általában a vallásra terelődik. Ezért találjuk ettől fogva költészetének központjában Istent. Isten a mindennapi kenyeret szimbolizálja. Istenkeresőnek mondja magát és azokhoz a zarándokokhoz akar csatlakozni, akik Isten felé mennek. Isten a nagy forrás, amelyből felénk életerő árad. Istent néha nagyon közel érzi magához, csak egy kis vékony fal választja el tőle. Néha úgy érzi, hogy látja is. Ha a lábát levágnák, akkor is Hozzá tudna menni, vagy ha a kezét eltörnék, szívével akkor is át tudná karolni. Isten a nagy Láthatatlan, a nagy „kovács“, a „mester“, akinek soha sincs ünnepnapja. Istenre mindenki — a koldus, a vak, a tömeg, a gyermek is — rászorul, mert mindegyik tőle veszi létét. Az utca mindig tele van azokkal, kik Feléje sietnek, noha nagyon messze, magányosan lakik tőlünk. Az Isten felé zarándoklót Rilke testvéreinek, vérrokonainak tekinti. De ezeken kívül is valamiképen mindenki Istenre mutat, mert mindenki kapott tőle valamit. Minden dolog Isten jóságát tükrözi vissza. Isten miatt szereti a teremtményeket. Ezek között is a megvetetteket s a szegényeket karolja fel, mert ezek különös-

képen hordozzák magukon Isten jóságát. Gyermeki gyengédséggel kell szeretnünk a szegényeket. A világ nagy szenvedésből jutott a legsúlyosabb rész. A nagyváros elhanyagolja őket. Meghatóan imádkozik értük:

Nur nimm sie wieder aus der Städte Schuld,
 wo ihnen alles Zorn ist und verworren
 und wo sie in den Tagen aus Tumult
 verdorren mit verwundeter Geduld.
 Hat denn für sie die Erde keinen Raum?
 Sie brauchen ja nur eine kleine Stelle,
 auf der sie alles haben wie ein Baum.¹

Rilke a szegényeket szereti. Házuk olyan, mint egy oltárszekrény, vagy mint a kisgyermek keze, vagy egy jövő nemesfém szemecskéi. Ezeket a szegényeket mindenünnét kitasítják. Ugy barangolnak, mint idegen halott az éjtszakában. A szegénységet és szeretetet a költő akkor kapcsolja össze legszebben, amikor Szt. Ferenc szegénységét magasztalja.

A nyomorultak iránti szeretettel *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* c. regényében találkozunk. Egy vak ember vagy egy koldustanya kitörölhetetlen nyomot hagy lelkében. Malte gyermekkorában a következőket írja naplójába:

— „mich hat ergriffen die elende Zeit... Meine Harfe ist eine Klage worden, und meine Pfeife ein Weinen.“²

Malte mégis elmegy hazulról, ahol csak szeretetet tapasztal: a szeretet elől menekül a végső magányba, hogy szeretetet tudjon tanúsítani Istennel szemben, akitől viszontszeretetet nem vár. Ezt szimbolizálja a regény végén a tékozló fiúról szóló modern legenda is.

Az *elégiákban* és az *Orpheushoz* címzett szonettekben ismét a panaszos, a magányba visszavonult költővel találkozunk. Malte is panaszkodott a ránehezülő magány miatt. Csak egy barátja volt, Erik, az is cserbenhagyta. A 10. elégiában a költő valami láthatatlan sírásról, a soha véget nem érő éjtszakákról és az örök szenvedés országáról beszél.

Oda jutottunk el, ahonnét elindultunk: a magányhoz.

¹ Rainer M. Rilke: *Ausgewählte Werke*. Insel-Verlag. Leipzig. 1. k. 100. l.

² U. o. II. k. 49. l.

Rilket a szeretet nem tudja lebilincselni. A megértés hiánya hatja át egész költészetét. Nem is csodálkozunk rajta, hiszen a végső célja — mint az a 4. elégiában kifejezésre jut — a hallgatás, a tiszta szemlélet.

3. Enrica von Handel-Mazzetti.

A világháború előtti német irodalomban nem találunk még egy költőt, akinek a művében a felebaráti szeretet, különösképen az ellenség szeretete oly nagy szerepet játszanék, mint Handel-Mazzetti művében. Többnyire vallásos tárgyú regényeinek alaphangulatát a szeretet gondolata határozza meg.

A *Meinrad Helmpergers denkwürdiges Jahr* c. regényben Meinrad bécsi bencés szerzetes az utcán találkozik a kis Edwinnel, egy angol arisztokrata fiával, akit apja azért küldött el hazulról, hogy otthon ne lássa édesanyja súlyos szenvedéseit. P. Meinrad részvétből felkarolja a kisleányt és elviszi magával a kolostorba. Edwint elviszi a kremsmünsteri intézetbe, hogy a kisleányt felnevelje és a katolikus hitre térítse. Edwin a szerzetes szeretetét viszontszeretettel hálálja meg. Föltétlen bizalommal van iránta, a távollevő szülei helyettesét látja benne. Meinrad apátja előtt eltitkolja, hogy Edwin édesapja ateista és a fiú sem katolikus, — nehogy e miatt elküldjék pártfogoltját az intézetből. De szerencsés fordulattal egy iskolai ünnepély alkalmával kitudódik, hogy Edwin egy ateista gyermeke, a jelenlevő érsek az apátot és Meinradot inkább a szeretet erényének további gyakorlására buzdítja:

— „Liebe kann aus einer unverdorbenen Seele alles machen ... Euch auch, Meinrad, sei um Eurer großen Liebe willen nachgesehen, was Ihr gegen die hl. Regel gefehlt ... Der süße Geist Gottes, ein Geist der Liebe, wirkt langsam, aber stet.“¹

A szeretet — folytatja a bíboros — nagy kincs. Mert

¹ Enrica von Handel-Mazzetti: *Meinrad Helmpergers denkwürdiges Jahr*. Stuttgart und Wien, 1900. Jos. Roh'sche Verlag 116. l.

semmi sem édesebb s erősebb, mint a szeretet. Az égben és a földön a legmagasztosabb dolog, mivel közvetlenül Istentől jön hozzánk.

Edwin még egyszer szeretné látni édesanyját s reméli, hogy az már meggyógyult és őt Kremsmünsterben meglátogatja. De amikor megtudja, hogy meghalt, elmegy Meinrad édesanyjának sírjához, hogy ott öntse ki bánatát. Ennél is érzékenyebben érinti szeretett környezetéből való búcsúzása, mikor apja elviszi Kremsmünsterből. A szeretet tovább él benne, és másokat is eláraszt vele. Így megtéríti édesapját, mielőtt az akasztófán fejezi be életét. Ez a szeretet viszi vissza Kremsmünsterbe Meinradhoz és iskolatársaihoz. Régóta várta azt a pillanatot, hogy ő is úgy imádkozhassék és áldozhassék, mint a többiek. Meinradban lelkiatyára, iskolatársaiban pedig testvérekre talál; s a szeretetnek ez a köteléke oly erős, hogy többé semmi sem szakíthatja el őket egymástól.

A *Jesse und Maria* c. regényében a mindent megbocsátó szeretet gondolatát találjuk. — Maria, Schinnagel erdész felesége, mélyen vallásos katolikus asszony. Nem tűri, hogy férje a protestáns Jesse Velderndorffer izgatására a Mária szobrot elvigye a hegyről. Ezért Jesset, vallása és családja iránti szeretetből, Maria feljeleníti. Bizottság érkezik Pechlarmba és Jesset halálra ítéli. Mariat nagyon bántja Jesse halálraítélése. Titkos hangot hall lelkében, amely arra biztatja, hogy Jesse lelkét mentse meg. Nem törődik a farsangi mulatsággal, elmegy a templomba, ahol a prédikáció az ellenségért imádkozó és betegeket megmentő szienai szt. Katalinra hívja föl figyelmét. Elhatározza, hogy e nagy szent példáját fogja követni. Titkon bejut a börtönbe Jesséhez. Ez azonban nem akar Maria szavaira hallgatni, őt egyedül csak felesége s megszületendő gyermeke érdekli. Maria ezért a kórházban meglátogatja Jesse feleségét, aki fiúgyermeknek adott életet. Amikor ezt Jessének hírül viszi, az megvigasztalódik, megbánja bűneit, megbocsát elítélőinek. Maria imádságainak és szeretetének hatását Jesse lelkében szépen jellemzi a költő:

— „Der giftige Wurm in seinem Herzen ist erstorben,
und eine Rose ist anstatt entsprungen, mit ihrem Wunder-

hauche reinigend das junge freche Herz — die Rose heißt Barmherzigkeit.“²

Jesse ezek után nyugodtan várja lefejeztetését. Maria pedig szüntelen imádkozik érte a St. pölteni dómban. Arca a sok sírástól beesett; szeretete nem ismer határt: életét, szenvedését ajánlja föl Jesse lelki üdvéért. Vértanúkra emlékeztet, akiknek egész élete szenvedéssel tele szeretet jegyében folyik le.

A *Die arme Margaret* c. regényben egy hadnagy Margaretet, a szegény özvegyasszonyt kíméletlenül kínozza, sőt még el is akarja csábítani. Margaretnek és kisgyermekének menekülnie kell hazulról; éjjel félholtan találják meg őket a városon kívül. A hadnagyot e gonoszsága miatt halálra ítélik. Margaretban felébred az ellenség szeretete. Nem nézi azt, hogy neki miatta oly sokat kellett szenvednie, még azzal sem törődik, hogy ő protestáns és a hadnagy katolikus. Csak egy gondolat foglalkoztatja: a hadnagyot, akit felebarátjának tekint, meg kell mentenie:

— „Ich gehe dahin, gehe ich, wo Gott mich ruft, den Armen erlösen gehe ich, tun mich die Engel stützen.“³

A hadnagy már a bitófa alatt áll Margaret mégsem adja fel a reményt. Amint végigmegy Steyr utcáin, alakja a szent irgalmasságot testesíti meg. S amikor megpillantja a bitófát, odarohan gonosztevőjéhez. Az utolsó pillanatban is ellenségének a megmentésén fáradozik. A hadnagy megbocsátásért esedezve csak a „Mutter“ szót tudja ajkán kiejteni. Margaret karjába veszi a bűneit megbánó bűnöst, de mikor szemébe néz, már halott.

Az Isten iránti szeretetből fakadó hősiesség felebaráti szeretet legszebben tükröződik vissza a *Stephana Schwertner* c. trilógiában. Stephanat teljesen az Isten iránti szeretete tölti be, ebből fakad minden tette. Már kisgyermek korában apáca akar lenni. Otthon édesanyjának mindenben szívesen segít. Nem feledkezik meg arról sem, hogy egy régi kápolna kijavítására pénzt kéregessen. Steyr angyalt lát benne. Elve

² ENRICA VON HANDEL-MAZZETTI: Jesse und Maria. München, 1926. Verlag Josef Kösel und Fr. Pustet. 534. l.

³ E. V. HANDEL-MAZZETTI: Die arme Margaret. München, 1922. Verlag Josef Kösel und Friedrich Pustet. 361. l.

az imádság és a mély hit. Amikor Händel a pestis-veszély ürügye alatt a templomokat bezáratja és mindenféle körmenetet halálbüntetés terhe alatt megtilt, Stephana körmenetet vezet Albert bencés szerzetessel egy közeli kegyhelyhez, hogy így a pestist a környékből imádsága révén távoltartsa. Büntetésül a bíróság bitófa alatt kínozza. Ő ezt is vállalja, csak édesanyját sajnálja. Azzal vigasztalja magát, hogy az Üdvözítő valamikor sokkal nagyobb szenvedéseket állt ki érte. Amikor Händel négy ártatlan embert halálra ítél, Stephanat ott látjuk a bitófa alatt, amint imádkozik értük, hogy előkészítse őket a jó halálra. Ő mindezt nem emberi jutalomért, hanem egyedül szeretetből, a lelkek javára teszi. Leghősibb tette: Albert szerzetes magas toronyban, ahol fogságban van, egy pestis-beteget ápol. Csak Stephana vállalkozik arra, hogy ennek az utolsó óráit élő pestisbetegnek, ha kell, élete földozásával is felvigye az Oltáriszentséget:

— „Hochwürden! Lasset mich gehn! I bring den Heiland dem arm Kranken, o so viel gern.“⁴

Amikor fölér a beteghez, hirtelen megcsapja a szoba föledt levegője, de az undort legyőzi, a haldokló iránti részvéte mindent fölülmúl. Hasztalan akarja tőle megtudni Heinrich Händel, hogy miért volt fönt éjjel a toronyban a fogságban lévő szerzetesnél, hősie tettét senkinek sem árulja el. Még azt is tűri, hogy bűnös szerelmi viszonytal gyanúsítsák. Amikor Heinrich a kardot beléje döfi, utolsó szavai is a szeretetről beszélnek:

— „Jesu — tu ihms verzeihen — nimb mi auf... in dein Reich.“⁵

Stephana tehát a nagy szeretet vértanújaként hal meg. Ez a halál csak testi halált jelent; lelke tovább él és a menyországából imádkozik gyilkosáért. A kegyelem hatása megmutatkozik, mert halála óráján a gyilkos is katolikus lesz és a bűnbánó Mária Magdolnához hasonlóan hal meg. Itt látjuk Stephanával, a szeretet hősnőjével szemben *Joachim* Händelt, a városbíráat, a durvaság, általában a szeretetlenség kép-

⁴ E. v. Handel-Mazzetti: Stephana Schwertner. München, é. n. Verlag J. Kösel u. Pustet. II. k. 315. l.

⁵ U. o. III. k. 467. l.

viselőjét. Célja a katolicizmus kiirtása. A kereszténység eleni gyűlölete viszi rá arra, hogy az ártatlan Stephanát a bitófa alatt megkínoztassa és négy katolikust fölakasztasson. Ezek közül egyiknek még az utolsó kívánságát sem teljesíti, mikor az papért könyörög hozzá. Erős, „hősies“ nemzedéket akar nevelni. Még fiával szemben is kegyetlenkedik, mikor az a testileg teljesen elerőtlenedett Stephanat a bitófa alól hazaviszi. Midőn fia feleségül akarja venni Stephanat, mint valami romlott nőt, ki akarja űzni Styrből. Élete mégis tragikus: csalódik mindenkiben. Stephana koporsója előtt bevallja, hogy a csatát elvesztette. Meghatódottságból ugyan megbánja bűneit, de zsarnokságában sohasem fog megváltozni.

A trilógia hősei közül még Heinrich Händel, a zsarnok fia, és Albert bencés szerzetes tűnik ki. Heinrich Stephanával szemben a bitófa alatt először részvétet érez, ebből a részvétből később szerelem, végül is szeretet lesz. Csodálatos hatással van a tiszta lelkű leány Heinrichre. Heinrich azonban nem érti meg őt, mert nem tudja, hogy ő már Krisztussal jegyezte el magát. Felizgatott lelki állapotban meggyilkolja Sephanat, mert meg akarja szabadítani attól a megalázástól és szenvedéstől, mely a gonosz bíró rendelete folytán rá várakozik. Elítéltetése után a leány édesanyjától könyvek között bocsánatot kér. Végül is Stephana közbenjárására a katolikus hitre tér és bűneiért vezekelve boldogan hal meg. — **A l b e r t** bencés szerzetesben a szenvedésben megnyugvó s életét másoknak szentelő lélekre ismerünk. Magához veszi a pestis-beteget és élete kockáztatásával ápolja. Stephanat ő védi meg Händellel szemben. Boldogsága leírhatatlan, mikor látja, hogy Heinrich megtér és az Oltáriszentséget, mint utolsó vígasztalót ő viheti hozzá. Tettei, miként Stephanaé is, halhatatlanok, mert az Isten és a felebarát iránti szeretetből fakadnak.

Handel-Mazzetti a világháború előtt megírt művei által gazdagította a német irodalmat. Elvetette magától a materialista naturalizmust és felfedezett egy nagy kincsesbányát: a szeretetet.

V.

A frontkatona.

1. Kriegsbrieife gefallener Studenten.

Kriegsbrieife gefallener Studenten címen kiadott levelekből közvetlenül szólnak hozzánk a hazáért életüket föláldozó egyetemi és főiskolai hallgatók. Otthonukat a front, szüleiket s testvéreiket pedig a bajtársak pótolják. A gyűlölet eltűnik lelkükből, mert a felebaráti szeretetet a legnagyobb erőnyeknek tekintik.

Benno Ziegler gyakran gondol szüeleire. Nekik köszönheti azt a nagy lelki erőt, hogy másokon segíthessen és a csüggedőkbe reményt öntsön.

Friedrich Sohnrey társaival egy kis francia faluban tartózkodik. A nép iránt nem érez semmiféle gyűlöletet: egy sokgyermekes szegény asszonynak, kinek a férje a németek ellen harcol, mindennap visz kenyeret. *Franz Blumenfeld*nek fáj, hogy a sok sebesült és halott testvérén nem segíthet. — *Paul Krebs*et a felebaráti szeretet hatja át, az ehhez való erőt az Üdvözítőtől meríti:

— „Ich möchte mit den letzten Regungen meiner schwachen Kraft die Kämpfenden unterstützen und die Schwankenden vom Abgrund fernhalten. Doch was bin ich? Nur Jesus kann das. Er kann alle führen, wie er mich geführt hat. Unverdient hält er, trägt er die, die sich ihm anvertrauen.“¹

Karl Josenhaus írja, hogy egyszerre két franciát és három németet temettek el. A franciák zsebéből kiszedte szeretteikhez írott leveleiket. Amint azokat elolvasta, egy mindent, még az ellenséget is magában foglaló szeretet érzése vett rajta erőt. Nyugodtan mondja, hogy társai között nem talál senkit, akiben a gyűlölet legkisebb szikráját is megtalálná. — *Walter Roy* szeretne sokszor kedves szüeleire gondolni, de a nyomor és a legszentebb kötelesség: a haza iránti szeretet foglalja le egészen. — *Alfons Ankenbrand* levele szerint Isten az őrzőangyalukat azzal bízta meg, hogy a front-

¹ *Kriegsbrieife gefallener Studenten*, Herausgegeben von. Dr. Philipp Witkop. München, Albert Langen Verlag. 17. l.

katoná utolsó óráját vagy talán utolsó pillanatát megédesítse. Ez a haldoklóhoz lehajol mosolyogva s hervadhatatlan, örök koronát helyez fejére és az égbe kíséri.

Johannes Iwert soha nem lankadó remény élteti és lelkesíti nehéz óráiban. De ennek a reménynek a forrását a szeretetben találja meg. Az összes levelek között ez beszél legszebben a szeretetről:

— „In all dem Haß, der mich umgibt, fühle ich immer stärker die Macht der Liebe. Und ich glaube immer mehr an sie und immer deutlicher wird mir die höchste Aufgabe für mein späteres Leben, mich ganz in s Meer der Liebe zu versenken. Die echte Liebe ist das einzige, was über diese Scheinwelt hinausragt...“²

*Werner Liebert*ben öccse halála fölkelti a hitet a túlvilágban. Meg van győződve arról, hogy öccsével a másvilágon találkozik. Különben a testvéri szeretetnek, amely a földön a legnagyobb kincs, nem lenne örök értéke.

*Ernst Günter Schallert*nek is meghalt a testvére a sebesültek kórházában. Azzal vigasztalja szüleit, hogy számtalan bajtársát éri ugyanez a sors nap-nap után. Senkiben sem nagyobb a szeretet, mint aki életét áldozza föl barátaiért. — *Fritz Meese* a másokkal való együttélés legszebb gyümölcsét abban látja, hogy a háború után az emberek között a szeretetlenség megszűnik.

Karl Aldag karácsonykor örül, hogy a szeretet ezen az ünnepnapon növekszik benne. — *Gotthold von Rohden* karácsony éjjelén a legádázabb harc közepette egy sebesültet pillant meg maga mellett. Finoman betakarja a szenvedő fejet, vigasztaló szavakat suttog a fülébe és beköti erősen vérző sebet. Míg mellette áll és elvérző bajtársát nézi, a karácsony szent misztériumáról elmélkedik. De a szerencsétlen megmentése lehetetlenné válik, senkit sem lát a közelben, aki segítené neki elvinni a haldoklót. Az ellenség gyors közeledésére arra gondol, hogy önként jelentkezik fogolynak, csak bajtársa életben maradhasson. De erre nem kerül sor, mert jön az ápoló és az elvérző katonát megmentik. Ebben a halálveszélyben a legnagyobb nyugodtságot tanúsította, mint a

² U. o. 56. l.

levélben olvassuk. Ennek okát a végén szinte csak megjegyzés formájában adja meg:

— „Auch macht das Bewußtsein, einem anderen Menschen Trost und Schutz zu sein, selbst stark und sicher.“³

Wilhelm Weidemann elesett legkedvesebb barátjának testvérét vigasztalja: ő ugyan meghalt, de lélekben továbbra is szerettei és bajtársai között marad. Szilárd a meggyőződésük, hogy szeretett halottjukra gondolnak majd, ha éjjel sötét erdőben menetelnek és fölülről a csillagok világítanak s a szél halkán susog a fák lombjai között; vagy ha a tó partján állnak, a hullámok az ő nevét rajzolják le majd szemük előtt; vagy ha a távoli tenger zúgását figyelik, arra a kérdésre kapnak választ, vajjon barátjuk köztük van-e. Igen, ők sem érzik az idegen ország magányát, mert tudják, hogy meghalt barátaik velük vannak és segítik őket.

Johannes Haas mély meghatódottsággal beszél a „Kameradschaft“ fogalmáról: a frontkatona az emberölés tilalma és a haza iránti kötelesség közti konfliktusról nem tud. Igazi pap akar lenni kint a fronton is és a nyomorgó, szükségét szenvedő bajtársak mellé állni. A proletár osztályharcról halálni sem akar. Testvérei között csak a másokon segítő Üdvözítőt fogja hirdetni. Isten iránti szeretetből nyugodt lelkiismerettel hal majd meg hazájáért. — *Richard Schmieder* nem szívesen hallja, ha egyesek a sebesültek állapota felől érdeklődnek. Ilyenkor nagy lelki fájdalmakat érez, eszébe jutnak a sebesültek, kik orvos, emberi vigasztalás nélkül halnak meg. *Martin Müller* egyedül ápol egy súlyos sebesültet. A haldokló üdvözlét küldi haza szeretteinek, és csak azt kívánja, hogy sírját fényképezze le és juttassa el szüleikhez.

Adolf Beck egyik éjjeli támadás alkalmával észreveszi, hogy egy zászlós súlyosan megsebesült. Odaszalad hozzá, hogy segítsen rajta. Az rettenetes fájdalmait alig bírja elviselni, de kötelességéről nem feledkezik meg: csendesen, nyugodt lelkiismerettel katonáinak napi parancsot ad és meghal. — *Hans Spatzl* levele szerint egyik meghalt bajtársának sírját hű barátja ássa meg. Feje fölé keresztet, lábaihoz pedig két gyertyát helyez. Szent béke sugárzik a sírhalom felől.

³ U. o. 116. l.

Amint levélírónk kora reggel elmegy a sír mellett, elimádkozik egy „Ave Maria“-t, előveszi szájharmónikáját és egy aldató dalt játszik a hősi halott tiszteletére.

Walter Schmidt a végső segítséget Szűz Máriától várja. A „fekete Szűz Mária“-kolostorban hallgatott szentmise után írja:

— „Hier am Herzen der Mutter Gottes finden die Schmerzbeladenen Trost und Frieden, die Gequälten eine Zuflucht.“⁴

Hans Mierisch levele szerint a frontkatona édesanyját a harctéren tanulja meg igazán szeretni. S ha egy bajtárs meghal, utoljára még édesanyját szeretné látni; a többieket is fájdalom fogja el. *Willi Bohle* az imádságnak köszönheti, hogy örömtől sugárzó arccal, daloló jókedvvel tudja vinni mellette menetelő elgyengült bajtársának terhét.

A háború utolsó hónapjaiban megírt leveleket a honvágy és a szeretett otthoni viszontlátás reménye tölti el. Így *Otto Brian* már vágyva-várja azt a pillanatot, amikor a szülői házat megpillanthatja. Erős hite szerint Isten hamarosan irgalmas lesz velük és vége lesz a háborúnak.

Rudolf Steinrück levele szerint a „Für das Vaterland gefallen“ szavakban valami titokzatos, de halhatatlan fogalom rejlik. Az életben maradt bajtárs legszentebb kötelességének tartja a meghalt testvérekre való kegyeletes visszaemlékezést. Ez a kegyelet s ez az erős hit adja meg a nemzet jövőjét. Az áldozat, a hősi halál, melyet a frontkatona a hazas az embertársai iránti szeretetből hozott, nem lesz eredménytelen.

Az a legnagyobb hős, aki szeretetből életét adja másokért. E levelek írói mindannyian megtették ezt.

2. Walter Flex.

Walter Flex egyéniségének központjában az Isten és a felebarát iránti szeretet áll. Ez a kettős szeretet sugárzik felénk műveiből. 1914-ben önként jelentkezik frontkatonának.

⁴ U. o. 271. kl.

A legádázabb harcok közepette megírt sorai a „frontkatona és a szeretet“ gondolatának legszebb darabjaihoz tartoznak.

Az *Im Felde zwischen Nacht und Tag* c. költeménykötetének *Deutsche Schicksalsstunde* c. versében költőnk a gyűlölet és a szeretet gondolatait fejtegeti. Németország a világ előtt a gyűlölet tárgya lett. A frontkatona tudja, hogy az idegenek semmi szeretetet sem várnak tőle. Ezzel szemben a német frontkatona még a legutolsó szolgát is szeretettel akarja elhalmozni, az idegenek iránti gyűlöletet pedig a „kutyák elé dobni.“

A *Kriegsweihnacht* c. költemény egy karácsonyi élményről beszél: e szent ünnep alkalmával mindenki halott bajtársaira gondol s az ő emléküket zárja örökre szívébe. — A *Der Urlauber* c. vers magányos katonája föl-alá járkál az utcán és keres valakit. Amikor a magány gyötrelmeit már alig bírja elviselni, egy hang a „Kamerad“ szót kiáltja felé.

Dann bleib'ich mit geschloss'nen Augen stehen,
 indes mir alles Blut zum Herzen treibt,
 und höre Stimmen, die im Wind verwehen,
 und nur das Heimweh nach den Toten bleibt.¹

A *Das Weihnachtsmärchen des fünfzigsten Regiments* c. elbeszélését a költő 1914 karácsonyán a dompierrei szétlőtt templomban írta és olvasta fel. Egy meghalt frontkatona özvegye kisgyermekével fizetéképtelenség miatt kénytelen hazulról távozni. Egy ór segítségével eljut a „halottak birodalmába“, ahol beszélhet szeretett férjével. Tőle vigaszt, bátorítást és erőt kap az élet későbbi nehézségeinek leküzdésére.

A lövészárookban megírt *Nachtgedanken* c. elmélkedése hitről és nagy lelki nyugalomról tesz tanúságot. Gondolatait bajtársai és szerettei vigasztalására írta le. Régebben nem tudta elhinni, hogy az Üdvözítő szenvedése és kereszthalála bűnös lelkeket megtisztíthat és megválthat. Csak most hiszi el e nagy igazságot, mikor látja, mint öntenek új életet a csüggedőkbe a fronton a szenvedő és meghalt „testvérek“. Az ő szenvedésük és hősi haláluk az Üdvözítő szenvedésének és halálának megismétlődése. Ebben a hitben adnak nekünk

¹ Walter Flex: *Im Felde zwischen Nacht und Tag*. München, é. n. C. H. Beck. 66. l.

inni hősi halottaink a kereszténység lélekújító forrásából s figyelmeztetnek bennünket is a szeretetből történő szenvedésekre és halálra, végül őrzik és segítik a harcoló katonákat.

Mindeme munkák mellett a felebaráti szeretet legfenségesebb megörökítése a *Der Wanderer zwischen beiden Welten* c. munkája. Midőn Flexet a nyugati frontról a keletire helyezik, megismerkedik Ernst Wurche hadnaggyal. Tiszta tekintete, őszinte szavai és másokkal szemben tanúsított kedvessége által magára hívta figyelmét. Meleg tekintete mint valami világos, erős fény hat lelkébe. Megvilágítja azt, ami ott homályos és átmelegíti azt, ami hűvös és árnyékos. Az ismerkedésből barátkozás fejlődik, melyre a szeretet visszavonhatatlanul rányomja bélyegét.

Ernst Wurche ismeri legénységének minden tagját név, hivatás és családi körülmények szerint. Azoknak szíve az övével együtt dobban. Nem esik kétségbe, ha az emberi természet gyengeségeivel, bűnével is kell találkoznia. Lelke mindig a magasba tör, keresi az örökkévalókat. Tetőtől talpig az egyszerűség embere, az üres szólamok és színészeskedés ellensége. Miután közülük már sokat agyonlőtt az ellenség, első pillanatra bosszúállásra gondol. Később azonban belátja, hogy gondolatban a szeretet ellen vétett, ezért megbocsát mindenkinek. Wurche valóban két világ — ég és föld, az ideálok és a valóság — szelíd vándora. Az igazi szolgálatot a következőkben állapítja meg:

— „Leutnantsdienst tun heißt seinen Leuten vorleben, das Vorsterben ist dann wohl einmal ein Teil davon.“²

Ez az a példaadás, egyéniségének mozgó ereje. Egy nagy ütközet előtt búcsút vesznek, ez a búcsú örökre elválasztotta őket egymástól. Ütközet közben kapja a telefonjelentést: Ernst Wurche súlyosan megsebesült. Hiába akar elvérző barátjához sietni, kötelessége az őrhelyen tartja. Alig bírja elviselni a szívébe nyilalló fájdalmat, hogy őrségen áll, és vérző barátja mellett nincs senki, ki őt utolsó perceiben vigasztalná. Amint reggel kimegy hozzá, hogy maga temesse el, a halott arcáról Isten akaratában való teljes megnyugvást

² Walter Flex: *Der Wanderer zwischen beiden Welten*. Ein Kriegerlebnis. München, é. n. C. H. Beck. 9. l.

olvas le. A nyílt sír felett egy Miatyánkot imádkozik, hangja a könnyektől elakad, s szótlánul szórja a hantot. A szeretett barát sírja két hársfa tövében van, az erdők közeli susogása és a tenger távoli zúgása őrzi.

Flex nem felejt el barátját. Zsebóráját emlékül magával hordja, s ez a kis emlék szeretett bajtársára emlékezteti. Az óra vele együtt virraszt, vigasztalja. Ketyegése belevésődik lelkébe. Az egymást szeretők soha sem szakadnak el egymástól:

— „Ich schweige noch immer, aber ich fühle mein Herz ganz in seinen guten Händen. Und seine liebe Stimme schwingt und schwichtigt weiter. „Mein Freund, mein Freund, meine Seele klingt von der deinen wieder, wie eine Glocke, die im wogenden Klange der Schwesterglocke mit-schwingt!“³

Ez a katonasors érte Walter Flexet is. 1917. október 15-én esett el Oesel szigetén.

3. Heinrich Lersch.

Heinrich Lersch, az egykori kovácmester, az egész világháborún végigkísér bennünket. Mint a jóbarát, a testvér és a szerető családapa szól hozzánk.

Frontra való indulása előtt egy kis csendes templomban Isten akaratában megnyugszik. Ott írja „búcsúdálát“ („Deutschland muß leben und wenn wir sterben müssen“). Édesanyjának könnyei nem tudják marasztalni, mert első kötelessége a haza szolgálata. Az édesanya utolsó csókja a távollét és talán majd a halál fájdalmát is elviselhetővé teszi számára. Hitvesét Isten hívó szavára és az örök hűség megtartására emlékezteti.

A fronton az egyedüllét, a hazátlanság érzései marcangolják. A lövészárkot a halottasházhoz hasonlítja. A frontkatonák imádkozni akarnak, de a lelkük néma marad. Alázatos kérésüket Isten sem hallgatja meg. Úgy el vannak hagyatva, mint a hajótörött akit a szél a hajó roncsain ide-oda hány.

³ U. o. 94. l.

Ez az elhagyatottság csak akkor szűnik, ha a katonák egymás közt baráti, testvéri szövetségre lépnek és ezt az új szövetséget a szeretet jegyével pecsételik meg. Azért nem kíván a költő otthon lenni hitvesénél s gyermekeinél a meghitt családi körben, mert a fronton maradt „testvérei” ezt a boldogságot nélkülözik. Csak egy a kívánsága: vissza a lövészárokbba a testvérek közé. Esküje is kötelezi erre:

Euch Brüdern, muß ich ewig Bruder sein!
Zerbreche Krieg! Verfalle, Schützengraben!
Steh ewig, du mein Schwert
Kamerad, was du nicht hast-das will auch ich nicht haben!¹

A testvéri szeretet a frontkatonák közt szent érzés. Ha ők együtt vannak s ha szótlanok is, érzik a szent szövetséget. Aki egyszer a hulló gránátok között állt, azt testvérnek nevezi. Ugyanezzel az erős szeretet-kötelékkel az Isten megváltotta mindnyájunkat. Ha valaki közülük meghal, a hősök parancsát teljesíti. Jutalma az égi korona és az élő testvérek imádságos emlékezése.

Lersch egy meghalt katona emlékének áldoz a „Bruder” c. költeményben. Már napok óta fekszik a drótakadályon az ismeretlen. Éjjel hazahozza és eltemeti. Ez az ismeretlen halott is testvére. — A halott katonák állnak éjjeli őrseget az alvó testvérek fölött:

Die toten Soldaten schlafen nicht ein,
müssen immer bei ihren Brüdern sein,
sie schweben und wandeln die ganze Nacht
und halten über den Brüdern die Wacht.²

A kereszten függő Üdvözítőre tekintenek. Imádkoznak a betegek és a sebesültek fájdalmának enyhítéséért. Lersch a Szűz Máriához fohászkodik, aki irgalmas tekintettel és mosolygós arccal hallgatja a sokat szenvedő, alázatos lelkű katonát. Az Üdvözítő szeretettel megbocsátott neki, Szűz Mária sem hagyhatja el őt. Szűz Mária szent karácsony ünnepén csak fegyverhez szorított, imádkozó kezeket talál. Ha el-

¹ Heinrich Lersch: Deutschland muß leben. Jena, 1935. Eugen Diederichs. 43. l.

² Heinrich Lersch: Herz! Aufglühe dein Blut. Jena, 1918. Eugen Diederichs.

hozza majd magával a béke Királyát, akkor megszűnik a szenvedés, és a testvérek lelke az örömtől még ragyogóbb lesz, mint valamikor az első karácsonyi angyaloké. Érkezéseére még az ellenség is elfelejti a gyűlöletet.

Lersch a háború végén megírja a szeretet apotheozisát:

Brauner Bruder, weißer Bruder! Nicht mehr soll das Brot uns trennen.

Alle, alle essen wir am großen, reichen Erdentisch,

alle Felder, alle Fluren, Wiesen, Wälder, Meere geben!

Alle Menschen, alle Brüder teilen alles, gut und gern!

Einem Gott sind wir entsprossen. Unser Gott, der heißt die Liebe!

Der macht uns auf seiner Erde, uns in seinem Willen gut!

Auf, herunter, Kameraden! Treue! Schleudert die Granaten!

Schleudert sie ins eigne Herz, wer nicht liebend siegen will!³

Az összeomláskor nem győzi társait vígasztalni. Amikor ezek otthonukat megpillantják, újjong a lelkiük. A gyászoló emberiség szomorú tengerében mindegyikük egy-egy szerencse sziget. Szívükben őrzik élő és meghalt testvéreik emlékét. A szeretet-szövetség szálai sohasem szakadnak el.

4. Hans Carossa.

Carossa mint katonaoorvos először Franciaországban, majd Erdélyben, végül ismét Franciaországban működik. Háborús élményeit a *Tagebuch im Kriege* és a *Führung und Geleit* c. munkáiban szólal meg bennük. Az idealizmus világában járó költő, a sebesült katonát gyógyító és utolsó pillanatig vígasztaló orvost írja le.

Az erdélyi harcok idején megírt naplója csak pár hónap történetét foglalja magában. Csak 1916-ban kerül Erdélybe, amikor a frontkatonák a sok szenvedéstől, nélkülözéstől már nagyon rossz állapotban vannak. Pár napi vakáció után — ha erről egyáltalán lehet szó — kedvét veszti, a fegyelmet megsérti. Ilyen fegyelemsértésnél Kristl önként, de ártatlanul magára vállalja a bűnhődést. A szabadságát megvonják

³ Heinrich Lersch: Mensch im Eisen. Berlin und Leipzig, 1925. Deutsche Verlagsanstalt Stuttgart. 52. l.

tőle. Sorsa később annál meghatóbb, mikor a rettenetes szenvedés hatása alatt elméje megzavarodik.

Esztelneken orvosunknak egy szegény asszony mutatja meg súlyos beteg leányát. A beteg némán túri szenvedését és talán már a halál pillanatát várja. Carossa megvizsgálja. Miután orvosságot rendelt neki, az édesanyja és leánya arcán az öröm könnye csillog. — Bakótetőn egy félig meztelen asszony zokog két frissen hantolt sírhalom előtt. Egy katona hasztalan igyekszik szegényt megvigasztalni. Carossa a társalgást hirtelen másra tudja terelni. A fájdalmat, az emberi természet e legbensőbb szentélyét, mely minden vigaszt és jótettet visszautasít, közönséges szavakkal nem szabad „megszentségtelenítenünk“.

Egy katonalelkész önfeláldozó szeretetét a következőképen írja le:

— „Verwundete liegen in allen Räumen, viele draußen im Regen auf Gras und Spreu. Ein Priester, leuchtendbleichen Gesichts, wandelt zwischen Sterbenden, flüstert ihnen vertraulich zu, netzt sie mit geweihtem Öl, fragt nach ihren letzten Vermächtnissen und Wünschen, dazu nach den Adressen ihrer Angehörigen; dies alles schreibt er in ein dunkelgrün gebundenes Buch.“¹

Egy haldokló román katona megérinti Carossa ruháját. Szólni már nem tud, de szemével végső segítség után esedezik. Orvosunk altatócseppeket ad neki, ezek hatása alatt örökre nyugodtan, behúnyja szemét. — Egy katona, Pirkl, súlyosan megsebesült s halálát várja. Miután ezt bátyja halotta, hozzásiet, beszélni már nem tud vele. Rövid szabadságát arra használja, hogy megássa meghalt testvére sírját, fejfát farag neki és ráírja a hősi halott nevét.

Carossa a *Führung und Geleit* c. munkájában meghatóan jellemzi P. Rupert Mayer jezsuita atyát. Ót a tábori lelkészek ideáljaként állítja elénk. Ez a lelkész testileg sokat szenved, mégsem megy kórházba. A francia fronton a legnagyobb életveszélynek teszi ki magát. Mintha golyó nem érhetné körüljárja a sebesülteket, a haldoklókat és vígasszal látja el őket

¹ Hans Carossa: Tagebuch im Kriege. Leipzig, 1938. Insel Verlag. 83. kl.

vagy a „nagy“ útra készíti elő. Az erdélyi Havasokban súlyosan megsebesül. Most sem az aggodás vagy a panasz hangját suttogja, hanem az Istenben való tökéletes megnyugvás sugárzik arcáról. Amint kötözik és hordágyra teszik, hűséges kutyája nyalogatja a sebéből csöpögő véréét. Valahányszor csüggedés fogja el Carossát, vagy a szenvedés terhe nehezedik rá, ennek a papnak alakja jut eszébe és az ő hősiességéből merít erőt a kitartásra, hivatása igazi teljesítésére.

Örömmel mondja a költő, hogy a háborúban senkit sem kellett megvilkolnia vagy megsebesítenie. Minden tettét Isten iránti és a felebaráti szeretet irányította. Ezt a lelkiületét a világháború utáni nagy nyomorban sem téveszti szem elől.

5. Josef Magnus Wehner — Werner Beumelburg.

E két író a borzalmas verduni ütközetekről írt. Regényeik megírásához a felebaráti, testvéri szeretet gondolata ösztönzi őket. Bebizonyítják, hogy a rettenetes öldöklés között is a szeretet köti össze a harcoló testvéreket, sőt ez az egyetlen erő, mely a halállal vívódó és a kétségbeesés ellen küzdő embert még e nehéz órában is örömmel tölti el.

Wehner a *Sieben vor Verdun* c. munkájában hét jóbarát jellemét rajzolja meg. Ezek egymás mellett vonulnak fel előttünk. Együtt élnek, szenvednek át a világháború legborzasztóbb csatáját, a verduni ütközetet. Öten feláldozzák életüket a hatodik él és a hetedik elmondja az átélt eseményeket. Egy-egy nagyobb ütközet után átélt élményükről beszámolnak egymásnak, csupán azért, hogy szeretetük növekedhessék:

— „Jeder soll erzählen, was ihn am tiefsten bewegte, damit wir ihn besser erkennen und lieben“¹

Az egyik, Karl Kasiske árvaházban nevelkedett, festő lesz. A fronton megragad minden alkalmat, hogy művészi tehetségét kihasználja. Egy alkalommal tábori szentmisét örökít meg vásznán: Úrfelmutatás van, az oltár körül hat barátja térdel. Rajzolás közben éri a halál. Eduard Lang

¹ Josef Magnus Wehner: *Sieben vor Verdun*. Ein Kriegsroman. München, 1950. A. Langen—G. Müller Verlag. 89. l.

talál rá az erdőben. Egy fa tövében ül egyenesen, baljában tartva rajzlapját, jobbában francia pénzdarabot szorongat. Szeme még halála után is fényt sugároz. Lang a félhomályban imádkozik mellette. Hiába keres nála szüleihez, vagy testvéreihez címzett levelet. A képeit magához veszi és még aznap este meghalt „testvére“ feleségének küldi. Ő a hét közül az első halott.

A másik Rudolf Buchholz hadnagy. Neki van a legnagyobb tekintélye barátai között. Vallásosság és mély alázat lélekének alaptermészete. Jóságos tekintetével ő tartja össze „testvéreit“. A háború lényegét, értelmét a győzelemben látja. Sír, amikor látja, hogy a harcolók erői elgyengülnek és utánpótlást nem kapnak. Éjjelenként meglátogatja az elesetteket és eltemeti őket. — Az öccse, Bernhard, az utásztiszt, egy hozzá siető francia katonával szemben részvétet érez, midőn az szép női zsebkendővel integet neki és megadja magát. Bernhard azt hiszi, hogy a zsebkendő a katona menyasszonyáé. Ezért megengedi neki, hogy zsebkendőjét szerencsésen visszavihesse jövendőbelijének. Az örömtől könnyező arccal fogadja Bernhard nagylelkűségét. Bernhard azonban csodálkozik, midőn a francia katona a zsebkendőt közelükben levő temetőben eltemetetlenül fekvő öregasszonynak a ruhájába dugja. A fogoly azután a halottat betakarja, eltemeti és hantot szór rá; a mellette álló Bernhard némán tiszteleg. — Rudolf és Bernhard, e két testvér, a háború előtt nem voltak jóviszonyban. Csak a közös szenvedés és talán a közeli halál gondolata köti őket szorosán egymáshoz. Ezért mondja Rudolf az öccsének, hogy még a halálukban is egyek, testvérek lesznek. Ha tehát egyikük meghal, a másik is követni fogja. Ez be is következett: Bernhard francia fogságba kerül és ott hal meg. Rudolf nem nyugszik meg addig, míg szeretett öccsét meg nem találja. Éjjel körüljárja a lövészárkokat és a haldoklók között keresi Bernhardot, de már csak halott öccsének testét emelheti föl és csókolhatja meg. Közben nem veszi észre, hogy sír. Ebben a pillanatban őt is halálosan eltalálja egy néger golyója. A francia tiszt Rudolfban egy szép, csillogó ifjúnak az arcát látja maga előtt. Megparancsolja négerének a halott eltemetését. Hantolás közben meghatódva áll a sír előtt és tisztelgésével fejezi ki a két testvér iránti

nagyrabecsülését és a lelke mélyén lakozó ellenség-szeretetét.

Junne altiszt szintén e kis csoporthoz tartozik. A lábán egyszer súlyosan megsebesül. Társai elhagyják. Szomjúságát nem tudja leküzdeni, elmegy a közeli mocsárba vizet inni. Útközben találkozik egy sebesülttel, akinek mindkét lábát elszakította a gránát. Míg ennek és a többi sebesültnek segít, elveszti maga előtt az útirányt. Így mindenkitől elhagyatva igyekszik csapatához visszajutni, míg csak sebesülése következtében beállott testi gyengesége úrrá nem lesz rajta. Az élethez nincs már reménye, ezért befejezi naplóját, örül, hogy német testvéreinek valami jót ő is tehetett. Csak pár nappal később találnak holttestére. Ő is osztozott tehát az életüket másokért feláldozó sok névtelen katona sorsában.

Eduard Lang énekével és jókedvével tűnik ki a többiek közül. Még a leghevesebb támadások közben is énekel és csüggedő társait egy-két vidám szóval megvívasztalja. Kenyerét éhező testvérei között szétosztogatja, éjjel is gyakran ébren találják, mert akkor Istennel beszélget és a halálról elmélkedik. A támadásoknál ő áll a sor elején, hogy másoknak jópéldát mutasson. Csodát él át nap-nap után — mint azt egyik éjjeli beszélgetés alkalmával mondja —, ha látja, hogy az egyik frontkatona mily odaadással segít a másiknak. A legnehezebb órákban senki sem ad nekik támogatást. De ők nem is várják, hiszen a világ nagyon kicsi lett szemük előtt. A félelmetes halálon már régen diadalmaskodtak és annak fullánkját szívükben megsemmisítették. Azzal a tudattal halnak meg, hogy a hősi haláluk által elvetett jó mag az utókorban nagy fává terebélyesedik. Majd így folytatja:

— „Wir wollen uns zuschließen in der Kraft der Liebe und still sein. Wir tun unsere Pflicht, wir können nicht anders. Wir wissen nur, daß unser Opfer nicht den Lumpen gilt, den Leichtsinnigen und Wankelmütigen, den Händlern und Verrätern. Unser Leben zeugt für uns, und der Krieg beweist die Unsterblichkeit unseres Volkes.“²

Egyszer látja, hogy a többiek szomjaznak, ő a nélkül, hogy szólna egy szót is, ásni kezd és addig dolgozik, míg az ásó alól víz nem tör elő. Mikor sebesülése után magához tér,

² U. o. 115. l.

első tekintete és gondja a mellette fekvő sebesült társaira irányul. Miután beszállították a kórházba, életének utolsó éjjelén a közeli karácsony ünnepére hívja fel a többi sebesült figyelmét. Beszéde befejezése után a betegápoló meggyújtja a karácsonyfát. Majd az orvos fülébe súgja, hogy boldog annak az ellenállhatatlan hatalomnak, erőnek birtokában, mely őt mindig a felebaráti szeretet gyakorlására kényszerítette. Ezután lehúnyja szemét.

A hét jóbarát közül csak Werner örvezető és Roppel Blank maradtak életben. Blank előtt csak a csend félelmetes. Csend van körülötte, ha nem ismeri a mellette harcoló bajtársait, ha nem lát sebesültet, akinek vizet nyujthatna. Egyszer hajnalhasadáskor álmában megjelenik előtte Szűz Mária és vigasztalja a félénk Blankot. Látomását senkinek sem mondta el. Boldog volt, hogy égi pártfogóra talált.

Werner Beumelburg a *Gruppe Bosemüller* c. munkájában szintén egy kis testületnek, Paul Bosemüller altiszt csoportjának életét tárja elénk. A költő legszebben a tizenhétéves Erich Siewers egyéniségét jellemzi. Erich Siewers az iskola padjaiból jelentkezik a frontra. Még gyermek, társai őt veszik körül a legnagyobb szeretettel. A többiek szenvedése mélyen a szívébe hatol. Ha másokon segít, megfélemledik magáról, mert a szeretet erénye az önzés minden kis szálát kitepte lelkéből. Az első támadás alkalmával egyik megsebesült jóbarátjától megijed és elszalad mellőle. Társának csak annyit mond, hogy súlyosan megsebesült és a talán már halott barátját magára hagyta. De lelkiismerete addig nem hagyja békén, míg barátját meg nem találja és ezt a „szeretetlenségét“ jóvá nem teszi. Ezért nem megy haza vakációra, mikor azt felajánlják neki. Éjjel önként áll őrséget bajtársa sírjánál. Az egész műnek talán ez a legszebb és a legmeghatóbb képe. Egyedül van, mély csend veszi körül. Zsebéből előveszi a hazulról kapott levelet, melyet eddig még nem mert felbontani. Remegve olvassa, hogy édesanyja nagyon beteg és még egyszer szeretné látni fiát. Gondolatban megjelenik előtte a bajtárs, aki szabadságot ígért neki. Ő azonban bűnhödni akar, elkövetett szeretetlenségét jóvá akarja tenni. Lelkében a felebarátja és az édesanyja iránti szeretet küzd egymással. Végül az előbbi győz: a fronton

marad. Mindamellett gyermeki lelkületét meg akarja őrizni. Talán most a legboldogabb és a lelkiismerete most a legtisztább. Már a haláltól sem fél. Örül, hogy épen ehhez a csoporthoz osztották be. Eszébe jut az evangélium szava: aki az eke szarvára tette kezét, az ne tekintsen többé vissza. A háború borzalmassága és a többiekkel közös szenvedése lelkét átalakította. A háború előtt még nem volt érett. A halálközelség megérlelte:

— „Ist denn das alles ohne die letzten zwei Monate denkbar, ohne dieses Grab hier? Weiter, weiter! Wie hätte ich denn je im Leben so hoch steigen können, daß ich — zweimal schon! — alles hinwarf für die andern? Wie hätte ich denn je erkannt, daß nicht so bedeutend, so beglückend, so einzig des Lebens wert sei, als Gutes zu tun seinen Nächsten? Hätte ich denn das aus Büchern lernen können? O ja, ich hätte es lesen können, aber es wäre damit gegangen wie mit dem Tod — man mißtraut dem Unbekannten, das Bekannte aber macht ruhig.“³

Egy francia támadáskor a tűz hevében egy megsebesült bajtársat lát közelében. Oda akar hozzá rohanni, nem veszi észre, hogy maga is megsebesült. Szíve fölé a vállába fúródott a golyó. Bekötözik és kórházba szállítják.

Barátai azonban most sem hagyják el, a kórházban meglátogatják. Testvérük itt elhagyatottan, élet-halál közt lebeg, nem is ismer rájuk. Az egyik beszél az orvossal, megoperálják. Röviddel az operáció után a két jóbarát ismét meglátogatja. Nem beszélhetnek egymással, gondolataikat azonban némán mégis kicserélik. Megértik egymást, mert a szeretet nem ismer határt. Wammsch a zsebében őriz egy levelet, melyet szeretett barátja édesapja írt s melyben édesanyjának halálát közli fiával. Wammsch a levelet nem meri a beteg ágyára tenni, csak édesanyjának fényképét teszi a váncos alá. Siewers rögtön kitalálja, hogy édesanyja már halott... Az édesanyja csendes és jóságos lelkű volt... Mindig mosolygott, mikor fiának megbocsátott.

³ Werner Beumelburg: Gruppe Bosemüller. Der Roman des Frontsoldaten. Oldenburg i. O.—Berlin, 1938. Verlag Gebhard Stalling. 208. l.

Innét, a mangiennei tábori kórházból, Erichet a pfalzi kórházba, szülővárosába viszik, ahonnet nap-nap után hazamehet édesapjához. Bár most a verduni fronttól, Bosemüller csoportjától messze van, lélekben mégis barátai között él. Sok levelet ír a frontra, ezeket ott hangosan felolvassák. Bár otthon mindenki jószívű hozzá, igazi otthonának mégis csak a frontot tartja. A nagy változást, amit éjjel, két jóbarátja sírjánál először tapasztalt magán, igazán csak most látja. Úgy érzi, hogy a hazafelé vezető úton halad. A Bosemüller-csoport az a kis kör, amely az egészhez, az emberiséghez viszi. Csak akkor tudja az egészet — minden embert — szeretettel átkarolni, ha ennek a kis körnek szeretetétől át van hatva. Ezért is száll minden gondolata és vágya új otthona felé:

— „Später aber, wenn wir zurückkommen, so werden wir einander gewiß sehn, und dann wird aus den vielen kleinen Kreisen der große Kreis, der das Ganze umfaßt. So ist es wohl, wir müssen von vorn anfangen, vom kleinen Kreis, von Mensch zu Mensch, damit wir nachher das Ganze begreifen können, den großen Kreis. Und das war früher unser Fehler, daß wir den großen Kreis begreifen wollten, ohne den kleinen zu kennen.“⁴

Miután meggyógyult, váratlanul megjelenik barátainál. Itt ismét együtt küzd „testvéreivel“, akik már csak négyen vannak. Alig bírja elviselni azt a fájdalmat, mely Wammsch halálával éri. Bosemüllerrel együtt ott térdel koporsója előtt és imádkozik érte. Karácsonykor megkapja az első kitüntést. Ez csak szerény elismerése érdemeinek. Hősies, önfeláldozó felebaráti szeretetért ember nem tudja megjutalmazni. Erich Siewers mintaképe a frontkatonának és az alázatból táplálkozó felebaráti szeretetnek.

6. Ernst Wiechert.

Ernst Wiechert *Jedermann* c. könyvéből ismét egy kis csoport életével ismerkedünk meg. Őket is szeretet kapcsolja össze, mely a háború folyamán növekszik, míg a háború

⁴ U. o. 261. l.

végén Isten szeretetéből eredő, mindenkit magában foglaló keresztény felebaráti szeretetté lesz.

E kis csoport tagjai Johannes Karsten joghallgató, Klaus Wirtulla érettségizett fiatalember és gróf Percy Pfeil bölcsészhallgató. Az iskola padjaiból indulnak a kaszárnnyába. Itt csatlakozik hozzájuk Oberüber is, aki ezután szintén e kis szakasz tagjának mondható. A frontra való indulásuk előtt a templomban leteszik a katonai esküt és onnét szent hitükben megerősödvé indulnak nagy, talán utolsó útjukra. Percy Pfeil édesanyja a szakaszparancsnokhoz megy és azt figyelmezteti hivatása igazi teljesítésére. Ő lelkek vezetésére vállalkozott. Nem az a kötelessége, hogy katonáival szerencsésen hazatérjen, hanem az, hogy azok a jelenlegi ártatlanságot a haláluk pillanatáig, illetve a világháború végéig megőrizzék.

E katonák mindegyikét a közösségi tudat („Kolonnengefühl“) hatja át, kötelezettségeket ró rájuk, névtelenné és a nagy egésznek csak kis részévé teszi őket. Bár teljesen egyenrangúaknak érzik magukat, a lelkük mégis Johannes. Belőle árad a szeretet a többiekre. Példája nyomán nagy lelki megnyugtatóssal tűrik a szenvedéseket, nyugodtan halnak meg és a halál után sem szakadnak el egymástól. Johannes egyik barátja megijed és el akar szökni a frontról, de ő csüggedt lelkű barátja vállára teszi kezét és megígéri, hogy mindig mellette lesz. Johannes is megerősödik lélekben egy síró kisgyermekét vigasztaló édesanya szavain. Csitító szavait ugyan nem érti meg, hangja mégis biztatónak, halhatatlannak, édesnek tűnik fel előtte. Úgy érzi, hogy a nehéz idők zűrzavarában elcsüggedő katonák meghallják az őket magukhoz ölelő édesanyák hangját. A háború mindent szétrombolhat, de „a“ szerető édesanya örökké él.

Klaus mindkét lábát széttroncsolja a gránát. A többiek szóltalanul állnak halottnak vélt barátjuk mellett. Johannes, sebesülése dacára mosolyogva hozzámegy, megsímogatja szeretett barátja haját és egy-két vigasztaló szót súg fülébe. — Amint Percy Pfeil lövés éri és meghal, Johannes mély testvéri szeretetről tesz tanúságot:

— „Es verlangte ihn nach einer letzten Güte der noch im Tode kühlen grauen Augen, nach einem letzten Bunde,

den er mit ihnen schließen könnte, aber er umklammerte nur die erkaltende Hand und ließ die Ruhe des grauen Himmels hineinfallen in die sich verdunkelnden Brunnen, bis der Vorhang des Todes sich über ihnen schloß.“¹

Barátai nem feledkeznek meg utolsó óhajáról: a Rajnán innen temetik el. Itt is legnagyobb érdeme van Johannesnek. Míg a többiek alusznak, addig ő halott barátja számára koporsót készít. A százados nem engedi meg, hogy Percy Pfeilt barátai a Rajnán átvigyék, ők a holttestet titokban éjjel mégis csak elviszik. A halottat leeresztették a sírgödörbe, egy ideig szótlanul álltak mellette. Ez volt számukra a háború végrendelete, melyet teljesíteniök kellett.

A regénynek az a legszebb része, mely a háború végéről szól. Johannes mély fájdalommal látja a gyermeküktől megfosztott édesanyákat, a letört, kirabolt népet és a testileg megcsontított frontkatonákat. Szíve ettől a mindent átfogó szeretettől fáj. Nevét megváltoztatja: Jedermann-nak hívja magát. Heinrich tizedessel megy haza. A jövő feladatáról, a tevékeny szociális szeretetről beszélget vele. Midőn a családi ház elé érnek, Johannes nem tud barátjától elbúcsúzni, behívja lakásába. Heinrich számára e ház kapuja sohasem lesz zárva. A lakásból egy orosz hadifogoly éneke hallatszik. Ez is egy „Jedermann“, éneke szomorú, mindenkihez illik és mindenkit meghat... Johannest leírhatatlan boldogsággal fogadja édesanyja. De ez sem gátolja meg abban, hogy első gondolata ne a front, Percy, Klaus és a névtelen hősök temetője felé szálljon. Amint régi, meghitt szobájába belép, megható kép tárul eléje: ott látja Bonekampot, egykori tanítóját. Balkarját levágták, arcát elcsúfították. Tud még ugyan a réten virágot szedegetni és gyermekarcot símogatni, de nem tud többé hegedülni, mert jobbkeze hiányzik. Elrabolták tőle „lelkének a nyelvét“, néma marad, testét pedig mintha koporsófödéllel vették volna körül. Johannes részvéttel van iránta, de ez a részvét helyet ad a keresztény felebaráti szeretetnek. Talán a leghelyesebben tesszük, ha ezt a részt nagy

¹ Ernst Wiechert: Jedermann. Geschichte eines Namenlosen. München, 1951. A. Langen-G. Müller Verlag. 205. k. l.

terjedelme ellenére — mint a felebaráti szeretet példáját — szószerint idézzük:

— „Ja, du kannst nun gehen“, sagt Bonekamp bitter., Ich bin ein Almosenempfänger. Ich habe den leeren Ärmel in die Tasche gesteckt, weil mir ist, als wollten sie immer etwas hineinschütten, Trost oder Mitleid, oder Takt, oder auch ein Geldstück. Sie grauen sich vor mir, weil ich ein Krüppel bin. Jeder Gesunde graut sich vor einem Krüppel.

... Die Heiligen... haben sich immer erbarmt, auch der Aussätzigen, aber um Gottes willen, nicht um der Aussätzigen willen...

... Und ist es Ihnen so schwer, daß man sich des Gottes in Ihnen erbarmt?

„Des Gottes... wie sagst du? Des Gottes in mir? Ist denn ein Gott in mir, Johannes?“

„Weshalb hab'ich Sie denn geliebt?“ fragt Johannes einfach. Gibt es denn eine andere Liebe?“

... Ach, Johannes, was sagst du wieder... ein Licht zündest du an über meiner Nacht... immer war ich dein Schüler, Johannes, weißt du noch?“

„Wir fangen alle wieder von vorn an“, erwidert er., Nach dem Haß fangen wir wieder mit der Liebe an... es gibt keine Lehrer und Schüler mehr.“²

Johannes ezután édesanyját keblére szorítja és megcsókolja. Megigéri neki, hogy teljes erővel fogja a sebeket behegeszteni. Oberübert éjjelre meghívja szobájába, egyedül nem tud aludni. Éjjel halkan a frontkatonáról beszélgetnek. Karácsony szent estéjén pedig Johannes, Klaus és Oberüber kimennek az udvarra és a csillagokat nézik. Gondolatuk a frontra viszi őket, ott felkeresik a halottakat. Így kapcsolja össze a szeretet köteléke a névtelen hősokeket.

7. Edwin Erich Dwinger.

A hadifoglyok életét a legmeggrázóbban és egyéni átélés alapján jellemezte Edwin Erich Dwinger nagy trilogiájában: „Die Armee hinter Stacheldraht“, „Zwischen Weiß und Rot“ és „Wir rufen Deutschland“ c. regényeiben.

Die Armee hinter Stacheldraht c. regényében a költő négyéves szibériai fogságával foglalkozik. Egy 1915-ös táma-

² U. o. 236. kl.

dás után arra ébred, hogy lábát átlőtték, két kozák katona áll mellette és két jóbarátja elviszi a közeli orosz gyűjtőhelyre. Az orosz katonák kíméletlenül, a többi német sebesülttel együtt, mint valami élettelen holmit, kocsira dobják. Csak egy orosz lány van iránta részvétellel: egy pohár vizet ad neki. A kórházban ápolónője nagyon megszereti. S ez enyhíti lelki és testi fájalmát. Közkatonákkal lakik egy kórteremben, együttérez velük. Egy ismeretlen hadnagy gyakran meglátogatja és ajándékokkal halmozza el. Úgy látszik, hogy a szeretet itt sem ismer határt. Az orvosok elhanyagolják. A kétségbeesés nehéz óráiban az emberiségbe vetett reménye, hite adja meg neki a kitartáshoz az erőt. A magányozta szenvedés ellenére sem enged tisztársai biztatásának, mikor arra akarják rávenni, hogy hagyja ott a közkatonákat és jöjjön át hozzájuk:

— „Nein‘ sage ich rasch. ‘Ich habe Kameraden — Kameraden, die wie Brüder für mich sorgen! Ich möchte bei ihnen bleiben, solange es möglich ist. Mit meinen Sprachkenntnissen kann ich ihnen manches nützen. Und sie haben niemand sonst, der ihnen helfen könnte...“¹

A kórházból a még alig felépült beteget több ezer német hadifogollyal együtt elszállítják Szibériába. Búcsúzáskor az ápolónővér a betegek kezébe orosz pénzt nyom, ez felejtetetlen élmény marad mindegyikük számára. Ez a szeretetnyilvánítás is talán arra szolgál, hogy majd a rájuk váró kegyetlenségek közepette ki tudjanak tartani. A „Hölle von Totzkoje“-nek nevezett barakokban laknak. Senki sem törődik velük. A nagy hideg, a tisztátalanság és az éhség következtében tifusz járvány üt ki közöttük. A holttesteket a nagy hideg miatt befagyott földbe nem tudják eltemetni. Költőnk alig bírja vigasztalni fogolytársait. Egyetlen gondolatuk a haza. Semmit sem hallanak hazulról, ilyenkor sírni szeretnének, de már ahhoz sincs erejük. A velük szemben elkövetett kegyetlenség bűn Isten és ember ellen. E szerencsétlenség hatása alatt a szenvedők lelkében felmerül a szeretet gondolata:

¹ Edwin Erich Dwinger: *Armee hinter Stacheldracht*. Jena, 1929. Eugen Diderichs 62. l.

— „Fähnrich... ist nicht der Grundstein aller Kirchen das Evangelium? Wie aber heißt das Evangelium? Liebet eure Feinde... Ich kann es mir nicht deuten...“²

Egyik helyről a másikra heteken keresztül rohan velük a vonat. Úgy érzik ilyenkor, hogy sohasem látják viszont hazájukat.

A közösségi tudat nagy családdá forrasztja őket. Ennek összekötő kapcsa azonban az 1917. év vége felé már lazulni kezd. Ennek oka az állandó tétlenségben keresendő. Már semmi reményük sincs, örökös éjszakában, teljes sötéttségben élnek. Annaira idegesek, hogy a legkisebb kellemetlenség is szinte örülésbe kergeti őket. 1918-ban pedig tombol közöttük a vörös forradalom. Ez ugyan egy kis reményszikrát ébreszt bennük, de hamar el is tűnik.

Mindennek ellenére beszélhetünk-e itt szeretetről? Igen! Ha ezt a szeretetet nem is érzik, mégiscsak ez tartja őket össze. Ha ennek a lángja nem égett volna szívükben, talán mindannyian megőrültek volna. Csak a sok szenvedés és a lelkükre nehezedeő magány a szeretet édességét megkeserítette. Ezt a felebaráti szeretetet bizonyítja a költő, midőn Szibériának búcsút mond: visszafordul s az az érzés támad benne, mintha a sírhalmok fejfái mind feléje integetnének és az ott nyugvó halottak könnyes szemmel néznének utána.

A *Zwischen Weiß und Rot* c. kötetben a német hadifoglyok is belekapcsolódnak a kommunizmus elleni harcba. A nagy közösség megerősödik, a sok szenvedés, harc által megacélosodik. A *Wir rufen Deutschland* c. kötetben a hadifoglyok már német földön élnek. 1920-at írnak. A vörös forradalom Németországba is elhatolt. De az újonnan hazatértek is a szociális szempontot tartják szem előtt és ennek alapján akarják életüket és Németországot újjáalakítani. De ennek az új életnek az alapja, kiinduló pontja és a vége csak a szeretet lehet.

Az említett költőkön kívül a világháborúval vagy a hadifogság rettenetességével még sokan foglalkoztak.

² U. o. 120. l.

VI.

A világháború után.

1. Heinz Steguweit.

Közvetlen a háború vége és az azt követő évek katonáját rajzolja meg Heinz Steguweit *Der Jüngling im Feuerofen* c. könyvében. Hőse Manes Himmerod frontkatona. Még a háborút követő évek sokszor kétségbeejtő eseményei sem tudják kiirtani lelkéből Istenbe és az emberbe vetett mély hitét. Ez ad neki erőt ahhoz, hogy lesujtott felebarátján segítsen.

Manes Himmerod a háború vége felé megkapja szabadságlevelét. De úgy távozik a frontról, hogy valószínűleg sohasem látja viszont. Nem is tudja, hogy milyen napon indul útnak. Hiszen négy év alatt sem vasárnapja sem hétköznapija nem volt. Csak vért, keresztet, haldokló és halott katonákat látott és jajgatást, utolsó segítségkiáltásokat hallott. A frontkatonában Sebestyéneket vagy szent vértanúkat lát. Őrmesterének a kívánságára a kórházban meglátogatja Lothar Quambusch egykori ellenszenves szakaszparancsnokát. Ezt szívesen teszi, hiszen nem is tudja, hogy vakációját hol töltse el, mert szülei már meghaltak, testvérei pedig nincsenek. A kórházban hallja, hogy Quambusch már halálán van, csak vérátömlesztéssel lehet az életnek megtartani. Manes önként felajánlja véréit. Megható az a jelenet, midőn a műtőasztalon eddig ellenszenves barátja mellett fekszik és életet önt beléje. Azt már nem várja meg, hogy másnap a beteg hozzátartozói ünnepélyes keretek között hálájukat fejezzék ki előtte. A szeretet nem követelődző. Titkon elszökik a kórházból. Vissza akar menni a frontra, de midőn az összeomlás miatt ez számára lehetetlenné válik, Köln felé veszi útját. Kölnben a Rajna hullámaiból kimentti az áldott állapotban levő Maria Selbachot. Megmentő tette után őt is súlyos betegen kórházba viszik. Az orvosi vizsgálat előtt egy alkalmazottat kis szívességre kér meg, de összeszólalkozik. Midőn megtudja, hogy viselkedésének súlyos következménye lehet, önként kéri a kórházból való elbocsátását és az őt kihallgató orvosnak csalódva mondja:

— „Wenn nun jeder immer erst fragen wollte, was kriege ich dafür? Wie sollte der Himmel noch regnen! Wie sollte die Sonne noch wärmen! Durfte es jetzt keine Opfernden und keine Freiwilligen mehr geben? Opfernde und Freiwillige bei den Gebenden und Nehmenden? Wo sollte Deutschland wieder beginnen, wenn nicht im Herzen?“¹

Manes eljut Mostheimbe egy rajnamenti kis faluba. Itt a franciáktól megszállt Rajna-vidék borzasztó nyomorával kell neki megismerkednie. A holttesteket a kútba dobálják, a járvány áldozatokat követel. Az osztályharc mindenkit elégedetlenné tesz. Manes számára az a legszomorúbb, hogy a jelek csak hosszú folyamat kezdetét jelentik. Nem esik kétségbe. A szeretet gyakorlásával igyekszik a nehézségeken diadalmaskodni. Átveszi a „Goldener Anker“-hez címzett vendéglő vezetését; Manes mint mostheimi kocsis, öt francia utász életét menti meg, akik a rajnai híd építésénél majdnem életüket veszítették. Nem fogadja el az 5.000 frank jutalmat, melyet felajánlanak neki, e helyett öt mostheimi fogoly szabadonbocsátását kéri, amit nagy nehezen meg is kap. Így az egész falu jótevője lesz, sőt a legkülönfélébb önkény ellen is megvédi a népet. Majd Maria Selbach hozzá jön és felesége lesz. Törvénytelen gyermekét fiának mondja Manes és szimbolikusan a Sebastian nevet adja neki.

Az ellenség és felebaráti szeretet megható képe tárul Manes elé Brotgottes faluban. Itt megismeri Fritz Wallufot, egy vak németet és Baptiste Gillet, egy sánta francia katonát, akik a közelharcban szétroncsolták egymást, a kórházban barátságot kötöttek, és most pótolják egymásnak azt, amit a gyűlölet hevében elvettek egymástól. Egymást nem vádolják, mert tudják, hogy szerencsétlenségüket csak a szent kötelességteljesítés idézte elő. Azt nem akarják, hogy tévedés áldozatainak mondják őket. Legtitkosabb gondolataikról hallgatnak, csak azt hangsúlyozzák állandóan, ami lelküket megnyugtatja és a külső testi sérülések fölé emeli. Nem akarnak föltűnést kelteni mások előtt, mert az üres fitogtatást nem

¹ Heinz Steguweit: Der Jüngling im Feuerofen. Hamburg, 1952. Hanscatische Verlagsanstalt. 58. l.

tartják magukhoz méltónak. Csak egymás mellett maradnak, mert szeretik egymást.

— „Die beiden Soldaten schlichen wieder vorüber, der Blinde und der Lahme. Sie stützten einander und machten friedfertige Gesichter. Ob ich auch einer von denen war, die den Sinn ihres Beispiels nicht begreifen konnten? Sie unterjochten sich nicht: sie stützten einander, der Blinde und der Lahme.“²

Erős lelki harcot vív magával, midőn a franciáktól azt a megbízást kapja, hogy Adam Ankert, a separatisták vezérért ölje meg. De erre nem hajlandó, mert részvételt viseltetik Adammal szemben.

A felebaráti szeretet gyakorlásában akkor sem lát korlátokat, midőn a Rajna el akarja önteni Mostheim községet. Később a franciákkal szövetséget kötve separatisták ellen harcol, de a jog helyett legtöbbször a szelídség és a jóság eszközeit használja. Néha keserűséggel kénytelen megállapítani, hogy a kereszténység szelleme a borzasztó öldöklés következtében a nép lelkéből kihalt.

Miután az „Aegidenberg“ melletti ütközetben megsebesül, a franciáktól meg nem szállt területre, felesége szüleihez menekül. Anyósa örömmel fogadja, de durva apósa nem szívesen látja. Manes apósa figyelmét a keresztény felebaráti szeretetre hívja fel. Végül is Manes apósát otthagyja és egy vele hasonló érzelmű munkással Lothar Quambuschhoz, egykori hadnagyához, a jelenlegi földbirtokoshoz megy, hogy tőle támogatást kérjen. Ez nem feledkezik meg élete megmentőjéről: tíz hold szántóföldet ad Manesnek. De Lothar Quambusch nemcsak a felebaráti, hanem a szociális szeretettől is át van hatva: birtokán új település kezdődik azok számára, kik a világháborúban csak másoknak, a hazának adtak és most nyomorba jutottak. Ez a szociális szeretet nem az egyén erénye, hanem a világháborús frontkatona szellemének kisugárzása és betetőzése:

— „Vor meinem Fenster wuchsen die Häuser der Siedlung. Das Grün der Gärten nickte noch bang und spärlich. Hatte ich das Werk geschaffen? Ich der Enterbte? Hatte er

² U. o. 177. l.

es geschaffen? Er, den das Schicksal mit der Gnade des Besitzes gesegnet hatte? Oder der eine mit dem andern, da jeder sein Opfer für den andern zu bringen willens gewesen war? — Ach, ein Anfang, ein Gären noch und kein Bewähren, doch ein Beginnen immerhin. Das Gleichnis machte mir die Augen naß: ‚Lothar, wir Soldaten — Nun, — wir Soldaten waren doch die ersten Brüder!‘³

Manes Himmerod egyénisége példaképe a háborúból hazatérő frontkatonának, példaképe marad mindazoknak is, kik a borzalmas pusztítások után új életet akarnak kezdeni.

2. Heinrich Lersch.

Lersch a világháború után is a szeretet költője marad. Mint sok nyomort és szenvedést átélt egyszerű kovácsmester felfogja és átérzi az anyagilag és lelkileg sínylődő és a saját sorsa előtt tanácstalanul álló munkásságot. Irodalmi tevékenységének célja saját magának megnyugtató és az egyszerű nép vigasztalása.

Az üllő előtt dolgozik. Nincs nála boldogabb a világon. Sem gyűlölet, sem üres részvét nem zavarja lelkivilágát. Ezért nyugodtan mondhatja, hogy hisz önmagában, a világban és a jóban. A munkásai a barátai. Szeretik. Nem akarnak más vezetése mellett dolgozni. A háború előtti barátai elszórártak, nem is emlékszik rájuk. Aggudalommal gondol különösen egy szökevény katonára, akit a hörtönből talán éppen most engednek haza. Ezt egykor a kétségbeesés örvényétől rántotta vissza. Lelkét a testvéri szeretet vizével fürösztötte. Vele együtt sírt és örömkönnyeket ontott. Most ismét át szeretné karolni, csak jöjjön:

— „Mein Kamerad, kommst du heute aus irgendeiner Gefangenschaft, so kehre ein in dies Haus, in dies Herz. Uns versperrt kein Tor den Weg zueinander.“¹

Lersch hívó szava nemcsak az előbb említett ismerőshez szól, hanem minden hazatérő frontkatonát a jövő nagy

³ U. o. 329. l.

¹ Heinrich Lersch: Mensch im Eisen. Berlin—Leipzig, 1925. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart, 70. l.

munkájára akar lelkesíteni. Kiül ablaka alá, hogy szavát meghallják. Éjjel-nappal kérdezteti őket, de ők nem válaszolnak. Egyszer úgy látja, mintha jönnének. A halott Edgar öccse vezeti őket. De gránát van keblükben és vérük a magasba tör, ajkuk pedig segítségért kiált, de ezt csak a költő hallja és érti meg. Máskor meg a nyomorgó, kenyér után epedő népet látja hömpölyögni az utcákon. Az őrület egyik házból a másikba rohan, s nincs, aki feltartóztatná. — A szent karácsony estéje oly közel van már, és nincs sehol sem szeretetajándék, az öröm eltűnt a beesett arcokról. A költő szíve majdnem meghasad a fájdalomtól, mert mindene ezé a tömegé:

So bist du Proletariat, mein Schicksal.
 Aus dir, stieg ich auf, zu dir kehre ich zurück.
 Namenlos, ohne Gesicht werde ich vermischt mit deiner
 Masse. Ohne Willkommen, ohne Wort, ohne Geste
 empfängst du, Masse, mich...²

Költményeivel felkeresi azt a sok elszórt kovácsmestert, akik a vas bilincsébe vannak zárva, a bányászokat, ahol napbarnított arcuk verejtkével éjjel-nappal ismeretlen hegyek sötét szikláin kalapálnak. Lelkében még álmában is visszhangzik kiáltásuk és örömük. Szeretete befogadja a vasuti munkásokat is, kik fáradtan hordják a szemet a mozdonyhoz. Érzelmeinek nem is tud ellentállni, hiszen egykor ő is velük együtt végezte ugyanazt a munkát, élte át ugyanazokat a szenvedéseket és örömeiket. Most is kérdezi őket, de feleletet nem kap:

Ihr, meine Brüder, haltet eure Gesichter abgewandt?
 Hört ihr nicht mein Rufen? Fühlt ihr nicht, wie ich euch
 durchs
 Herz zücke als Gedanke der Kameradschaft und Genosse des
 Werkes?
 Ich warte, warte, warte auf Antwort!³

Költőnk nem feledkezik meg az irodákban görnyedező nőkről sem. Szíve sugallata elviszi az egyszerű munkásasz-

² U. o. 146. l.

³ Heinrich Lersch: Deutschland muß leben. 1935. Eugen Diederichs Verlag. 50. l.

szonyokhoz is. Életüket nagy, szent áldozatként mutatják be az Úrnak. A bennük lakozó jövőendő nemzedékek kötelességteljesítésre szólítják fel őket. Munkájuk megváltó tett, igazi hősiesség. Alázatosságuk költőnket lovagjukká avatja, aki nekik és értük egész életén keresztül himnuszokat fog dalolni.

A gyári munkáslányok Lersch testvérei. Kezüik durva, kéréses. Járásuk nem vidám és nem büszke. Pedig nekik énekelni, táncolni és nevetgélni kellene. Talán ismét lesz daloló jókedvük. Nem látja senki a reggelenkint kiontott bánatkönnyüket, éppen azért nem szabad senkinek sem elvenni tőlük örömkönnyüket sem!

Az *Es kommt dein Tag* c. költeménye ugyancsak egy proletárhoz szól, alakja az egész proletárságot képviseli. Főlősleget teremtenek, de maguk szükségét szenvednek. Alig jut nekik egy kis fődél, ahol meghúzzhatják magukat, vagy egy szelet száraz kenyér, mivel életüket tengethetik. Szegények, rabszolgák. Úgy hajtják őket, mintha gépek lennének. Pedig ők képviselik az erőt. S ez később győzedelmeskedni fog. Munkájuk ment lesz minden szennytől. Akkor majd nem lesz úr és szolga, csak testvérek parancsolnak és engedelmeskednek. Mindennek alapföltétele a szeretet:

. Deutsche Menschen
 Werkbeglückt einander nahn,
 Menschen, keinem andern Geiste
 Als der Liebe untertan.
 Drum, mein Hammer, schwing und schalle,
 Läute Frieden, Hammerschlag!
 Ruf mit deinem Stahlgesange
 Stadtvolk, Landvolk, Brüder alle
 In den großen Arbeitstag.*

Az emberi segítség csak ideig-óráig tud minden nyomort megszüntetni, ha nélkülözi az isteni szeretet meleg sugárát. Az isteni jóság megszabadítja az embert bűnétől és tiszta örömet, teljes boldogságot nyújt neki. Ezt érezte Lersch egykor, még a háború előtti évek vasárnapjain, midőn munkástestvéreivel a vasárnapi szentmisén vett részt. Ekkor fogadták meg mindannyian, hogy a lélek szenvedését és a föld

* U. o. 63. l.

átkát türelemmel viselik és a nyomorúságuk fölé a szeretet isteni hídját verik. Lersch átélte a világháborút s az azt követő, a költő számára szinte kétségbeejtő nyomort, szeretetlenséget és az 1933-as napokat. Szívében mindig az Isten szeretetétől áthatott felebaráti szeretet lakozott. Ezt a lelkületét megőrizte az 1936. június 18-án bekövetkezett haláláig.

3. Hans Carossa.

Ha az emberre a környezet hatással van, akkor ezt tapasztaljuk az orvosnál is, akinek első kötelessége mások megsegítése. Hiszen hivatása teljesítése közben csak olyanokkal érintkezik, akik részvét, segítség után vágyakoznak. Ezt látjuk Carossa életében is. Már a *Doktor Bürgers Ende* c. művében is éjjel-nappal részvét veszi körül. S ez a részvét, mások lelki világába való beleérzés, napról-napra növekszik benne. Betegek a barátai. Még a temető melletti sétái közben is úgy érzi, hogy az ott nyugvó ismerősei beszélgetnek vele. Egészségesek az ő halottai, mint azt a „Führung und Geleit“ c. munkájában mondja.¹ Lelke a szeretetet, mint valami fényt sugározza ki.

Ez a jóságos lelkű orvos szól hozzánk a *Der Arzt Gion* c. munkából, melyben a világháború után tapasztalt élményeit írja le. Jellegzetes kép, hangulat veszi körül Gion orvost Münchenben. A világháború és a polgárháború által hátramaradt nyomor önkénytelenül is az elmúlt eseményekre figyelmeztetik. Az emberek levertek, mert még a közeli múlt hatása alatt állnak. Gion hiába keres kapcsolatot egy szebb világgal, lelkét a jelen valósága foglalkoztatja. Az embereket, a szegényeket a nyomorból ki kell emelnie, súgja valami a fülébe. A legfőbb problémája tehát a szeretet. Egyéniségét a következőképen jellemzi:

— „Ein sich Breitender und Wartender, ein Stiller kein Lauter, kein Gefühlsschwelger, sondern ein einfacher Helfer. Ist es doch leichter, sich um Tausende zu ängstigen, als für einen Einzigen das Rechte zu tun. Dieser Helfer des

¹ Hans Carossa: I. m. 38. l.

Leibes und der Seelen ist ein unbekannter Menschendiener in einer erschütterten Zeit, tätig im Sinne seines Schöpfers, der helfen will und sorgen muß, daß er selber heil bleibt.²

Mindenekelőtt Emerenz, egy szegény falusi szolgálóleány alakja vésődik mélyen a szívébe. Ez az áldott állapotban lévő leány vészes vérszegénységben szenved, betegsége súlyosságáról nem tud, mert fájdalmai nincsenek. Betegsége ellenére is hűen szolgál, végzi nehéz munkáját. A másik nő, aki iránt Gion szeretettel van, Cynthia festőművésznő. Ezt a kolostori iskolából alig kikerült leányt Gion meggyógyítja, inkább lelki ráhatással, mint egyéb orvossággal. Ketten el-elstálnak az „Ismeretlen katona“ szobra előtt s ott meghatódva szemlélik az özvegyek és árvák alázatos imáit. A harmadik személy, aki Gion szívéhez nő, Toni, a szegény árvafiú. Nagyanyja abból tartja el, hogy távcsövével az utcán áll és pár garasért a járókelőknek a csillagokat mutogatja. Gion és Cynthia magukhoz hívják, tanítják és szeretetük zálogává fogadják. Hárman kis családot alkotnak, ennek összekötő hídja a szeretet, mozgató rugója pedig az öröm. Ez a kis kör nem lenne teljes, ha egy anya nem laknék közöttük. Ezért Toni a hegyekből elhozza Emerenzet. Ennek az új testvérnek felkarolásában Cynthia tűnik ki. Megígéri neki, hogy születendő gyermekének keresztanyja lesz. A vele szemben tanúsított minden tette szíve jóságáról beszél. Midőn látja, hogy Emerenz a közeli szülés miatt már nagyon rosszul van, felviszi szobájába és ágyába fekteti. Nem sokkal később Emerenz élet-halál közt lebeg. Választania kell saját és születendő gyermekének élete között. Ő a gyermek életét választja. Tudja, hogy másért, egy fiatal életért szolgál. Érti, hogy annak a kis csecsemőnek, akit a szíve alatt hordoz, lelke van. Ő már él, életet pedig megölni nem szabad. Tehát önként feláldozza magát érte. Emerenz meghal.

Cynthiában csak most lesz tudatossá Emerenz és az „Ismeretlen katona“ szobra közti nagy hasonlóság. Ezt a nagy, ravatalon nyugvó hősnőt sohasem akarja elfelejteni:

² Albert Soergel: Dichter aus deutschem Volkstum. 2. Auflage. Leipzig, 1935. R. Voigtlander Verlag. 62. l.

— „Es ist ein schlichter freundlicher Gruß an die zahllosen Brüder und Schwestern, die mühevoll nach einem unbekanntem Ziel auf Erden wandern.“³

Ezután tavasz kezdődik a földön...

Gion mellett fontos szerepet tölt be Alruna betegápoló nővér. Ő hívja a papot a haldokló Emerenzhez és készíti elő utolsó nagy útjára. Tekintete, cselekedete a túlvilág felé mutat. Élete csendes. A névtelen hősokeket képviseli. Lelki tulajdonságainak lényege a szeretet. De ennek forrása a természetfeletti világba nyúlik vissza. Róla mondja egyszer Gion Cynthiának:

— „Sie liebt mich ungefähr so, wie sie jeden Menschen liebt. In jedem ehrt sie Jesus, — fühlst du das nicht? Um seinetwillen hat sie sich selber längst getötet, ist Engel geworden.“⁴

Végül e nagy „életdráma“ utolsó jelenetében megpillantjuk Theresét, az egyszerű parasztasszonyt. Fiai életüket áldozták föl a hazáért; már rokonai sincsenek. Ezért elvállalja Johannanak, Emerenz kislányának neveltetését. Birtokát később neki is adja. Ha Johannanak ehhez nem lenne kedve, akkor vagyonából valamilyen jótékony intézetet, vagy iskolát emeltet. Therese tehát a világháború rettenetessége miatt el nem csüggedő, életét a szociális szeretetnek szentelő új embertípust képviseli.

Carossa életének és írásainak központja — mint láttuk — a keresztény felebaráti szeretet.

4. Ernst Wiechert.

Wiechert irodalmi tevékenységének kettős eredője van: a világháborús élménye és a Szentírásból merített részvét és szeretet gondolata. Ezt az eredőt azonban a világháború borzalmassága, különösen az összeomlás éveiben, schopenhaueri pesszimizmussal hálózza be. Mégis győz optimizmusa és regényeiben a felebaráti szeretet megható jeleneteit mutatja be.

³ Hans Carossa: Der Arzt Gion. Leipzig, 1937. Insel-Verlag. 277. l.

⁴ U. o. 192. l.

A *Der Wald* c. regény egyik hőse, Lenze, nem akar tudni Istenről és a túlvilágról, de szól embertársai iránti szeretetéről. — A *Der Totenwolf* c. regényben Wolf Wiedensahl a felebaráti szeretet Istene ellen küzd. Halálos ágyán bevallja, hogy a világ a szeretetre még nem érett meg, de reméli, hogy embertársai egykor még szeretni fogják egymást.

A *Der Knecht Gottes Andreas Nyland* c. regény a világháború és forradalom utáni német lélek szimbolikus kifejezője. Főhőse, Andreas Nyland ifjúkorában elásta Krisztust. A keleti kereszténység nyomdokait követve Isten szolgájaként jár körül a világon, hogy bűnéért vezekeljen és az elásott s halott Krisztust szenvedő hazájának visszahozza. A szegényekhez és a szenvedőkhöz megy, hogy velük szemben részvéttel lehessen s ezáltal a világot a szenvedéstől megmentse. Szándéka nem sikerül, részvét helyett mélyen megsérti színészkedéseivel embertársait. Végül is romantikus vágytól eltelve, a világban való rettenetes csalódása után, visszavonul az erdőbe, hogy a természet istenítésének éljen.

A *Die Magd des Jürgen Doskocil* c. regényben a költő az optimizmus felé vezető úton halad.

A *Die Majorin* c. regény az optimizmustól áthatott felebaráti szeretetről tesz tanúságot. Tárnya: egy világháborúban meghalt őrnagy özvegye a húszéves hadifogságból hazatérő, de már otthonra nem találó Michaelnek önfeláldozó tiszta szeretete által új életet teremt. Az özvegy ötezer hold szántóföld birtokosa. Külsőleg boldog, előkelő társadalmi osztályt képvisel, de lélekben a sok szenvedés, sorscsapás alatt majdnem összeroskad. Férjét a háború alatt Flandriából fakoporsóban hozta haza, fia pedig hűtlenül magárahagyta és a városban erkölcsileg tönkrement. Esténként kikilovagol a határba, nézi a lenyugvó nap sugarait, vagy a tovarohanó felhőket. Alakja ilyenkor szomorú élményeket árul el:

— „Die abgewandten Augen noch erfüllt von dem wilden Abendrot und im Ohr noch die weglose Klage der großen fremden Vögel, die man niemals sah.“¹

¹ Ernst Wiechert: *Die Majorin*. München, 1935. Verlag A. Langen—Georg Müller. 8. l.

Egy ilyen naplementekor találkozik Michaellel, aki épen húszéves rettenetes afrikai hadifogságból jön vissza; haza akar menni, de otthon nem ismerik fel és nem hisznek neki, mert a világháború alatt hősi halottnak nyilvánították. Ha testileg él is, lelkét a húszéves vértanúság utáni csalódása megölte. Ivásban keresett gyakran menekvést a múlt kínzó emlékképei elől.

Az özvegy, kinek az a felfogása, hogy a szeretet az ember szoros kötelességei közé tartozik, magához veszi a szerencsétlent. Megmentése saját megmentését is jelenti. Az erdő egyik csendes házikójában ad neki lakást és a vadászatok alkalmával különféle megbízatásokkal látja el. Napról-napra nagyobb szeretettel közeledik feléje, ez a szeretet lassankint szerelemmé lesz benne. Midőn így a válaszút előtt áll, belátja, hogy szerelméről le kell mondania, mert csak tiszta szívvel és önzetlen szeretettel tudja megmenteni Michaelt. A szeretetében ezután nem ismer semmiféle fáradságot. Midőn Michael már ott akarja hagyni, ő visszavezeti. Igyekszik számára pótolni édesanyját, megértő segítőtársa akar lenni. Így célját el is éri: a „vadász“ megszereti a munkát és lelkigyötrelmei elmúlnak. Az özvegy lelkéből kiáradó tisztaság az ő lelkét is megtisztítja és megérleli arra, hogy az apa idegösszeomlása után szülőházába ismét visszatérjen. Maga az özvegy vezeti be őt új otthonába, a búzatáblára és kimondhatatlan lelki boldogsággal köti utána a kévéket. Ezután nyugodtan tér haza nemesi kastélyába. Tiszta szívvel, önfeláldozó szeretettel egy elveszett, meghalt lelket támasztott fel, de ezáltal saját halott lelkébe is új életet öntött.

A regényben még Jonas szolga képviseli a szeretet gondolatát. Ő az egyedüli, aki az őrnagy özvegye mellett a legnehezebb napokban is kitart. Ő is szenved. Kimegy néha a lapályra és várja kis testvérének hívását, aki a kózákok elől menekülve a mocsárban elsüllyedt. De ő nem esik kétségbe; önfeláldozó szeretete nem engedi összeroppani. Michaelnek, aki azt kérdezi tőle, hogy csendes, visszavonult életét el tudja-e viselni, feleli:

— „Nein, das sei nicht schwer... Für etwas anderes

als sich selbst müsse man da sein, und er glaube nicht, daß das schwer sei“²

Ernst Wiechert bebizonyítja, hogy a szenvedésekből magunkat és másokat is csak tiszta, önfeláldozó szeretettel tudjuk kimenteni.

5. Franz Herwig.

Karl Sonnenschein Berlin szociális apostola. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Franz Herwig az ő egyéniségének akart örök emléket állítani, midőn „Sankt Sebastian vom Wedding“ c. művével kezdődő nagy trilógiáját megírta. Alakjai lemondanak a földi dicsőségről, elhagyják a magányt, felkeresik az elhanyagolt munkásnegyedeket, hogy itt, az éj sötétjében, világítsanak. Ez a szociális szeretet hatja át Ketteler püspököt. De az önfeláldozó felebaráti szeretet lelkesíti Willyt és Anastasia ápolónővért is.

Herwig *Sankt Sebastian vom Wedding* c. művében Sebastian szeretetből életét áldozza fel másokért. Sebastian szerzetes elmélkedés alatt szózatot hall, mely őt a kolostor csendes falaiból az „oroszlánok“ világába, kiküldi az evangelium hirdetésére. Előljárójától elbúcsúzva ismeretlen utakon elindul Berlinbe. Csak egy cél lebeg szeme előtt: a nagyváros szociális apostolának kell lennie. Nem kímél semmiféle fáradságot és nem riad vissza az útjában levő toronymagasságú nehézségektől sem. Együtt vándorol munkásokkal, betörőkkel, de lelkükbe csak mosolygós tisztaságát sugározza.

Sebastian Berlinben, mint munkásember, átszenvedi a nagyváros nyomorát, megismeri a hajléktalanok hideg menedékhelyeit, utcáról-utcára megy munkát keresni. Legnagyobb egyszerűséggel magyarázza társainak az evangeliumi szeretet parancsát. Otthona a szent Sebestyénről elnevezett templom lesz. Apostoli munkája közben találkozik Paullal, aki nemcsak jóbarátja, hanem munkatársa és később utóda is lesz.

Sebastian a csüggedőket arra inti, hogy ne másoktól

² U. o. 219. l.

várjanak szeretetet, hanem mindenekelőtt maguk szeressenek másokat. Egy újságíró legmélyebb problémáira is a szeretet parancsával felel. Az elhanyagolt munkások, a nincstelen nyomorgók köréje csoportosulnak, mert megértették szavát. Így kis „szent” társaság alakul, amely Sebastiannak a szeretetről szóló szavait nemcsak hallgatja, hanem azt életével meg is valósítja.

Ennek a kis társaságnak, a weddingi katakomba lakóinak azonban sok ellensége akad. A gyűlölettől eltelt ellenségek fegyverrel felkészülve ellenük törnek. Nekik nincsenek anyagi fegyvereik, az ő védőjük a szeretet. Ezért miután a közeli lövöldözést hallják, alázattal letérdelnek az oltár elé és imádkoznak:

— „Wir bitten nicht um Schutz, wir beten nicht um unser Leben. Wir flehen zu Gott auf den Knien für die Seelen derer, die sich morden... Gott, ziehe sie zu dir! Du siehst, daß sie nicht wissen, was sie tun.“¹

Sebastian szeretetből feláldozza másokért életét: oszlophoz kötik és agyonlövik. Utolsó kívánsága is az, hogy példaadásának elvetett magja termékeny talajra találjon. A katakomba mélyéről az árván maradt hajléktalanok az ő közbenjárását kérik.

Sebastian megkezdett munkájának folytatását tárgyalja a *Die Eingeengten* c. regény, a trilógia első kötete. Megjelennek előttünk az élet szerencsétlenjei, kik valamilyen betegségben, bűnben sínylődnek és ettől nem tudnak szabadulni. Sorsuk, jövőjük nem reménytelen. Felszabadulásuk, megváltásuk azonban csak a halál pillanatában következhet be. Ilyen Daniel Löffelholz, a hazátlan, állását vesztett zenész. Elhagyatottságában mindenkit közel érez magához. Lelkileg sokat szenved, de Isten irgalmába vetett reményét sohasem veszíti el. Johannát, egy jótékony intézet hivatalnoknőjét a kórházban vigasztalja, életének utolsó óráiba életet önt. Gyakran imádkozik Szűz Mária szobra előtt. A sok csapás alatt összetörve otthagyja Berlint, később honvágya visszahozza s otthona közelében hal meg. — Elias Markus,

¹ Franz Herwig: Sankt Sebastian vom Wedding. 2. Auflage. München, 1922. Kösel—Pustet Verlag. 91. l.

a kapzsiság bűnében szenved, felesége pedig az érzékiség szenvedélyétől nem bír szabadulni. Walter Bergmann Elias Markus felesége az érzékiség bűnébe rántja és ő az ettől való szabadulás vágyából az asszonyt meggyilkolja, földönfutóvá lesz. Bűnéért hat évi fegyházzal kell bűnhődnie.

E szerencsétlenek és a szegények életét akarja átalakítani Paul, az evangelium világi apostola, Sebastian utóda. Mindenét otthagyja, hogy csak a testi-lelki szegényeknek élhessen. A szeretet gyakorlása alkalmával nem sajnál semmiféle testi fáradságot. Berlin külvárosaiban karácsony szent estéjén szeretet-csomagokat oszt szét. A fogházban élő WALTER meglátogatja és vigasztalja. Kis vagyonából, vagy inkább mások könyöradományából árvaházat akar építeni. Életének programja az Üdvözítő követése Sebastian példája nyomán:

— „Ich entsinne mich ganz deutlich, worin ich ihm nachfolgte und manche sind unter euch, die aus eigener Wahrnehmung bestätigen können, daß ich getreulich alles das auch übte, was Sebastian tat: alle Werke der Barmherzigkeit.“²

A *Hoffnung auf Licht* c. kötet központjában Paul, a szociális apostol áll. Főcélja az előbb említett árvaház és a kápolna felépítése. Közben nem feledkezik meg apostoli tevékenységének teljesítéséről sem: körüljárja Berlin leg-sötétebb utcáit s ott a segítségre szorulókat keresi. Az egyszerű munkásoknak, vagy az utcán céltalanul bolyongóknak ajándékot osztogat, a kétségbeesetteket vigasztalja. Egy előkelő bíró hazulról elszökött Gitta nevű lányának felkeresésére kéri meg. Nyugtalan, míg a szerencsétlent meg nem találja. Midőn megtalálja az elzüllött leányt, felkarolja és egy új élet reményét csepegteti lelkébe. — Az öngyilkos Gesi Libum ravatalánál letérdel és érte imádkozik. Az erkölcsileg tönkrement Hahnemann Paul készíti elő a jó halálra. — Akikkel érintkezik, megtanulják tőle, mint lehet valaki boldog földi gazdagság nélkül és mekkora örömmel énekelhet valaki, miként a pacsirta, a nyomor közepette is. Lelkéből

² Franz Herwig: Die Eingeengten. München, 1928. Verlag J. Kösel und Fr. Pustet. 244. l.

a gonosztevők bűnbánó vallomására, az éhezők jajkiáltására, a meggyilkolt gyermekek utolsó sóhajára, az önzetlen odaadás, az alázat, az ártatlanság halk madárdala és az Isten iránti szent lelkesedés heves orgonazúgása szól hozzánk. Az ismeretlenek sorsa iránt sem közömbös. A szív jósága szerinte csak addig talál ellenszenvre, míg a földieket tartja szem előtt. A szeretetnek erősnek és kitartónak kell lennie.

Testi ereje lassan felörlődik. Hasztalan akarja a kápolna építését befejezni, idő előtt meghal. Egyéniségét találóan jellemzik a sírjához zarándoklók szavai:

— „Er soll nur ein großes Kind gewesen sein, immer ein bißchen verschämt, immer ein bißchen lächelnd, ganz einfach; er hat auf der Welt nur Brüder und Schwestern gehabt, und jeden hat er mit ‚du‘ angeredet — — — Und dann muß er ein ganz besonders Ahnungsvermögen gehabt haben, denn er wußte meist ganz genau, wo er gebraucht wurde, und da ist er dann rasch hingelaufen und hat geholfen — manchmal nur durch ein paar Worte oder einfach durch sein Dasein. Dabei war er immer fröhlich, weil er — nicht einen Augenblick außerhalb von Gott gelebt hat.“³

A *Fluchtversuche* c. regényében, trilógia utolsó kötetében, Paul szerepét egy nőapostol, Hildegard veszi át. Valahányszor másokon segíteni akar, Paul alakja jut eszébe. A börtönből kiszabadult Walternek lakást ajánl fel. Magánál tartja és nevelteti Daniel Löffelholz két árváját. Annyira szereti őket, mintha saját gyermekei lennének. Embertársai iránt érzett szeretete azonban csak akkor tud kibontakozni, midőn vidékre, egy báróhoz megy el lakni. Az elzüllött báró és tőle majdnem különváltan élő felesége között szinte áthidalhatatlan a szakadék. Hildegard nem retten vissza a nehézségektől. A báró tilalma ellenére titokban elmegy a bárónőhöz és előzékenysége, szeretetreméltósága által megkedvelteti magát vele. Kezdetben csak a közös étkezésre sikerül a házaspárt rávenni. Lassankint a köztük fennálló ellenszenv is enyhül, míg végül a fia fegyverétől véletlenül megsérült báró meleg hitvesi szeretettel borul felesége karjába. Hilde-

³ Franz Herwig: *Fluchtversuche*. München, 1930. Verlag von Kösel—Pustet. 44. l.

gard boldogsága teljes, mert ő is igazán csak akkor tud örülni, ha mások arcára boldogságot varázsol.

A regény másik jellemző alakja Walter. Naplóját könyvalakban szeretné kiadni. Célja ezáltal az emberiség szolgálata. Hildegard teremti meg számára az anyagi hátteret. Berlinben azonban ismét elzúllik. Cél nélkül bolyong a nagy város utcáin. Olyan, mint egy megsebesült katona, aki önkénytelenül is barátja vállaira szeretne támaszkodni. De ilyen jóbarátot nem talál. Ha Paulra gondol, lelki fájdalmai megsokszorozódnak. Hildegard közelsége ad neki teljes megnyugvást.

Herwig e trilógiája csak egyet akar lelkiünkbe vésni: a keresztény felebaráti szeretet nem ismer nehézséget, mindeütt diadalmaskodik!

A *Der große Bischof* c. regény Kettelernek, a szociális német püspöknek, életét írja le. Az édesapja szociális érzelmű báró; édesanyja mélyen vallásos asszony. A fiatal báró jogi tanulmányainak elvégzése után pap lesz. Papi tevékenységét Münsterben kezdi. Szociális érzelmei miatt mindenki szereti. Feltűnő, hogy a legnagyobb gondja a szegény nép megsegítése. A szegényekkel szemben úgy viselkedik, mint az édesanya beteg kisgyermekével. A hazulról jött, a szüleitől kapott ajándékot mindig a szegények között osztja szét. A gyónói mondják róla:

— „Er war wie ein guter Arzt: unerbittlich gegen die Krankheit, gütig und zart gegen die Menschen, die sie hatten“⁴

Münsterből előjárói Hopstenbe egy rosszhírű falu plébánosává nevezik ki. Szeretetét mindenekelőtt a gyermekekkel szemben mutatja meg. Útja ismét elviszi a szegény, végül a gazdag családokhoz. Híveinek igazi lelki atyja. Figyelmességét az utolsó koldus sem kerüli ki. Igazi szociális szeretetét azonban hivatalosan csak képviselő korában tudja a nagy nyilvánosság előtt is bebizonyítani. Egyik beszédében mondja:

— „Ich erkenne die Hauptaufgabe der christlich Den-

⁴ Franz Herwig: *Der große Bischof*. München, 1930. Verlag Kösel—Pustet. 207. l.

kenden darin, diesen schuldlos Enterbten und der Ausnützung Preisgegebenen zu Hilfe zu kommen durch brüderliche Liebe und greifbare Wohltaten.“⁵

Hopstenből Kettelert Berlin prépostjává nevezik ki. Itt is ugyanazt a szociális munkát folytatja, melyet előző állomásain megkezdett. — Alázatossága miatt alig akarja elfogadni mainzai püspökké való kineveztetését. Önfeláldozó szeretete a háború sebesültjei iránt is megmutatkozott.

A *Willy siegt* c. regényben egy beteges fiú az élet nehézségeit a tevékeny felebaráti szeretet gondolata által győzi le. Willy Kallies egy iszákos, képzelethős órásmester fia. Angolkórban szenved, minek következtében lába béna marad. Szomorú családi környezet veszi körül: az édesapját börtönbe zárták, édesanyja alig tudja gyermekeinek a mindennapi kenyeret előteremteni. Édesanyja iránti szeretetből mindent megtesz, hogy a nyomasztó hangulatba és édesanyja arcára néha az öröm sugarát lehelje. A kórházban eltöltött hosszú idő alatt lelki fejlődésére döntő befolyású Anastasia nővérrel való érintkezése. Élete Willy figyelmét a felebaráti szeretetre hívja föl. A hosszú hetek alatt mindinkább feltűnőbb lesz neki ennek a titokzatos női léleknek viselkedése. A sokszor talán kellemetlen, vagy visszataszító dolgokat ugyanis a legnagyobb természetességgel és csodálatos túlvilági mosollyal végzi. Mindig készen áll, hogy mások szolgálatába álljon. Máskor pedig e királyi erényről beszélget és annak mély értelmét, természetfeletti voltát magyarázza neki:

— „Und ein Mensch, der nicht hilfreich ist, der ist überhaupt kein richtiger Mensch. Als Gottes Sohn, der am Kreuz für uns alle gestorben ist, noch auf Erden ging, da hat er immer wieder gelehrt: Liebe deinen Nächsten wie dich selbst, liebe jeden Menschen wie dich selbst. Die Angehörigen kommen natürlich immer zuerst. Aber wollte man nur sie lieben und ihnen helfen.“⁶

Willy lelkében e szavak felejthetetlen élményekké lesz-

⁵ U. o. 227. l.

⁶ Franz Herwig: *Willy siegt*. Bonn, 1927. Verlag der Buchgemeinde. 88. l.

nek. A kórházból való távozásakor elhatározza, hogy gyógyíthatatlan betegsége ellenére is életét e magasztos erény szerint rendezi be. A börtönből kiszabadult Kautzt a kétségbeeséstől megóvjá és lelkesedéssel tölti el. Egyénisége pedig közvetlen környezetét lassankint egészen átalakítja. A közéletben élő emberek hazájuk szomorú helyzete miatt pesszimisták. De ha Willyt látják és vele beszélgetnek, derűs optimizmus sugárzik feléjük és hatja át őket. Willyben — miként Schulze mondja — a jövő nemzedék, a mai ifjúság szimbolumát látja. Míg ilyen Willyk lesznek — folytatja Schulze — kik vidám kedélyükkel és lelkük egyszerűségével szeretetükbe mindenkit befogadnak, addig nem kell félnünk az összeomlástól.

6. Max Mell.

Mell irodalmi tevékenysége a világháború utáni években lett jelentős. Legendáinak alapmotívuma a felebaráti szeretet, háttere pedig a háború utáni Bécs, vagy Tirol. A róla szóló pár sorunk mottójának az „Apostelspiel“ prólogusában lévő szavakat vehetnénk: az emberben legnagyobb a szeretet.

A *Das Wiener Kripperl von 1919* c. legenda háború utáni bécsi hangulatot és karácsonyt mutat be. A társadalom legkülönbözőbb tagjai váraкоznak a villamos megállóknál a 32-es villamosra. Az elsőnél egy szegény asszony és leánya áll. Mindketten a nagy nyomor miatt panaszkodnak. Ott látunk még egy férfit és egy nőt is. A férfi már kimerült, holnapután mégis fát kell vágnia. Szeretne nagy beszédet mondani, de nem érez magában akkora szónoki tehetséget, hogy embertársait új célok szolgálatára tudná lelkesíteni. — A második megállónál egy egyszerű munkásasszony és egy katonatiszt váraкоzik a villamosra. A munkásnő épen a kórházból jön. Egy kisgyermeknek adott életet, de az a fűtetlen kórházban meg is halt. Egy fiatal asszonyt gyakran meglátogat a kórházban. Szeretné gondját viselni, mert kisgyermeké meghalt gyermekét juttatja eszébe. A katonatiszt a háború borzalmaira hívja fel figyelmét. Egy szilánk a testében ma-

radt, az utcán összeesik. — A harmadik megállónál fiatal asszonyt látunk. Lelki összeomlása miatt sír. — A negyediknél két fiatalember a halál, temető és a pusztulás gondolataival foglalkoznak. — Az ötödik megállónál egy utcaseprő végzi munkáját. A háború és a forradalom mindenétől megfosztotta. A villamos elé veti magát, megmentik.

A végállomásnál senki sem tudja a sűrű köd miatt, hogy a város melyik részén tartózkodik. A közelben egy ház fényt bocsát feléjük. Oda indulnak, de csak istállót látnak maguk előtt. A csodálkozástól még szóhoz sem jutnak: ott látják a betlehemi kisdedet. A villamosvezető szent lelkesedéstől áthatva mondja:

Ja, ihr alle, die ihr duldet!
Die Verstümmelung bedroht!
Ihr, geplündert und verschuldet!
Ausgesogen bis zum Tod!
Ihr, Verhärmte und Gehetzte!
Hier zum Ursprung wallt heran!¹

Ha az emberekben csak kis erő is van, jöjjenek ide — folytatja a villamosvezető — és imádkozzanak; itt senki sem panaszkodhatik, mert csak szeretetet visz magával. Szűz Mária odaadja a szenvedőknek mindenét.

A *Das Apostelspiel* c. legendában egy leány sugározza felénk szeretetét. Ismét a világháború utáni évek elevenednek fel előttünk. A 15 éves Magdalen nagypjával él együtt Tirolban. Édesanyja régóta a temetőben nyugszik, édesapja pedig a háborúban halt meg. Magdalen mélyen vallásos, naív gondolkodású leány. A Szentírást olvasva a bűnösöknek megbocsátó, a betegeket gyógyító és az egész emberiséget magához vonzó Üdvözítő alakja ragadja meg. Ő is a lelke mélyén rejtőző szeretetet akarja kamatoztatni. Szegénységük ugyan nagy, de mindenét a szegények között szeretné szétosztani. Lelke vágyát majdnem meg is valósítja: a hozzájuk betért két agitátort szívesen fogadja, de amikor szeretetéről bizonyosságot tehetne, azok megszegyenülve eltávoznak a házból. Magdalen nagypja mondja a darab végén:

¹ Max Mell: Das Wiener Kripperl von 1919. Wien und Leipzig, 1932. F. G. Speidel'sche Verlagsbuchhandlung. 52. l.

.. die Liebe vermag zumeist.
 Die Liebe... führt euch zum Leben,
 Und ihre Botschaft hat sie gegeben,
 Die ist vom großen Licht ein Teil.²

A *Schutzengelspiel* c. legenda alapgondolata: őrzőangyalunk, mint állandó kísérőnk sohasem hagy el bennünket. Ez az őrzőangyal azonban a városoknak és az államoknak is a védője. Nem engedi meg — mint a darab végén olvasuk, — hogy azok a nyomortól tönkremenjenek.

A *Das Nachfolge Christi-Spiel* c. dráma motívuma az ellenség szeretete. Az esemény a török időben játszódik Tirolban. Egy vár urára szentföldi zarándoklata oly mély benyomású, hogy birtokán kálváriát állít. Egyedüli célja ezáltal is a szeretet növelése. E tervét azonban nem tudja végrehajtani, mert betörők támadják meg, lakását feldúlják, kifosztják, őt magát pedig arra a keresztre kötik, melyet maga készíttetett. A szégyenletes haláltól a császár emberei mentik meg. Leveszik a keresztről és gondosan ápolják. Fájdalmaiba belehal, halála előtt kíznóinak Krisztus szeretete miatt megbocsát. A szeretet erényével győzedelmeskedik rajtuk. Azt akarja, hogy az ő szeretetük is növekedjék. Utolsó szavait Krisztushoz és a körülötte álló kíznóihoz intézi:

Jetzt, Herr des Himmels, Du mich erhör!
 Ich bin ein Mensch, kann nur wie ein Mensch erlösen.
 Gib mir die! So rett ich sie vom Bösen
 Und bring ihnen in ihr Dunkel Dein Licht.
 Aber ich kanns nicht. Die wollen nicht.
 Da hilft nur ein Wunder. Ich war immer fromm.
 Vater! Um das Wunder ich bitten komm.
 Denn meine menschliche Kraft ist zu End.
 Hilf mir Du! Ein Wunder send!
 Ein Wunder! Herr, ein Wunder!³

A csoda meg is történik: a betörők ott térdelnek a halott gróf előtt.

A *Die Sieben gegen Theben* c. drámai költeményben Antigone képviseli a szeretet gondolatát. Életét áldozza fel

² Max Mell: Das Apostolspiel. Leipzig, é. n. Insel-Verlag. 64. l.

³ Max Mell: Das Nachfolge Christi-Spiel. Leipzig, 1936. Insel-Verlag. 137. l.

másokért. Ellenségeinek, sőt még a hóhér Kreonnak is megbocsát. Nyugodtan mondja vak atyjának, hogy lelkének ereje a szeretet. Csókkal búcsúzik tőle. Hatása nem is maradt el: a vak lelkét belső fényesség árasztja el.

7. Hans Heinrich Ehrler.

Ehrler a *Das Gesetz der Liebe* c. munkájában a szeretet elméletét vizsgálja. Cselekedeteinket — mondja e művében — a szeretet hatja át, mely alól senki sem vonhatja ki magát. Többi műveiben e megállapítás költői fogalmazását találjuk. Ezek részint a kor eseményeibe — a világháború utáni évekbe — illeszkednek bele, részint pedig azoktól független gondolatkörben mozognak.

A *Meine Fahrt nach Berlin*, c. napló a költő berlini tapasztalatairól számol be. A költő a város megismerése miatt megy el. Megfigyelései különösen a munkásosztály tagjaira terelődnek. Az „Armes Mädchen“ c. fejezetben elmondja, hogy egy vendéglőből kijövet egy szegény leány siet hozzá és könyöradományért nyújtja kezét. E jószívűségét a leány azzal viszonozza, hogy őt a szegénynegyedbe vezeti. Útközben meghatódva hallgatja a leány panaszát, aki a többi munkás életéről beszámol. A munkásság nagy nyomora annyira lesújtja, hogy a részvét és szeretet kifejezésmódjára nem gondol. Saját otthonáról beszél neki, mire a leány szemében könnycseppeket lát. Búcsúzóul neki adja nála lévő minden pénzét. Reggel az élet robotosai felé mosolyog, hogy kis boldogságot varácsoljon arcukra. Lelke a szeretet érzésének nem tud ellentállni:

— „Ein gewaltiger Liebeswille zu den offenbar mitsuchenden Menschen hat mein Herz ergriffen.“¹

Két munkással ismerkedik meg. Az egyiknek éppen felmondtak. Négy kiskorú gyermeke várja tőle a mindennapi kenyeret. A másik egy istállót rendezett be „családi otthonná.“

Az utcán egy-egy szerencsétlenség alkalmával a szere-

¹ H. H. Ehrler: *Meine Fahrt nach Berlin*. Stuttgart, s. a. Verlagsanstalt Greiner—Pfeiffer. 65. l.

tet sokféle megnyilatkozását tapasztalja. Talán ez a kis szeretet az a csodálatos hatalom, mely a népet megvédi a lelki összeomlástól. Berlin utcáira — mint azt elbeszélése végén mondja — csak részvéttel telített szívvel és szerető lélekkel szabad lépniük.

Ehler legmélyebb és legszebb munkája a *Briefe aus meinem Kloster* c. naplója. Az ötvenéves Nikolaus Köstlin 1921-ben pár hónapra egy ciszterci kolostorba vonul vissza, hogy így jobban elkészüljön a halálra. Élményeiről Gottfried Luitthardnak leveleiben számol be. Ezekben fontos szerepet játszik a szeretet gondolata. A kolostor „udvarában“ lakik. A vele érintkezők lelkébe a szeretet fénysugarával szeretne bevilágítani, hogy az élet viharjaiban ki tudjanak tartani. Szeretete mindenekelőtt a gyermekek lelkében talál viszonzásra. Ezek az ártatlan lelkek gyakran vannak körülötte. Példaképe Krisztus. Ha mindenki szeretné a kicsinyeket, örökké béke honolna a földön. — Egy árva kisfiút nagyon megszeret. Neveltetését el szeretné vállalni. — Egy másik beteg fiút is nagy szeretettel gondoz. Ez a szegény fiú tudja, hogy betegségébe belehal. A Madonna oltáránál legnagyobb nyugodtsággal mondja jóakarójának, hogy életét hamarosan föl fogja áldozni. Arcáról ilyenkor túlvilági boldogság sugárzik kísérelője felé. Köstlin nem kímélne semmiféle fáradságot, hogy e gyermeket az életnek megmentse. Ha karját, vagy lábát, vagy még ha egész testét is követelnék tőle a gyermek megmentésére, szívesen odaadná.

Nikolaus Köstlin a felnőttekhez is nagy szeretettel közeledik. Különösen az egyszerű népet karolja fel. Gondolatai keresztény szociális szeretetről tesznek tanúságot: az egyszerű munkásokat magasabb életnívóra kell emelnünk és a jövőt rájuk alapoznunk. Egyszer megsajnál egy szegény asszonyt és segíti vinni nehéz csomagját. A férje másnap könnyes szemmel köszöni meg levélírónknak... Máskor Bertold szeretettel a szeretetről beszélget. Az csak Krisztus szeretetéből eredő felebaráti szeretetet ismeri el igazi szeretetnek. Ezután mondja Nikolaus:

— „Ich könnte mich für die Menschen hingeben... Um ihres Wesens und ihrer Seele willen...“²

² H. H. Ehler: Briefe aus meinem Kloster. 5. Aufl. Stuttgart, 1922. Verlag Greiner-Pfeiffer. 63. l.

Levélírónk felejthetetlen élményben részesül: az édes-
 apa a halott édesanya mellett könnyes arccal tartja karján
 csecsemőjét. A szomszédból egy fiatal anya jön a szobába.
 Kiveszi a gyermeket az apa remegő karjából és táplálja. A
 körülállók úgy érzik, hogy a halott édesanya mindezt látja,
 a szeretet a halált is legyőzi.

Nikolaus a munkásokkal a vendéglőkben szívesen be-
 szélget szt. Ferencről és a szegénységről. Azok arcáról a sze-
 lidség, jóság és szeretet sugárzik. — Sokszor álmában is be-
 szélget ezekkel a munkásokkal, vagy vigasztalja a szegény
 anyákat. — Egyik nap az újságban azt olvassa, hogy a gyer-
 mekoththonok a ruhákból kifogytak. Ő minden ruháját nekik
 küldi. Bele szeretné harsogni a világba, hogy a munkának
 csak akkor van eredménye, életünknek csak akkor van ér-
 telme és célja, ha tettünk indítóoka a felebaráti szeretet. Ha-
 zája csak akkor tudja a „rabszolgaság“ láncát lerázni, ha a
 szociális szeretet talaját előkészíti! Önvallomását így juttatja
 kifejezésre:

— „Eine überallhin ausstrahlende Liebe zu den Men-
 schen wächst in mir, eine feine Leidenschaft, unerkant
 irgendwem Freude und Trost zu bringen. Auf Schritt und
 Tritt muß ich jemanden Gutes wünschen, Trübnis von Stir-
 nen streichen und Augen beglänzen... Kein Begegnender ist
 mir mehr lächerlich, keinen finde ich mehr böse. Wenn mir
 einer ein Leid und Unrecht täte, geriete ich in Trauer um sei-
 net —, nicht um meinetwillen. Denn er, der Leid und Un-
 recht tut, ist der Arme, an seiner Seele der Arme... Korin-
 ther 13³ möchte ich in goldener Schrift an alle Mauerecken
 Deutschlands schreiben!“⁴

Egy törvényhozó sem írhatja elő — folytatja levélírónk
 — a szeretet szabályát. Aki nem Istentől kapja, vagy nem
 emelkedik fel a természetfeletti síkba, annak szeretete nem
 keresztény szeretet. Ha vagyunkat a szegények között ki-
 osztjuk és felebarátunkat testvérünknek tekintjük, igazi sze-
 retetünk van.

Levélírónk végül barátja iránt érzett szeretetéről beszél.
 Kölcsönös szeretetük még gyermekkori barátságukhoz nyú-

³ T. i. a szeretet himnuszát.

⁴ U. o. 172. l.

lik vissza. De ennek a barátságnak lényeges alkotó része már akkor is a kölcsönös megértés, szeretet volt. Egyszer elment lázas barátjához, osztálytársához, megsímogatta arcát és amidőn a halálra terelődött a szó, barátja helyett ő akart meghalni. A szeretet nemcsak érzelem, ösztön, hanem elsősorban tudás, tett. Általa leszünk a társadalom tagjai és kapcsolódunk bele a szentek közösségének („communio sanctorum“) gyűrűjébe. A szerzetesek példája nyomán ők is — ketten — most szeretet-rendet alapítanak. Barátja hivatás-szerűen gyógyítja az embereket. A tudomány által szerzett tudása, vagy az emberi lélek, a szeretet által gyógyított-e? Nikolaus azon a véleményen van, hogy a lélekből kiáradó jóság és szeretet által tudunk betegeket gyógyítani. Feltevé-sét megtörtént eseménnyel bizonyítja: útja egyik nap egy háborúból hazajött idegbeteg ifjúhoz vitte. Szeretete egész melegével a fiúra tekintett és a fiú néhány szó után meggyógyult. Otthon letérdelt az imazsámolyára és Istent arra kérte, hogy alázatosságában és szeretetében tovább is megőrizze.

Nikolaus fájdalmas szívvel búcsúzik a kolostortól. Utolsó útja a Madonna oltárához viszi. Kint gyermekek veszik körül. Szemükben a szeretet könnyei csillognak.

Ez a keresztény felebaráti szeretet hatja át Elisabethet is az *Elisabeths Opferung* c. novellában. Egy leány lemond a boldog családi életről, hogy ápolónővér lehessen. Életét fiatalon másokért föláldozza: a fertőző betegek között él és ott is hal meg. A kórházban töltött minden napja kegyelemmel teljes cselekedet volt. Johannes lelkéből is jóság és szeretet árad embertársaira.

Ehrler műve is az ideális világban mozog és a szeretetről vallott fölfogása nem ment a túlzástól, de nem győzi eléggé hangsúlyozni a keresztény felebaráti szeretet fontosságát.

8. Peter Dörfler.

Peter Dörfler újabb műveiben felvonultatja előttünk a felebaráti szeretet különféle képviselőit: a várost a pestis-járványtól megszabadító Judithot, földi boldogságáról önként lemondó és életét mások szolgálatába állító Apolloniát, a

közjót előmozdító Karl Hirnbeint és a papi hivatásának élő Nathanaelt.

A *Judith Finsterwalderin* c. regény a 17. és 18. század fordulóján játszódik le. Az országot a be-betörő franciák és a pestisjárvány pusztítja. Judith Finsterwalderin fiatal korában is kitűnik környezetéből. Elhatározza, hogy életét a felebaráti szeretet szolgálatába állítja. Megszabadítja az országot az ellenségtől és a pestisjárványtól: szenvedő szegények gondozója lesz.

Az *Apollonia-Trilogie* középpontjában Apolloniának, az eschenmülleri molnár leányának alakja áll. Apollonia, édesanyja korai halála után fiatalabb testvéreinek gondozója lesz. E kötelességét lelkiismeretesen teljesíti, noha Isten szolgálatára szeretné magát szentelni. Szenvedésének útjára akkor lép, midőn látja, hogy édesapja bűnös viszonyban él egy leánnyal. Ennek a gyümölcse a molnár tekintélyét annyira tönkreteszi, hogy idő előtt meghal. Ekkor lesz Apollonia szenvedés-útja igazi keresztúttá. Apollonia örül, hogy az örökségért vívott harcban háttérbe vonulhat és magát teljesen Istennek szentelheti. Gyakran elmegy tanácsért Angelus nagybátyjához. Itt ismerkedik meg az irgalom és részvét fogalmával. Angelus neki adja a Szentföldről magával hozott oktan szűz lámpáját („Die Lampe der törichten Jungfrau“), ez vágyainak is a szimboluma lesz. De tervéről lemond. Lelkében hangot hall, mely szerint az az Apollonia, akinek szép tervei és egyéni céljai voltak, meghalt. Elhatározza, hogy testvére gyermekeinek nevelője lesz és életét e szeretet szolgálatának szenteli. Lakása a malom, melyet haláláig véd.

Apollonia aztán folytatja önfeláldozó munkáját. Ismét sok szenvedéssel kell megküzdenie: Lucie szerencsétlen házaselet után hozzá megy lakni; Hans Mate, a „gyám,“ a malom birtokába szeretne jutni, ezért minden eszközt megragad Apollonia kijátszására. Albert nevelése is sok fájdalmat okoz neki. Szigorúan neveli, sőt bünteti. Angelus meglátogatja, Isten irgalmasságára hívja föl figyelmét és kéri a szolgálkkal és Alberttel szemben elkövetett „szigorúságának“ visszavonására. Ő azonban a szeretetből vállalt kötelességét tartja szem előtt:

— „Ich tu, was mich mehr kostet als jede andere Barm-

herzigkeit — harte Barmherzigkeit. Die Kinder brauchen eine Härte in der Barmherzigkeit!“¹

A harmadik kötetben („Um das kommende Geschlecht“) az idős Apollonia mint a malom hűséges őrzője és rokonainak tanácsadója áll előttünk. Ő az „Eschenmühle“ lelke és a szeretet hírnöke, megtestesítője. Elfelejtí azt a sok fájdalmat és keserőséget, mellyel az élet néha-néha nagy nehézségeket gördített útjába. Még csak egy kívánsága van: el akar zárandokolni a Szentföldre. Szeretetébe mindenkit bekapcsol:

— „Sie betete weiter für die armen Seelen, für die Verwandten, für die Allerverlassensten und für die, welche gerade auch ihre Fehler hätten und darum litten...“²

Utolsó óráiban a legboldogabb. Tudja, hogy földi szeretetét Isten örök szeretettel cseréli fel. Halálakor Albert a malmot egy órára megállítja. Így fejezi ki gyermeki háláját az iránt, aki miatta egész életében megfeledezett önmagáról, hogy önzetlen szeretettel másoknak éljen. — Apollonia munkáját Rosa és Marie folytatják. Az előbbi férjhez megy, hogy a malom az ősök birtokában maradjon; az utóbbi pedig betegápolónővér lesz, hogy életét a szegényeknek szentelje.

Az Allgäu-trilógiában („*Der Notwender*“ „*Der Zwingherr*“ „*Der Alpkönig*“) e hatalmas regényben hárman képviselik a felebaráti szeretet gondolatát.

Az első *Karl Hirnbein*, Allgäu birtokosa, édesapjától a gazdaság vezetéséhez szükséges ügyességet, édesanyjától pedig jóságos szívet örököl. Édesanyjának minden tette szeretetet áraszt. De e szeretete környezetére, mindennekelőtt fiára hat mélyen. Karlra azonban nemcsak édesanyja, hanem Marie Eva Flachsmayr, a szomszéd földbirtokos leánya is hatással van, akit csak a szülők ellenkezése miatt nem vehet feleségül. Karl sok utazással, nehéz tanulmánnyal és kemény munkával gyűjt magának ismereteket, ezek arra képesítik, hogy Allgäu újjáalkotója, a nyomor megszüntetője lehessen. Kezdetben kevélység és önző céljai irányítják. A

¹ Peter Dörfler: Apollonias Sommer. Berlin, 1937. Goethe-Verlag. 256. l.

² Peter Dörfler: Um das kommende Geschlecht. Berlin, é. n. Grothescher Verlag. 422. l.

keresztény szeretettől áthatott Marie Eva és Nathanael plébános jópéldája nyomán a keresztény felebaráti szeretet magaslatára emelkedik. Rövid idő alatt teljesen átalakítja Allgäut. Halálos ágyán Marie Evnek kiönti szívét. Vallomása alázatosságát és szeretetét tanúsítja:

— „Ich bin ja ein Gewaltskerl gewesen! Ohne mich wäre die Welt nicht rund... Aber siehst du, das klingt einem nicht mehr großartig, wenn man so mit dem Gesicht gegen den großen Gott steht.“³

Pár nap múlva meghal. Temetésén rokonai háttérbe vonulnak, hogy helyet adjanak az egyszerű népnek, mely mindig magáénak vallotta. Benne a szociális szeretet megtestesítőjét látta.

A szeretet másik képviselője *Marie Ev*, tulajdonképpen Maria Eva Flachsmayr. Elszegényedett családból származik. Gyermekkorá óta szereti Karl Hirnbeint, szülei ellenkezése miatt nem lehet hitvestársa. Életét ezért a szegény Jacham Dietnek és gyermekeinek áldozza fel. Karl szeretetét igazi, jóakaró szeretettel viszonzozza. Fáj neki, hogy Karl Hirnbeint alattvalói zsarnoknak mondják. Mindenáron keresztény felebaráti szeretetet igyekszik lelkébe csepegtetni. Boldogsága határtalan, midőn célját eléri. Ezután, mint egy őrzőangyal, lélekben támogatja Karl-t.

Marie Ev nem feledkezik meg arról, hogy szerető édesanya és feleség maradjon. Egyszer állhatatlan férjével szemben nagyon kemény: kizárja a családi otthonból. E szigorúságát hősies odaadással teszi jóvá; idős kora ellenére Amerikába megy és gondozza beteg férjét. Karl közbenjárására Diet hazajön és a nemes szeretet esti csillaga árasztja fényét a sokat szenvedő házaspárra.

A szeretet gondolatának hordozója Nathanael, steibisi plébános. Szegénységben él és mindenkinek mindene. Ezért szeretik és becsülik. Nyugodt hangjával és jóságos tekintetével még az elkeseredett Afra halálos ágyánál is megnyugvást és boldogságot teremt. Az alpok megáldásánál találkozik először e szociális apostol önző, eddigi látszólagos ellenfelével,

³ Peter Dörfler: Der Alpkönig. Berlin, 1938. Grothescher Verlag. 416. l.

Karllal. Szóváltás közben Nathanael védekezik Karl gyanúja és egyházellenes rágalmai ellen. Mindketten népük felkarolásán dolgoznak, más-más eszközökkel és elmentés utakon. Karl szociális tevékenységének kiindulópontja és végső célja a kevélység, Nathanaelt ezzel szemben Isten és a felebaráti szeretete vezérli hivatása teljesítésében. Ezt a lelkületét most is kifejezésre juttatja:

— „Er hob die fünf Finger und krümmte sie. Und ich will sagen: Das ist die Versuchung aller Herren, der kleinen und der großen, der geistlichen und der weltlichen. Aber unsere Leidenschaft, unsere letzte, muß bleiben — so! Und er streckte beide Hände segnend aus!“⁴

Csak Nathanael tudja a tiroli munkásotthonokból a gyűlölet ördögét elűzni. Közöttük a nyomor angyalaként jelenik meg: Akiket éjtszakai sötétség övez, azok e pap nyomában nappali világosságra találnak. Diet gyermekeinek esküvőjén Karl és Nathanael egymás mellett állnak. Tekintetük a keresztény szociális szeretet erényétől csillog. Nathanael nászbeszédében Karl Hirnbein életének főbb állomásait ismerteti: fiatalabb éveiben a nép nyomora szívébe nyilallott; erős elhatározása és később az isteni kegyelem segítségével életét a jócselekedetek gyöngyei övezik. Az ebéd alatt Nathanael és Karl — e két őszes hajú férfi — egymás mellett ül. Nathanael a hivatásának elő, a keresztény felebaráti szeretet tökéletes fokban gyakorló pap mintaképe.

Peter Dörfler pap, egy müncheni árvaház igazgatója. Hivatása tehát különösképen követel önfeláldozó szeretetet.

9. Enrica von Handel-Mazzetti.

Handel-Mazzetti ugyanazt a munkáját folytatja a jelenkorban, melyet a világháború előtt megkezdett.

A *Der deutsche Held* c. regény központjában Karl főherceg, a wagrami győző és korának legünnepeltebb hadvezére áll. Hadvezéri rátermettsége összhangban van a szeretet

⁴ Peter Dörfler: Der Alpkönig. Berlin, 1938. 264. l.

erényével. Alattvalói lelkébe belelát és őszintén szereti őket. Jellemét Georg Wilhelm Tessenburg elítéltetésével kapcsolatos magatartása is megvilágítja.

Tessenburg — Karl leghűségesebb katonája — halálbüntetést von magára, mivel Joseph Aglastert meggyilkolja. Tessenburg nem kerülheti el súlyos büntetését: halálra ítélik. Még reméli, hogy fővezére az ítéletet megsemmisíti.

Karl e napokban az igazságosság és a szeretet legkeményebb harcát állja ki. Maga előtt látja Sophienek, Tessenburg feleségének és gyermekeinek könyörgő kérését. Mégis kénytelen az elítéltet az igazságos törvény hatalmának átadni. Midőn hallja, hogy egykori hű katonája igazságossága miatt gyűlöli és ebben a lelkületben akar meghalni, Karlban feltámad a részvét és a felebaráti szeretet érzése. Tessenburg testét nem tudja megmenteni, de megmenti lelkét az örökkévalóságban.

A foglyot meglátogatja és tőle a szidalmat, átkot is eltűri, csak hogy lelkét megnyerje. Végre sikerül is neki. Tessenburgnak megengedi, hogy halálos beteg feleségét és gyermekeit meglátogassa. A beteg asszonyhoz elküldi saját orvosát, az elítéltet pedig Napoleon gyűrűjével ajándékozza meg, hogy az állhatatosság erényére figyelmeztesse és neki adja imakönyvét, hogy elkészülhessen a jó halálra. Szeretete akkor a leghősiesebb, midőn az elítéltnek a következőket mondja:

— „Ich muß Sie verlassen; das Gesetz ist so, daß man Ihnen morgen Ihren militärischen Grad aberkennt; denken Sie in diesem schwersten Moment an das, was Christus unter dem Kreuz gelitten hat, denken Sie ferner, daß Ihr Feldherr, der Sie mit sehr schwerem Herzen zum Tode verdammte, in der schwersten Stunde für Sie vor Gott auf den Knien betet.“¹

Megható az a szeretet, melyet Willy édesapja holttesténél Karllal és halott szülőjével szemben tanúsít. Szilárd a meggyőződése, hogy édesapja nem halt meg, noha csak holttestét látja, mert Karl hívóvé és jóvá változtatta át. De Karl

¹ E. v. Handel-Mazzetti: Der deutsche Held. München, Verlag Kösel—Pustet. 381. l.

is alázatos, mert — mint a francia Percaducnak mondja — szeretet művét egyedül Krisztus erejének tulajdoníthatja.

A főherceg alakja a regényben annál inkább kiemelkedik, mivel vele szemben állnak a „hősök“, a zsarnokok (pl. Donratt, Lamezan, Eysank stb.), kik csak a kegyetlen igazságosságnak szolgálnak. Karl felebaráti szeretetével párhuzamosan halad Sophie önfeláldozó élete, férje és gyermekei hűséges, odaadó, önzetlen szeretete, egyszerű, alázatos hite. Férje miatt rettenetes szenvedések áldozata lesz és férje kivégeztetésekor ő is meghal. Árváit az anyyira gyűlölt Karl, mint egy jóságos édesapa veszi gondjaiba és nevelteti.

Handel-Mazzetti újabb regényei között a legmagasabb fokán áll talán a „Sand“-trilogia („*Das Rosenrounder*“, „*Deutsche Passion*“ és „*Das Blutzeugnis*“). Két ember harcol itt a saját világnézetéért: Karl Ludwig Sand, Kotzebue gyilkosa és Else, Dr. Walch jeni egyetemi tanár leánya; a felebaráti szeretet a trilogia végén összekapcsolja őket.

Karl Ludwig Sand protestáns teológus, komoly vallásosság és alázatosság nélkül. Az ifjúsági egyesület vezére és jellegzetes képviselője. Elsevel többször vitatkozik vallási kérdésekről. A gyilkosság mellett foglal állást. E felfogására Kotzebuének, az Oroszország szolgálatában álló tanácsosnak viselkedése viszi. Elhatározza, hogy e gyűlölt német író meggyilkolja. Egy francia menekült hasztalan igyekszik őt tervéről lebeszélni: behatol a tanácsos szobájába és meggyilkolja. Még mielőtt törét elővinné, eszébe jut a gyilkosság ellen harcoló Else alakja, de szenvedélyén már nem tud úrrá lenni. A tett elkövetésekor Mannheim harangjai megszólalnak, siratják Kotzebuét. Sand öngyilkos akar lenni, de kísérlete eredménytelenül végződik. Egy orvos kórházba szállítja. Elviszik a fogházba, kezdődnek a rettenetes bírói kihallgatások. A kórházból a börtönig rövid az út — mint az első kötet végén olvassuk — de annál hosszabb az az út, mely a gyilkost a bánat felismeréséhez és az elégtételhez vezet. Sand kész meghalni. De addig nem akarja szemét örökre lehúyni, míg az ellene áskálódókat becülete tisztaságáról meg nem győzi. Azzal rágalmazták ugyanis, hogy egy leányon, és pedig Walch, jeni egyetemi tanár leányán erőszakot követett el.

Else a sanktpölteni zárdában nevelkedik. Otthon, Jenában protestáns apjánál és mostoha anyjánál nem szívesen tartózkodik. Mégis gyengéd és igazi gyermeki szeretettel viselkedik szüleivel, kis testvérével és környezetével szemben. Ez a gyengéd szeretet ösztönzi, hogy a vele szemben durva és kevély Sanddal szelíden beszéljen. Lelkivilágát élesen megvilágítja egy koldusasszonnyal való viselkedése: szelíd mosollyal megsímogatja redős arcát. Bántja, hogy szegénynek nem tud pénzt adni. De részvéte s szeretete nem nyugtatja meg: arany nyakláncát a remegő, beteg asszony kezébe nyomja. — Azonban a lelke mélyén gyökerező szeretete áldozatot követel tőle. A börtönben sínylődő Sand miatt őt is belerántják: a bíróság előtt bizonyítania kell lelke tisztaságát és a gyilkos becsületét. Szomorú szívvel indul el apjával a sanktpölteni zárdából Mannheimbe, Sandhoz.

Nehéz szívvel közeledik a mannheimi fogházhoz. Sandhoz épen kivégeztetése előtti napon mennek. Else mély részvétet érez az elítélttel szemben. Reméli, hogy apja és saját tanúvallomására Sandot felmentik. De csalódik; a fölizgatott apa megsérti a gyilkost, mire az Elset, kibecsületsértőjét véli, nem engedi magához. Else a szomorú tanúvallomás után édesapját arra kéri, hogy kérjen a gyilkostól bocsánatot. De az apa nem enged, sőt leányát szállodában hagyja, maga pedig gyorsan Heidelbergbe lovagol. S e szálloda egy kis szobájában születik meg a keresztény felebaráti szeretet legnagyobb csodája és elhatol a börtönig. Utja a következő:

Else a kis szoba magányos csendjében imádkozik Sandért és édesapjáért. S imádsága közben belső szózatot hall, mely azt parancsolja neki, hogy e két lelket mentse meg. Ezt a lélekmentő munkát örömmel vállalja. Sandnak ír egy levelet, melyben apja nevében bocsánatot kér tőle. A borítékba még egy liliomszálat is tesz, mely a gyilkos ártatlanságát jelképezi. Mindezt elküldi Leóval, Sand jóbarátjával a börtönbe. A válasz elutasító: a gyilkos fölbontatlanul visszaküldi a levelet. E sikertelenség nem tudja szeretetét megtörni. Sandhoz akar menni és térdenállva bocsánatért esdekelní. De ez nem sikerül neki. Végül sok imádságának eredménye lett: Leo ruhájába öltözik és Alwin Tucher a gyilkos

egyik barátjának álarcában indul lélekmentő útjára. Mielőtt nagy útjára elindulna, így imádkozik Üdvözítőjéhez:

— „Aber, o schenke dem Vater die Verzeihung des Armen, dem er so schrecklich sündhaft unrecht tat, und schenke mir die Seele des Vaters und die Seele des andern armen Mannes; nimm von beiden den Haß, oh, laß sie beide selig werden! Amen!“²

Az utcán a legnagyobb nyugalommal megy Leo mellett. Az áldozat útja Sandig végtelennek látszik: midőn azonban Karl „barátjával“ az „ismeretlen“ Walchról beszélget és a teologust életének még utolsó óráiban az Üdvözítő követésére és a felebaráti szeretet gyakorlására buzdítja, a földöntúli boldogságot szíve alig bírja el. Az az érzése, hogy Krisztus már a börtön ajtajánál kopogtat, bejön a sötét cellába és közéjük ül. Elsenek semmi oka sincs aggódásra, mert célját elérte: Sand édesapjának megbocsátott és megígéri, hogy kivégeztetésekor imádkozni fog. Búcsúzása előtt még együtt imádkozik vele. S ez az alázatos ima Sand arcára az öröm, boldogság sugarát varázsolja. Nem is akarja elengedni „Alwin Tuchert“, mert szívük égi szeretetben egyszerre dobban. Búcsúcsókjukba fájdalom és öröm vegyült, mert talán érezték, hogy másnap mindketten föláldozzák magukat.

A börtönből kijövet Else arra kéri Sand hóhérát, hogy őt végezze ki helyette. Visszamegy a szállodába, ahol az elítélt becsületéért síkra száll. Innét a templomba szeretet-hálaadásra indul. Útközben lelke újjong a boldogságtól. Kimondhatatlanul örül, hogy immár három testvére van: kettő otthon Jenaban és egy a börtönben. De még mindig édesapja megtéréséért és Sand álhatatosságáért imádkozik. S ez az ellenség szeretetéből fakadó könnyörgése földi életének utolsó szeretet-nyilvánítása. Áldozatának útja, mely a szállodából a börtönön és ismét a szállodán át a templomba vezet, véget ér: egy golyó hátulról halálosan megsebz. Meghal. Gyilkosa, kivel szemben ő a szállodában Sand becsületét megvédte, csak halála után látja, hogy nem férfi, hanem ártatlan leány holtteste fekszik előtte. Else még utolsó pil-

² Enrica von Handel-Mazzetti: Das Blutzugnis. München, 1926. Verlag Kösel-Pustet. 236. l.

lanatában is ama örömének igyekszik kifejezést adni, hogy meghalhatott Sandért.

A Heidelbergből megérkező Walch megrendülve áll leánya holtteste előtt. Dac és kevélység eltűnik lelkéből. A megbocsátás, a bánat és az ellenség szeretetének örökönyve csurog le arcáról. Méltatlannak érzi magát a szeretet oltárán. Elsiet a börtönbe. Sand, aki csak most tudja meg, hogy Else térítette meg „Alwin Tucher“ álruhájában és életét áldozta fel érte, csodálkozik Walch viselkedésén. Talán leghelyesebben tesszük, ha a „két ellenség“ találkozását szószerint idézzük:

— „Der Wille der Menschen ist hart, der Wille Gottes ist heilig. — Ihr armer Vater ist nicht hier, Sand; denken Sie sich jetzt ihn her! Mein heiliges Kind war Ihnen Mutter in ihrer Unschuld und Barmherzigkeit; sie hat Ihnen den Muttersegen gegeben; hier segnet Sie der ferne Vater.“

Sand, überragend groß, senkte sein Haupt, und Walch umfaßte sanft das arme, todgeweihte Haupt und zeichnete ihm ein Kreuz auf die Stirn. „Sie gehen,“ sprach Walch, „den Weg der Sühne, auch ich habe ihn zu gehen; Sie geben Ihr junges Blut hin: ich werde mein zerknirshtes Leben den Armen, den Trauernden, den Verlassenen und Verleumdeten zu widmen haben. In dem Land, wo Gott alle Tränen trocknet, wird mein heiliges Kind Sie grüßen, und Sie, grüßen Sie mein Kind von mir!“³

Sand nyugodtan várja kivégeztetése pillanatát. Nincs szüksége már földi vigasztalásra, ezt már megtette az az „angyal“, aki szeretetből életét áldozta fel érte.

A *Christiana Kotzebue* c. novellában az anyai szeretet megható képben bontakozik ki. Christiana Kotzebue megbocsát Sand édesanyjának, noha az fia gyilkosának édesanyja. Szeretete ugyanis nem engedi meg neki, hogy más édesanyja is ugyanazon a rettenetes szenvedésen menjen át, melyet neki át kellett élnie.

Ismét másokat megmentő szeretet az alapgondolata a *Johann Christian Günther* c. regényének. Johann Christian Günther 1695-ben született Striegauban. Édesapját akarja követni: orvos lesz. De elzüllött, kicsapongó élete miatt 27 éves korában, a legnagyobb elhagyatottságban meghal. E szerencsétlen ember életét tanulmányozza a költő, miként a

³ U. o. 573. k. l.

regény első felében erről beszámol. Különösen Günther Mária költeményei ragadják meg. Így írja meg költőnk e „tékozló fiú” halálát és összekapcsolja Szűz Mária bűnösöket megváltó szeretetével.

Elhagyatott szobában szenved Günther. Leginkább az a tudat bántja, hogy súlyos betegségében még szülei is elhagyták. Ő a szenvedőkkel szemben mindig részvételt volt és segítettet ők. Most senki sem segít rajta. Elhibázott élete és bűnei sokasága mardossa lelkiismeretét. Isten kegyelme azonban nem hagyja el azt, aki magasztaló költeményeket írt Szűz Máriáról: egy ismeretlen koldusasszony kopogtat be szobájába kis gyermekével. Arra kéri a haldoklót, hogy fia lábából vegye ki a tüskét. Ő alig bír fölülni ágyában, de segít rajta. Szeretetének jutalma nem marad el: az asszony megígéri, hogy imádkozni fog érte és Isten irgalmasságára hívja fel figyelmét. E látomása után a haldokló megbánja bűneit és a falon függő feszületre szegezi tekintetét.

Majd szállásadója ki akarja dobni a lakásból. Ezután jönnek hozzá a szívtelen orvosok, lábát le akarják metszeni és őt magát elhanyagolt pestiskórházba szállítani. Günther eleinte szabadkozik az orvosi műtét végrehajtása ellen, de midőn a feszületre tekint, belenyugszik sorsába. Már anynyira rosszul van, hogy nem érzi fájdalmait. Csak a ragyogó kisgyermeket látja maga előtt, akinek a lábából a tüskét irgalomból kihúzta. Az megmutatja neki lábát s íme a tüske helyén Günther rózsát lát. A kisgyermek mellett Szűz Mária mondja a feloldozó szavakat:

— „Was ihr dem geringsten meiner Brüder tut, das habt ihr mir getan!... Ich bin die Mutter der schönen Liebe. Durch fehlbare Liebe hast du gesündigt, und durch reine Liebe hast du gebüßt. Sei glücklich, du Armer, im Reich, das meinem Gott und Herrn, meinem vielgeliebten Sohne, gehört, siehe, Er ist die ewige Liebe.“⁴

Günthert embertársai iránti szeretete tehát megjutalmazta: lelke az égi szeretettől megtisztult, nyugodtan hal meg.

⁴ E. von Handel-Mazzetti: Johann Christian Günther. München, 1928. Verlag Kösel-Pustet. 353. k. l.

A felebaráti szeretetet képviseli e regényben Mariechen. Günther szállásadójának a leánya is. Midőn édesapja Günthert ki akarja utasítani a lakásból, ő saját szobáját ajánlja fel a haldoklónak. Még a kanáriját is el akarja vinni szobájából, nehogy zavarja a beteget. Günther halála után pedig egész életét érte akarja feláldozni. Édesanyjának mondja:

— „Mama, darf ich nach Quedlinburg zu den geistlichen Fräulein? Ich will auch geschleiert sein, und mein ganzes Leben... beten... für den armen Günther.“⁵

Ennek a Mariechennek önfeláldozó életét tárgyalja a *Frau Maria*-trilógia. Itt is ugyanaz a hősie felebaráti szeretet és ugyanazok a motívumok fordulnak elő, mint a Sandtrilógiában, ezért részletes tárgyalása fölöslegesnek látszik.

A *Graf Reichard* c. regénynek még csak az első része jelent meg, épen azért elhagyjuk.

Handel-Mazzetti a legújabb német irodalomban talán az egyetlen költő, kinek minden munkájában előfordul a szeretet gondolata.

10. Jakob Kneip.

Ha a szeretet parancsa mindenkihez szól, akkor az különösképen kötelezi a katolikus papot, aki a családi életről lemond, hogy életét Istennek és felebarátjának szentelje. Egy ilyen Istennel és a világháború utáni nyomorban felebarátjainak élő papi egyéniséggel foglalkozik Jakob Kneip a *Porta Nigra* és a *Feuer vom Himmel* c. regényeiben.

E kétkötetes regény hőse *Martin Krimkorn*, a Hunsrückberge lakói közül már kiskorában Isten választottja. A költő a regény elején meghirdeti a nagy programot: Krimkorn papi hivatásában a szegények iránt tanúsított szeretetével fog kitűnni. Martin mellé Isten Bernhard Langguth személyében nevelőt, tanítót is küld, hogy a papi hivatást a gyermek lelkében ápolja. Langguth félreismerve, megvetve, szolgaruhában jelenik meg az emberek között; előkelő származását, tiszteletét, hatalmát, gazdagságát és tudományát elveti magától, hogy szolgálja lehessen és vígasztalhassa a

⁵ U. o. 356. l.

szenvedőket. Martin nevelésében nem annyira az értelmet, mint inkább a lelket tartja fontosnak. Célját rövid idő alatt eléri, búcsút vesz a fiútól, hogy az hivatását maga ápolja és az elkövetkezendő kísértések ellenére is megtartsa.

Az ifjú Martinnak a legsúlyosabb nehézséget Sophie Reusch, majd később Alice von Boos iránt érzett szerelme okozza. De a hivatásbeli nehézséget ideiglenesen leküzdí és belép a Porta Nigra-i papnevelő intézetbe. Döntő lépése előtt a dőmban megjelenik előtte még egyszer Langguth és a papi hivatás öntudatát ébreszti fel csüggedt lelkében. Lelkesedése nem sokáig tart: a vakációk alkalmával régi kísértései ismét úrrá lesznek benne; ennek következtében a világháború kitörésekor ő is az önkéntesek közé áll és a frontra megy. A háború után hivatása miatt sok lelki küzdelmet áll ki, de ismét ott áll mellette Langguth és az Isten is a felebaráti szeretetre figyelmezteti:

— „Ich kenne deinen Weg, Martin; ich weiß, was dich durch den Krieg, bis in diese nächtliche Stunde bei der Waldquelle geführt hat, — und ich weiß, daß auch du berufen bist, den Weg zu Gott zu gehen und unter vielen taumelnden, blinden und verirrtten Menschen als sein Verkünder und Wegbereiter zu wirken.“¹

E szavak hallatára Martin megteszi döntő lépését: belép a szemináriumba, hogy életét Istennek és a szegényeknek szentelje. Porta Nigraban a legmélyebb hatással önfeláldozó püspöke van reá. E főpap püspöki „palotája“ mindenki előtt nyitva áll. Nem ismer hivatalos órákat, midőn a látogatókat fogadja. Gyakran látják egyedül sétálva az utcán, vagy munkásokkal beszélgetve a villamoson, vagy amint a város legszegényebb, legelhagyatottabb utcáit házról-házra járja.

Martin a húsvéti vakációban Langguthhal Rómába zárandokol. Az Örök városban jövendő papi hivatására különösen két egyéniség: Brillart atya és a pápa, ragadja meg. Brillart atya a volt bíboros, 72 éves korában lemondott méltóságáról, hogy egyszerű életével másoknak példaképpül szolgáljon. A pápa a kihallgatáson Martint hivatása áldozataira

¹ Jakob Kneip: Feuer vom Himmel. Leipzig, 1936. Paul List Verlag. 46. l.

figyelmezteti s ő szilárd elhatározással kész mindent elszenvedni.

A papszentelés után Martint püspöke Auelbe, egy kis városba küldi káplánnak. Az élet itt a maga reálításait nem titkolja el előtte. Az elhagyatottakat, szegényeket, kiknek máról holnapra alig van betevő falatjuk, százával látja az utcákon. Lelkében szunnyadó szociális szeretete most nem ismer fáradságot. Elmegy a Mosel melletti halászokhoz, beül csónakjukba és esténként velük szórakozik a kis vendéglőben, hogy vigasztalja őket; ott látjuk az iparosok műhelyében vagy házuk előtt, velük örül és sír. Lassankint megismeri azok jaját-baját és igazi szociális apostoluk lesz. Így sikerült neki az öreg Bestwiget, a különcöt, kihez más pap nem tudott hozzáférközni, a jó halálra előkészítenie. Ez hálából végrendeletében Krimkorn káplánnak 80.000 dollárt hagyományoz. Ezt az összeget Martin rögtön beszolgáltatja püspökének, aki abból a michelsborni munkások részére templomot építtet és az építéssel s a hívek vezetésével Martint bízta meg.

Bollingenben, a michelsborni munkások között, ismét új feladatok várnak Martinra. A munkások a nagy nyomorban és tehetetlenségükben a szeretetet, a megváltást Oroszországtól várják. A polgárság és az eddigi papság is ellenséges érzülettel viseltetett velük szemben. Martin e szomorú viszonyok ellenére sem csügged el. Meg van róla győződve, hogy szeretettel nagy sikert fog aratni köztük. Beiktatásakor a „Jó pásztor“-ról szóló evangéliumi részletet olvassa fel nekik és utána elmondja beszédét. A szociális nyomorral kapcsolatban a szellemi nyomorra hívja fel hallgatói figyelmét és az új élet kezdetén a felebaráti szeretet elsőbbségét hirdeti. A gyűlölet — mondja Martin — a tapasztalat szerint se tud semmi jót sem elérni. A munkások megrendülve hallgatják, amint új káplánjuk önfeláldozó szeretetéről biztosítja őket. Eme ígéretét Martin meg is valósítja: Kürens, egykori bajtársa segítségével megjelenik a kommunista pártértekezleten, ahol nyíltan is szembehelyezkedik a pusztító tannal. E viselkedésével kapcsolatban az újságok azzal vádolják, hogy ő is kommunista lett. De ő e vádat alázatos lélekkel veszi és nem enged, hogy a gyűlölet érzése legyen úrrá rajta. Magatartá-

sával sikerül a munkások szívét megnyernie. Midőn a templom felépült, megkapja püspökétől plébánossá való kinevezését.

Mielőtt még elfoglalná pellenzi plébániáját, éjjel, mindenkitől felismerhetetlenül, elmegy a tempomba és a Tabernaculum előtt lelkét kiönti. Egy pillanat alatt felidézi lelkében eddigi életét: küzdelmes ifjúságát, a világháború borzalmaait és papi tevékenységét. Úgy érzi, hogy elolthatatlan szent láng ég lelkében, mely minden földi dolgot elégetett már benne. További életprogramja is csak egy pontból áll: önmagának elégni és másoknak a szeretet fáklyájával világítani! S ettől a szent lángtól ihletve mondja híveinek első ünnepélyes találkozása alkalmával:

— „Das heilige Versprechen sei euch in dieser Stunde gegeben: Euer Schicksal soll von heute ab mein Schicksal, euer Glück soll mein Glück und eure Not soll meine Not sein. Kein Armer soll hungrig von meiner Türe gehen, solange noch der Hirte ein Stück Bröt hat, es mit ihm zu teilen. Allen Bedrängten und Bedrückten will er Freund und Helfer sein; keinem Sünder aber, und hat er auch noch so sehr gefehlt, wird er seine Hand entziehn. Betet mit eurem Hirten zu Gott, daß er ihm Gnade und Kraft verleihe, sein heiliges Amt in eurer Mitte zu erfüllen.“²

Igéretéhez még a magány és elhagyatottság kínos kísértései közepette is hű maradt. Az egyik egyszertű parasztembert, aki testvérét és szolgálóját féltékenységi rohamában meggyilkolta, Martin személyesen elkíséri a bitburgi előljárósághoz, hogy még útközben is vigaszt nyújtson neki. Vasárnapi beszédében pedig híveit az elhamarkodott emberi megítéléstől óvja.

Agnes Brendel, a treisbachtali molnár leánya bűnbánó lélekkel mondja meg Martinnak, hogy kétségbeesésében törvénytelen gyermekét meggyilkolta és elásta. A szelídlelkű plébános nem veti el magától a szerencsétlen leányt, hanem gyermekét kiássa és szentelt földbe temeti el, őt magát pedig a végső kétségbeeséstől tartja vissza.

² U. o. 349. l.

Igy él Martin együttérezve híveivel. Neki is gyakran szüksége van támogatásra, ilyenkor el-elmegy a templomba, hogy Isten előtt segítségért és a kitartás kegyelméért imádkozzék. A kért kegyelmet meg is kapja mindenkor. Nehéz óráiban maga előtt látja a prófétákat, a vértanúkat, a hitvallókat, kik életüket áldozták fel Istenért és kifakad lelkéből az egyszer elmondott eskü megrendítő megisméltése: ő is melléjük áll!

Erre a nagy áldozathozatalra hamarosan sor kerül: püspöke a Porta Nigra igazgatójává nevezi ki. Az a sok terve, melyet hívei között még meg akart valósítani, a semiségbe süllyedt vissza. Utolsó éjjel még elmegy a templomba, hogy Istennek beszámoljon Pellenzben töltött éveiről. S másnap hívei könnyes szemmel vesznek tőle búcsút. Útközben Martin gyakran visszatekint elhagyott plébániájára; alig tud tőle búcsút venni, mert nagyon megszerette. Ezen túl most már azoknak fog élni, akik ugyanazt a szeretet-utat járják meg majd, mint amilyen ő is járt.

VII.

Új célok hirdetői.

Az új Nietzsche-ideál. — Dietrich Eckart hőse a hatalom és egyéni tökéletesedés után vágyik. — Ernst Bergmann vallása. — A. Rosenberg heroizmusa. — H. Günther felfogása a hősie szeretetről és az új nemességről. — Kurt Langenbeck Heinriche. — E. G. Kolbenheyer impériumgondolata.

A 19. és 20. század fordulóján találkoztunk olyan költőkkel, kik a szeretet elvetését és az új hősi ember-ideál kialakítását s jellemzését tekintették főcéljuknak.*

Nietzsche heroizmusa — mint láttuk — a szeretet és a kereszténység elvetésével kezdődött és az Übermensch alakjánál végződött. Követői is ugyanezt az utat választják. A szeretet (legtöbbször részvét fogalmát értik rajta) az ő szemükben az új heroizmus legnagyobb akadálya, ellensége. De ellensége a kereszténység is, mert az „erős faj“ kialakításában akadályozza. Az új hősnek ezért új valásra van szüksége. Ennek fő és egyetlen parancsa a szeretet-

¹ Bátor Dagmár: A heroizmus az újabb német irodalomban. Minerva könyvtár, 1937.

nélküli tett. Richard Oehler az új hős jellemét röviden így rajzolja meg:

— „Die Bewegungen der Zukunft, die auf den Namen Nietzsche — Zarathustra getauft sind, werden also getragen werden von einer Menschenart, die schöpferisch, kindartig, ungenügsam, zukunftsüchtig, erdnah, willensstark, Gefährlichkeiten gewachsen, hart, lebensbejahend, erdenfreudig, sieghaft, glücklich, Leid überwältigend durch Lust, machtvoll an Schönheit, reich an Seele, stark durch Gesundheit des Leibes ist...“¹

E gondolatokat általában az 1920-as évek körül kezdik hirdetni, a nemzeti szocializmus erősödésével gyakrabban találkozunk velük s végül is annak hatalomrajutásával teljes diadalt aratnak; sokszor azért hirdetőik az állam életében is jelentős szerepet töltenek be, bár elveiket a nemzeti szocializmustól függetlenül vallják.

Dietrich Eckart a *Heinrich der Hohenstaufe* c. drámájában a heroizmust juttatja kifejezésre, midőn a pápával szembehelyezkedő császárt rajzolja meg. A császár a hatalom embereként áll előttünk. Népe képviselőjének és az akarat föltétlen urának mondja magát. Célja a tett, a földi tökéletesség, a másokon való uralkodás és az egyéniség teljes kibontakozása:

Nicht Mitleid ist's, was bewegt—ein Richard
Belächelte, wie wir, die fremde Trauer—
Noch weitert uns Triumphgefühl die Brust—
Die Lust an der Persönlichkeit.“
Nur eines fühlen wir und fühlen's groß²

Ernst Bergmann a *Die deutsche Nationalkirche* c. művében hősének új világnézetet ír elő, ennek lényege Isten létének tagadása, az alázat, a bűntudat, a felebaráti szeretet elvetése, és egy új nemzeti egyház alapítása.

Alfred Rosenberg a hősről és a hősiességről vallott fölfogását a *Mythos des 20. Jahrhunderts, Das Wesens-*

¹ Richard Oehler: Die Zukunft der Nietzsche-Bewegung. Weimar, 1938. Vortrag. 14. kl.

² Walther Linden: Dietrich Eckart. Zeitschrift für Deutsche. 1935. Heft. 9. 597. l.

gefüge des Nationalsozialismus és Grundlagen der deutschen Wiedergeburt c. munkáiban fejt ki.

A részvét, szeretet, becsület és kötelesség fogalmát nemzeteket és fajokat döntően befolyásoló és életet irányító erőnek, tényezőnek mondja. De a részvét-szeretet fogalmát rögtön különválasztja a becsület-kötelesség fogalmától és szembeállítja az előbbivel. Mindegyik faj és nép életében megtaláljuk azt az óriási belső és külső küzdelmet, melyet e két fogalomcsoport léte, vagy hatalomratörekvése idézett elő. A történelem folyamán azonban e harc az északi, germán fajnál a legtragikusabb. A germán faj kultúrájának és népeinek csak a becsület és az ebből származó s vele szorosan összefüggő kötelesség érzése a sajátja.

A részvét és a szeretet gondolata — mondja Rosenberg — nem tud hősokeket nevelni és államokat fenntartani. A történelem folyamán háromféle, de egymástól lényegében nem különböző szeretet-fogalommal találkozunk. Az elsőt a kereszténység, a másodikat a liberalizmus és marxizmus, a harmadikat pedig a kommunizmus teremtette meg. Abban a pillanatban, midőn eme elveket a germán fajra ráerőszakolták, történetében megkezdődött a pusztulás folyamata.

Németországnak immár az a feladata, hogy a részvét és szeretet elvét elvesse és a faj és vér mítosza által új heroizmust teremtsen.

A jövő germán faj nem tűrheti meg a szeretet egyik formáját sem:

— „Die Idee der Ehre — der Nationalehre — wird für uns Anfang und Ende unseres ganzen Denkens und Handelns. Sie verträgt kein gleichwertiges Kraftzentrum, gleich welcher Art, neben sich weder die christliche Liebe, noch die freimaurerische Humanität, noch die römische Philosophie.“³

Ezzel együtt jár Rosenberg szerint a kereszténység elvetése is:

— „Das Wesen der deutschen Erneuerung bestetht... darin, sich einzufügen in die ewigen aristokratischen Naturgesetze des Blutes und nicht die Auslese des Kranken

³ Alfred Rosenberg: *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*. München, 1938. Hocheneichen-Verlag. 514. l.

durch Schwächlichkeit zu fördern, sondern im Gegenteil durch eine bewußte Auslese das willensmäßig Starke und Schöpferische wieder an die Spitze zu führen, ohne Rückschau darauf zu halten, was zurückbleibt.“⁴

Így kifejlődik majd egy új, fajilag tiszta északi típus, az új nemesség. Összetartó ereje a szépség, a test-, a vér-, a fajkultusz és a közös népi germán vallás. Mindenki tagjának mondható, aki e tulajdonságokat magáévé akarja tenni. Nevelőeszközük az új vallás, a gyermek számára pedig az iskola.

A régi germán istenek meghaltak, a kereszténység a maga szeretet fogalmával az északi faj becsület- és kötelességérzetét tönkreteszi, ezért az új vallás alapja a vér és test mítosza, normája az erő és a hősiesség. Rosenberg teljesen elveti a kereszténységet, Jézus alakját azonban mégis bele szövi vallásába! De ez a Jézus nem a fölfeszített, az emberiségért életét föláldozó alázatot, felebaráti szeretetet hirdet és gyakorló Üdvözítő, hanem a szőke, karcsú, a háborút hirdető hős. Isten, kegyelem, dogma üres szavakká lesznek e vallásban. Az úton-útfélen kiemelkedő kereszttek a germánt megalázzák. Ez az új vallás tehát a *heroizmust* írja zászlajára:

— „Es handelt sich bei Gründung einer deutschen Nationalkirche also nicht um Verfechtung irgenwelcher Behauptungen, nicht um die Forderung des Fürwahrhaltens geschichtlicher oder legendärer Erzählungen, sondern um die Schaffung hohen Wertgefühls, d. h. um die Auslese jener Menschen, welche bei aller Mannigfaltigkeit religiöser und philosophischer Überzeugungen wieder das tiefe innere Vertrauen in die eigene Art gewonnen, eine heroische Lebensauffassung sich erkämpft haben...“⁵

Így majd a szeretet fogalma is építő tényezővé lesz, mert Rosenberg a becsület és erő fogalmának rendeli alá. E vallás hordozója és legfőbb normája pedig az északi faj s a néplek.

⁴ U. o. 560. l.

⁵ U. o. 611. sk. l.

A heroizmus második nagy nevelő eszköze az iskola. Rosenberg az ifjúságnál kezdi meg a hősi ideál alakítását. Egy államférfiúnak sincs joga azokat bármelyik egyháznak is „kiszolgáltatni“. Ezek elvonnák figyelmüket a germán népesség eszméjétől. Pedig a nevelés feladata a gyermek lelke mélyén szunnyadó germán lényeg kibontakoztatása:

— „Die allererste Aufgabe der Erziehung ist nicht technische Wissensvermittlung, sondern Charakterbildung, d. h. Stärkung jener Werte, wie sie zutiefst im germanischen Wesen schlummern und sorgfältig hochgezüchtet werden müssen.“⁶

A vallásoktatásnál nem kell metafizikai igazságokat előadnunk, inkább a nemzeti öntudat fejlesztését elősegítő elvekkel foglalkozunk.⁷

A harmadik, germán hősöket nevelő tényező a tudomány, melynek egyik eszköze az ismeretterjesztő könyv. Legnagyobb súlyt kell fektetnünk a történelmet tárgyaló könyvekre. Itt csak a vér, a faj és a fajlélek irányadó:

— „Daraus ergibt sich die Aufgabe einer Neufassung der Geschichte. Sie hat nicht katholische oder protestantische Dogmenfärbung zu tragen, sondern wird ausgehen von der Tatsache des Blutes, der Verschiedenheit der Rassen und Rassenseelen; sie wird schildern den Kampf des nordischen Blutes in Griechenland und Rom, das germanische Wesen in seiner Ausgestaltung, seine Stärken und Schwächen. Und den Maßstab der Wertung wird diese Geschichtsbetrachtung daraus schöpfen, ob eine Persönlichkeit, eine geschichtliche Gesamterscheinung, eine Geistesströmung das deutsche Wesen geläutert und gestärkt oder geschwächt hat.“⁸

Így fejlődik ki a néplélek által halhatatlan, új germán hős.

⁶ U. o. 624. l.

⁷ A. Rosenberg: Das Wesengefüge des Nationalsozialismus. München. Zentralverlag der N. S. D. A. P. 59. kl.

⁸ A. Rosenberg: Das Wesengefüge des Nationalsozialismus. Grundlagen der deutschen Wiedergeburt. München. Zentralverlag der N. S. D. A. P. 60. kl.

A „Mythos des 20. Jahrhunderts“ gondolatait katolikus szempontból bírálta Anton Koch S. J.⁹ és Alois Hudal.¹⁰

Az új hős és az új nemesség gondolatai foglalkoztatják Hans Günther-t. A hős az életet vakmerőségnak tekinti és hősiesség szerete jellemzi. Csak az erősnek, a hatalmasnak a szerete mondható tettnek. A kereszténység szeretet-fogalmát elvetendőnek tartja, mert az nincs szerinte a hősiességgel összefüggésben. A hős lelki tulajdonságához nemcsak ez a szeretet, hanem a gyűlölet is hozzátartozik. Az a hős a legkimagaslóbb, akiben a szeretettel együtt a legnagyobb gyűlölet párosul. A gyűlölet a lélek érzékének mondható s ha ez hiányzik belőle, egyénisége nem nevezhető egésznek, egységesnek.¹¹

Az északi embernek hősiességre kell törekednie, melynek nyomán kialakul majd az új nemesség. De azt csak az északi faj, a germán vér tudja létrehozni. Nem beszélhetünk többé születési, származási, vagy címnemességről, mert az új nemesség a germán vérben gyökerezik:

— „Aus den obigen Darlegungen geht deutlich hervor, daß der Adel, wenn er sich als ein Geburtsstand erhalten will, auf nordisches Blut angewiesen ist. Standesadel wie Gesinnung kann sich nur auf Angeborenes gründen, nicht auf Erworbenes oder Erwerbbares. Nicht im Tun liegt das Edle, sondern allein im Sein, und dieses Sein ist angeborenes, blutmäßiges Geartetsein... Ein Adelstitel verhilft nicht zu Edelmannsart, sondern das Blut.“¹²

A nemesség hősiesség német vallásosságra törekszik, mely nem ismer Megváltót, isteni kegyelmet, a lélek és test kettőségét, túlvilágot, mert célja a hősi jellem kialakítása.¹³

⁹ Anton Koch: Das neue Mythos und der alte Glaube. Eine Kritik zu Rosenbergs Mythos des 20. Jahrhunderts. Freiburg in Breisgau, 1935. Herder-Verlag.

¹⁰ Dr. Alois Hudal: Die Grundlagen des Nationalsozialismus. Leipzig und Wien, 1937. Joh. Günther Verlag.

¹¹ F. Hans Günther: Ritter, Tod und Teufel. Der heldische Gedanke. München, 1937. Lehmanns Verlag 69. sk. I.

¹² Dr. H. F. K. Günther: Adel und Rasse. München 1926. J. F. Lehmanns Verlag 75. I.

¹³ H. Günther: Herkunft und Rassengeschichte der Germanen. München, 1935. Verlag Lehmann, 162. sk. I.

Ugyanezt a vallásos heroizmust hirdeti többek között Hans Friedrich Blunck,¹⁴ és Erwin Guido Kolbenheyer is.¹⁵

Kurt Langenbeck a *Heinrich VI. c.* drámájában a szeretetet elvető hős császárt állítja elénk. Hatalmas birodalom alapítása lebeg szeme előtt. Célja elérésében az egyházat szeretné eltüntetni. A hősi gondolattól ihletve mondja Lotharnak, a későbbi III. Ince pápának:

Ich will das volle, ausgebaute Reich,
Umgreifend alle Völker unsres Glaubens!
Ich handle nach beherrschenden Gesetzen,
Die ohne Scham sind, ohne Furcht und Fehler,
Ausdauernder als Menschen...¹⁶

Tervét azonban nem tudja végrehajtani. Konstanze, a felesége kegyetlenkedését nem bírja ki, elhagyja, később már rokonai és alattvalói is cserbenhagyják. Végül már csak a trónt szeretné biztosítani egyetlen fiának.

Erwin Guido Kolbenheyer a *Gregor und Heinrich c.* drámájában a középkor két nagy egyéniségét, a szeretetet, alázatosságot sugárzó Gregor pápát és a heroizmus gondolatát képviselő Heinrich császárt mutatja be.

Gregor alázatos. Az Üdvözítővel együtt akarja kormányozni egyházát és követni az ő példáját. Valahányszor a kiközösítésben élő, csak külsőleg vezeklő, de lélekben kevély Heinrichet látja gondolatban maga előtt, a szeretet jut eszébe:

„Soll ich nicht der Demütige sein? Soll ich nicht sein, der dient? Soll ich nicht in Armut und Niedrigkeit wandeln wie der Erlöser auf Erden? Und soll ich nicht meine Arme breiten und das Herz auftun, daß alle Sünder der Welt hindurchgingen in ihre Gnade? Ist Christus nicht für alle gestorben? Hat er gerichtet, hat er verdammt? Hat er nicht geliebt mit dem letzten Hauche seiner Lippen und nur geliebt?“¹⁷

Heinrichet a nagy birodalmi gondolat hevíti. Külsőleg megalázza magát, de lélekben a kevélység jellemzi. Miután a

¹⁴ Hans Friedrich Blunck: Deutsche Kulturpolitik. München, 1935. Verlag Langen-G. Müller. 20. k. l.

¹⁵ Erwin Guido Kolbenheyer: Neuland. München, 1935. Verlag A. Langen-G. Müller.

¹⁶ Kurt Langenbeck: Heinrich VI. Deutsche Tragödie. München 1936. A. Langen—G. Müller Verlag 48. l.

¹⁷ E. G. Kolbenheyer: Gregor und Heinrich. München, 1934. A. Langen—G. Müller Verlag. 72. kl.

kiközösítés alól megkapta a fölloldozást, az alázatos pápa iránta tanúsított szeretetét nem hálálja meg. Az állam és az egyház gondolatát teljesen szétválasztja, mert céljukat nem tudja összeegyeztetni. Heinrich állama a hőst akarja megvalósítani és látni alattvalóiban. A pápához intézett szavaiban jelleme tükröződik vissza:

Das Reich Christi hat Seel und Leib, sei Herr und
Hort der Seele, Bischof von Rom, und laß
dem König, was des Königs ist.¹⁸

A keresztény szeretet és a heroizmus gyakran mint el-
lentét, mint thesis és antithesis jelent meg előttünk, az ön-
feláldozás pedig e két magatartás szintézise felé mutatja az
útat. A szeretet erénye ellen a német irodalomban nagy pör
folyik Nietzsche óta — s mi várjuk a történelem minden el-
lentétet fölloldó, szeretetet és heroizmust egyesítő ítéletét.

Sziva József.

¹⁸ U. o. 82. l.

AZ IDILL.

— EGY MŰFAJ VÁLTOZATAI A NÉMET IRODALOMBAN. —

A költői műfajok keletkezése és fejlődése a történelem folyamán beálló társadalmi átalakulások következménye. Az idillköltészet két virágzást ért meg az európai történelem során és mind a kettő összefüggésben állt egy olyan életformával, melyet a kereskedelem és az ipar fejlődése hozott létre. A kezdődő városi kultúrák korában, a hellenisztikus városi kultúrában és a renaissance elején ébred fel a honvággy egyszerű életviszonyok és a természet után.¹ Ez az „élethangulat“ az idill termőtalaja.

A renaissance szellemi gyökerei minden vonatkozásban az antik városkultúra talajába nyúlnak vissza. Ez nem analógia hatására történt. A modern polgárság kialakulásakor felelevenítette az antik polgárság kultúráját. Az idill műfaja az az antik tömlő, melybe felelevenítések az európai irodalmak új bort töltöttek. Az idillköltészet e lelki gyökereire Schiller mutatott rá a legélesebben. Schiller meghatározása szerint az idill lényege, hogy benne az ideál és a valóság ellentéte megszűnik. Az idillköltő anyagát választhatja a valóságból, és akkor az élet egy kis körét írja le — ahogy Jean Paul mondja: „... das Vollglück in seiner Beschränkung...“ — de el is hagyhatja a valóság talaját, s ilyenkor tárgyát „ideális szférákba emeli“.

Opitz költészete bizonyosság arra, hogy a német idillköltészet irodalmi gyökerei a renaissance költészetéből fakadtak, ennek viszont antik gyökerei vannak. Ennek a tudós jellegű irodalmi műfajnak tulajdonképeni létrehozója és táplálója valójában történelmi és társadalmi okok összeszövődése. Első pillantásra a harmincéves háborút hozhatnók fel okul; azonban a német idill Opitztól egészen Stefan Georgeig fejlődik és így nyilván nem szorítkozha-

¹ Jakob Bruckhardt: Die Kultur der Renaissance in Italien Leipzig, É. n. 274. kk.

tunk a XVII. század vizsgálatára: a társadalmi fejlődés egész menete indokolja a műfaj századokra terjedő virágzását. Ez a fejlődés a feudalizmustól a modern industrializmusig vezet. A reformáció korának polgári irodalmára a merkantilizmus korának barokk irodalma következik. E kor társadalmi fejlődése összeolvasztotta a feudalizmust a fejlődő iparosodással és a kereskedelem jelentékeny kifejlődésével. Az udvari, feudális és mégis modern merkantilista társadalom légkörében támad a honvággy egyszerű életviszonyok és a természet után. Ez a honvággy hozza létre a német barokk idillköltészetét. Opitz a *Schäfferey von der Nimfen Hercynie*-ben utal az idillköltészet társadalmi okaira. Ezeket a merkantilizmus aranyláza által kiváltott háborúkban jelöli meg.

„Ihr blinden Sterblichen, was zieht ihr und verweist
 In beydes Indien? Was wagt ihr Seel und Geist
 Für ihren Knecht, den Leib? Ihr holet Krieg und Streit,
 Bringt aus der neuen Welt auch eine Welt voll Leidt.
 Ihr pflügt die wilde See, vergesst euer Landt,
 Sucht Goldt, das eysern macht, und habt es bey der Handt.
 Den Demant findet kaum der schwartze Mohr so weiss,
 Das Jaspis ist uns schlecht, die Perlen tragt der Queis,
 Hieher Mensch, die Natur, die Erde ruffet dir:
 Wohin? Nach Gute. Bleib! Warumb? Du hast es hier.“

Az idill idealizáló törekvése e társadalom ízléséből folyik. Nem más ez, mint a valóság korrigálása. A képzőművészetben is hasonló törekvések érvényesülnek.² Michel Angelo még megveti a tájképet. Claude Lorrainnel és Poussinnel a tájkép kezd nagy szerephez jutni. E kor stílustörekvéseit mélyen jellemzi az a körülmény, hogy Claude Lorrain idealizáló képei mellett saját maga számára realiztikus rézkarcokat is készített, melyeket „Livre de vérité“-nek nevezett.

Az idillköltészet mélyén tehát tulajdonképpen az a honvággy él, mely minden kultúrkorban feltámad a kultúra fejlődését megelőző, egyszerű és természetes életforma után. E honvággy évezredekot összekötő lelki hídja Hesiodostól

² Raymond Bouyer: Histoire du paysage en France L'école d'art. Ecole des hautes études sociales. Laurens. Paris, 1908. 100—135. l.

Ovidiuson és Rousseau-n át Vossig, Dosztojevszkijig, Nietzscheig és Stefan Georgeig ível. Az idill keletkezésének általános történeti és egyéni okait páratlan pszichológiai élelátással világította meg Dosztojevszkij. A „Siheder“ című regényének egyik főalakja, Verszin, Claude Lorrain egyik képéhez, az „Acis és Galathea“-hoz megjegyzéseket fűz, melyeket az 1870—71-i német-francia háború és az azt követő társadalmi változások hangulata váltanak ki belőle. Dosztojevszkij ezt a képet az „aranykor“ ábrázolásának tartja. Ez a kép a természetbe beolvadó, természetes méltóságú, egyszerű embereket ábrázol, az antik világ hőseit. Dosztojevszkij elárulja mélységes honvágyát a görög élet természetes és meghasonlottságtól mentes szépsége iránt.

— „A drezdai képtárban lóg Claude Lorrainnek egy képe, melyet a katalógus „Acis és Galathea“-nak jelez — én mindig „Az aranykor“-nak neveztem, hogy miért, magam sem tudom. Már azelőtt is láttam, és most, három nappal ezelőtt, átutazásomkor megint nagyon megkapott. Ezt a képet láttam most álmomban, de nem mint képet, hanem mint valóságot. Különböztetve tulajdonképpen magam sem tudom, hogy mit álmodtam... Mindenesetre láttam — egészen úgy, ahogy azon a képen látható — a görög Archipelagos egy zugocskáját, és mintha az idő is háromezer évvel fiatalabb volna: kék, himbálódzó hullámok, szigetek és szirtek, virágzó tengerpart, — hatalmas távlatú panoráma, és hozzá a leáldozó, magával hívó nap — nem lehet ezt szavakkal leírni! Ebben a képben az európai emberiség bölcsőjére való emlékezését örökítette meg, és ennek az emlékeknek a gondolata mintha az én lelkemet is honszeretettel töltötte volna el. Itt volt egyszer az emberiség földi paradicsoma: az istenek az égből leszálltak és rokonságba vegyültek az emberi nemmel... Ó, gyönyörű szép emberek éltek ott! Boldogan és vétektelelenül ébredtek föl és szunnyadtak el, a mezők és ligetek beteltek dalaikkal és ujjongásukkal; üde erejüknek nagy fölöslege szeretetben és tiszta örömben patakzott. A nap melegséggel és fénnel övezte őket és örvendett gyermekei szépségének... Milyen csudálatos álom, milyen fölséges révedezése az emberiségnek. Az aranykor valamennyi ábránd közül, melyeket az emberiség valaha szőtt, a legvalószínűtlenebb, és mégis odaadták az emberek érte életüket és minden erejüket, érte ölettek meg és haltak halállal a próféták, és nélküle nem akarnak élni az emberek, sőt meghalni sem tudnak nélküle!

És ezt mind szinte átéltem álmomban; a szirteket és a tengert, meg az esteli nap ferde sugarait, — mindezt látni véltem még akkor is, mikor fölébredtem és felnyitottam a szememet, mely valósággal tele volt könnyel. Emlékszem még, micsoda öröm töltötte el lelkemet. Addig még soha nem ismert boldogság járta át szinte a fájdalomságig szive-

met: szeretet az egész emberiség iránt... Már esteledett; kis szobám ablakán át, a virágokon át, melyek az ablak deszkáján álltak, az éles esti napfény utolsó sugarai tűztek be és ragyogó fénnel borítottak el. És ime, barátom, az európai emberiség első napjának leáldozó napja, melyet álmomban láttam, rám nézve, ahogy fölbredtem, egyúttal az európai emberiség utolsó napjának leáldozó napjává lett."

Nemcsak minden országnak és népnek, de minden egyénnek is megvan a maga „aranykora”.³ Az idill földidézi bennünk az elveszett vagy soha nem is volt boldogság emlékét és ez az emlékezés az a többlet, melyet az olvasó önkéntelenül hozzáad az idill derült nyugalmához és annak mintegy lelki háttére.

Az idill témáit a társadalom minden rétegének életéből választhatja. Az idill nem szorítkozik tehát a paraszti, földművelő, halász- vagy pásztoréletre, hanem a polgári életre is vonatkozhatik. Az önmagában nyugvó teljes boldogságnak korlátozottsága nemcsak az anyagi, hanem az érzelmi és szellemi életben is megnyilvánulhat. Az idillre jellemző, hogy azok a határok, melyek a lírai költeményben oly gyakran a végtelenbe tágulnak, lezártak. Azok az érzéshullámok, melyek a lírai költeményekből kiindulva, a vers keretein túl a végtelenbe, egy lelki végtelenbe vezetnek, az idillköltészetben az olvasó lelkéből fakadnak. A lírai költészet magával ragadja az olvasót, mintegy belenyúl a lelkébe, az idillköltészetben az olvasó meríti el az idillt a saját lelki végtelenjébe, az olvasó szünteti meg, illetőleg tágítja az idill formájának kereteit. Schiller ezt a következőkben határozza meg:

— „Die Stellung vor dem Anfang der Kultur kann nicht als Zweck, sondern als das natürlichste Mittel zu demselben in Betrachtung kommen. Der Zweck selbst ist nur der, den Menschen im Stand der Unschuld, d. h. in einem Zustand

³ Az „aranykor“ kifejezés értelmét, mely már Hesiodosnál szimbolikus, J. L. Myres nagyjelentőségű kutatásai állapították meg. Az először Hesiodosnál, a görög pénzgazdálkodással elnyomott vidéki kisbirtokosság költőjénél előforduló „arany“ és „ezüst kornak“ történeti háttére van: az elnevezés bizonyos thráciai őskultúrák aranyhasználatára, ill. fémesfényű edényeire vonatkozik. L. John Linton Myres: Who Were The Greeks? University of California Press, California, 1930. 266. l.

der Harmonie und des Friedens mit sich selbst und von aussen darzustellen.“⁴

Az idill korlátozottságából ered alapvető jellege: témája messze esik az élet mozgalmasságától és nyilvánosságától. Szűk területen mozog és kevés személy szerepel benne. Nem jellemez oly tetteket és eseményeket, melyek nagyobb embercsoportok számára jelentősek, hanem olyan események közül választja tárgyát, melyek a magánélet szűk körülményeinek felelnek meg. De ha nem is tartoznak nagy és jelentős események az idill körébe, a cselekvést nem zárja ki. Egyes idillköltők műveiben ugyan erősen háttérbe szorul, és ezzel együttjár a részletek túlzott festése, érzelmek és szemlélődések jellemzése, olykor természeti leírások és tájképek is.

Az idill szívesen ábrázol olyan alakokat, akik a nagyváros mozgalmasságától távol élnek: egyszerű jellemeket és egyszerű, boldog életkörülményeket fest. A legtöbb idill hangja derült, tárgya olykor humoros.

A francia racionalista esztétika az idillben a költészet legrégebb műfaját vélte felfedezni. Gottsched is a „Kritische Dichtkunst“-ban elfogadta ezt a nézetet. Felfogása szerint a világ első emberei csak állattenyésztéssel foglalkoztak és minthogy a költészet egyidős az emberiséggel, az első költők is pásztorok voltak, akiknek dalai kétségtelenül visszatükrözték jellemüket és életmódjukat. Ez a kezdetleges, de történelemfilozófiai megokolásokra támaszkodó esztétika a racionalista költői elméletek visszfénye. A költészet fejlődésére vonatkozó kutatások ezt a látszólag kézenfekvő elméletet teljesen megcáfolták. A költészet ősi formái: ráolvasások, varázsmondások és munkadalok voltak. Az újabb kutatások szerint, melyek a görög műköltészet háttérére és fejlődésére vetettek éles fényt, a görög lírai költészet alapját azokban az iniciációs dalokban találjuk, melyek az ifjak avatási szertartásait kísérték. Ezek még a vadász-népek dalai voltak. A műköltészet belőlük fejlődött, mint nyersanyagból, a kisázsiai városkultúrák kifejlődésével. Ez a folyamat együttjárt azzal a társadalmi forradalommal, mely az ipar, kereskedelem és pénzgazdaság előtérbenyomulásával meg-

⁴ Schiller: Über naive und sentimentalische Dichtung: Idylle.

semmisítette az ősi törzsközösségeket és létrehozta a társadalmi individualizmust.⁵ Az idill ezzel szemben a hellenisztikus városi kultúrában, a görög élet alkonyán született meg: tehát késői kultúrtermék. Ezért jelenik meg e műfaj már keletkezése idején oly tökéletes formában. További fejlődése során a társadalmi fejlődéssel együtt változik. A modern idill a naivitás és az egyszerű életközelség helyére a szentimentalizmust, a fantasztikumot, az allegóriát helyezte. A fejlődés azonban visszavezetett a kezdet felé: ez magasabb fokon és tudatosan a német klasszicizmusban tért vissza.

Az idillköltészet elmélete kezdetben azokra az esetlenségekre támaszkodott, melyek az idill első nagy mesterénél, Theokritosnál fordulnak elő. Ezeket könnyebben lehetett megragadni és utánozni, mint költészetének tulajdonképeni lényegét. Ez az esztétikai tévedés az idillikus műfaj költőinek és közönségének társadalmi helyzetéből folyt. Theokritos legtöbb idilljében juhászok és pásztorok szerepelnek, ezt a körülményt tekintette a renaissance és a barokk költészet lényegesnek; az idillt juhász-, helyesebben és általánosabban: pásztorköltészetnek tekintették. A renaissance olasz pásztorköltészet és a hatása alatt álló XVII. századbeli német pásztorköltészet a theokritosi pásztorvilágot valahová az idők kezdetére helyezte, vagyis elvette aktuális jellegét. Gottsched Theokritos pásztorait „nagyon durvának és esetlennek” találta. A „Versuch einer kritischen Dichtkunst”-ban az idill lényegét „... az ártatlan, nyugodt és mesterkéletlen pásztorélet utánzásában állapította meg, melyet egykor ezen a világon folytattak”. Ez valamikor az özönvíz előtt lehetett, a patriarkális korban. A pásztornak szerinte ismernie kell az egyszerű mesterségeket, nem szabad tanulniak lennie, legyenek szenvedélyei, szerelmében erős, de ártatlan legyen.

Gessner is elutasította a realiztikus vonásokat és szemléletes, de eszményített pásztorvilágot fest. Haller költészetében találunk realiztikus vonásokat, utána eltűnnek

⁵ Felix Sartiaux: Les civilisations anciennes de l'Asie Mineure. Lieder, Paris, 1928.

ezek egész a Sturm und Drang korszakáig. Maler Müller új realizmust valósított meg, legjobb idilljeiben teljesen realista. A német klasszicizmus értékes alkotásokkal gyarapította az idillt. Ekkor érte el ez a műfaj fejlődése legmagasabb fokát, ami egyúttal azzal is járt, hogy tudatossá vált. A tudatosság az irodalmi műfajok fejlődésének végcélja és egyben a műfaj új irányú fejlődésének kezdete. Goethe „Hermann und Dorothea“-ja a modern idillköltészet betetőzése. A szimbolizmus új tartalommal töltötte meg az idillt és új költői lehetőségeket tárt fel.

I.

A barokk idill. — Opitz.

A német idillköltészet megteremtője Martin Opitz. A fejlődés első korszakában az idillköltészetnek nincs magasabb szellemi jelentősége, csak új költői lehetőségeket nyújt és megindítja a formai fejlődést.

Opitz (1597—1639) Schäf f e r e y v o n d e r N i m f e n H e r c y n i e c. műve nyitja meg a német idillköltészetet, 1622-ben.¹ A „Pegnitzschäferek“ társasága nyomában művelte azután az idillt, a XVII. század ez uralkodó műfaját, mely még a XVIII. században is igen elterjedt volt. Opitz *Hercyniája* az olasz pásztorjátékokra utal, ezek pedig az antik idill párbeszédéből fejlődtek. Legkiválóbb művelői: *Tasso*, *Guarini*, *Marino* és *Sannazaro* voltak. A nyomukban keletkező német idillek lényege a részletek festésében és a szegényebb tartalom mesterkéltn felcicomázásában állt.

Opitz maga kijelenti, hogy őt illeti meg az elsőség érdeme a műfaj bevezetésében: „vormals keiner (sich) dergleichen zu erdenken bemühet hat“.³ Már közzétette iroda-

¹ 1622-ben Opitz Bethlen Gábor meghívására eljött Erdélybe. Itt írta *Zlatna oder Getichte von der Ruhe des Gemüethes* című költeményét, melyet bizonyos *Lisabon* úrhoz intézett, ki Zlatnán lakott. Ebben a művében is találunk idillikus vonásokat, a címen kívül is. A költő legelőbb óhajta az, hogy nyugodtan, barátai körében élhessen. Nem kíván sem vagyont, sem hírnevet, csak egy kis földet, melyet sajátkezűleg művelhessen.

² Gustav Schneider: *Über das Wesen und den Entwicklungsgang der Idylle*. Programm: Hamburg, 1895. 25. l.

³ Alfred Huebner: *Das erste deutsche Schäferidyll und seine Quellen*. Diss. Königsberg, 1910. 5. l.

lomtörténeti műveit, midőn pásztorjátéka megjelent. Az idill megteremtésében formai, nyelvművelő szempontok vezették. Jellemző kijelentése:

„eine nicht weniger nutzbare als lustige Art Schrifften, mit der unsere Sprache mehr und mehr bereichert zu werden verdiene“. Az idillt nála a következő jegyek határozzák meg: „(es gibt) keine andere Personen als Hirten, keine andere Worte als von der Liebe, keine Vergleichen und Exempel als vom Felde genommen. Sie verlassen die Stadt, bleiben auf den Äckern, essen in den Gärten, singen um das Obst und die Bäume“.⁴

Az idézet bizonyítja, hogy Opitzot az idill mint pusztai költői anyag érdekelt. Ez a fölfogás csak az idillköltészet külsőségeit ragadja meg.⁵ Már Hermann Hettner rámutatott arra, hogy Opitz, külföldi mintaképeivel szemben, háttérbe szorította az erotikus elemeket.⁶ Költői értéke valójában csak természeti leírásainak van. Eredeti, friss megfigyelésű képekben jellemezte hazájának komor szépségű tájait és elsőnek avatta költői témává a mondákban gazdag sziléziai hegyvidéket.⁷

Opitzhoz csatlakoztak a nürnbergi költők: Philipp Harsdörffer, Johann Klaj és Sigismund Birken. Opitz azonban a pásztorodal vagy ekloga fogalmát nem fogta fel olyan egyoldalúan, mint tanítványai. Meghatározása olyan lényeges műfaji tulajdonságokat is felölel, melyekhez tanítványai nem ragaszkodtak. Szerinte az eklogákban juhokról, kecskékről, halászatról, halakról, aratásról, növényekről és mezei foglalkozásokról van szó; mindenről, amiről beszélnek, a szerelemről, házasságról és halálról a maguk paraszti és egyszerű módján szólnak.

Harsdörffer (1607—1658) és Klaj (1616—1656) csak kevés pásztor-költeményt írt, azt is személyek és alkalmak tiszteletére. Birken (1626—1681) életfeladatának és kereseti forrásának tekintette, hogy az ilyen költeményekkel magasrangú személyek jóindulatát megnyerje. A „Pegnesei-

⁴ L. Hohenlied Salomons fordításának előszavában.

⁵ A. Huebner: i. m. 10. l.

⁶ Hermann Hettner: Geschichte der deutschen Literatur im achtzehnten Jahrhundert. Leipzig, 1929. I. köt. 92. l.

⁷ Huebner: i. m. 34. l.

sche Dichtungen“ (az elsőket Klaj és Birken írta 1644—1650 közt) ebből a légkörből nem tudtak kiszabadulni, nem kapcsolódtak bele szélesebb rétegek érdeklődésébe és üres formai játékok maradtak.

Az idill egyelőre az alkalmi költészet légkörében él tovább. Családi ünnepségekre készített pásztorénekek, dialógusok gombamódra szaporodtak el a XVII. században, s még a XVIII. században is közkedveltek. 1700-ban XVIII. Henrik reussi herceg tiszteletére jelent meg egy pásztorének. Az idillszerű költeményeknek se szeri, se száma, a „költők“ minden kínálkozó tárgyat megragadtak. H. Janssen és H. F. Suppius tákolmányaikkal pártfogójuknak akartak hízelegni.⁸ A fiatalon elhunyt Fr. Zernitz (1717—1745) közöttük a legtehetségesebb. Elfordult az udvari élettől, és azt kívánta, hogy a költő ne csupán másolja a természetet, hanem utánozza, művésziesen ékesítse. Mások, mint az ifj. Schoch, J. C. Ch. Rost pásztorénekeikben a kor botrányos eseteit énekelték meg.⁹ Ezek az idillek nem emelkednek a nürnbergiek költészete fölé. Egy ismeretlen szerző *Myrtilens Verlobung mit Phyllis* című költeménye, valamint kötetének más darabjai viszont, bár sokszor merevek, mégis magasan kiemelkednek kortársainak művei közül. Az említett idillben a hangulat és a személyek változása megváltoztatja a ritmust is, a költemény mozgalmassága figyelemreméltó. Kötetében mindemellett akadnak trivialitások is.¹⁰

A magyar idillköltészet a némettel egyidőben keletkezik. Gróf Zrinyi Miklós (1620—1664) részben Vergilius, részben Tasso pásztor-költeményeinek és Marino idilljeinek hatására hét „idilliumot“ írt, ezek Opitz idilljével ellentétben lírai jellegűek. Tulajdonképen csak formájuk idill: lírai költemények; írójuk érzelmeit burkoltan akarta kifejezni.¹¹

⁸ Wilhelm Nagel: Die deutsche Idylle im 18. Jahrhundert. Dissertation, Zürich. 1889. 12. l.

⁹ H. Hettner: i. m. 111. l.

¹⁰ W. Nagel: i. m. 13. l.

¹¹ Ferenczy Géza: Zrinyi idilljeinek és életének kapcsolata. Budapest, 1929. 38. l.

II.

Rokokó idill és szentimentális idill. — Gessner.

Fr. v. Hagedorn (1708—1754) és Albrecht v. Haller (1708—1777) költészete jóval magasabban áll a már említetteknel.¹ Hagedorn *Sammlung neuer Oden und Lieder* című műve a rokokóköltészet jelentős terméke. Pásztorai rokokó pásztorok, de antik nevük van. A természet napfényes derűbe, tarka színpompába öltözik nála és stílusosan illeszkedik költészetébe.² Albr. v. Haller *Alpen* című költeményében az alpesiek megelégedett életét ábrázolja, jól megfigyelt jelenetekben és népies típusokban. Idillikus életüket fenséges hegyóriások zárják körül; a zord hegyvilág ölen is illatos alpesi flóra virágozik. Ez a költemény élményből született. Egy utazás eredménye volt, melyet a nagy természettudós a Berner Oberlandon keresztül a Genfi tóhoz tett.³ Művével kezdődik meg tulajdonképpen az Alpesek költészete, mert a renaissanceban itt-ott felcsillanó érdeklődés a hegyek szépségei iránt, Petrarca egy-két levele, Dante néhány hasonlata, folytatás nélkül maradt. Haller Rousseau előtt fedezte fel a rousseau hangulatokat, szembeállította a svájci parasztok és pásztorok egyszerű, természetes életét a civilizáció természetellenességével. Lelkesedett a természetes, patriarkális életért, az ártatlan vidámságért. Idillikus költészete új korszakot nyit meg. Egykorú költészet ez: nem rokokóköltészet, hanem realista. Haller különösen Ewald v. Kleistre és Gessner-re hatott.⁴ A rokokó mesterkéeltségét, feudálizmusát, lassan realiztikus törekvések nyomták el. Ez a realizmus éppen a rokokó iránti ellenszenvből született. Ugyanazt az utat tette meg az idillköltészet, mint a képzőművészet; az út Boucher, Watteau, Fragonard, Lancret ro-

¹ H. Hettner: i. m. 209. l. — Haller és Hagedorn nem idillköltők, de nagy befolyásuk miatt, melyet az idillköltőkre, Gessnerre, Kleistre gyakoroltak, meg kell őket említeniünk.

² Arthur Eloesser: *Die deutsche Literatur vom Barock bis zur Gegenwart*. Berlin, 1930. I. köt. 173. l.

³ H. Hettner: i. m. 207. l.

⁴ A. Eloesser: i. m. I. köt. 111. l.

kokó művészetéből Greuze szentimentális realizmusáig vezetett. Az idillköltészet új realizmusa szintén szentimentális: ez a szentimentalizmus tulajdonképpen pátosz. Társadalmi alapja van, a művészet így akarja kiemelni, szembeállítani az egyszerű polgárok ártatlanságát a rokokó erotikájával és érzelmi felületességével. A XVIII. század elejének realizmusa a társadalmi fejlődés élén álló Angliában jelentkezik először, 1720 körül tűnik fel Németországban. 1770 körül már divattossá válik a városi élettel való elégedetlenség, s ezt az elégedetlenséget utóbb kiterjesztik Európa egész civilizált világára. Overbeck ekkor írja Vossnak, hogy szeretne vele Tahitiba kivándorolni. A természetes élet után való vágy általánossá válik. Ez a vágy Rousseau nyomában még jobban fokozódik. Már van olvasóközönség, mely Gessner idilljeire vár. A közönség a természet és a természetes utáni vágyakozásában nem is érezte az új idillköltészet valóságosságát és tisztán képzelt mivoltát. Ez a vágyakozás teremtette meg azt az izlésbeli talajt, mely újra lehetővé tette nagyobb epikai költemények létrejöttét, bár egyelőre csak az idill stílusában és formájában. Az idillben a költői hangulat kifejezésre jut, mely ettől kezdve minden igazi költészet lényeges eleme marad.⁵

A magyar irodalomban Faludi Ferenc (1704—1779) nagy formaművészettel megalkotott költeményei között találkozzunk idillekkel. Költészete a XVII. századvégi, XVIII. századeleji német gáláns költészettel mutat szoros kapcsolatot. Idilljeinek formai jelentősége van.⁶

Salamon Gessner (1730—1788) először anakreoni dalokat írt. Hagedorn horatiusi életöröme és Gleim anakreontikus, játszi vidámsága rokonhúrokat pendítettek meg benne.⁷

Hagedorn költészetéből azonban nemcsak a horatiusi életideált kedvelte meg, hanem elsajátította azt a törekvést is, hogy az antik formákat modern tartalommal töltsse meg,

⁵ W. Nagel: i. m. 17. l.

⁶ Pintér Jenő: A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. Budapest, 1930—1933. IV. kötet 319. l.

⁷ H. Hettner: i. m. 204. l.

Gleim viszont rávezette a kifejezés egyszerűségén érzett költői gyönyörré és arra, hogy az antik természetességet szentimentalizmussal mérsékelje. Gessner költészete akkor vált jelentőssé, amikor hazai, zürichi talajra helyezkedett és befogadta környezetének hatását.⁸ Tulajdonképen E. v. Kleist volt az, aki felébresztette benne természet-költészetének alaphangulatát, és hozzásegítette ahhoz, hogy természetérzése számára költői kifejezést találjon.

Gessner sajátos költői műfajt teremtett, melyet ő idillnek nevezett. „*Die Nacht*“ című prózai költeménye a tulajdonképeni átmenet anakreoni költészetéből idillköltészetébe. Idilljeiből minden naívság és vidékies egyszerűség hiányzik. Mestere a formának, de formája nem a vers. Hagedorn és Haller versei jóhangzásukkal és gördülékenységükkel tűntek ki. Gessner ugyanezt a költői hatást tisztá, emelkedett és ritmikus prózájával éri el.⁹ Pásztoridilljei a romantika óta gyakran jelentkező prózai versek mintái lettek.

Gessnert elsősorban az vonzotta a pásztorköltészethez, hogy költői tehetsége különböző elemeinek befogadására ez a műfaj látszott legalkalmasabbnak. Az aranykort, melyben az ember még nem szakadt ki a természet öléből, nem a hazai hegyek között kereste, hanem egy időtlen, költőien idealizált pásztorvilág bájos, erdős és dombos környezetében.¹⁰ Maga mondta, hogy életének legnagyobb örömét az aranykorban találja, melyet saját nyugodt kedélye és képzelete idéz fel. Szilárdan hitt abban, hogy az eklogákban leírt aranykor valóban létezett a patriárkák korában. Nem látta meg Theokritosban a realitást és olyan Arkádiáról álmodozott, mely sohasem létezett. Pásztorai nem ismerik a való érzelmet. Már első idilljének (*Die Nacht*) alakjai betegesen szentimentálisak; ez a tulajdonság jellemzi későbbi hőseit is.¹¹ Főtörekvése, hogy társadalmi és etikai ideálját bemutassa. Ezért találja meg Aristus a jámbor Amyntas

⁸ U. o. 2. rész, 72. l.

⁹ Adolf Bartels: Geschichte der deutschen Literatur. Leipzig, 1924. I. 377. l.

¹⁰ A. Eloesser: i. m. I. 116. l.

¹¹ H. Hettner: i. m. 2. rész, 72. l.

kunyhójában a békét, melyet a gazdag és művelt városban nem találhatott meg és ezért kiált fel:

— „Ach Natur, wie schön bist du in unschuldiger Schönheit, wo dich die Kunst unzufriedener Menschen nicht verunstaltet“.

A földiek bajai és a túlvilági boldogság között meglévő feszültség Gessner költészetében szelíd derűben oldódik föl, és abban a hitben, hogy a világ mindenütt szép annak, aki a teremtés javait nyugodt és derült kedéllyel élvezni tudja.¹² Harmonikus alaptermészete még arra is rábírja a költőt, hogy a természetes erkölcs és bűnös kultúra ellentétét enyhítse azzal, hogy mindkét világ értékeit elismeri: Menalkas pásztor a vidéki élet szépségeit magasztalja, Äschines vadász pedig a városi élet kényelmét, mégis mindketten boldogok és megelégedettek.¹³ Realisztikus vonások teljesen hiányzanak költészetéből. Alakjai egyrészt túlságosan idealizáltak, semhogy a valóság érzését kelthetnék bennünk, másrészt annyira elmosódottak, hogy nem válhatnak ideálokká.¹⁴ Herder összehasonlította idilljeit Theokritos költeményeivel, megállapította, hogy mivel Gessner mereven ragaszkodik egy magaalkotta erkölcsi ideálhoz, hiányzik alakjaiból a határozottság és a változatosság, melyet nem a lélek, hanem a külső körülmények határoznak meg. Kiemeli viszont dallamos prózáját, a részletek sokoldalúságát, természetfestésének könnyedségét.

Gessner nemcsak költő, hanem tájképfestő is volt. Jellemző, hogy két másik idillköltő is, Maler Müller és Usteri, szintén festett tájképeket. A rokokótájkép tipikus sajátosságai újra és újra felmerülnek művészetében. De a részletekben is szemléletes marad, és egységes szempont szerint csoportosítja azokat. Nem kapcsolja össze aránytalanul a nagyot az apróval; a természet hangulatossága ragadja el legjobban. Mintha Corot természetérzése jelentkeznék nála kevesebb eredetiséggel és bizonytalanabb művészettel. Kedveli

¹² G. Schneider: i. m. 26. l.

¹³ Emil Ermatinger: Barock und Rokoko in der Deutschen Dichtung. Leipzig—Berlin, 1926. 131. l.

¹⁴ A. Bartels: i. m. I. 377. l.

a harmatos reggelt és a szelíd estét, de mindennekfölött az enyhe, holdas éjtszakát szereti. Csak későbbi idilljeiben ömlik el képein a déli nap fénye.

Gessner azon német költőknek egyike, akik a legerősebben felkeltették koruk magyar íróinak figyelmét. A magyar költők a XVIII. század végén valósággal az ő iskolájába jártak. Baróti Szabó Dávid (1739—1819), Szentjóbí Szabó László (1767—1795) — akit a *Kívánság* és *Panasz* című idillek írására ihletett¹⁵ — s maga Kazinczy Ferenc (1759—1831), irodalmi ízlésünk e nagy törvényhozója, mesterükként tisztelték, s műveit remekműveknek tartották. Kazinczy írói pályáját éppen Gessner idilljeinek fordításával kezdte. 1788-ban adta ki őket *Gessner idylliumi* címen. Csokonay Vitéz Mihályról, Kölcsey Ferencről is tudjuk, hogy olvasta Gessner és Hagedorn idilljeit. Ungvárnémeti Tóth László drámai költeményében: *Nárcisz, vagy a gyilkos önszeretet* Gessner művei nyomán halad.¹⁶

Gessner valóságos iskolát alapított, melynek tagjai Bronner és Blum kivételével jelentéktelenek voltak. C. H. Höfer kötetében: *Idyllen oder Klagen über die flüchtige Zeit* viszontlátjuk Gessner költői sajátosságait, de túlozva és torzítva. Ugyanez áll G. H. Monne: *Vermischte Gedichte* című kötetére és Breitenbach: *Jüdische Schäfergedichte* című gyűjteményére. Magasabb színvonalon áll J. C. Blum (1739—1790) *Idyllen* című kötetével. Rímtelen, szabad ritmusaival gyakran ér el költői hatást, előadását az élettelen természet megszemélyesítésével igyekszik élénkíteni.¹⁷

Franz Xaver Bronner (1758—1850) halászydilleket írt. A *Neue Fischergedichte* előszavában jellemzi az idill műfaját. Szerinte a szelíd érzésekre kell hatnia, cselekménye nem lehet terjedelmes; a személyeket idealizálva kell festenie, de ezeknek azért mindig embereknek kell maradniok, akikkel remélhetjük, hogy találkozunk. Munka nélkül

¹⁵ Pintér J.: i. m. IV. kötet, 543. és 635. l.

¹⁶ U. o. V. kötet 251., 333., 456., 744. l.

¹⁷ W. Nagel: i. m. 23. l.

nincs igazi boldogság és nem is volt soha, a pihenés és tétlenség az unalom és kedvetlenség forrásai. Az idill hősei éppen ezért dolgozók, szorgalmas emberek. Ez a felfogás ellenében áll Gessnerével, akinél a pásztorok sohasem dolgoznak. Bronner realiztikusabb, mint Gessner, és alakjait is közelebb akarja hozzánk hozni.¹⁸ Nagy irodalmi műveltsége nyomot hagyott költészetében. Hagedorn „Anakreon“-ján kívül jól ismerte az eredetét is, lefordította Anakreon több dalát és Theokritos néhány költeményét is. Gessner műveit már gyermekkorától ismerte, és magával a költővel összekötöttségben állott. Idilljei határozott fejlődést jelentenek Gessner idilljeivel szemben. Alapérzése erősen szentimentális, mégis tárgyaiért a valóságos életbe nyúlt és bár morális célzat vezette, mint Gessnert, mégis nagyobb teret engedett saját élményeinek, megfigyeléseinek, tanulmányainak. Így alakjai egyénibbakké, bonyolultabbakká lettek.¹⁹ Néha ellenszenves jellemeket is fest, például a *Wollust und Liebe* című idilljében. Költeményeiben több a mozgalmasság és cselekmény, mint Gessnernél. Azzal a törekvésével, hogy a valóságos életet fesse, Bronner a modern idillhez közeledik, tőle vezet az út Maler Mülleren keresztül Voszhoz és Goethehez, akik Theokritos szellemében fejlesztették tovább az idillt.²⁰

Christian Ewald v. Kleist (1715—1759) szintén halász-idillek szerzője. Tulajdonképpen egy korábbi periódushoz tartozik, *Frühling* című költeménye²¹ Gessner egyik mintája volt.

Mint idillköltő viszont ő jár Gessner nyomában. Bár elkerülte annak édeskés modorát, idilljei hangulatát szintén bizonyos szentimentalizmus lágyítja el.²² Az anakreontikus vídámság hangja ritkán csendül fel nála, inkább a szelíd-ség, jámborság és hűség szelíd indulatait fejezi ki. Kleist számára a természet forrása minden jónak. A természet tudja csak meggyógyítani a kultúra hazugságaitól és bűnei-

¹⁸ U. o. 26. kk.

¹⁹ W. Nagel: i. m. 26. kk.

²⁰ G. Schneider: i. m. 27. l.

²¹ H. Hettner: i. m. 2. rész, 71. l.

²² A. Bartels: i. m. I. kötet 369. l.

től megsebzett kedélyt. A természet összhangjával és színpompájával visszaadja az ember jóságába vetett hitét.²³

Irin című idillje a legegységesebb és legbensőségesebb alkotása. Bár cselekménye szegény, és alapjában nem más, mint a megelégedett, jámbor és szenvedély nélküli, a természet ölen lezajló élet anakreoni ideáljának magasztalása, mégis jelentőssé teszi az öreg halásznak és fiának vonzó alakja. A kis csoportot alkonyi békesség veszi körül, különösen itt érezhető Kleist meleg költői kedélyének gyengéd-sege.²⁴ Az idillben megmutatkozik az a nagy különbség, mely őt Gessnertől elválasztja. Semmi erőltetett nincs benne, a helyzet emberien igaz és megkapóan egyszerű. Ritkán sikerült még költőnek ily plasztikus helyzetképet alkotnia. Az *Irin*ben egykorú valóságot találunk, az idegen nevek ellenére németek szerepelnek benne, kortársak, megfelelő gondolkodással és érzésvilággal. Kleist mesteri kézzel tud jellemeket festeni és valószínűvé tudja tenni a nyelvet is. A szorgalmas apa, az apára hallgató fiú és az alakokat besugárzó hanyatló nap megragadó békét áraszt. Erre a költői magaslatra nem is emelkedett többé Kleist.

A fölvilágosodás korszakának német irodalmában Gessner prózai és Kleist verses idilljei majdnem egyidőben keletkeztek. A *Sturm und Drang* korában Voss klasszikus formájú idillköltészete mellett jelennek meg Maler prózai idilljei.

III.

Korai klasszicizmus. — Maler Müller. — Voss.

Maler Müller (1749—1825) a mesterkélttség és a természetes, naív ízlés határán áll. Idilljeiben részint a bibliai mondkörbe nyúl vissza, vagy görög ruhába öltözteti alakjait, részint pedig környezetéből választja tárgyát.¹ Az antik színezetű idillekben látszik meg legjobban Gessner-

²³ E. Ermatinger: i. m. 150. i.

²⁴ G. Schneider: i. m. 29. l.

¹ H. Hettner: i. m. 3. rész, 159. l.

rel való ellentéte. Maler Müller úgy jelenik meg, mint a svájci költő természetes reakciója.

Már első idillje: *A Faun* más levegőt áraszt, mint Gessner alkotásai. A tragikusnak és a nevetségesnek a Sturm und Drang-korszakra valló tipikus keveredése megragadó. *Bacchidon und Milon* nem oly költői, de közelebb áll az élethez realiztikusan nyers humorával. *Mopsus* Gessner *Übel belohnte Liebe* c. idilljére emlékeztet. Maler Müller nyers genrékepeket alkotott, hősei nem hasonlítanak Greuze szentimentális alakjaira. Vidám esetlenségük Rubens egészségtől duzzadó, életvidám alakjait juttatják eszünkbe.

Adams erstes Erwachen und erste selige Nächte című nagy elbeszélésével és rövid, félig párbeszédben írt vázlatával: *Der erschlagene Abel*, közvetlenül Gessner *Tod Abels-ét folytatja*.³ Ádám kemény munka után a szabadban az esti békét élvezi és figyelő gyermekei előtt feleleveníti az édenben eltöltött első napjainak gyönyörűségeit. Az idill képeinek frissességét és erejét maga Jean Paul is csodálta.⁴

Ebben a két idillben a gessneri érzékenység tanítványának mutatkozik. *Der erschlagene Abel* már távolabb áll a szentimentalizmustól, jelentkezik realiztikus hajlama. *Faun Molon* tulajdonképpen nem is idill, hanem keretes elbeszélés, mely egymástól független elbeszéléseket foglal össze. Két leg-tökéletesebb idillje: *Die Schafschur* és *Nusskernen* a Pfalz parasztjainak életét és munkáját írja le.

A *Schafschur* nem más, mint Gessner kritikája:⁵ a pásztor kezébe egy, a pásztorokról szóló könyv kerül. Az a vita, mely Walter, az okos paraszt és az iskolamester között folyik, lényeges eleme a cselekménynek. Az szegényes ugyan, de részleteiben sok szépet tartalmaz. Nagyon sikerült az alakok jellemzése. *Nusskernen* tulajdonképpen az előbbi idill folytatása. Müller az idill kereteit a falusi történetek irányában tágítja ki.

Maler Müller a parasztok világát eleven színekkel tudja

² A. Bartels: i. m. I. kötet, 493. l.

³ H. Hettner: i. m. 3. rész 159. l.

⁴ A. Eloesser: i. m. I. 359. l.

⁵ H. Hettner: i. m. 3. rész, 160. l.

festeni. Alakjai nem lépik túl a paraszti élet határait, nem beszélnek tudományos dolgokról, kereken és egyszerűen mondják meg véleményüket és időnként szívesen pletykáznak is. Főcélja a jellemek ábrázolása, ezért a cselekményt háttérbe szorítja. Alakjai kellő megvilágítására minduntalan epizódokat sző idilljébe, ezek azután gyakran teljesen magukra vonják az érdeklődést. Alakjai élettől duzzadnak és élénk mozgásúak.⁶

Müller idilljei szentimentálisak, ugyanakkor realiztikusak. Ez az ingadozás kézzelfoghatóan érzékelteti azt a mélyebb ízlésbeli és társadalmi küzdelmet, mely a korabeli német irodalomban végbement.⁷

Maler Müller még ingadozott az antik és modern tárgyak és költői feldolgozásmódjuk között, J. H. Voss a Göttinger Dichterbund tagja (1751—1826) idilljeiben tárgy és feldolgozás szempontjából kezdettől fogva szilárd álláspontra helyezkedett. Maler Müller jelentősége abban áll, hogy felvette a harcot Gessner szentimentális idealizmusával. Voss viszont már leszűrte a harc eredményeit, mind tárgy, mind feldolgozás szempontjából. Hazája és kora valódi életét ábrázolta, költői hűséggel és szemléletességgel.⁸ Alakjai többé nem képzelt arkádiai mezők pásztorai és pásztorlányai, akiknek ereiben nem vér, csak költői érzelmesség folyik, hanem emberek; parasztok, iskolamesterek, halászok, valamennyien valóban élnek, olyan természeti környezetben, melyet a költő szeretettel és lelkiismeretesen ábrázolt.⁹ Az epikus cselekmény szegényes ugyan idilljeiben, de a miliő és a természetmegfigyelés oly finom, mint a legkiválóbb németalföldi mesterek képein.

Voss 1795-ben megjelent *Luise*-jával és a benne megvalósult költői tendenciával fordulóponthoz juttatta az idill fejlődését.¹⁰ Költeményeit határozott vallási és politikai eszmék szolgálatába állította. Célja a türelmességről és a szabadság-

⁶ G. Schneider: i. m. 28. l.

⁷ U. o. 29. l.

⁸ A. Bartels: i. m. I. 479. l.

⁹ H. Hettner: i. m. 3. rész, 205. l.

¹⁰ A. Bartels: i. m. I. 480. l. — H. Hettner: i. m. 3. rész, 205. l.

ról vallott nézeteinek elterjesztése volt. A Luise-ban Walther kis mesét mond el, melynek lényege, hogy valamennyi hit egyenrangú, minthogy ugyanazt az Istent vallja. Azután apa és leány egy dalt énekelnek, melynek ugyanez a tartalma. *Leibeigenen* című költeményében a szabadságot énekl meg.

Der siebzigste Geburtstag Voss legnagyobb költői teljesítménye. Megkapó ellentét jelenik meg ebben a költeményben az északi téli nap és a kellemes, fűtött szoba hangulata között. Tájszólásban is írt idilleket: *De Goldhapers* és *De Winterabend*. A bennük található részletes és bő jellemzések művészi forrása Homérosz.¹¹

Az a nagy tetszés, melyet idilljeivel aratott, más költőkre is buzdítólag hatott. Voss alnémet nyelvű idilljei nyomán keletkezett Peter Hebel (1760—1826) *Allemannische Gedichte* című idillgyűjteménye.¹² Ezek a versek az idillköltészet legkiválóbb termékei közé tartoznak. Hebel a parasztok között élt, mint falusi pap. A melegkedélyű költő a falusi környezetben Goethe ismert szava szerint az egész mindenséget kedvesen „elparasztosította”.¹³ Otthonának rétjei és folyócskája személyes jóbarátai voltak, mintha valóban az a szőke parasztlány volna, hosszú hajában tarka szalagokkal, mint aminek leírja. A hangulat tökéletes egysége teszi legfőképpen értékkessé a versgyűjteményt.¹⁴

A költő élethű, mind környezetben, mind erkölcsben a vidék jellegzetességeit ábrázoló idilljei az olvasót a világ zajától elvezetik az egyszerű és jó emberek közé, akik békében élnek egymással és a természettel.

Johann Martin Usteri (1763—1827) idilljeiben Hebel mintájára szintén ragaszkodik a valósághoz és tájszólásban is ír. *De Herr Heiri* és *De Vikari*, élethűségükkel és egyéni jellemzésükkel tűnnek ki és a valóság költői ábrázolásának benyomását keltik.

Usteri Herr Heiri-je a Hermann und Dorothea benyomása

¹¹ A. Bartels: i. m. I. 480. l.

¹² Friedrich Kummer: Deutsche Literaturgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. Dresden, 1922. I. 216. l.

¹³ A. Bartels: i. m. I. 617. l.

¹⁴ U. o. 615. l.

alatt keletkezett. Egy fiatal, jómódú férfi szegény lányt vesz feleségül, miután leküzdötte a házasságuk útjába torlódó akadályokat. Usteri szintén a Hermann und Dorothea mintájára kilenc fejezetre osztotta költeményét. A cselekmény élénk és humoros, a jellemzés mellett ez főérdeme.¹⁵

De Vikari című idillje hat énekre terjed. A cselekmény nem olyan egységes, mint a Heiri-ben, sokszor megszakad. Nette, a falusi pap lánya, fel akarja áldozni a Vikari iránt érzett szerelmét szülei akaratának, és hajlandó egy közömbös férfihez feleségül menni. Végül mégis szerelmi házasságot köt. Ezzel a cselekménnyel párhuzamosan másik cselekmény is halad. Ez az öreg lelkész és Joos, a halász között játszódik. Ie s felülmúlja költői szempontból az előbbit, élénkebb, a jellemek is élethűbbek, gazdagabbak, úgy, hogy az olvasó figyelme mindig éber marad.¹⁶ Usteri költői szempontból elevenebb, sokoldalúbb és jobb jellemző, mint Hebel, reálisztikusabb, mint Voss, de hiányzik belőle Hebel gyöngéd bensősége. Goethe nyomán a cselekmény nála élénk, majdnem drámai, a személyek gyakran szembe kerülnek egymással, a kor eseményei belejátszanak a cselekménybe, úgy, mint Hermann és Dorotheában is.

Voss, Maler Müller és Usteri költészetében kidomborodnak a politikai és etikai tendenciák. Maler Müller szembeállítja a parasztok természetes és értelmes gondolkodásmódját a városi félműveltséggel, Usteri a polgári erkölcsök egyszerűségét emeli ki a divatos és mesterkélt ízlésbeli és erkölcsi eltévelyedésekkel szemben. Maler Müller és Voss hangja komoly, Usteri viszont gyakran torzít és ferdít.¹⁷

IV.

Klasszicizmus. — Goethe.

Goethe idillje az idillköltészet fejlődésének betetőzése. Valóban az életből merített, de alakjait szimbolikussá tudta tenni, valósággal költői hatványra emelte az egyszerű embe-

¹⁵ Albert Nægeli: Johann Martin Usteri. Dissertation. Zürich, 1906. 171. kk.

¹⁶ U. o. 179. l.

¹⁷ U. o. 186. l.

rek életét. *Hermann und Dorothea*-ban a költői igazság és a kisvárosi élet valósága teljesen egybeforr.

Hermann und Dorothea abból a mélyen klasszikus szellemű törekvésből született, hogy Voss mintájára a modern életből alkosson a szó klasszikus értelmében vett idillt.¹ Mint ahogy a kagylóban benne zúg a tenger szava, úgy festi alá a költő az eseményeket a francia forradalom morajlásával, sőt a háttér belejátszik a cselekménybe, és hozzájárul a jellemek alakulásához is. A világesemények vihara megerősíti Hermann ragaszkodását az öröklött, organikus viszonyokhoz és megérleli kialakuló önbizalmát. *Dorothea*-ban az egyszerű, de érett, bensőséges és nemes önbizalommal rendelkező nőiség lép elénk. Goethe egyszerű, minden időben megismétlődő viszonyokat jelenít meg s ilyenek szereplői is, a becsületben és kölcsönös szeretetben megőszült házaspár, a jóbarátok és szomszédok, a fölserdült ifjú, aki házasságra lép.

A költemény klasszikus módon szemléletes, hiányzik belőle minden, ami mesterkéltséget és kényszeredettséget sugall. Elbeszélésének hangja egyszerű és természetes. Mindíg a valóságos élet talaján állunk, a „kedélyes“ német élet talaján, amint az otthon, a szülők és gyermekek közt és az otthonon kívül, különböző szomszédok, polgárok között kialakul. Az egész költeményen nyugodt derű ömlik el. A polgári élet minden örömeivel és gondjával megjelenik a költeményben és szűk kereteit a kedély gyöngéd melegsége aranyozza be.² Nagyon közel állt Goethe szívéhez.

Másik, kisebb igényű két idillje: *Der neue Pausias und sein Blumenmädchen* és *Alexis und Dora*. Előbbi két szerető párbeszéde. Megismerjük szerelmük történetét, a különös találkozást, elszakadást és a boldog viszontlátást. A költeményen lírai hangulat ömlik el, a vacsora jelenete azonban drámai.

Alexis und Dora elégiikus hangulatú idill. Az egész cselekmény álmoképnek tűnik, gyorsan pereg le, de mély benyomást hagy.³

¹ A. Bartels: i. m. I. 559. l.

² H. Hettner: i. m. 4. rész, 135. l.

³ *Alexis und Dora*-t az elégiák közé sorolták, holott Goethe eredetileg idillnek nevezte. Ezt az elnevezést meg is érdemli.

V.

Kortársak.

Karoline Pichler szül. v. Greiner (1769—1843) kis kötet idillt írt.¹ Részben Gessnert, részben Vosst utánozta. Gondos nevelésben részesült, tudott latinul, tanulmányozta a német és az idegen irodalmakat. Valamennyi olvasmánya közül legjobban hatottak rá az egyházi és pásztordalok, különösen Gessner és Voss idilljei. Egész életében örömmel emlékezett arra az estére, amikor Voss Luise-jából egy idillt, a *Fest im Walde*-t hallotta: — „in der ersten, aber vielleicht frischeren Jugendgestalt, wie sie dem Geiste des Verfassers entsprosst war.“

Egy vidéki jámbor családnak szűkkörű, derült, se nem vagyonos, se nem szegény és mélyen vallásos élete: ez volt költői világa. 14—15 éves korában az emberi boldogság tetőpontjának tünt föl előtte, hogy falusi pap felesége lehessen, és ez a vágya később is megmaradt.

Ludwig Gotthard (Theobul) Kosegarten (1758—1818) nem tartozik a jelentős költők közé, bár mint maga írja, „benső, lobogó lelkesedés élt benne az alkotás iránt“. Szűkös körülmények között nevelkedett és életét is szigorú korlátok között töltötte, költeményeiben sem tudott a kicsinyes és mindennapi dolgok fölé emelkedni. Gessner lírai hangulatú prózai idilljei és Voss epikus alkotása között áll. *Jucunde*-ban, legismertebb művében, Vossnál előforduló viszonyok és emberek jelennek meg, terjengős és ellaposodó előadásban.

Környezete földjét és embereit híven írja le. Rügen félszigetére viszi az olvasót és bemutatja neki az egyszerű nép ünnepeit, a pap predikációit, hőseinek és hősnőinek életét. Sajnos ezek gyakran nagyon is szentimentálisak, bölcselkedésre túlságosan hajlamosak.

¹ Karoline Pichler: *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*. Kiadta Emil Karl Blümmel. München, 1914. II. 400. kk.

VI.

Jean Paul. — Romantika.

Jean Paul (1763—1825) költői képességei valójában először *Das Leben des vergnügten Schulmeisterleins Maria Wuz in Auenthal* című munkájában jelentkeznek.¹ Benne talált önmagára. Élesen meglátott és plasztikus alakokat tudott rajzolni, hátterei színpompásak. Az eszme és a kép tökéletesen megfelelnek egymásnak.² Nyelvi horizontja előbb alakult ki, mint költészete. Ezen a horizonton valóságos felhőként torlódtak műveltsége gyakran esetlen elemei, és saját alkotó kedvének sokszor már nyomasztó játékossága. Ez a nyelvi tömeg áthatolhatatlan falként nehezedett költészetére. Ezért mondták róla, hogy első írásai könyvekből merített könyvek voltak³

Idilljei ifjúkorára való emlékezésből fakadnak. Ezek az emlékek, bár még csak bimbószerűen, magukban rejtik költészetének később kibontakozó fényét és illatát.⁴ Gyermekkori emlékei elvegyülnek a természet ragyogásával.⁵ Stilusát a képszerűség és az ellentétek halmozása jellemzi, de mindent áthatja az a bűbáj, mely a frank tájak szépségéből árad. Ez a táj bele ivódott fiatalságába, napfényes partjaival, idillikus völgyeivel.

Wuz úgy nőtt bele ebbe a tájba, mint ahogyan a virág a rétből kinő. Benne gyökerezik, belőle hajt ki és magán viseli a táj egész jellegét. Kedvét leli az idillikusban, a kicsiben, a fonákban és a groteszkben.⁶

Jean Paul arra törekedett, hogy műveltsége és lényé ellentmondó elemeit egyesítse, és egészet alkosson abból, ami benne zavaros, kaotikus és rendezetlen volt.⁷ A „Wuz”-ban ez még nem nagyon sikerült neki, egységessége az

¹ H. Hettner: i. m. 4. rész, 230. l.

² U. o. 233. l.

³ Fr. Kummer: i. m. I. 102. l.

⁴ A. Bartels: i. m. I. 621. l.

⁵ Johann Alt: Jean Paul. München, 1925. 71. l.

⁶ U. o. 72. l.

⁷ A. Bartels: i. m. I. 622. l.

idillikus korlátozottság rovására ment. Szerette a varázst és mint varázslatos, mesés formát, az idillt is. Ez a forma tette lehetővé számára, hogy gyönyörteli napokat írjon le, melyek kicsiny és korlátozott körén túl újra összekötik a mindenséggel. Ilyen napok Wuz jegyességének napjai (Wonnetage).⁸

Leben des Quintus Fixlein című idillje a szűkös és kicsiny körülmények boldogságát írja le, egy kántortanítói — papi élet boldog korlátozottságát. Az ilyen élet patriarkális, kedélyes boldogsága, idillszerűsége Jean Paul idejében még valóság volt.⁹

Fixlein a flachsenfingeni gimnázium tanítója. Eljegyzése és házassága adja a novella tartalmát. Jean Paul későbbi írásaiban is alig akad oly nemes és egyszerűségében is megható részlet, mint az új házasok temetőjárása az esküvő estéjén.

Fixleint teljesen eltölti önmagára szorító, szemlélődő élete. A Fixlein idill, akárcsak a Wuz, önmagában nyugszik és szemhatára csak a legközelebbi környezetig terjed, annak ellenére, hogy tulajdonképpen mindkettő folytonos költői kitérésekkel van átszőve. A megelégedés bennük nemcsak vágy, vagy csupán a lélek ábrándja, hanem valóságos átélt élet.

Jean Paul idillköltészete nem a nyárspolgári kedélyesség korlátolt életbölcességét vallja. Még akkor is álomvilágban él, ha a jól ismert otthonosság meghitt völgyében pihen.¹⁰ Jean Paul nem írt verset, de prózája gyakran oly dallamos és ritmikus, hogy az olvasóra vers hatását teszi.

Az irodalomtörténet egyöntetűen megállapította Jean Paulról, hogy költői jelentősége idilljeiben és nem regényeiben rejlik. Humora az idillben valóban áthidal minden ellentétet, egyéniségének és tehetségének chaoszát harmóniába olvasztja. A német humor első helyén Jean Paul áll, a mosolygó könnyek varázslója.

Eduard Mörike (1804—1875), a XIX. század egyik legsajátosabb és legegényibb költője a harmincas években,

⁸ Fr. Kummer: i. m. I. 102. l.

⁹ J. Alt: i. m. 151. l.

¹⁰ U. o. 153. kk.

elbeszéléseivel, meséivel és idilljeivel valóságos anakronizmusnak tűnt.¹¹ Távol állt minden absztrakciótól, hamis pátosztól és a költészetet oly mélyen befolyásoló korabeli társadalmi tendenciáktól.¹² Szépségét és finomságát az utókor fedezte fel, az méltányolta és értékelte igazán.

Legterjedelmesebb és művészileg legjelentősebb idillikus költeménye: *Idylle vom Bodensee*. Élettől, erőtől és frisségtől duzzad, teljesen eltölti a tevékeny és egészséges valóság. A költő egészséges szemmel gyűjtötte össze anyagát az életből. Alakjai mind az életben gyökereznek: a póruljárt szabó és ostoba segítőtársa, a ravasz Martin, a határozott Käte, a hű Tone és a hideg, fősvény Gertrud, akinek már gyermekkorában megizzad kezében a krajcár. Margarete, a szelíd pásztorleány, egyike Mörike legszebb nőalakjainak, aki még a szerelmi vihar után is, melyet Tone idéz elő benne, megőrzi benső harmóniáját és tisztaságát. Bizvást mondhatjuk, a költő itt valóban művészi tökéletességgel tudta visszaadni a természetet.

„Der Alte Turmhahn“ a papi élet pompás tükörképe, egyúttal személyes, fájdalmas búcsú ettől. A búcsút a költő a rézkakas szájába adja, a kakas mindent saját élete szempontjából néz, s népies méltósággal mond el. A költemény hangulata realizisztikus, sok benne a humoros önkritika: nem ajánlatos az embernek öreg napjaira a világ hiúságának hódolni.

A *Waldidylle* hangulata és tartalma vidám, színei lágyak és melegek. Ennek az idillnek humoros ellentéte: *Häusliche Szene*, amely éjszaka játszódik le Ciborius preceptor és fiatal felesége, Rike között. A költemény kómikus méltóságú disztichonokban van írva. A *Ländliche Kurzweil* c. idillen a papi hajlék békés kedélyességének finom levegője ömlik el.

Josef v. Eichendorff (1788—1857) az a költő, aki minden kínálkozó költői hangulatot megragad. A költői hangulatokat ott keresi, ahonnan az ember zaja még nem riasztotta el őket. Ha a nap múltóban van, akkor látja meg a

¹¹ Fr. Kummer: i. m. I. 348. l.

¹² A. Bartels: i. m. II. 488. l.

természet igazi arcát. Kerüli az éles fényt, erdők mezők és buzaföldek ölén ébred föl benne a honvágy egy átszellemültebb élet után.¹³

Ilyen hangulatból született meg a romantikus elbeszélő művészet egyik gyöngyszeme: *Aus dem Leben eines Taugenichts*. „Mir war es wie ein ewiger Sonntag im Gemüte“: a „naplopónak“ e szava lehetne az egész elbeszélés mottója.¹⁴ Ezt a pompás, könnyelmű alakot, akinek mindegy, hogy lopja a napot, mint kertész vagy mint vámszedő, a szerencse minduntalan pártfogásába veszi. Gyermekes, jámbor kedélye egyformán elemében van, akár Itáliába szöktetik és mint álöltözetes leányt körülrajongják, akár ha szerelme előkelő úrnő vagy szegény árvalány. Elpusztíthatatlan hite van a világban, minden természetesnek tűnik számára, bármily csodálatos is. „Und es war alles, alles gut“ — így fejeződik be a költemény. Bár az idill fantasztikus, mégis van benne költői igazság.

Karl Immermann (1796—1840), régi porosz tisztviselő család sarja, innen örökölte a kötelességteljesítés érzetét, szilárdságát, a becsület iránti érzékenységét.¹⁵ De még mint ifjúban ellenkezés támadt benne saját társadalmi körének számos tulajdonsága ellen. Ez a benső meghasonlottság jellemezi őt mint költőt is. A *Münchhausen*-be beleszótt ú. n. *Oberhof*-idill a művelt körök minden hazugságának, társadalmi alakoskodásának ellentéte.¹⁶ A német élet új alakjait látja meg: ilyen például a falusi bíró, aki egyesíti magában az ősi weszfáliai életmód és a patriarkális tekintély korának valamennyi erényét és gyöngéjét.

VII.

Késői biedermeier. — Epigonok.

Klaus Groth (1819—1899) Quickborn-jának második részében olyan epikus költeményeit gyűjtötte össze, melyek

¹³ Richard Meyer: Die deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin, 1910. I. 35. kk.

¹⁴ A. Bartels: i. m. II. 110. l.

¹⁵ U. o. 310. l.

¹⁶ Fr. Kummer: i. m. I. 363. l.

ken jellemző tájhangulatok ömlenek el.¹ Oly elbeszélések ezek, melyeknek szelid humora és formája Hebelre emlékeztet. Finom lélekfestésével tűnik ki *Rotgetermeister Lamp un sin Dochter*.

Az északnémet tájszólás költője mellett megemlíthetjük a tiroli Adolf Pichlert, kinek verses elbeszélései szintén az idill felé hajlanak, így *Hexenmeister* és *Fra Serafico*.

Karl Egon Ritter v. Ebert, (1801—1882)³ idillikus elbeszélésében: *Das Kloster* azt ábrázolja, hogyan találja meg nyugalmát az élet hajszája után egy világotjárt vándor otthonában, az anya hű szívéen. — Anastasius Grün (Anton Graf v. Auersperg; 1806—1876) régi anekdótákból merített idilljében: *Der Pfaff von Kahlenberg* találta meg hazaszeregetének legszebb kifejezőmódját. Egész költészetét üde, tavaszi hangulat lengi át.⁴ Középkori alakjainak modernül ható gondolatokat és célzásokat tulajdonított.

Kedves idillt írt Moritz Hartmann (1821—1872) *Adam und Eva* című költeményében.⁵ A „Junges Böhmen“ törekvő prágai köréhez tartozott. Eduard Duboc (Robert Waldmüller, 1822—1910) *Unter dem Schindeldach* és *Dorfidyllen* című munkáiban genreképeket ad, melyek melegen érző költőszívet árulnak el.⁶ Johann Gottfried Kinkel (1815—1882) görög idilljében, a *Tanagra*-ban, az ó-klasszikus agyagszobrocskák keletkezését meséli el.⁷

Heinrich Seidel (1842—1906) azokhoz a szerencsés írókhoz tartozik, akiknek sikerül tipikus, élő alakot teremteniök. A csendesen megelégedett *Leberecht Hühnchen*-nél oly hírnevet szerzett, hogy későbbi munkái: *Neues von Leberecht Hühnchen und anderen Sonderlingen* és *Leberecht Hühnchen als Großvater* szintén hálás közönségre találtak. A Jean Paul Wuz-ának családjából való bohókás különnek,

¹ U. o. II. 54. l.

² R. Meyer: i. m. I. 233. l.

³ A. Bartels: i. m. II. 238. l.

⁴ U. o. 398. l.

⁵ R. Meyer: i. m. 299. l.

⁶ A. Bartels: i. m. II. 606. l.

⁷ U. o. 602. l.

⁸ R. Meyer: i. m. I. 456. l.

aki minden élményből ünnepet és minden rózsabokorból tündérkertet csinál magának jelszava: az a lényeges, hogy az életet teljesen kiélvezzük. Seidel felfedezte a régi boldogság elveszett titkát: mindig van ideje.⁹ Ahogy Leberecht Hühnchen minden örömet még húsz darabkára oszt, hogy tovább ízelehesse, úgy szed szét az írója minden percet másodpercekre. Így mindig talál időt arra, hogy két komoly mozzanat közé egy vidámat csúsztasson be; az élet komoly oldalai szinte eltörpülnek ezek mellett.

VIII.

Az idill lényege.

Az idill 2000 év alatt nagy fejlődésen ment keresztül. Hol egyik, hol másik jellegzetes jegye domborodott ki, időnkint lényeges vonásai is veszendőbe mentek. A műfaj fogalmának határozatlanságából folyt, hogy több költő olyan műveket nevezett idillnek, melyeket ez az elnevezés valójában nem illet meg. Viszont sok olyan költeményre ráillik, melyet szerzőjük maga sem sorozott az idillek közé. Meg kell határozunk ennek a műfajnak azt az alapvető vonását, melyből az az összes többi ered és amelyből a műfaj történeti hibáit, egyoldalúságát is megérthetjük.¹

Az idill lényegéhez mindenképp bizonyos korlátozottság tartozik, de nem Jean Paul értelmezésében. Ő az idillt így határozza meg: „Vollglück in der Beschränkung“. A korlátozottság szerinte hol az anyagi javakra, hol a szellemiekre, hol a társadalmi állásra, hol pedig minderre együtt vonatkozik. Szerintünk azonban a korlátozottságot az idill tartalmában kell keresni; az idill ugyanis anyagát nem a mozgalmal közéletből veszi, hanem a magánélet szerény körülményeiből és mindennapi, megszokott nyugalmaiból.² Olyan-

⁹ A. Bartels: i. m. III. 208. l.

¹ Gustav Schneider: Über das Wesen und den Entwicklungsgang der Idylle. Programm Hamburg, 1895. 3. l.

² Wilhelm v. Humboldts Werke, herausg. v. Albert Leitzmann. Berlin, 1904. II. 250. l. *Ästhetische Versuche über Goethes Hermann und Dorothea.*

fajta szerepet játszik a költészetben, mint a festészetben a genrekép.³ Meg kell azonban jegyezni, hogy fejlődése során az idillköltészet inkább Poussin és Claude Lorrain herikus-szimbolikus festészetével került rokonságba.

A műfajnak alapvető tulajdonságát tehát a közélet mozgalmasságától való elkülönítettségben látjuk. Humboldt megállapítása szerint az idill „önkéntesen levágja a világ egy részét, hogy a megmaradt részbe bezárkózzék.”⁴ Gervinus megjegyzése, hogy minden idillköltő elfogultnak tűnik a városi élettel, a világ mozgalmasságával és az emberi szenvedélyekkel szemben.

A közélet mégis szerepelhet benne, úgy, hogy az idillikus jelenetek háttérül szolgál. Így pl. Theokritos 15. idillje az alexandriai Adonis-ünnepre vonatkozik, de úgy, hogy az érdeklődés középpontjában az ünnepség két látogatónője áll.⁵

Goethe „Hermann und Dorothea“-jában az események összefüggnek a francia forradalommal; de nem ez a költemény tárgya, sőt nem is tartozik a tulajdonképeni cselekménybe. A Hermann und Dorothea Theokritos idilljével együtt bizonyítékul szolgál arra, hogy a közélet az idillikus jelenetek háttére lehet.

Az idill alapvető jellegéből következik, hogy birodalma nagyon szűkkörű. Az olvasó figyelme is csak erre a szűk körre terjedhet.⁶ Az idillköltő egyszerű házba visz bennünket, az erdő magányosságába, egy csöndes tó partjára stb. és a családi eseményeket írja le, barátok érintkezését, szerelmesek párbeszédét, egyes egyszerű emberek cselekedeteit és gondolkozását.

Válasszuk példának Gessner *Lykas und Milon*-ját. Lykas és Milon találkoznak és Milon, aki hallott Lykas művészi énekéről, művészi versenyre hívja ki. Döntőbírónak az öreg Menalkast kéri fel. Milon borjút tűz ki díjúl, Lykas egy fehér kecskét gödölyéjével. Megéneklük a múzsákat, Milon a

³ Wilhelm Wackernagel: *Poetik, Rhetorik und Stilistik*. Akademische Vorlesungen, herausg. v. Ludwig Sieber. Halle a. S., 1906. 136. l.

⁴ W. v. Humboldt: i. m. 251. l.

⁵ G. Schneider: i. m. 4. l.

⁶ W. Wackernagel: i. m. 134. l.

boldog, Lykas a boldogtalan szerelmet. Menalkas nem tud dönteni és így kicserélik a díjakat.

„Menalkas und Alexis“-ben Gessner az öreg Menalkas boldogságát írja le, aki munkás és jámbor életének végét gyermekei és unokái körében tölti. A „Phillis und Chloe“-ban két barátnő szerelméről beszél. A „Mirtill“ gyermeki szeretettől és tisztelettől áradó monológ. Voss „Luise“-ja a házias élet jellemzése; a „Frühlingsmorgen“ Selma tevékenységét és gondolatait írja le egy szép tavaszi napon. Goethe „Der neue Pausias und sein Blumenmädchen“ című idillje egy szerelmespár beszélgetését írja le. Bronner idilljei, melyeknek tárgya a halászeletből ered, szintén a mindennapi élet ábrázolására szorítkoznak. Jelenetei hasonlítanak Gessner idilljeire. A gyermekek játékaival is foglalkozik. Voss, Kosegarten, Jean Paul falura visznek bennünket, papi családokhoz, falusi lakodalmakba; Goethe kisvárosba vezet. Ilyenek az idill tárgyai.

IX.

Nyugalom és cselekvés.

Az idill hangulata mindattól visszariad, ami az élet mindennapi körét túllépi. Különösen kerüli az erőszakos vállalkozásokat, a háborút és a vérontást.¹ Tulajdonképeni tárgya a szerelem, szinte minden idillben ez foglalja el a középpontot.² Így van ez Voss „Luise“-jában, Goethe „Hermann und Dorothea“-jában, Gessner legtöbb idilljében és Jean Paulnál, Mörikenél, az „Idylle vom Bodensee“-ben. Bronner idilljei leggyakrabban szerelmi enyelgések. Voss „Kirschenpflückerin“ című idilljében Rebecka a fán ülő Hedewiget arra kényszeríti, hogy egy dalt énekeljen, melyben Hedewig elárulja szerelmét. Az idill gyakran csak két szerelmes párbeszéde közös élményeikről és közös boldogságukról. Ilyen pl. Gessner „Daphne und Mycon“-ja; két szerelmes beszélget benne gyerekkori emlékeiről és közeledő

¹ W. v. Humboldt: i. m. 253. l.

² G. Schneider: i. m. 8. l.

boldogságáról. A „Damon und Daphne“-ban a szerelmesek egymást átölelve gyönyörködnek az esőtől felfrissült tájban.

Nagy és erőszakos cselekedet nem lehet az idill tárgya.³ Egyoldalú és önkényes módon fognók föl azonban az idill lényegét, ha azt állítanók, hogy a tartózkodás a cselekvés ábrázolásától lényegéhez tartozik és az eseménytelenség, mozdulatlan nyugalom felel meg neki. Humboldt állította, hogy az idill mindig csak egy állapotot írhat le.⁴ Hogy az idill mégis telítve lehet cselekvéssel, megerősíti a „Hermann und Dorothea“, de Theokritos idilljei is. Bronner költeményeinek nagyrésze szintén megcáfolja azt a fölfogást, mintha az idill csak egy állapotot írhatna le, de cselekvést nem ábrázolhat. Válasszuk példa gyanánt „Der Perlenfischer“ című idillt. A*gyöngyhalászok rabszolgák; minthogy azonban csak bizonyos mennyiségű gyöngyöt kell beszolgáltatniok, nyereségre is szert tehetnek. Ghimbo, a panamai tengerből legügyesebb bűvára, sokkal több kagylót tud felhozni mint társai. Mikor egy napon meglehetősen tömegű gyöngyöt gyűjtött már össze, nem magát váltja meg a rabszolgaságból, hanem szerelmét, Mawit. Csak azután gondol arra, hogy megvásárolja saját szabadságát is. Újra gyűjti a gyöngyöket, a szűkeséges mennyiség majdnem együtt van már, mikor szerencsétlenül jár: egy tengeri rák megtámadja és súlyosan megsebesíti. Elveszíti a szabadság reményét, de barátai összeadják a hiányzó gyöngyöket. Felszabadul és örömteli élet várja Mawi oldalán.

Hebel idilljei annyira telve vannak cselekménnyel, hogy még a lélektelen természet is meglevenedik bennük, pl. „Die Wiese“ című költeményben. Ebben a folyó mint fiatal lány jelenik meg, születésétől kezdve egészen találkozásáig vőlegényével: a Rajnával.

Másrészt egyes költők teljesen háttérbe szorítják a cselekményt. Ezek annál behatóbban ábrázolják a nyugodt környezetet, ahová személyeiket helyezik. A tájat és a természete-

³ W. Wackernagel: i. m. 154. l.

⁴ Arra törekedett, hogy az eposzt és az idillt élesen elhatárolja. „Das Objekt der Idylle ist... immer ein Zustand, das der Epopöe eine Handlung des Menschen; jene ist immer nur beschreibend, diese durchaus erzählend.“ I. m. 252. l.

szetet a leggondosabban leírják. Ilyen pl. Gessner „Daphnis“-a. Daphnis télen kellemes, meleg kunyhójában ül és Phillisre gondol. A vidéket is szemléli közben és csodálja téli szépségét. „Damon, Daphne“ című idilljében a zivatar-tól felfrissült tájéket, az eloszló felhőket és a szivárványt írja le.

A cselekményben szegény idillek gyakran túlságos aprólékossággal is festik a részleteket. Gessner, aki gyakran belesik ebbe a hibába, „Die Gegend im Gras“ című idilljében magát a fűvet írja le. Bronner „Der Traum“ és „Das Bächlein“ című próza idilljei valósággal duskálnak a vizinövények és halászeszközök ismeretében és leírásában. Maler Müller „Adams erstes Erwachen und erste selige Nächte“ című idilljében az állatok, növények és bokrok pontos leírására és jellemzésére törekszik. Voss „Luise“-jának „Abend-schmaus“ és „Das Fest im Walde“ című részeiben részletesen leírja az ételeket és a használt edényeket.

X.

Erzelmek. — Szemlélődés. — Emlékek.

Minél kevesebbet cselekszenek az idill szereplői, minél kevésbé zavarják és rázzák fel őket a nagy események, annál szemlélődőbb életmódot folytatnak és annál inkább átadják magukat szelid érzéseiknek, szemlélődéseiknek és emlékeiknek.¹

Gessner költészete csaknem kizárólag érzelmi költészet. „Menalkas und Alexis“-ben az öreg Menalkas gyermekei és unokái körében él. Egy napon arról az örömről beszél legidősebb unokájának, melyet az ember egy jótett végrehajtása után érez. A gyermek meghatottságában sír. A nagyapa látja, hogy a gyermek könnyei mögött valami más is rejlik. Ekkor a fiú elmondja, hogy egy fáradt és éhes embert meg-etetett, megitatott és így maga is érzi a jótett feletti nagy örö-möt. — Leghosszabb idilljében, a „Daphnis“-ban, valósággal halmozódnak az érzelmek: vágyódás, szerelem, a jótett miatt

¹ G. Schneider: i. m. 12. l.

érezett öröm, kétségbeesés, félelem és a természet iránti rajongás. Bronner idilljében is erősen előtérben állnak az érzelmek. Figyeljük csak meg, hogy jellemzi „Haliäts Rückkunft“ című idilljében hőse vidám kedélyállapotát, melyet a barátok közeli viszontlátásának reménye kelt fel, és hogy ad kifejezést az öröm érzelmeinek „Ädon der Genesene“ című költeményében. Ennek hőse egy fiatal halász, aki súlyos betegségből gyógyult föl. Kleist „Amynt“ című idilljében Amynt kifejezésre juttatja kétségbeesését szerelme, Galathea szökése miatt. Jean Paul „Wuz“-át és „Fixlein“-jét teljesen betöltik erős és nemes érzelmeik.

Más idillekben a szemlélődés játssza a legnagyobb szerepet. Gessner „Myrtil“-jében Myrtil este hazatér és apját a lugasban alva találja. A hold szelíd fénnel önti el a képet. Myrtil gyengéd szeretettel figyeli apját és arra gondol, hogy minden jót, amiben részesült, apja gondoskodásának és imájának köszönhet. Majd apja közeli halálára és az áldozatokra gondol, melyeket érte be fog mutatni. Karjaiban viszi be az aggastyánt a kunyhóba, hogy ott nyugodtan tovább aludjék.

Azok az emberek, akiknek ennyi idejük jut szemlélődésre, már eljutottak egy jól megalapozott életfelfogáshoz. Arra is jut idejük, hogy azt másokkal közöljék, tanítás vagy intés formájában. Az e fajta költeményekben nagy szerepe van a nevelő-erkölcsi elemnek. Ez a körülmény bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy az idill a XVIII. század ízlésének annyira megfelelt.²

Gessner „Tityrus, Menalkas“ című idilljében az aggastyán fiát inti a becsületességre. Az agg Menalkas az őszi nap verőfényén fekszik és a vidéket szemléli. Csendesesen, szinte észrevétlenül megjön legkisebb fia és kéri apját, daloljon neki egy dalt. Hallotta, hogy apja fiatal korában számos dalversenyen győzött. Az aggastyán az őszi tájékról és a becsületes ember boldogságáról és nyugalmáról dalol. Fia meghatottságában sírva fakad és megígéri, hogy intelmeit mindig követni fogja.

² G. Schneider: i. m. 12. l.

„Menalkas und Alexis“-ben az aggastyán azt tanácsolja unokájának, hogy mindig becsületesen és jótékonykodva éljen. Bronner „Der Geier“ című idillje szintén erkölcsi célzatú; „Die Geschenke“ a féltékenység káros voltáról szól. „Die Unbedachtsamkeit“, „Die Vertragsamkeit“ és „Die Schätze“ ugyancsak didaktikus jellegű idillek. Kleist „Irin“ című idillje elmondja, hogy evez ki Irin egy este gyermekével a tengerre, hogy a nád közé varsákat rakjon. Közben fiának szép és bölcs tanításokat ad, hogy halála után ezekhez tartsa magát. Akkor elérheti, hogy oly nyugodtan és örömben töltheti napjait, mint ő. Munkájuk végeztével hazamennek. Irin hamarosan meghal, de fia nem felejtí ezt az estét, sem apja tanácsait és hosszú ideig, boldogan él. — Hebel „Riedligers Tochter“ című idillje a munka áldásával foglalkozik.

Gessner „Daphne, Mikon“ című idillje úgyszólván csak gyermekkori emlékek kölcsönös felelevenítéséből áll. Voss: „Die Freigelassenen“ a 12 évvel azelőtt bekövetkezett jobbágyfelszabadítás felelevenítése. Sabine és Henning menyegzőjükről és az azzal egybeeső felszabadítási és arató ünnepről beszélgetnek. Henning egy dalt költ a jó báró tiszteletére. Felidézi a régi jobbágyság emlékeit. Platen „Amalfi“-ja elmúlt napok szépségére emlékezik. Gessner „Idas, Mycon“ című idilljében két barát találkozik és nagy örömmel üdvözlí egymást. Letelepszének Palemon árnyas tölgyfája alá. Idas eldalolja Palemon történetét, aki Pannak sok juhot áldozott és kérte, hogy szaporítsa nyáját, mert szegény szomszédjával meg akarja osztani. Mycon Idast megajándékozza kilencsípú furulyával. — Bronner „Schwanau“ és Maler Müller „Das Nusskernen“ című művei szintén régebben történt eseményeket idéznek fel. Gessner „Das hölzerne Bein“ c. idilljében egy falábu öreg ember keservesen kapaszkodik a völgyből a hegyre. Egy pásztor friss vízzel kínálja, az öreg pedig a nagy szabadságharcról mesél, melyben lábát elvesztette. Mikor a harcmezőn sebesülten feküdt, egy ismeretlen megmentette. Panaszodik, hogy megmentőjét azóta sem találta meg. Ekkor kiderül, hogy a pásztor apja volt a megmentő, aki két év előtt meghalt és családját nagy nyomorban hagyta hátra. Az öreg boldogan öleli meg, magához veszi és hozzáadja egyetlen leányát.

XI.

Jellemek.

Az idill korlátozottsága a hétköznapi körére, hőseire is vonatkozik. Az idillköltő nem jellemezhet hősokeket, nagyszerű jellemeket, nagy gondolatokkal viaskodó szellemekeket, vagy rendkívüli szenvedésektől meggyötört szíveket.¹ A nyilvános és mozgalmas élet azokat az embereket érinti legkevésbé akik a városok zajától távol, a szabad természet ölében végzik mindennapi teendőjüket. Ezért találkozunk az idillekben sokkal gyakrabban pásztorokkal, vadászokkal és halászokkal, mint városi emberekkel, az alsóbb osztályok képviselőivel inkább, mint magasabb körökhöz tartozó személyekkel.² De egy társadalmi osztály sincs eleve kizárva az idillből és alapvetően korlátozódik az idillkölteszet fogalmát, ha azt állítanók, hogy annak mindig falusi környezetben kell lejátszódnia. Theokritos idilljei is olykor jómódu városiakról szólnak.³ Bronner „Der Dreifuss“ c. idillje művelt miletosi emberekről szól; „Der Fischer bei Hofe“, „Der treue Hausvater“ és „Kaiser Tiberius auf Caprea“ egy uralkodóról és környezetéről. Voss „Luise“-jának, Kosegarten „Jucunde“-jának papi családok és grófnők a szereplői. Goethe „Hermann und Dorothea“-jában a pap és a patikus szintén fontos szereplők. Az említett példák mégis valamennyien idillek.

Az idill szereplői legtöbbször mégis szegény emberek kik szerény körülmények között élnek. Nincsenek nagy igényeik, se messzire terjedő vágyaik. Gessner „Menalkas“ und „Äschines“ című idilljében a segítségért felajánlott pénzt a pásztor visszautasítja, mivel amúgy sem használhatja. Neuffer „Die Landschaft“ című költeményében így szól a falusiakhoz:

„O glückseliges Volk, das reich durch wenig Bedürfnis
Nahe der schönen Natur und von ihren Händen gesegnet
Neidenswerter Beschäftigung lebt!...“

Az ilyen kevéssel megelégedő emberek érzik magukat

¹ W. v. Humboldt: i. m. 251. l.

² W. Wackernagel: i. m. 135. l.

³ G. Schneider: i. m. 15. l.

leg hamarabb boldognak, a vad indulatok és féktelen vágyak rendszerint elkerülik őket, könnyen megőrzik szívük természetes jóságát. Az idillek legtöbb főszereplőjét vidámság és jókedély jellemzi.⁴ Teljes egészében áll ez Gessner alakjaira. E költő pásztorainak igazi boldogsága erkölcsi tisztaságuk következménye. Gessner „Der Herbstmorgen“ című idilljében így szól:

— „Glücklich ist der, dessen unbeflecktes Gemüt keine begangene Bosheit nagt; der seine Segen zufrieden genießt, und wo er kann Gutes tut. Ihn weckt zur Freude der helle Morgen; der ganze Tag ist ihm voll Wonne, und sanft umfängt die Nacht ihn mit süßem Schummer. Jede Schönheit, jede Freude genießt sein frohes Gemüte; ihn entzückt jede Schönheit des wechselnden Jahres, jeder Segen der Natur.“

Mycon átöleli feleségét és gyermekét:

— „Sie redeten nicht, sie empfanden nur ihr ganzes Glück: und wer sie da gesehen hätte, würde, durch die ganze Seele gerührt, empfunden haben, daß Tugendhafte glücklich sind.“

Bronner legtöbb idilljében vidám a hangulat: így „Halys“-ban, „Gefälligkeit“-ben, „Die Hühner“-ben. A szív nemességéről szól „Rache des Redlichen“; „Die Gründlinge im Glase“ pedig a hűségéről és az ártatlanságról.

Az idill tehát boldog életkörülményeket és jóakarátú embereket énekel meg. A „Luise“ alapérzései a szeretet és tisztelet. „Hermann und Dorothea“-ban, Mörike „Ländliche Kurzweil“-ben, Voss „Siebzigster Geburtstag“-jában meghitt boldogság uralkodik.

Az idillköltészet valamennyi idézett példájában az életet vidám oldaláról látjuk, az emberi szív pedig nemes és jó tulajdonságaival nyilatkozik meg. Ez a költői műfaj különös előszeretettel festi a boldogságot, de a szomorúság leírását sem zárja ki.⁵ Ha az idillköltészet társadalmi hátterére gondolunk, magától értetődőnek találjuk, hogy például Bronner „Der Trauerbote“ című idillje és Voss: „Die Leibeigenen“ elkese-redett hangúak. Ez utóbbi Michel kétségbeesését mutatja

⁴ Friedrich Schillers sämtliche Werke. Verl. Grimme und Tromel. Leipzig, 1885. X. 166. l. Über naive und sentimentalische Dichtung: Idylle.

⁵ W. Wackernagel: i. m. 135. l.

be: a földesúr, aki 100 tallérért szabadságot és menyegzőt ígért neki, a pénzt zsebrevágta, de felszabadításáról hallani sem akar. Sőt e helyett lopással is gyanúsítja. Ez az idill típusa az irányzatos idillnek. — Goethe „Alexis und Dora“-jában a szerelmeseknek rövid boldogság után hosszú időre el kell válniok. Maler Müller „Adams erstes Erwachen“-jában a boldogságot feldúlja Kain. „Der Faun“ című idillben a faun és gyermekei a feleség és anya halálát siratják.

Magától értetődik, hogy az idill humoros is lehet. Gessner „Der feste Vorsatz“ c. művében a hős vissza akar vonulni a magányba, búcsút mond a szerelemnek és csak szemlélődéseinek akar élni. Hirtelen kis női lábnyomokat pillant meg a homokban, vége a komoly szándéknak, utánuk ered. „Die übel belohnte Liebe“ című idilljében egy szatir szép nimfát szeret és minden éjjel szerelmi dalt dalol neki. Egy este, amikor visszatérőben van kunyhójába, a nimfák hálóba kerítik, egy mocsárba hurcolják, gúnyosan saját szerelmi dalát éneklik, és ott hagyják. Sok humor van Bronner „Die Vertragsamkeit“-jében. „Hermann und Dorothea“-ban a patikus alakja humoros. Voss „Das Ständchen“ című idilljében Wenzel von Schmurdtach szerelmes a vadász leányába, meg szeretné hódítani és szerenádot ad neki. Mikor a leány ablaka halkán kinyílik, azt hiszi, hogy már meghódította. Reménykedve tekint fel, de egy vödör víz ömlik le rá. Az idill pompás hasonlattal végződik:

„Triefend enthumpelt der Junker, und murrte durch Tal und Gehölz fort,
Ärgerlich: wie mit Gemurr fortrennt ein prustender Kater,
Traf ihn für nächtliches Mauern ein Wurf von der Zofe Pantoffel.“

Maler Müller mitológiai idilljei valósággal burleszk-szerűen hatnak, pl. „Der Faun Molon“ című idillsorozata. Mörike Bodensee-idilljét is finom humor jellemzi. Märte, a halász, a szabót a harang történetével tréfálja meg; hogy barátját, Tonet megbosszúlja, a hűtlen Trude kelengyjét az esküvő éjjelén az erdőbe viszi. — A „Häusliche Szene“-ben Ciborius preceptor fiatal felesége, Rike, komikus perlekedésével találkozunk. Jean Paul idilljei; „Wuz“ és „Fixlein“, bővelkednek a kedélyes és humoros részletekben.

XII.

Távol a hétköznaptól. — Alaphangulat.

Az idillköltészet mindig egy másik világba vezeti az olvasót, a mindennapok sodrától távol, napfényes, derült, új életbe. Alapja az a törekvés, hogy a fejlődő civilizációból egy primitív boldog aranykorba meneküljünk vissza, ahol ártatlan emberek között, a természet békés ölében a civilizáció disszonanciáit és gyötrelmeit elfelejtsük. Így válik az aranykor a költők ideáljává. Kezdetben ezt elérhetetlen, történelemelőtti időben keresik, az idillköltészet fejlődése során azonban mindinkább szociális tartalom és szociális tendenciák hordozójává lesz és költői az aranykor boldogságát az alsóbb néposztályok körében, falun, a szabad természet ölében vélik feltalálhatni.

Az idill fejlődése tehát két nagy korszakra oszlik. A heroikus-klasszikus idill később átmegy a rokokó pásztorjátékába. Festett kulisszáit átveszi a rokokó idill. Az idill második korszakában a valósághoz közeledik, a valóságból vett alakokat és a valóságnak megfelelő tájakat jellemez.

Az előbbiekből folynak az idill két típusának jellemző vonásai: a naivsághoz való vonzódás és a valóságra való törekvés. A költő elhagyja a várost, hogy ideálját a természetben keresse. Ezzel találkozunk már Hagedorn költeményeiben. A „Landlust“-ban a költő elmenekül a városból és szeretne békésen időzni a vidéki környezetben, hogy a fecsegőktől megmeneküljön. A tájéket a nyár fénye önti el és a költő szíve öröme derül:

„Die Reizung freier Felder
Beschämt der Gärten Pracht,
Und in die offenen Wälder
Wird ohne Zwang gelacht.“

Leírja az érett vetést, mely már a kasza suhintására vár. A madarak csicseregnek, a nap süt, a pásztor valami egyszerű dalt dalol, melyre az ifjúság táncol:

„In jährlich neuen Schätzen
Zeigt sich des Landmanns Glück,
Und Freyheit und Ergetzen
Erheitern seinen Blick.“

Verleumdung, Stolz und Sorgen
 Was Städte slavisch macht.
 Das schwärzt nicht seinen Morgen
 Das drückt nicht seine Nacht.

Ihm prangt die fette Weide
 Und die bethaute Flur,
 Ihm grünet Lust und Freude,
 Ihm mahlet die Natur.“

Hagedorn egy másik költeményében, „Der Traum“-ban, idillikus nyugalom uralkodik, és idillikus táj jelenik meg. A költő egy szép kertben van, ahol három szépséges nő virágokkal disziti magát, táncol, dalol és kacag. A leírást kissé egyhangúvá teszi az „Insel“ szó ismétlése. Az egész költeményből derült nyugalom árad.

„Der bunte Frühling farbte
 Die Blumen dieser Insel;
 Der leichte Zephir küsste
 Die Pflanzen dieser Insel;
 Und sein Gefolge wiegte
 Die Wipfel dieser Insel.“

A falu nyugalomát és dicsőítését megtaláljuk Jean Paul-nál is. „Quintus Fixlein“-jében így szól:

— „O wenn der Ritter Michaelis behauptet hat, das Paradies wäre klein gewesen, damit sich die Menschen nicht auseinander verliefen, so ist ja ein Dorf und seine Freude klein und eng, damit noch ein etwaniger Nachriß von Eden noch auf unserer Kugel stehe.“

Mörike költeménye: „Die schöne Buche“ a magányt énekli meg. Egy gyönyörű erdei tisztáson szép bükkfa áll. Derült nyári napon a költő az erdőben bolyong és egyszerre tisztáson találja magát. A fa törzséhez támaszkodik és csodálja a mély magányt:

„Ganz verborgen im Wald, da kenn' ich ein Plätzchen, da steht
 Eine Buche, man sieht schöner im Bilde sie nicht.
 Rein und glatt, in gediegenem Wuchs erhebt sie sich einzeln,
 Keiner der Nachbarn rührt ihr an den seidenen Schmuck.
 Welch Entzücken! Es war um die hohe Stunde des Mittags,
 Lautlos alles, es schwieg selber der Vogel im Laub.
 Und ich zauderte noch, auf den zierlichen Teppich zu treten; ... dämo-
 nische Stille,

Unergründliche Ruh' lauschte mein innerer Sinn
 Eingeschlossen mit dir in diesem sonnigen Zauber-
 Gürtel, o Einsamkeit, fühlt' ich und bedachte nur dich!"

A természet az idillköltészet számára mindenütt nyugodt és békés. Az idillköltészet fejlődésében mégis kétféle tájékkal találkozunk. A rokokó embere meghatározhatatlan vidékre helyezi a cselekvést. Ez a vidék napos, csön-des, nyugodt, de a valóságban sehol sem található. Görögországba éppúgy képzelhetjük, mint Németországba. A romantikus ember saját honának szépségeit festi, tipikus német vidékeket, ahol tősgyökeres, német emberek élnek.

XIII.

T á j a k.

A rokokóidillek világa valószínűtlenül szép. Akár tél, akár tavasz, mindenik egyformán elragadó. Hagedorn „Der May“ című költeményében tavaszi tájat fest, csirázó életet, vidéki örömet:

„Nun singet die steigende Lerche,
 Nun klappern die reisenden Störche,
 Nun schwatzt der gaukelnde Staar.
 Wie munter sind Schäfer und Herde!
 Wie lieblich beblümt sich die Erde!
 Wie lebhaft ist itzo die Welt!"

A parasztok táncolnak és a legények gyors forgásukban a levegőbe emelik a leányokat. A költő a vidék dicsőítésével fejezi be költeményét:

„O reizet die Städte zum Neide,
 Ihr Dörfer voll hüpfender Freude!
 Was gleicht dem Landvolk an Muth?"

Gessner majdnem minden idilljén meglátszik, hogy írója tájképfestő is volt. Így a „Daphnis“-ban is:

— „Du herber Winter, so sprach er, doch bist du schön! Lieblich lächelt izt die Sonne durch die dünnbenebelte Luft über die schneebedeckten Hügel hin; flimmender Schneestaub flattert umher, wie in Sommertagen über dem Teich kleine Mücken im Sonnenschein tanzen. Lieb-

lich ist's, wie aus dem weissen empor die schwarzen Stämme der Bäume zerstreut stehen, mit ihren krummgeschwungenen unbelaubten Ästen; oder eine braune Hütte mit dem schneebedeckten Dach.“

A mosolygó tájékon gyümölcsökkel megrakodva állanak a fák:

— „...gelb stehen die Äpfel und Birnenbäume auf bunten Hügeln und auf der grünen Flur, vom feurigen Rot' des Kirschbaums durchmischet. Der herbstliche Hain ist bunt wie im Frühling die Wiese, wenn sie voll Blumen steht. Ein rötlichtes Gemische zieht von dem Berg sich in's Tal, von immergrünen Tannen und Fichten gefleckt.“ (Gessner: Tytirus und Menalkas.)

Bronner „Das Bächlein“ című versében patakoska fut át a mesebeli tájon:

— „Flink rudert das Männchen des schwarzbraunen Wasserspinnchens auf ölichten Füßen drüber hin, seinem flüchtigen Weibchen nach und zieht farblose schmale Furchen durch die seifenartige Farbendecke, die zierlich auf dem stehenden Wasser liegt. Unten auf dem sandigen Grunde wurmeln junge Kröten umher, wie kleine schwarze Molchen gestaltet und verstecken sich in aufgejagten Wölkchen von Schlamm. Die zierlich gefleckte Wasserwanze kriecht auch am Boden, und gräbt sich zwischen modernde Kräutchen hinein.“

„Der Traum“ valósággal a színek orgiája:

— „Nochmal funkelte die Sonne mit zitterndem Lichte durch die regen Blätter der Bäume im Westen, nochmal blickte sie mit segnendem Lächeln über erwärmte Gegenden hin; dann tauchte sie sich, lieblichversinkend hinter die düstern Gebirge zu fernen Nationen hinab. — Blendende Glut hüpfte igt auf flüchtigen Wellen, und das feurigste Rot des Regenbogens zerfloss am hellen Abendhimmel, und vertiefte sich gen Süden an dunkeln Gewitterwolken in ein sanftes Karmesin.“

Bronner e prózai költeményében Gessner nyomán, de mesterénél közelebb jut a valósághoz.

A vidék kétségtelenül valószínűtlen, a mesebeli táj határozatlan, bizonytalan helyen lebeg. Nincs támpontunk arra nézve, hogy meghatározzuk, hova akar vezetni benünkét a költő. A következő példákból világosan kiderül a rokokófantázia kulisszáinak és a romantikus természet-érzésnek az ellentéte.

Gessner „Die Nacht“ c. idilljében a költő alkonyatkor elalszik. Éjtszaka felébred. Tekintetét körülhordozza a sötét erdőn,

a patak hullámain és a ragyogó holdon. Beszívja a láthatatlan virágok illatát, a holdfényben a közeli dombokra néz és visszaemlékezik a leányra, ki egyszer ott a fűben feküdt és csodaszép dalt énekelt. Az egész természet némán hallgatta. Amikor befejezte dalát, a költő elragadtatva omlott lábai elé. Emlékezése közben lángocskákat vesz észre a sötét mezőn. Majd eltűnnek és csak egy szentjánosbogárka marad ott:

— „O wie schön ist alles in der sanften Schönheit! wie still schlummert die Gegend um mich! welch Entzücken, welch sanfter Taumel fließt durch mein wallendes Herz! Schüchtern durchstreift mein Blick den dunkeln Wald, ruhet auf lichten Stellen, die der Mond durch das dichte Gewölk zitternder Blätter, hier am moosigten Stamm', dort auf dem winkenden Gras', oder an zitternden Ästen in's schwarze Dunkel hinstreut, oft eilt er schüchtern zurück, durch triegende Gestalten krummer Stämme, oder im dunkeln rauschender Äste, oder schwarzer Schatten erschreckt, oder fährt auf den Wellen daher, die wie Lichter, auf dem schwarzen Bach' hüpfen, der sich neben mir rauschend stürzt. — Wie lieblich duftet ihr um mich her, ihr Blumen! und du Viole, die bei stiller Nacht nur sich öffnet, und Balsam-Gerüche zerstreut! wie lieblich duftet ihr da im Dunkeln! unsichtbar, ohne den bunten Schmuck glänzender Farben verräth euch die Wollust, die ich izt athme.“

A költő tulajdonképpen óvakodik a határozott jellemzéstől, a sejtelmes erdő féltékenyen őrzi titkát. Hasonlítunk össze e részletet J. v. Eichendorff „Aus dem Leben eines Taugenichts“ című idilljének egy részletével:

— „Der Mond schien prächtig, von der Bergen rauschten die Wälder durch die stille Nacht herüber, manchmal schlugen im Dorfe die Hunde an, das weiter im Tal unter Bäumen und Mondschein wie begraben lag. Ich betrachtete das Firmament wie da einzelne Wolken durch den Mondschein zogen und manchmal ein Stern weit in die Ferne herunterfiel. So, dachte ich, scheint der Mond über meines Vaters Mühle und auf das weisse gräfliche Schloss. Dort ist nun auch schon alles lange Still, die gnädige Frau schläft, und die Wasserkünste und Bäume rauschen im Garten noch immerfort wie damals, und allem ist's gleich ob ich noch da bin oder in der Fremde oder gestorben... — Da kam mir die Welt auf einmal so entsetzlich weit und gross vor und ich so ganz allein darin, dass ich aus Herzensgrunde hätte weinen mögen.“

A második leírás nyilván jóval természetesebb és reálisabb. Megragad bennünket a részletek igazsága: kutya-

ugatás, hullócsillagok; de még inkább az a lírai hangulat, melyet a költőben az éjtszakai táj kelt fel.

Jean Paul gazdag leírásában az éjtszaka a részletek igazsága ellenére újra meseszéppé változik:

— (ich muss) „...um kälter den Taufaktus zu referieren, mein Feuer mit Nachttau ausgiessen und noch eine Stunde hinauslaufen in die mit Blüten und Wellen gestickte Nacht, wo ein lauer Morgenwind sich düftetrunken aus Blütengipfeln auf gehobene Blumen herunterwirft und über Wiesen streift und endlich auf eine Woge fliegt und auf ihr den schimmernden Bach herunterfährt.“

Írásaiban a kifejezések és a képek mérhetetlen gazdagsága nyilvánul meg. „Quintus Fixlein“ az éj pompás leírásával végződik. A költő elbűcsúzik a boldog fiatal pártól és visszamegy a városba:

— „Und ich ging ohne Ziel durch Wälder, durch Täler und über Bäche und durch schlafende Dörfer, um die grosse Nacht zu geniessen wie einen Tag. Ich ging und sah, gleich dem Magnet, immer auf die Mitternachtsgegend hin, um das Herz an der nachglühenden Abendröte zu stärken, an dieser heraufreichenden Aurora eines Morgens unter unseren Flüssen. Weisse Nachtschmetterlinge zogen, weisse Blüten flatterten, weisse Sterne fielen und das lichte Schneegestörber staubte silbern in dem hohen Schatten der Erde, der über den Mond steigt und der unsere Nacht ist. Da fing die Äolsharfe der Schöpfung an zu zittern und zu klingen, von oben herunter angeweht und meine unsterbliche Seele war eine Saite auf dieser Laute.“

Jean Paul természetérzése, a természetbe való valóságos beleolvadás, teljesen megnyilvánul a fenti sorokban.

Mörike „Waldidyll“-je az újjáéledt tavaszi erdőbe visz bennünket. A költőt fiatal tölgyfaerdőben, zöld, májusi ragyogás veszi körül. A valóságot mesebeli alakokkal szövi át. A természet a kép keretét adja, a mesebeli jelenségek pedig összeszövődnek az erdő életével:

„Grünliche Maienschein warf mir die geringelten Lichter
Auf das beschattete Buch, neckische Bilder zum Text.
Märchenhaft fühlt' ich mich selbst, mit aufgeschlossenen Sinnen
Sah ich wie helle! den Wald, rief mir der Kuckuk wie fremd!
Plötzlich da rauscht' es im Laub, — wird doch Schneewittchen nicht
kommen,

Oder bezaubert ein Reh?“

Mörike „Der alte Turmhahn“ c. verses idilljében az öreg szélkakas így búcsúzik a toronytól:

„Ade, o Tal, du Berg und Tal!
Rebhügel, Wälder allzumal!
Herzliche Turm und Kirchendach,
Kirchhof und Steglein überm Bach!
Du Brunnen, dahin spät und früh
Öchslein springen, Schaf' und Küh'...“

Magunk előtt látjuk az egész tájat. Másutt a Bodeni tó ragyog felénk:

„Und schon wallt's, ein lebendiges Meer, rothglühend in ganzer Länge hinunter der See, mit unendlichen Wellen erzitternd, Bis wo die feurige Glut er gestadlos breit ausgiesset In das Gewoge des tief entzündeten Abendhimmels. — Martin, der Klarinet wie ein Meister zu spielen gelernt war, Machte Musik, friscauf, dass zur Rechten die blühenden Ufern Drüben, im letzten Gefunkel des Tags, die verschobenen Buchten, Reben- und Obstbaumhügel, die Schlösser, die Höfe, die Flecken, Schneller sich drängten herbei, entgegen dem lieblichen Schalle, Fels und Turm, gleichwie sie mit Lust ihr eigenes Abbild Sahn in flüssigen Farben gemalt auf der glänzenden Fläche, So nun vergnügt' es sie jetzt, die begierig empfangenen Töne Wiedertzugeben alsbald in melodischer Folge mit Necken.“

(Idylle vom Bodensee.)

Német vidékek ezek, a német romantikának imádásig szeretett hazája.

XIV.

Emberék.

Az idillköltészetben megnyilvánuló természetérzés ketőssége végigvonul az idillköltészet szereplőin is. Egyik oldalon a mesebeli pásztorok színtelen tömegével találkozunk, másrészt élesen jellemzett, eleven alakokkal.

Az a tény, hogy az idillköltők állandóan ismétlik az ilyen neveket, mint: Daphnis, Phillis, Menalkas, arra mutat, hogy nem tartották fontosnak alakjaik individualizálását. Tipusokat ábrázolnak. Ez a jelenség összefügg azzal, hogy

a XVIII. század színpadán, különösen a pásztorjátékokban és a vígjátékokban szintén típusok szerepelnek.

Tipus is kevés akad az idillben, az egyes típusokon belül pedig úgyszólván teljes az egyöntetűség. Leggyakrabban előfordulnak a szerelmes ifjú, a szeretett és viszontszerető leány, a derék aggastyán, szerető szülők és a gonosz gazdag, aki a fiatalok boldogságát megzavarja.

Lássuk a szerelmes ifjút Gessner „Daphnis“-ában. Az idillben cselekmény úgyszólván nincs is, csak szemlélődés és emlékezés. Daphnis egy szép téli napon, meleg kunyhójában ül és Phillisére gondol, aki nemcsak szép, hanem jó is. Akkor látta meg először, amikor a kis Alexisnek két kecskét adott, mert az elveszítette a maga két kecskéjét. Ez az emlék oly jó kedvre deríti, hogy a tél ellenére vidám dalt énekel. Sőt egy rigót akar adni Phillisnek, hogy az kunyhójában énekével szórakoztassa.

Az „Erste Schiffer“-ben az ártatlan leánnyal és foglalatosságaival találkozunk:

— „Melida spielte indess in reizender Unschuld mit jungen Lämmern: sie brauchten keinen Hüter, da sie das rauschende Meer in ihre kleine Flur umschloss; oder sie wölbte geruchreiche Schatten zu Lauben; sie war die Schützerin der Pflanzen, denn jeder leidenden Blume und jedem Gesträuchte half sie zu gesundem Wachstum empor; und eine Quelle leitete sie umher, und liess von Steinen sie rieseln oder in kleinen Teichen sie sammeln.“

A szerelmesek boldogságát látjuk E. v. Kleist „Milon und Iris“-ében. Milon Irist a lugasba hívja, hogy énekeljen neki, mert már régen nem énekeltek és érzi a múzsák közeledését. Iris szívesen megy vele; kölcsönös boldogságukról énekelnek és egymást dicsérik:

Milon: Sie liebt mich, wer ist so froh als ich?

Wer ist so schön als sie?

Aurora die in rosenfarbner Tracht

Vom Himmel sieht, ist nicht so schön.

Iris: Auch du bist schön, auch du erfreust mein Herz.

Die Ros' ist nicht so schön,

Voll Silbertau die zarte Lilie nicht,

Vom Morgenrot gefärbt als du.

Gessner leghosszabb idilljében, a „Daphnis“-ban előkerül a bajkeverő gazdag ember. Phillis szereti a szegény

pásztort, Daphnist. Azonban kényszerítik, hogy gazdag emberhez menjen feleségül. Ez a körülmény szomorúságot és féltékenységet kelt a fiatalokban és elhomályosítja szerelmük tiszta egét.

Karoline Pichler „Der Tanz“ c. idilljében Daphnis nem jelenik meg a pásztorok ünnepein. Szép Melidáját gyászolja, kit a gazdag Nicias elrabolt tőle. Végre mégis megjelenik, de se nem táncol, se nem énekel. A legszebb lány kérésére hajlandó egy szomorú dalt elénekelni. Melidáról énekel. A dal végén megjelenik Melida, elmenekült elrablójától és Daphnis karjaiba fut:

„Daphnis der trefflichste Sänger umber, der Jünglinge schönster,
 Hatte die Reihen wohl sonst mit seiner Leier geführet,
 Aber einsam und schwermutsvoll vermied er die Feste
 Jetzt, und den fröhlichen Schwarm, und in düsteren Hainen und Grotten
 Tonte der Silberklang der Saiten, weckte der Stimme
 Süßer, schmelzender Laut die Schwesterklage der Echo.
 Denn er beweinte Melidens Verlust, der Inniggeliebten.“

Ahogy a fény csak az árnyék által látható, úgy az erkölcsi valóságot is az ellentét domborítja ki. Az idillekben majdnem kivétel nélkül csupa derék és jó emberrel van dolgunk. Josaguk, áldozatos szolgalatkeszsguk a valószerűség rovására megy, nem jellemek. Bronner „Die Hilfe“ című idilljében Myra férje halála miatt nem folytathatja a haltenyeszetet. Szomszedjat, Morist kéri, hogy segítsen rajta, és ez társaival együtt örömest segít is neki. Bronner nem mulaszthatja el, hogy közben egy pár halász eszközt fel ne soroljon:

— „du Myrson, nimm die neugedangelte Schilfsense draussen; du Lykon, den Hamen und das Netz, und ihr beiden lustigen Jünglinge traget die groe Fischwanne.“

Moris elmondja az özvegy szomorú tortenetet és a tóra mutatva így szól:

— „Wollt ihr fischen? sagte Moris lachelnd. Plötzlich malte sich ein angenehmes Staunen auf jedem Antlitz. „O allerliebste, Bruder Moris, allerliebste ist dein Einfall! Gerne, herzlich gerne fischen wir!“

Ugyancsak Bronnertol való: „Die Rache des Redlichen“. Az öreg Semnon rozset gyűjtött az erdőben. Nehezen cipeli terhét a hóban. Mikor a vadász háza elé ér, az meg-

rohanja az öreget, lerántja a válláról a fát és a vízbe dobja. Azt hiszi ugyanis, hogy az öreg nem gyűjtötte, hanem a kivágott fa közül lopta a rőzsét. Bárhogy bizonykodik is az, nem hisz neki. Mikor a napok melegebbek lesznek, a hó olvadni kezd. A vadász fia a megdagadt patakba zuhan. Az öreg csónakába ugrik, megmenti a fiút és visszaadja apjának, aki megszegyenülten kér tőle bocsánatot:

— „Was sollte ich dir vergeben? erwiderte Semnon mit freundlicher Miene: „Hab' ich mich denn nicht eben genug an dich gerächet?“ Ithamar: Also war Wohltun deine Rache beleidigter Mann? ... Gott! Rächet sich der Redliche so?“

A mitológia alakjai gyakran jelennek meg az idillben; Amor, faunok, szatírok. Gessner „Daphnis“ című idilljében Amor segít a szerelmeseknek. Daphnis és Phillis egymásba szeretnek egy ünnepségen, epednek a vágytól, hosszú ideig keresik egymást, de egyiknek sem jut eszébe, hogy átkeljen a folyón, pedig mindkettőnek tudnia kellene, hogy szerelme a másik parton van. Végül is Amor viszi át a folyón Daphnist.

Gessner „Der Faun“-jában a faunt elhagyta a legszebb nimfa. Dühében minden örömről lemond, míg viszont nem látja kedvesét. Egy másik faun felkeresi, kineveti és a többi szép nimfával vigasztalja.

Maler Müller „Faun“-jában a faun el akarja égetni halott feleségét. Gondolkodik, mi tévő legyen gyermekeivel. Eszébe jut, mennyit dolgozott érte hű felesége, hogy gondoskodott mindenről. Nagyokat húz közben kulacsából:

— „Wenn's sein könnt nur noch ein einziges Wörtchen aus deinem Munde.

... So fahr denn wohl, weil's nicht anders sein kann, liebes, liebes Weib du! Gedenke meiner, ehe du aus der stillen Quelle trinkst — hum — grab meinen Namen in einem Felsen, — hum — daß, wenn ich einst entgegenkomme, dir die Hand reiche, — hum — du nicht zurrückgehst, hum — mich nicht allein stehen ließest, hum — das würde im Himmel noch mein Herz zerreißen!“

A gyerekek azon civódnak, ki sirassa először az anyát. A költő élethíven írja le a gyermekek civódását és beszélgetését, pl. abban a jelenetben, mikor körülállják a máglyát:

— „Ei, halt sie, rief der kleinere, halt sie der Bruder an der Hand. — Heb mich, bin zu klein — reich hinauf — wenn sie nur nicht vergift wiederzukommen — morgen und abends — sag's ihr, mir die Geiß am Horn hält, daß ich unten hinkrieche und am vollen Dullen trinke. — He!“

Már lángol a máglya:

— „Langsam geht nun Mitternacht vorüber und seitwärts über der Flamme voll der Mond auf.“

Ilyen elégikus hangulatban végződik ez a mitológiai idill.

Gessner „Übel belohnte Liebe“-jében szintén faunok, szatírok és nimfák szerepelnek. A szatír fél éjszaka a mocsárban feküdt, egy hálóba keveredve. Végre jött egy faun, kiszabadította és megkérdezte, hogy került a hálóba. Ekkor a szatír elmondta boldogtalan szerelme történetét. Már egy éve szeret egy szép nimfát és minden éjjel szerelmi dalt énekel neki. Előző este, mikor befejezte énekét és hazatérőben volt kunyhójába, a nimfák hálóba kerítették, a mocsárba hurcolták, eldalolták neki gúnyosan saját dalát és otthagyták a mocsárban. A faun is kineveti a szatírt és azt tanácsolja neki, hogy minél előbb felejtse el szerelmét.

A gessneri iskola idillköltészetének alakjai nem változatosak. A különböző nevek tulajdonképpen azonos jellemet takarnak. Maler Müller nem tartozik egészen ehhez az iskolához, a mesterkéltséget és természetes ízlés határvonalán áll.

A romantikus idill alakjai húsból és vérből való emberek. Már a nevük is önálló, eredeti lényeket jelöl. A pszeudoklasszikus rokokó neveket eredeti német nevek pótolják. A típusok száma ugyan nem gyarapszik, de a típusokon belül nagy változatosságot találunk.

Az újabb idillek leánytípusát Luise, Selma, Jucunde, Wilhelmine és Dorothea képviselik. Ezeket az alakokat nem lehet egymással felcserélni, mint a rokokó idillek Daphnéit és Philliseit. A szerelmes ifjú is mindig egyéni jellem.

Voss idilljében: „Das Fest im Walde“, Walther és Luise az erdőben sétálnak, mielőtt szüleik megérkeznek. Walther egy öreg embernek pénzt ajándékozik és Luise nagyon örül ennek. A leány, mivel születésnapja van, vidámabb

hangulatban van, mint máskor és ennél fogva pajkosabb is. Hazafelé csónakban tesz meg az utat. Luise ijedezik, édesanyja megdorgálja, hisz egyébként oly bátornak mutatkozott. Különösen sikerült a természetes, szerelmes leánynak és a gyöngéd, szerelmes ifjúnak rajza:

„Aber dem Jünglinge wallte das Herz vor banger Entzückung,
Als ihr rosiger Mund mit ätherischem Odem die Wang' ihm warm
anhaucht;

Und er wandte sich sanft, und küßte das Mägdlein.
Leise Bebt' ihr die Lipp', und wandte sich; aber ihr Antlitz
Lächelte hold verschämt, wie ein Frühlingsmorgen errötend.
Und sie entschlüpfte dem Arm, und brach ein unscheinbares Blümchen
Seitwärts, stand in Gedanken, und schaut' es an wie bewundernd.“

Goethe „Hermann und Dorothea“-ja jellemzés szempontjában magasabb fokon áll Voss művénél. Dorothea öntudatos, okos, erős leány, aki a bajban nem esik kétségbe, és mindig készen áll arra, hogy másokon segítsen. Hermann, amint szülei adományával a menekülők után siet, észreveszi a két erős ökörtől vont fogatot:

„Nebenher aber ging mit starken Schritten ein Mädchen,
Lenkte mit langem Stabe die beiden gewaltigen Tiere,
Trieb sie an und hielt sie zurück, sie leitete klüglich.
Als mich das Mädchen erblickte, so trat sie den Pferden gelassen
Näher und sagte zu mir: Nicht immer war es mit uns so
Jammervoll, als Ihr uns heut auf diesen Wegen erblicket.
Noch nicht bin ich gewohnt, vom Fremden die Gabe zu heischen,
Die er oft ungern gibt, um loszuwerden den Armen;
Aber mich dränget die Not zu reden!“

Hermann büszke, kissé makacs, élénk eszű ifjú. Büszkesége inkább akkor mutatkozik, mikor elmondja látogatását az úrhatnám szomszédoknál:

„Manches verstand ich nicht, was in den Liedern gesagt war,
Aber ich hörte viel von Pamina, viel von Tamino,
Und ich wollte doch auch nicht stumm sein! Sobald sie geendet,
Fragt' ich dem Texte nach und nach den beiden Personen.
Alle schwiegen darauf und lächelten; aber der Vater
Sagte: Nicht wahr mein Freund, Er kennt nur Adam und Eva?
Niemand hielt sich alsdann, und laut auf lachten die Mädchen,
Laut auf lachten die Knaben, es hielt den Bauch sich der Alte.
Fallen ließ ich den Hut vor Verlegenheit, und das Gekicher
Dauerte fort und fort, so viel sie auch sangen und spielten.“

Und ich eilte beschämt und verdrießlich wieder nach Hause.
Hängte den Rock in den Schrank und zog die Haare herunter
Mit den Fingern und schwur, nicht mehr zu betreten die Schwelle
Und ich hatte wohl Recht; denn eitel sind sie und lieblos,
Und ich höre: noch heiß' ich bei ihnen immer Tamino."

Nem bocsát meg azoknak, kik gúnyolják, de mindenki iránt gyöngéd, akit szeret. Anya és fia között őszinte és bensőséges kapcsolat van. A költő egy egész éneket szentel ennek a megértő szeretetnek.

Lássunk néhány jelenetet Hermann és Dorothea kapcsolatának fejlődéséből. Hermann találkozik a leánnyal, amint az este a kúthoz siet. Az ifjú elkíséri Dorotheát és a szemérmes tartózkodás leple alól ki-kicsillan a találkozás feletti öröme:

„Also sprach sie und war die breiten Stufen hinunter
Mit dem Begleiter gelangt, und auf das Mauerchen setzten
Beide sich nieder des Quells. Sie beugte sich über, zu schöpfen,
Und er faßte den andern Krug und beugte sich über.
Und sie sahen gespiegelt ihr Bild in der Bläue des Himmels
Schwanken und nickten sich zu und grüßten sich freundlich im Spiegel.
„Laß mich trinken!“ sagte darauf der heitere Jüngling,
Und sie reicht' ihm den Krug. Dann ruhten sie beide, vertraulich
Auf die Gefässe gelehnt;“

Pompás képet fest kettejükről a költő a következő jelenetben:

„Aber die Tür ging auf. Es zeigte das herrliche Paar sich,
Und es erstaunten die Freunde, die liebenden Eltern erstaunten
Über die Bildung der Braut, des Bräutigams Bildung vergleichbar;
Ja, es schien die Türe zu klein, die hohen Gestalten
Einzulassen, die nun zusammen betraten die Schwelle.“

Az ártatlan leány Thümmelnél „Wilhelmine“-ben így jelenik meg:

— „Schon der sechzehnte Frühling hatte Wilhelminens Wangen mit einer höheren Röte gemalt, ihre Augen funkelnder gemacht, und ihr Haar schwärzer gefärbt. Ihr nesselreiches Halstuch hob und senkte sich schon, aber keiner — ist's möglich? — keiner von den hartherzigen Bauern gab Achtung darauf. Sie selbst wußte noch nicht über süße Gedanken der Liebe zu erröten, ihr Herz klopfte in immer ruhigen Pulsen, wenn sie einsam das verdeckte Veilchen aus dem hohen Reitgrase hervorpflückte, ein wahres Bildnis ihres eigenen jungfräulichen Schicksals, oder wenn sie am Ufer des rieselnden

Bachs sitzend, die bunte Forelle mit geschwinden Augen verfolgte und indes der schöneren Gegenstand der Natur — ihr widerscheinendes Gesicht aus der Acht ließ.“

Tisztelője egy fiatal pap. A költő így mutatja be:

— „Denn niemand hatte bisher Wilhelminen gelehrt, wie reizend sie sei und niemand, ich sag es mit Jammer, niemand als ein frommer, schüchterner Mann, der Magister, hatte selbst bis hierher den feinen Verstand gehabt ihre Vorzüge zu bemerken und nur von ihm allein ward sie heimlich geliebet. Mit welchem zitternden Vergnügen schlich er ihr nicht auf jedem kleinen Spaziergange nach, und hielt sich doch immer in einer ehrerbietigen Entfernung, und mit welcher süßen Betäubung unterschied er nicht ihre liebliche Stimme, wenn das an-dächtige Geschrei der Gemeinde durch die Sakristei in sein lauschen-des Ohr drang.“

Bár a leírás nincs komikum nélkül, Thümmel alakjai rokonszenvesek maradnak.

Lássuk végül Jean Paul fiatal alakjait. Wuz szerelme keletkezésének leírása végtelen finom és kedves.

— „Schon beim ersten Schleifer flog's wie Fieberhitze an ihn — unter dem Ordnen zum zweiten, wo er stillstehend die warme Inlage seiner rechten Hand befühlte und bedachte, stieg's unverhältnismäßig — er tanzte sich augenscheinlich in die Liebe und in ihre Garn hinein. Als sie noch dann die roten Haubenbänder auseinanderfallen und ungemein nachlässig um den nackten Hals zurückflattern ließ, so vernahm er die Baßgeige nicht mehr — und als sie endlich gar mit einem roten Schnupftuch sich Kühlung vorwedelte und es hinter und vor ihm fliegen ließ, so wahr ihm nicht mehr zu helfen, und hätten die vier großen und die zwölf kleinen Propheten zum Fenster hinein-predigt.“

Pompásan írja le a költő Wuz esküvői előkészületeit: „... denn ich mache nicht alle Sonntage Hochzeit.“ Un-neplőruhában elmegy menyasszonyához, útközben végig-gondolja életét. Megérkezik apósa házához s a kapuban szembe találja magát menyasszonyával:

— „Und stoßen sie nicht so möbliert und überpudert aufeinander, daß sie das Herz nicht haben, sich „Guten Morgen“ zu bieten? Denn haben beide in ihrem Leben etwas Prächtigeres und Vornehmeres gesehen als einander heute?“

Zavartan állnak egymással szemben, míg csak bölcs apósuk nem segít rajtuk:

— „da der alte lustige Kauz von Schwiegervater beider gekräuselten und weißblühenden Köpfe habhaft wurde und sie gescheit zu einem Kuß zusammenlenkte.“

Az idill minden sorából előragyog Wuz vidám, mindig megelégedett lénye. Sohasem szomorú, mindig örül valaminek; még ha egész nap fázott is, nem veszi el bátorságát, mert a meleg ágyra gondol, amely este otthon várja:

— „Und kroch er endlich in der letzten Stunde eines solchen Leidenstages unter sein Oberbett, so schüttelte er sich darin, krempte sich mit den Knien bis in den Nabel zusammen und sagte zu sich: „Siehst du Wuz es ist doch vorbei.“

Fixlein hasonló természetű. Vidám, a nőkkel szemben félénk, az élet minden körülményei között boldog. Szerelme, Thiennette kisasszony, ép oly félénk, mint ő, finom érzésű, gyöngéd. Mikor eljön a nap, melyen a Fixleinek befejezik életüket, ez a 52. születésnap. Fixlein szeretné utolsó napját vidáman tölteni, hozat három üveg bort és meghívja Thiennettet is. A bortól feltüzelve végre bevallja szerelmét és eljegyzi Thiennette kisasszonyt.

A lugasban azután Thiennettet alva találja. Ijedten fordulna vissza, de:

— „Ich mess' es dem hebenden Flaschenzuge der elektrischen Verstärkungsflasche des Pontaks bei, daß der Konrektor den Mut faßte umzu-kehren, um wiederzukommen und die erweckenden Mittel des Hustens, Niesens, Trabens und Rufens nach dem Pudel in stärkeren Dosen an der Schläferin zu brauchen. Sie etwa bei der Hand zu nehmen und unter einer medizinischen Entschuldigung aus dem Schlafe zu ziehen, das wäre ein Wagstück gewesen, dessen der Konrektor solange er noch vor Pontak stehen konnte und seinen Verstand hatte, niemals fähig war.“

A fönti példák teljes egészében megmutatják a különbséget a rokokó alakok és a romantikus költészet alakjai között.

A barátnők közötti csipkelődés szintén az újabb idillek sajátosságai közé tartozik. Voss két idilljében is előfordul, a „Bleichnerin“-ben és a „Kirschenpflückerin“-ben. Else és Sofie kilesik Annát, amint vőlegényéről énekel. Else szeretné megtanulni a dalt, hogy a legközelebbi vasárnap Annával csipkelődhessék. Anna vonakodik énekelni. Ekkor a lányok

vizet öntenek a nyakába és úgy akarják kényszeríteni. Hajlik is végül az énekre, ha segítenek neki a munka befejezésében. Az idill egyes jelenetei természetesen frissességgel, mozgalmassággal és derűvel tűnnek ki:

Else: Komm wir brauchen Gewalt!

Sofie: Ich muß in den Garten.

Else: O komm nur!

Sofie: Else, du läufst wie ein Wiesel! Ich folge dir kaum mit der
Ladung.

Else: Holla, du Braut! Gleich singe das artige Stückchen von
Siegmond!

Anna szabadkozik, vizet öntenek a nyakába.

Anna:

Dirne, du Unglücksdirne verderbst mir das seidene Halstuch,

Siegmonds wertenes Geschenk! O weh! In den Busen hinab läufst!

Hu, wie kalt! an dem Rohr, fi, schäme dich! angelt ein Mannsmensch!

Sofie:

Schmunzelnd gönnt er die Strafe dem eigensinnigen Mädlein.

Singe denn; oder dich soll! Komm Schwesterchen, brav sie gekizelt!

Anna:

Mord und Gewalt! Schont, Kinder! Ihr sollt ja hören! Geduld nur!“

Fiatall parasztlányok között mindig lejátszódhatnak hasonló jelenetek.

A „Kirschenpflückerin“-ben Hedewig és Rebecka a kertbe mennek cseresznyét szedni. Hedewig a fára mászott és tréfás szóváltás közben Rebecka elveszi a fától a létrát. Csak azzal a feltétellel hajlandó visszatenni, ha Hedewig elénekli azt a dalt, melyet szerelmese írt hozzá. Kénytelen megtenni, de olyan félénken énekel, hogy ezzel végkép elárulja szerelmét. A dal végén Rebecka visszateszi a létrát:

„Nun, Hedewig, komm von der Leiter
Züchtiges Tritttes herab, und küsse mich.

Hedwig:

Freilich das Fehlt noch.

Brannte mir doch das Gesicht, wie dem vierzehnjährigen Mädlein,

Das im sechsten Gebote verstummt auf die Frage des Pfarrers,

Öffentlich!“

Különösen a családi élet jelenik meg az idillben derűs képekben. Voss „Das Fest im Walde“ című idilljében az

egész család együtt van. Tüzet gyujtanak és kávét főznek. Majd leülnek az árnyékba és csevegnek. Az öreg lelkész emlékezteti feleségét ifjúkorukra, amikor Luise még egész kicsi leányka volt:

„Weißt du, Frau, wie einst nach langer Dürre geregnet,
Und ich Luis auf dem Arme, mit dir in der Frische des Gartens
Atmend ging; wie das Kind nach dem Regenbogen emporgriff,
Und mich küsste! Papa! da regnet es Blumen vom Himmel!“

Egy másik idillben „Der Besuch“ szintén sok a hasonló kedves jelenet. Az öreg lelkész reggel felébred, feleségét is fel akarja költeni és észreveszi, hogy már egyedül van:

„Zweimal zog er den Ring, daß hell in der Küche das Glöcklein
Klingelte. Siehe da kam, im ehrbaren Schmucke der Hausfrau,
Trippelnd die alte Mama und sprach, die Lippen ihm küssend:
Väterchen wachst du schon?“

A szeretetben és megelégedettségben töltött életek gyöngéd világa ez. — Vidám derű és humor nyilvánul meg abban a jelenetben, melyben Walther átadja az ajándék-pipát:

„Welch ein Rohr! O gewiß von dem Freund aus Konstantinopel
Mitgebracht! Wie gewaltig! Bei Mahomed! Über die Scheitel
Raget es! Aber mein Sohn, zu der Pfeife Anzündung bedarf es
Einer Cirkasserin wohl; und er raubt mir meine Luise!“

Az egész idillt otthonosság és kedélyesség tölti be. Ez a legélénkebb rész „Luise“ három idillje közül.

A „Siebzigster Geburtstag“-ban az öreg Tamm ebéd után, a meleg szobában szundikál. Munkában öregedett meg és hetvenedik születésnapját ünnepli. Az anyóka egész halkán tesz-vesz a szobában, hogy fel ne költse az urát:

„Als sie den Greis wahrnahm, wie er ruh' in athmendem Schlummer
Stand das Mütterchen auf vom binsenbeflochtenen Spinnstuhl
Leis' und knüpfte die Schnur des Schlaggerichts an den Nagel,
Daß ihm den Schlaf nicht störte das klingende Glas und der Kukul.“

Rendet csinál, mert fiúkat várják, ki fiatal feleségével érkezik. Parancsokat ad a szolgálónak és a béresnek, hogy

idejében gondoskodjanak az ünnepi lakomáról. Már meg is érkezik a szánkó, itt vannak a gyerekek. Az anyóka nagy szeretettel fogadja őket és bevezeti a szobába, hogy a szunyadó öreget csókjaikkal ébresszék fel:

„Aber die junge Frau, voll lieb' im lächelnden Anlitz,
Hüpfte voraus, und küsste den Greis. Mit verwunderten Augen
Sah er empor, und hing in der trauesten Kinder Umarmung.“

„Hermann und Dorothea“-ban egy jómódú vendéglős családját látjuk. A fogadós feleségével a ház előtt ül és várják az embereket, akik a menekülők elé mentek:

„Trefflich hast du gehandelt, o Frau, dass du milde den Sohn fort
Schicktest mit altem Linnen und etwas Essen und Trinken,
Um es den Armen zu spenden; denn geben ist Sache des Reichen.“

Látjuk a fogadós polgári büszkeségét, amint megjön fia, a pompás lovakat hajtva:

„Was der Junge doch fährt! und wie er bändigt die Hengste!
Sehr gut nimmt das Kütschchen sich aus, das neue; bequemlich
Sässen viere darin und auf dem Bocke der Kutscher.
Diesmal fuhr er allein; wie rollt' es leicht um die Ecke!“

Az apa és fiú egyformán önfejűek és hevesek és gyakran összekoccannak. Az anya teremt békét közöttük. Először fiát veszi védelmébe:

„Immer bist du doch, Vater, so ungerecht gegen den Sohn! und
So wird am wenigsten dir dein Wunsch des Guten erfüllet...
.....Ich lasse mir meinen Hermann nicht schelten;
Denn ich weiss es, er ist der Güter, die er dereinst erbt,
Wert und ein trefflicher Wirt, ein Muster Bürgern und Bauern
Und im Rate gewiss, ich seh' es voraus, nicht der letzte.“

De férjét is mentegeti:

„Denn er redet gar manches in seiner heftigen Art aus,
Das er doch nicht vollbringt; so gibt er auch zu das Versagte.
Aber ein gutes Wort verlangt er, und kann es verlangen:
Denn er ist Vater! Auch wissen wir wohl, sein Zorn ist nach Tische,
Wo er heftiger spricht und anderer Gründe bezweifelt,
Nie bedeutend;“

A parasztok is ügyes, vidám, eleven emberek. Így jelennek meg pl. Mörike Bodensee-i idilljében. Martin a halász egy kápolna mellett találkozik a szabóval és annak unokaöcs-

csével, Steffennel. Különös történetet mond el nekik a kis templom értékes harangjáról. A szabó és Steffen elhatározzák, hogy ellopják a harangot. Martin azonban kihallgatja beszélgetésüket. Eszébe jut fiatalokra legnagyobb csinyje. Legjobb barátja, Tone, szereti a szép, de fősvény Trudet, aki elhagyja a gazdag, de ostoba bärnauai molnár kedvéért. Märte elhatározza, hogy megbosszulja barátját. Kócból, szénából és rongyokból két bábút készít, melyek a molnárt és feleségét jelképezik. Mialatt az igazi jegyespár menyegzőjét tartja, Märte szintén „lakodalmat“ rendez barátaival, de kinn az erdőben és ehhez ellopja Trude már kocsira rakott kelengyéjét.

Az esküvő előtti reggelen Tone találkozik a mezőn a szelíd Margarettel, aki bátyja juhait őrzi és a két fiatal szív egymásra talál.

Az esküvő utáni hajnalon észreveszik, hogy hiányzik a kelengyés szekér. Az erdőbe mennek, ott mindent megtalálnak, de lerakva. Az asztalfőn a kócbábuk, a bölcsőben egy kalácsból süttött csecsemő fekszik, melyet a molnár ostoba zavarában megeszik. Következő nap ünneplik Tone és Margarete eljegyzését.

Hétfőre virradó éjjel szándékozott a szabó és Steffen a harangot ellopni. Helyette Martin jóvoltából csak egy ócska kalapot találnak: „einen alten Fuhrmannshut, löcherig, ohne Gestalt, ein Auswurf seines Geschlechtes.“ A tolvajok szótlanul állnak, a szabót kiveri a verejték, mert sejti az elkövetkezendő kikerülhetetlen szégyent. Valóban megszólal alattuk a toronyban a ravasz halász éles szavú klarinétja: „Wer gleichet uns Schneidern an Witzen und Listen?“ A becsapottak három pint bärnauival vásárolják meg Martin hallgatását.

Voss régi családi emlékei közül feleleveníti a jobbágyorsra vonatkozó tapasztalatokat. Az idillköltészet társadalmi tendenciája az ő költészetében nyilvánul meg a legerősebben. Három irányzatos idillt írt: „Die Leibeigenen“, „Die Erleichterten“, „Die Freigelassenen.“ Az első idillben a parasztok a legszörnyűbb nyomorban vannak: A gonosz földesúr igazságtalansága a kétségbeesésbe kergeti őket: „Suche du Treu' und Glauben bei Edelleuten! Betrieger,

Schelme sind“, mondja Michel beszélgetés közben Hansnak. Mikor ez utóbbi azt a tanácsot adja, hogy perelje be a földesurat, Michel így válaszol:

„Ja verklage! durch wen? wo ist Geld? und erfährt es der Herzog?
Giebt nicht der adliche Rat im Obergericht die Entscheidung?
Und wann hackt ein Rabe dem andern Raben das Aug' aus?

.....
Unrecht schaun und gestehen an Adlichen Adliche selten!“

A második idillben az aratók újjongva és vidáman lépnek az uraságok elé, és egy dalt énekelnek, amelyben kifejezik örömüket a könnyítések felett, de egyszersmind szomorúságukat is a jobbágysors miatt.

„Doch ach! wir sind Leibeigen!
Nur leichter ward das Joch!
Die Herrschaft fromm und gut, wie kann sie's sehn und schweigen?
Wir sind ja Menschen doch!“

A harmadik idillben 12 év távlatából kísért a jobbágyság. Sabine és Henning lakodalmukról és az azzal egybeeső felszabadítási és arató ünnepről beszélnek; Henningnek eszébe jutnak a régi jobbágyság kínos emlékei, de azután boldog dalt énekel a jó báróról és a szabadságról.

Új típus a vidéki lelkész is. Alakja nagyban hozzájárul a költői valóság elhittetéséhez. Akár főalak, akár csak a környezethez tartozik, mindig a fiatalság védelmezője. Joggal érezte a költő a vidéki papok életét idillikusnak.

A „Luise“-ban nagy szerepet játszik a lelkész. Mindig ott van a társaságban; hol kenetteljes, hol tréfás beszédei híven tükrözik a személyeknek és magának az idillnek hangulatát. Luise harmadik idilljében, a „Brautabend“-ben, már a lakodalom előestéjén megesketi a fiatalokat, mint-hogy Luise tréfából felvette menyasszonyi ruháját.

Jean Paul Fixleinjének szerencsését is egy vidéki lelkészi állás hozza meg. Fixlein a néhai hukelumi tanítónak a fia. Anyja a régi kis házban lakik, melyet Aufhammer draganyoskapitánytól kapott. Fixlein tanulmányainak végén tart. Beleszeret a kapitányné házvezetőnőjébe, Thienette kisasszonyba, azonban nem veheti el, minthogy nincs állandó jövedelme. Kérvényt intéz a kapitányhoz a lelkészi

állás miatt. Az állás elnyerésére nincsnek kilátásai, mert keresztapja, a kapitány, haragszik rá és Fűchslein subrektort akarja kinevezni. Az okmányba azonban tévedésből Fűchslein helyett Fixlein kerül és minthogy a kinevezési okmányt nagy nyilvánosság előtt olvassák fel, a kapitány nem vonhatja vissza szavát és Fixlein hukelumi lelkész lesz. Természetesen hamarosan megtartja esküvőjét.

A. v. Thümmelel „Wilhelmine“-jében is akadnak valóban idillikus vonások, de ez a prózai költemény nem mindenben felel meg az idillikus korlátozottság lényeges követelményeinek. Jean Paul „Wuz“-ában és „Fixlein“-jében szintén nagy a mozgalmasság, de mindkét idillen olyan egyenletes egyszerűség vonul át, aminővel a „Wilhelmine“-ben nem találkozunk. Az egyedüli, igazán idillikus szereplő Sebaldus lelkész, aki minden erejével azon törekszik, hogy otthont alapítson. Ez sikerül is neki. A költő azonban a szegény lelkészt komikusnak és együgyűnek tünteti föl. Így pl., amikor az udvari marsalltól engedélyt kér a házasságra.

— „Mit Husten und Scharfüssen sucht der Supplikant den Eingang zur Rede; aber als Zeremonienmeister trat der bellende Melampus ihm entgegen — nötigte ihn stille zu stehen, und zerstreute die hervorquellenden Worte, dass sie ungehört vom Hofmarschall sich an den Spiegeln zerstiessen, und ihr widerhall den bebenden Pfarrherrn in Angst und Schrecken versetzte.“

Megünneplik az eljegyzést, és az ara egy még felbonthatlan üveg bort kíván, melyet az udvartól hozott volt magával:

— „schon ganz freundlich durch den Burgunder, reichte sie der Magister den befehlenden Händen der Schönen; aber er wäre bald vor Schrecken versunken, als der betrügerische Wein den Stöpsel an die Wand schmiss...“

Mörike, aki maga is lelkész volt, két költeményben örökítette meg a falusi lelkész idillikus életét: „Ländliche Kurzweil“ és „Der alte Turmhahn“. Az elsőben a költő nővérével és bájos vendégükkel este az asztal körül ül. Míg ő a „Haller Jahreshefte“-ben lapoz és olykor felolvas belőle, a nők egymással versenyeznek: „wer des vielkörnigen Mohnes grösseren Haufen vor sich bringe.“ Közben kiderül a

költő csinyje: egy mákfejbe új ezüstkrajcárt dugott, hogy, amint mondja: orákulumot állítson fel. Nővére azonban azt állítja, hogy „spekulálni“ akart. Minthogy a költő nem született kapitalistának, mind a szép magokat, mind az ezüstkrajcárt, — mely teljesen megzöldült — tönkretette. A rokonszenves együttlét leírásának kezdete:

„Um die Herbstzeit, wenn mann abends
Feld und Garten gerne wieder
Tauschet mit dem wärmern Zimmer,
Bald auch schon den langverschmähten
Ofen sieht mit andern Augen,
Jetzo noch zweideutigen:
Haben wir hier auf dem Lande
Noch die allerschönsten Stunden
Müßig halb und geschäftig
Plaudernder Geselligkeit.“

A második idillben a kivénült szélkakas bölcs életörömmel tekint szét a világon. Elveszíti állását és ócskavasként kerül a kovács műhelyébe. A pap véletlenül arra jár, észreveszi, hazaviteti és saját szobájában a kályhára állítja. A kakas kitűnően érzi magát a lelkész szobájában a meleg cserépkályha tetején. A költő bájos elevenséggel írja le a lelkészlak életét, mely napközben, különösen vasárnap, oly derült és este oly meghitt. A lelkész így készíti elő vasárnapi prédikációját:

„Zu schreiben er sich endlich setzet,
Ein Blättlein nimmt, die Feder netzet,
Zeichnet sein Alpha und sein O
Über dem Exordio.
Und ich von meinem Postament
Kein Aug' ab meinem Herrlein wend';
Seh', wie er mit Blicken steif ins Licht
Sinnt, prüfet jedes Worts Gewicht...“

Azután leírja a szoba képeit:

„Zuletzt da vorne stellt sich für
Sara lauschend an der Tür
Als der Herr mit Abraham
Vor seiner Hütte zu reden kam,
Und ihm einen Sohn versprach.
Sara sich Lachens nicht entbrach,
Weil beide schon sehr hoch betaget.“

Der Herr vernimmt es wohl und fraget:
 Wie, lachet Sara? glaubt sie nicht,
 Was der Herr will leicht geschicht?
 Das Weib hinwieder Flausen machet,
 Spricht: Ich habe nicht gelachtet.
 Das war nun gelogen fast,
 Der Herr es doch passieren lasst,
 Weil sie nicht leugt aus arger List,
 Auch eine Patriarchin ist.“

Majd egyedül marad a kakas a szobában, minthogy
 mindenki a templomba ment és elgondolkozik:

„Inmittelst läuft ein Spinnlein zart
 An mir hinauf nach seiner Art,
 Und hängt ein Netz, ohn' erst zu fragen,
 Mir zwischen Schnabel auf und Kragen.
 Ich rühr mich nicht aus meiner Ruh,
 Schau' ihm eine ganze Weile zu.
 Darüber ist es wohl geglückt,
 Dass ich ein wenig eingenickt.
 Nun sagt ob es in Dorf und Stadt
 Ein alter Kirchhahn besser hat?“

„Hermann und Dorothea“-ban is nagy szerepet játszik a pap. Fölkeresi az apát, azzal a szándékkal, hogy megbékítse vagyontalan jövendőbeli menyével. A patikussal együtt vállalkozik rá, hogy közelebbről megismerje. Így beszéli rá azután az apát a beleegyezésre:

„die Gaben
 Kommen von oben herab in ihren eignen Gestalten.
 Nun verkennet es nicht, das Mädchen, das eurem geliebten,
 Guten, verständigen Sohn zuerst die Seele bewegt hat.
 Glücklich ist der, dem sogleich die erste Geliebte die Hand reicht
 Dem der lieblichste Wunsch nicht heimlich im Herzen verschmachtet!“

Mikor valamennyien újra együtt vannak és minden félreértés tisztázódott, a szülők gyűrűjével jegyzi el a fiatal párt:

„Eilig fasste darauf der gute, verständige Pfarrherr
 Erst des Vaters Hand und zog ihm vom Finger den Trauring
 (Nicht so leicht: er war vom rundlichen Gliede gehalten) —
 Nahm den Ring der Mutter darauf und verlobte die Kinder,
 Sprach: „Nocheinmal sei der goldenen Reifen Bestimmung,
 Fest ein Band zu knüpfen, das völlig gleiche dem alten.“

Dieser Jüngling ist tief von der Liebe zum Mädchen durchdrungen,
 Und das Mädchen gesteht, dass auch ihr der Jüngling erwünscht ist.
 Also verlob ich euch hier und segn' künftigen Zeiten
 Mit dem Willen der Eltern und mit dem Zeugnis des Freundes.“

Magának a papnak az alakját így világítja meg Goethe:

„der edle, verständige Pfarrherr,
 Er, die Zierde der Stadt, ein Jüngling, näher dem Manne.
 Dieser kannte das Leben und kannte der Hörer Bedürfnis,
 War vom hohen Werte der heiligen Schriften durchdrungen,
 Die uns der Menschen Geschick enthüllen und ihre Gesinnung;
 Und so kann' er auch wohl die besten weltlichen Schriften.“

A „Hermann und Dorothea“, láttuk, a német idill fejlődésének betetőzése. Nemcsak teljesen kielégíti az idill műfaji követelményeit, hanem megvan benne az egyidejűség költői erénye is. Talán a legjobb példája az idillikus korlátozottságnak. Írói szándék és mű teljesen fedik egymást. Önmagában nyugszik, tartalom és jelentőség nem válnak külön benne, mint az idill utóvirágzásában, a szimbolikus idillben.

XV.

A szimbolikus idill.

Az idillköltészet egész problématikája újra felmerül a német szellem modern történetében. Nietzsche, Stefan George és Hugo von Hoffmannstahl költészetében újszerű idilleket találunk.

Friedrich Nietzsche *Lied eines theokritischen Ziegenhirten* című költeményében újította fel a lírai idillt. A vers drámai monológ, teljesen modern tartalommal, erősen naturalista modorban. Tulajdonképpen egy egyszerű pásztor naiv panasza kedvese hűtlensége miatt. A vers valóban azokból az elemekből tevődik össze, melyeket maga Nietzsche „Scherz, List und Rache“ fogalmakkal jellemezett. Mint ahogy Nietzsche filozófiája felújította Herakleitos filozófiáját, mely szerint minden dolog ellentétekből alakul, úgy költészetének alkotó elemei is ellentétesek. A theokritosi kecskepásztor naturalista módon panaszkozik:

„Da lieg ich krank im Gedärm, —
mich fressen die Wanzen.
Und drüben noch Licht und Lärm!
Ich hör's, sie tanzen...“

Világosan rámutat kedvese hűtlenségének anyagiás okaira, míg a költemény az idill második részében teljesen átszellemül és fájdalomban csendül ki.

„Wie kraus und giftig macht
verliebttes Warten!
So wächst bei schwüler Nacht
Giftpilz im Garten.

Die Liebe zehrt an mir
gleich sieben Übeln, —
nichts mag ich essen schier.
Lebt wohl, ihr Zwiebeln!

Der Mond ging schon ins Meer,
müd sind alle Sterne,
grau kommt der Tag daher, —
ich stürbe gerne.“

„Der Wanderer und sein Schatten“ című művében *Et in Arcadia ego* címen egy prózai idillt találunk (295. sz.) Ez az idill az idillköltészet tudatos quintessenciája. — Nietzschevel kapcsolatban felmerül az a kérdés, milyen szerepet játszott az idill Nietzsche gondolatvilágában? Az „*Et in Arcadia ego*“ utolérhetetlen megjelenítése Nietzsche plasztikus szépségideáljának. Nietzsche egy új, szépségtől és erőtől duzzadó, minden túlzott lelakiségtől ment világról álmodozott, melynek emberei és tájai oly mélyen gyökeresnek a föld szépségében, hogy életük érzéki teljessége éppen az ellentétnél fogva új lelakiséggé változik. Ezt a lát-szólagos ellentmondást, illetőleg annak heroikus-idillikus megoldását a legtökéletesebb prózában állítja elénk. Maga hivatkozik Poussinre, a heroikus idillek festőjére.

— „*Et in Arcadia ego*“. Ich sah hinunter, über Hügel-Wellen, gegen einen milchgrünen See hin, durch Tannen und altersernste Fichten hindurch, Felsbrocken aller Art um mich, der Boden bunt von Blumen und Gräsern. Eine Heerde bewegte, streckte und dehnte sich vor mir; einzelne Kühe und Gruppen ferner, im schärfsten Abendlichte, neben dem Nadelgehölz; andere näher, dunkler; Alles in Ruhe

und Abendsättigung. Die Uhr zeigte gegen halb Sechs. Der Stier der Heerde war in den weißen, schäumenden Bach getreten und gieng langsam widerstrebend und nachgebend seinem stürzenden Laufe nach: so hatte er wohl seine Art von grimmigen Behagen. Zwei dunkelbraune Geschöpfe, bergamasker Herkunft, waren die Hirten: das Mädchen fast als Knabe gekleidet. Links Felsenhänge und Schneefelder über breiten Waldgürteln, rechts zwei ungeheure beeiste Zacken, hoch über mir, im Schleier des Sonnenduftes schwimmend. — Alles groß, still und hell. Die ganze gesamte Schönheit wirkte zum Schauern und zur stummen Anbetung des Augenblicks ihrer Offenbarung; unwillkürlich, wie als ob es nicht Natürlicheres gäbe, stellte man sich in diese reine scharfe Lichtwelt (die gar nichts Sehndes, Erwartendes, Vor- und Zurückblickendes hatte) griechische Heroen hinein; man mußte wie Poussin und sein Schüler empfinden: heroisch zugleich und idyllisch. — Und so haben einzelne Menschen auch gelebt, so sich dauernd in der Welt und die Welt in sich gefühlt, und unter ihnen einer der größten Menschen, der Erfinder einer heroisch-idyllischen Art zu philosophiren: Epikur.

A szépség magányos költője, Stefan George, szintén írt idilleket. A német nyelv és német szellem alakulásának törvényhozója akart lenni, végig tekintett a német irodalom múltján, abból a szempontból, hogy mit használhat fel ebből a német szellem jövője építésében. Jean Paulhoz, mint saját ellentétéhez, vonzódott. *Der Teppich des Lebens und die Lieder von Traum und Tod mit einem Vorspiel* című kötetében emléket emelt az idillköltő Jean Paulnak:

„Du regst den matten geist mit sternenfloren
 Dan bettest du den wahn auf weichem pfühl...
 Goldharfe in erhabnen himmels-chören
 Flöte von Maiental und Blumenbühl!“

„Die Bücher der Hirten und Preisgedichte der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten lelke tükrözödéseit a görög, középkori és keleti világban keresi, melyekbe a naturalista jelen sívárságai elől menekül. Mint ahogy maga kifejti, valójában jelenkori német környezetéről van szó.

— „Dabei kamen ihr (der Seele) begreiflicherweise ererbte vorstellungen ebenso zu hilfe als die jeweilige wirkliche umgebung: einmal unsere noch unentweihten tälern und wälder, ein andresmal unsere mittelalterlichen ströme, dann wieder die sinnliche luft unserer angebeteten städte.“

Egykorú, modern, személyes költészetéről van itt szó:

...„von unseren drei grossen bildungswelten ist hier nicht mehr enthalten als in einigen von uns noch eben lebt.“¹

„Das Buch der Hirten und Preisgedichte“ Nietzsche plasztikus szépségideálját testesíti meg rövid verseiben, olykor meglepő kifejezést adva annak a modern költészetben gyakran felbukkanó témának, mely a tökéletes szépség megejtő és kegyetlen varázsáról szól.

Zwiegespräch im Schilfe.

Warum nach dem mittagserwachen wo schönste gesänge mir werden
Wo weinrote winden um zirpende goldenen stengel sich schmiegen
Und kreise von zartestem glanz die verwobenen sträucher umflimmern
Enttauchest du wieder den wellen vor mir meine freuden belauschend?

— Dies ist auch die stunde wo zwischen den wächsernen lilien zu
rudern,

Auf ihren gebreiteten blättern als kähne zu schaukeln mir lieb ist,
Den leib überflossen vom blendenden schein der oberen erden. —

Dann hebe dich näher, ich werde die reize des Ufers dir zeigen.

— Nicht ist uns gemeinschaft, was sprächen die blumen wenn sie
meine arme,

Die hellen, mit deiner gebräunten und härenen schulter vermischten? —

So suche dir andere plätze zum spiele, denn diese gefilde
Sind unsres geschlechtes besitze so lang ein gedächtnis mir dämmert.

— Und wir sind hier ewig gewesen, wir die wir unsterblich und
schön sind. —

Dies messer (du siehst es) womit ich die saftigen zweige mir schäle
Und tönende hörner mir schneide es wird bis ans heft meine brust
Verwundend durchbohren, ich sinke hinab mit der scheidenden Sonne.

— Du wirst es nicht, denn es mißfiele mir wenn mit dem düsteren
blute

Den klaren mit teuren spiegel du trübtest der lieblichen quelle. —

„Der Teppich des Lebens“ című kötet *Urlandschaft*
című versében plasztikus idillt találunk:

„Aus dunklen fichten flog ins blau der aar
Und drunten aus der lichtung trat ein paar
Von wölfen, schlürften an der flachen flut

¹ Stefan George: *Die Bücher der Hirten und Preisgedichte der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten*. B. Bondi. Berlin, 1921. 7. l.

Bewachten starr und trieben ihre brut. —
 Und in der weißen sonnen scharfem glühn
 Des ackers froh des segens neuer mühn
 Erzvater grub erzmutter molk
 Das Schicksal nährend für ein ganzes volk.“

Hugo von Hofmannsthal, Stefan George tanítványa *Idylle* címen „Nach einem antiken Vasenbild: Kentaur mit verwundeter Frau am Rand eines Flusses“, Böcklin modorában szimbólikus idillt írt. A kis drámai költemény erősen festői és plasztikus, emlékeztet az egykori francia szimbolista költészet pl. Henri de Régnier hasonló témájú költeményeire. Szereplői a kovács, felesége és a kentaur, színhely a kovácsműhely. Mind a három szereplő plasztikusan és ugyanakkor elvontan beszél:

Az asszony:

Im blütenweißen, kleinen Garten saß ich oft,
 Den Blick aufs väterliche Handwerk hingewandt,
 Das nette Werk des Töpfers: wie der Scheibe da,
 Der surrenden im Kreis, die edle Form entstieg,
 Im stillen Werden einer zarten Blume gleich,
 Mit kühlem Glanz des Elfenbeins...
 Des Redens wär kein Ende, zählt ich alle auf,
 Die göttlichen, an deren schönem Leben ich
 — Zum zweiten Male lebend, was gebildet war —,
 An deren Gram und Haß und Liebeslust
 Und wechselndem Erlebnis jeder Art
 Ich also Anteil hatte, ich, ein Kind,
 Die mir mit halbverstandener Gefühle Hauch
 Anrührten meiner Seele tiefsten Saitenspiel,
 Daß mir zuweilen war, als hätte ich im Schlaf
 Die stets verborgenen Mysterien durchirrt
 Von Lust und Leid, Erkennende mit wachem Aug,
 Davon, an dieses Sonnenlicht zurückgekehrt,
 Mir mahnendes Gedenken andern Lebens bleibt
 Und eine Fremde, Ausgeschlossene aus mir macht
 In dieser nährenden, lebendigen Luft der Welt.

Az egyszerű kovács nem érti meg felesége vágyódását:

Den Sinn des Seins verwirrte allzu vieler Müssiggang
 Und jene Ehrfurcht fehlte, die zu trennen weiss,
 Was Göttern ziemt, was Menschen!...

Megjelenik a kentaur, aki magányos utakon bolyongva tölti életét:

Dem schön gesinnten, gern verträumten Kind, mich dünkt.
 Die allgemeinen Straßen zog ich nicht und mied
 Der Hafenplätze vielvermengendes Gewühl,
 Wo einer leicht von Schiffern bunte Mär erfährt.
 Die öden Heiden wählte ich zum Tagesweg,
 Flamingos nur und schwarze Stiere störend auf.
 Und stampfte nachts das Heidkraut dahin im Duft,
 Das hyazinthe Dunkel über mir.
 Zuweilen kam ich wandernd einem Hain vorbei,
 Wo sich, zu flüchtig eigensinnger Lust gewillt,
 Aus einem Schwarme von Najaden eine mir
 Für eine Strecke Wegs gesellte, die ich dann
 An einen jungen Satyr wiederum verlor,
 Der syrinxblasend, lockend wo am Wege saß.

Az asszonyban fellobban minden rejtett érzés és vágyakozás, melyet az egyszerű élet nem tudott kielégíteni:

Dich führt wohl nimmermehr der Weg hierher zurück.
 Hinstampfend durch die hyazinthe Nacht, berauscht,
 Vergissegst meiner du am Wege, fürcht ich, bald,
 Die deiner, fürcht ich, nicht so bald vergessen kann.

Útra kel a kentaurral, a kovács azonban dárdát hajít utánuk és megöli az asszonyt.

Hugo von Hoffmannsthal idillje szimbólikus jellegű. A szimbólikus tartalmat, a költészet és az egyszerű, mindennapi élet összeférhetetlenségét és küzdelmét az idill formájába önti. Az idillikus életforma lényege is kifejezésre jut a kovács szavaiban:

A kentaur:

Du kennst, mich dünkt, nur wenig von der Welt, mein Freund.

A kovács:

Die ganze kenn ich, kennend meinen Kreis.
 Maßloses nicht verlangend, noch begierig ich,
 Die flüchtige Flut zu ballen in der hohlen Hand.
 Den Bach, der deine Wiege schaukelte, erkennen lern,
 Den Nachbarbaum, der dir die Früchte an der Sonne reift
 Und dufterfüllten lauen Schatten niedergießt,
 Das kühle grüne Gras, es trats dein Fuß als Kind.
 Die alten Eltern tratens, leise frierende,
 Und die Geliebte trats, da quollen duftend auf

Die Veilchen, schmiegend unter ihre Sohlen sich;
Das Haus begreif, in dem du lebst und sterben sollst,
Und dann ein Wirkender, begreif dich selber ehrfurchtsvoll,
An diesen hast du mehr, als du erfassen kannst...

Az idillköltészet fejlődésében Hofmannsthal az utolsó láncszem, erősebben érezteti és nyiltabban fejezi ki a szimbólikus tartalmat, mint Nietzsche és George és ezzel már tulajdonképpen az idillikus műfaj keretein túl is jutott.

A NYUGATI FILOZÓFIA KELETI TÜKÖRBEN.

S VÁJCBAN MEGJELENT könyv vállalkozik arra, hogy keleti tükröt tartson a nyugati ember elé. Szerzője német nevű: *Walter Schubart*, de orosz látószögből ír. Sokat tud az oroszokról; a kép, amelyet rajzol, hű-e, csak az orosz viszonyok alapos ismerője tudná megmondani. De bennünket ez nem is érdekel. Érdekel azonban az, hogy a szerző keleti beállításban rajzolja meg Európa fejlődését, ezt a fejlődést szellemi tényezőknek tulajdonítja, s e tényezők sorában előkelő helyet foglal el a filozófia. A terjedelmes mű címe: *Europa und die Seele des Ostens*, 1938-ban jelent meg Luzernben 317 oldalon, „Meiner Frau und Kameradin Wera Markowna Schubart zu eigen“ ajánlással. Vezető gondolata, hogy Európa halálos beteg, magán segíteni nem is tud, csak a szenvedések tüzeiben megtisztuló orosz lélek válthatja meg. Ez a gondolat, az orosz messiánizmus gondolata nem új; nálunk régebből Dosztojevskij, újabb időben Bergyajev révén ismeretes. A műből folyóiratunk olvasóit a szellemtörténeti beállítás s az európai filozófia kritikája érdekelheti; erről kívánunk rövid beszámolót adni, s egyúttal a Schubart-rajzolta kép torz vonásaira rámutatni.

A világtörténet dinamikáját szerzőnk szerint az „eonikus ősképek“ (*äonische Urbilder*) adják, amelyek mint lelki őstípusok testesülnek meg az emberiségben. Négy ősképp változtatja egymást, s létrehozza a harmónikus, a heroikus, az aszkéta és a messiási embert. A harmónikus ember a világot belső összhangtól áthatottnak, tökéletesnek érzi; ez volt a görög ember, valamint a középkori keresztyén életérzése („gótika“). A heroikus ember szemében alakítandó káosz a világ, ez az antik Róma s az újkori ember, főleg a germán és a francia magatartása. Az aszkéta szerint zavaros a földi lét, s a dolgok misztikus ősalapjához menekül előle (indus,

újplatonikus). A messiási ember a zavarból harmóniát, magasabb isteni világrendet akar létrehozni: így éreztek az őskeresztyének, s így érez a legtöbb szláv.

A négy típus a könyv későbbi részében kettőre redukálódik: a harmónikusra és hősiesre, hívőre és hitetlenre. A harmónikus lélek, ha a heroikus látás a közösség látásának összhangját és lelkének egyensúlyát megzavarja, két kiutat talál maga előtt: vagy a misztikába menekül, magára hagyva a zűrés világot, vagy világmegváltásra vállalkozik.

Az európai kultúrájának négy eonváltozását ismerjük: 1. a harmónikus görögöt, 2. a jogászi, racionális, hatalmi és hősies rómaid, 3. a harmónikus gótikát vagy kereszttyén középkort, 4. a heroikus újkort. A középkori ember harmóniában állt Istennel és a mindenséggel, a krisztusi tan és Róma egységbe foglalta Európa népeit, akik Krisztusban testvéreknek érezték egymást, faji és nemzeti ellentétek nem állították szembe őket egymással. 1500 után azonban világosan felismerhetően jelentkezik a harmóniátlanság eonja, a prometheusi. Az újkori ember szeme a menny helyett a földre tapad: számít, tervez (*προ-μηθεω*), a maga erejéből akar boldogulni. Az egyházi reformáció is a prometheusi eon szülötte: Luther, Zwingli és Kálvin csak eszközök, „sakkfigurák a világfölötti játékos kezében“. Tényszerűen mégis az ő munkásságukhoz kell fűzni — mondja szerzőnk — az európai romlás kezdetét. Luther szerint a hit csak akkor hit, ha az egyén közvetlenül áll Isten színe elé. Ebből az álláspontból: „nur die Privatsache ist Religion“ (szerzőnk megfogalmazásában) alakul majd ki *Marx* tétele: „die Religion ist Privatsache“ és Lenin jelszava: „A vallás a népnek beadott ópium“. Luther meg akarta újítani a vallást, de az eredmény az ellenkező lett: a vallás a romlás útjára jutott, s a kifejlet az orosz atheizmusban és antitheizmusban áll legrikítóbb alakjában szemünk előtt. Egyébként az atheizmusnak szürkébb jelentkezése, a közöny atheizmusa szinte általános nyugati jelenség, főként a protestantizmusban (mondja szerzőnk). A reformációval „az északi szellem“ tört be Európába, s a gótikát háttérbe szorította, amely szívós élniakarással mint ellenreformáció, barokk és romantika védekezett a prometheizmus halálos ölelésétől. A prome-

theusi ember életérzése a pontszerűség érzése (*Punktgefühl*). A földet érzi egyetlen hazájának, s nincs meg szívében az emberi testvériség érzése: egyedül áll. Az egyház egységének megtörése után következik Európának nemzeti államokra való hasadása, s az atomizálódás tovább halad egy ország határain belül: a nép osztályokra szakad; az ember harmónikus egysége s a lélek egésze helyett előlép a test és lélek kettőssége, azután a tudomány megtagadja a lelket, s az emberből csak a test, a sejtek rendszere, végül az atomhalmaz marad. Ebben a felbomlasztási folyamatban már jeletős szerepet játszik a tudomány, a filozófia is. *Machiavelli* nyitja meg a sort, aki mint röneszánusz gondolkozó Dél felől indítja meg a romlás folyamatát: vezetőgondolata az érdek. Az érdek lesz a közügyvezetés, a politika első gondolata, s állítja szembe egymással az addig egységesen keresztyén államokat mint vallásilag, nemzetileg, fajilag különböző népeket. Luther és Kálvin isteni hivatást láttak a földi munkában, s az érdek lesz a gazdasági vállalkozás vezérlő szempontja: elindul a kapitalizmus a maga végzetes útjára, amelynek végén *Marx* és *Lenin* forradalmi szocializmusa, a kapitalista burzsoázia legyilkolása áll.

A társadalmi atomizálódásnak egyik legjelentősebb tényezője szerzőnk szerint *Kant* filozófiája. „A gótikus ember a világban Isten örökkévaló alkotó erőinek működését és Isten örök értékrendjét látta. A prometheusi ember hideg tekintete előtt a formáló erők egy pontba, a gondolkozó alanyba szorulnak össze. Így lesznek Aristoteles entelechiáiból *Kant* gondolat kategóriái. S az értékek sem a dolgok tulajdonságai többé, hanem csak árnyékok, amelyeket kívánságaink vetnek a dolgokra. Az értékek szubjektíválódnak. Az egész világkép megváltozik a pontszerű világérzés nyomása alatt.“ (57. o.) „*Kant* az etikát a tudomány középpontjába tolta, elvette tőle a tanjelleget, s törvényhozó rangra emelte. A valóságról nem képeket ad, hanem mintákat tesz elébe. Nem leírást, hanem előírást ad. Nem bizonyít, hanem utasít. Az imperatívusz lesz a tudomány formája, az etika pedig törvényhozás. *Kant*tal kezdődik az etikai cézárizmus, a filozófiai erőszak-emberség (*Gewaltmenschentum*). Az értelemnek a tárgyhoz irányulása helyett a tárgynak kell az

értelemhez igazodnia. Kant a megismerést is az alkotás aktu-sává tette tükrözési folyamat helyett". (100—101. o.)

A prometheusi ember egyik jellemvonása, hogy normákat, szabályokat alkot, szinte agyonszabályozza az életet az értelem nevében. Az „értelem diktatúrája“ terén is határkő Kant filozófiája. „Ő a gótikus életérzéshez tartozó gondolatformák szétrombolója. Az ész az ő Istene, az ész mint egy rendőr- és kémszervezet székhelye, amely fékentartja a megbízhatatlan érzelmeket. Az ész mint rendőrfőnök az emberben, Isten mint rendőrfőnök a mindenségben, ez Nyugat bölcsesége! A lelket senki jobban nem vetette meg Kantnál. Csak a gondolkozás lélektanát hajlandó megengedni mint ismeretelméletet, s ennek is rendőrtudományi jellege van: gondosan vigyáz a megismerhetőség határaitra. Az érzelmek lélektanát mint méltatlant elveti. Ez egészen hozzáillik az északi ember ridegségéhez.“ (105. o.)

A mindenséghez és Istenhez való viszonyulásnak két alapformája van: az összorongás és az ősbizalom (*Urangst, Urvertrauen*); az előbbi a prometheusi (heroikus), az utóbbi a gótikus (harmonikus) ember alap-attitűdje. A prometheusi ember nem hisz a Gondviselésben, ezért maga akarja munkájával és szabály-rendszerével, törvényeivel eligazítani a földi élet minden nehézségét. „Kanttól Hegelen át egyenes út vezet napjaink totális államához, mely nem egyéb, mint a szabályozás totalitása, az összorongás elhárításának kollektív kísérlete. A totális állammal egy négyszázéves fejlődés ér véget: a szociális kötelék szekularizálódik. A norma, amely felülről kényszerítően szabályozza az életet, nem-szent természetű“ (*unheiliger Natur*).

Mialatt a nyugati ember a prometheizmus lejtőjén haladt a társadalmi atomizálódás, testvérietlenség, hitetlenség, agyonszabályozás, a lelket megölő munkamegosztás útján (a tudomány terén is), az orosz — mondja szerzőnk — lelke mélyén megmaradt az egység, a testvériség, hit, szabadság gótikus, harmonikus népének. A zsarnoki uralmi formát a cárizmus a kétszázötvenéves tatár uralomtól örökölte, a bolsevik diktatúra pedig nyugati eszme, Marx hatása, s ugyancsak nyugati hatás a bolsevikiek atheizmusa is. Az orosz lényegileg univerzális lélek, és szellemi téren sem dara-

bolta fel magát theológusra, filozófusra, költőre, tudósra: az orosz nagy szellem megőrizte ezek egységét, a példákat Dosztojevskij, Tolsztoj után halmozni lehetne. „Milyen közel áll az orosz irodalom az élethez! Történetét nem lehet előadni Oroszország politikai történetének rajza nélkül, és hány szál fut a költészettől a filozófiához! Oroszországban a költő-filozófus nem ritkaság. Nyugaton *Schleiermacher* még ismerte a léleknek ezt a vallásos zártságát, s a 17. század még mutat egyetemes látású mestereket. *Leibniz*, *Pascal* és *Newton* a matematika végső ismereteit mély keresztyén kegyességgel párosították. A metafizika és exakt tudomány, az analízis és szintézis közt ma tátongó szakadék még nem nyílt meg előttük. A prometheusi életérzés még nem szorította félre teljesen a gótikust. Ez a szellemi típus a világtörténet szláv korában fel fog támadni és a szaktudóst mellőzni fogja.“ (113. o.)

A vallás terén az orosz a misztikára, a dogmanélküli, olvadozó kegyességhez hajlik; a szertartás és a misztikus érzés a fontos nála. „Ezért a nyugati ember típusából a misztikusok rendszertelen bölcsesége felelt meg legjobban az oroszoknak, különösen *Böhme*, *Angelus Silesius*, *Baader*.“ (116. o.)

Az atómokra bomlott nyugati társadalom államtanát már *Hobbes* megírta. Az ő *homo homini lupus* és *bellum omnium contra omnes* tétele újul meg *Darwin*ban. „Csak természetes, hogy egy orosz tudós, *Krapotkin* herceg szolgál ellenbizonyítékkal „A kölcsönös segítség mint természettörvény“ (1902) c. művében, rámutatva arra, hogy ez a kölcsönös segítség egyaránt megvan az állatok és növények életében. — A nyugati atomizálódás metafizikáját *Fichte* adta elő az abszolút Énről szóló tanában és *Leibniz* a monadológiában. Az orosz gondolkozók mindkettőt elvetették mindenkor.“ (130. o.)

A prometheusi típus kiteljesedése szerzőnk szerint *Nietzsche* felsőrendű embere; éppen ezért éles ellentétbe helyezi az univerzális emberrel, az oroszsal. „A személyiség ideálja Nyugaton a felsőrendű ember (*Übermensch*), Keleten az egyetemes ember. A felsőrendű ember a hatalomvágy révén emelkedik fel, az egyetemes ember szeretetből öleli át a min-

denséget... Amaz mindinkább elkülönül embertársaitól, emez egyre többet ölel magához a körülte levőkből. A felsőrendű ember kételkedő és magábavonuló, az univerzalista a misztériumot és a közösséget kedveli. A felsőrendű ember az istentelenség tökéletes kifejezése, az egyetemes ember a tökéletes Isten tüköre.“ (146. o.)

A gótikus társadalom eszméje: *Coniunctio hominum cum Deo est coniunctio hominum inter sese* (A. Tamás) még tárgyilag élt a romantika állambölcseleiben, Müller Ádám-ban és Baader F.-ben, „De az új Európában mindinkább érvényrejutott a hatalmi állam római gondolata, amely nem a közérzésem és közgondolkodáson, hanem a büntetéstől való félelmen, nem a szabadságon, hanem a hatalmon és erőszakon alapul. Ez az eszme összekapcsolódott a porosz és szemita szellemmel (Hegel, Marx)... A hatalmi állam a totális államban éri el csúcspontját. Benne a materialista szociológia győz a metafizikai felett. A totális állam a szekularizáció végső állomása; lényegileg a vallásellenes erők foglalatja. Nevezhető ellenegyháznak is, mint a hitetlenség társadalmi alakja.“ (Az ittlévő „Sozialreform“ szót sajtóhibának kell tartanunk „Sozialform“ helyett, amelyet a szerző hasonló vonatkozásban többször használ.)

A nyugati vallásosság hanyatlására vonatkozólag szerzőnk említi *Descartes*-ot, aki — szerinte — Istent szívesen mellőzte volna filozófiájában; s elmondja, hogy Nyugaton a teremtő Istenből a deizmus tétlenségébe szorított Istene lett, akinek a valósuláshoz az emberre van szüksége. „Az istenek mindinkább ‚észkövetelmények‘-ké, ‚örök igazságok‘-ká és ‚természettörvények‘-ké halványodnak. Már Kepler alávetette Istent a geometria törvényeinek. Ezek a felhígított vallási rendszerek adnak a nyugati embernek valamelyes végső és csalóka lelki támasztékot. Ezek még titkon abból az örökkévaló tőkéből élösködnek, amelyet a gótika gyűjtött össze, s amely a 19. században már nagyon fogytán volt.“ (156. o.) Idézi *Nietzsche* hírhedt mondását: „Ha istenek volnának, hogyan bírnám ki, hogy én nem vagyok az!“, *Stirnert*: „A filozófusnak Isten olyan közömbös, mint egy kődarab“, *Mauthner*-t: „A jelenkor oly nyugodtan atheista, hogy Istenről már nem is kell

vitatkozni". (156—157. o.) Ez a nyugati méreg is behatolt — mondja szerzőnk — Oroszországba, a gyümölcse a bolsevikiek atheizmusa; Európa a négyszáz éve követett úton ugyanide jut: az orosz sors előrevetíti Nyugat sorsát.

A prometheizmus kiteljesülése szerzőnk szerint Németországban s itt is a poroszországban ment végbe. Az északnémet mint protestáns sokkal határozottabb prometheusi típusú. S míg az angol a puritánizmus értelmében választott népnek tartja magát, s a világot uralma alatt akarja tartani, a francia pedig a szellemi vezetést tartja missziójának, a németnek nincs határozott nemzeti gondolata: *Herder, Fichte, L. Ziegler* szellemi küldetést, *K. Peters, Spengler, Moeller van den Bruck* hatalompolitikai missziót tűz eléje. (199. o.) Fichte még azt hirdette: „Csak a német képes a maga nemzeti céljába az egész emberiség célját belefoglalni“, de ez a kijelentés — mondja szerzőnk — 1871 óta nem illik a német népre. Sőt, ma a német szellem az állami totalizmussal szemben kénytelen messiási szerepet vállalni. (220. o.)

Az angol filozófiáról a következő jellemzést kapjuk: „A nehézkes és józan angol szellem mindig a föld közelében marad. Csak azt hiszi el, akárcsak *Bacon*, amit be tud bizonyítani vagy bebizonyítanak neki. Így a szellem és a valóság bizalmas közelségébe kerül. *Bacon, Cherbury Herbert, Hume, Mill, Balfour* filozófusok voltak, de emellett államférfiak is, *Herbert* lovag és diplomata, *Mill* gyarmati tisztviselő. Magábanvéve örvendetes jelenség, ha tudomány és élet kapcsolatban marad egymással, ha a bölcselők egyúttal politikusok és közgazdászok is. Az oroszok egyik legnagyobb előnyéül emeltem ki, hogy náluk a szellem és a közélet nem vált el egymástól, mint a németeknél. Az angolnál, úgylátszik, hasonló a helyzet, de sajnos, csak látszik. Mert az angol nem törekszik a messiánikus orosz módjára az abszolútumtól a valósághoz, hanem a tapasztalati világból indul ki, ehhez tapad, s nem merészkedik messzebbre. Ha az orosz a Földet feláldozza az eszmének, az angol az eszmét áldozza fel a Földnek... Innen az angol filozófia pragmatiztikus jellege, akkor is, ha a transzcendentálissal foglalkozik, s az orosz gondolkodás szakrális színezete még a gyakorlati problémák körében is. Az angol bölcselkedés ott szakad félbe,

ahol az igazi kezdődik. Az angolok voltak az elsők a tudományok számtanná süllyesztésében. A mechanikai világkép angol találmány.” (246. o.)

A francia filozófusokról alig esik szó a könyvben, *Descartes* nevével már találkoztunk.

Szerzőnk szemlét tart a német, angol és francia szellem felett abból a szempontból, várható-e gyógyulás tőlük Európa számára. Legkevesebbet vagy majdnem semmit sem vár a némettől, akit a szerző erős ellenszenvvel és gyűlölettel tárgyal. A prometheusi Európa menthetetlen, s menekvése egyrészt bizonyos egészséges gótikus tünetek alapján, másrészt a gótikusnak maradt spanyol lélek, valamint és főleg a szenvedésekben megtisztuló, megújuló vallásos orosz lélek megváltó műve révén várható.

A spanyol lélekre vonatkozólag vegyünk ki a könyvből két idézetet: *Unamuno* így beszél: „Középkori lelket érzek magamban, s úgy gondolom, hogy hazám lelke is középkori; hogy röneszánszon, reformáción és forradalmon (1789) át épségben megmaradt és megőrizte az úgynevezett sötét időknek szellemi örökségét.” *Madariaga* pedig azt mondja: „Szent Teréz többet ér a tiszta ész minden kritikájánál.”

Említést érdemel még egy orosz filozófus is, *Oehrn*, aki szerint Európa szellemi fejlődése Kant óta tiszta örültség, s az újabb nyugati kultúra csak civilizált szemét. (283. o.)

Ezt a kijelentést még szerzőnk is túlzásnak veszi, s hajlandó Nyugaton a javulásnak és gyógyulásnak egyes tüneteit felfedezni. A vallástalanság enyhül, s még a protestantizmusban is, mely pedig a 19. század folyamán „puszta világnézettanná laposodott“, a dialektikai vagy reformátori teológia újból az élő Isten színe elé állítja az embert. A filozófiában pedig egyre erősebben csendül fel a modern civilizáció pesszimista kritikája, „amely *Rousseau* „vissza a természethez” jelszavától *Klages* hanyatláselméletéig nem tűnik el többé az európai gondolkozásból. A pusztulásnak ez a filozófiája a bűnbánat leplezett formája. Ez a filozófia a jelenkor megtérési prédikációja... Kétségbeesés, a lét ordító ínsége adja az egzisztencializmus (*Heidegger*, *Jaspers*) alapakkordját. Nyomasztó büntudat súlyosodik a dialektikus teológusokra, *Barthra* és *Gogartenre*, akik nemzedékek óta

a legmegrázóbb mozgalom képviselői a protestantizmusban. Összetörve és gyökeres romlottságára iszonyattal rádöbbenve az ember meglátja a semmibe való kivetettségét, vagy pedig a porba veti magát Isten előtt.“ (293—294. o.)

A tudomány alakulásában is adódnak kedvező jelek: míg a prometheusi vonalon a tudomány mindinkább racionálissá és lelketlenné vált, s a theológiától elvált a filozófia, majd a matematika és az exakt tudományok, s a végén a mechanika lett az úr, amely csak anyagi mozgásokat ismer, s ennek tartja az életet is: addig ma a sorrend megfordul, az élettudomány áll elől, s elismerik benne az élet titkát, az irracionális tényezőt. Az élet és a világ rejtélyei előtti tisztelet terjedőben van, közeledünk újból a metafizikához és az abszolút értékekhez, ami a mai filozófia főtárgya. „Ma már dereng az a felismerés, hogy vannak örök értékek és örök igazságok.“ (297. o.) Eltűnőben van a „léleknélküli lélektan“. „A mai ismeretelmélet újból a Kant-előtti fel-fogásokkal keres kapcsolatot. Feladja azt a tévhitet, hogy a megismerő hozza létre a tárgyat. Sőt, kihelyezi a súlypontot a megismerő alanyból a mindenségbe, ami a mindenség érzésének csírába indulását mutatja. Sőt, néha (mint pl. *Scheler*nél) arra is kész, hogy a tárgynak az ismeret létrejöttében közreműködést engedjen. Ezzel újból helyreállítja az ismeret kinyilatkoztatás jellegét, amelyet Európa *Cherbury Herbert* óta tagadott.“ (298. o.)

II.

Szerzónk nagyvonalú, érdekes koncepciót terjeszt elő, de a közelebbi vizsgálat sok kifogásolnivalót talál gondolataiban. Folyóiratunk jellegéhez híven egészen figyelmen kívül hagyjuk a politikai mozzanatokat; a német filozófiát sem kell megvédenünk a gyűlölködő részekről, bizonyára kellő elutasításban részesítették ők maguk mindazt, ami arra való. Amikor Kant és a német filozófia mellett szót emelünk, csak azért tesszük, mert gondolatkincsük az egyetemes európai kultúráé, s így nekünk is van közünk hozzá. De szót emelünk, ahol kell, a francia és angol filozófia mellett is,

mert nagy alakjaiban éppúgy hozzátartozik az európaisághoz, mint a német gondolatkinés.

A legelső, amit szemügyre kell vennünk, a szellemtörténeti keret. Ezt a keretet egyrészt tágnak kell minősítenünk, mert bele van foglalva az európai szellem fejlődése; másrészt szűknek, mert szerzőnk az emberiség szellemi fejlődését emlegeti, és akkor a keleti népek fejlődéstörténetét is bele kellett volna foglalnia a keretbe. Rá kellett volna mutatnia, hogy az eonikus ősképek náluk miképpen testesültek meg. Hallunk ugyan közben-közben a zsidó lélekről, amelyet, úgylátszik, prometheusnak, hősiességnek kell tartanunk; hallunk a tatárokról, mint az orosz nép kétszázötven éven át való urairól és zsarnokairól, akik szintén prometheusi, hősi lelkek lehettek. A prometheusi kategória nagyon is tág kereteket és kétes értéket nyer, ha annyira különböző népek, mint a zsidó és a tatár egyaránt helyet foglalhat benne. S hogy szerzőnk nem csupán a görögökkel kezdődő európai fejlődést kívánja szem előtt tartani, annak bizonyossága az is, hogy gyakran emlegeti a kínai lelket, amely mint keleti és harmonikus, az oroszal volna rokon. Márpedig közismert szellemtörténeti tény a kínai lélek józansága és racionalizmusa, míg szerzőnk az orosz lelket inkább szertelennek, érzelmesnek és misztikusnak rajzolja. És ha a tatár hősi és zsarnoki lélek, annyira idegen az oroszról, miért emlegeti az orosz költő, akit szerzőnk idéz, hogy „Szittyák vagyunk (t. i. az oroszok!), ázsiai nép, mi ferde szemvágású szittyák“. A szellemtörténet ellen azt szokás felhozni, hogy nagyon képlékeny fogalmakkal dolgozik, s a tényeket kevésbe vagy semmibe veszi. Azt gondoljuk, hogy szerzőnk logikátlansága éppen nem a szellemtörténet kategóriáinak lazaságából magyarázandó, hanem egyszerűen logikátlanság. Vagy éppen a szabad orosz lélek tartozéka volna? Szerzőnk ugyanis sokszor kikél, mint láttuk, a ész diktatúrája ellen. Márpedig a logika éppen a legelső mozzanata az ész diktatúrájának, mert az okoskodás nem tűri az ellentmondást, s azt tartja, hogy az ellentmondó tételek közül csak az egyik lehet igaz.

Nem látunk különben szigorú logikát a szerző metafizikai végső meggyőződéseiben sem. Mint író és gondolkodó a vallás oldalán áll; alapmeggyőződése tehát ez volna: Isten

a világ ura és teremtője. Ezzel a tétellel viszont nem egyeztethető össze szerzőnk következő naturalista gondolata: „Midőn az ember, a vitális szempontból legkimerültebb lény, a természet beteg esete (*der Krankheitsfall der Natur*) érezte, hogy szerveit nem tudja tovább fejleszteni, rábízta magát az agyvelejére, s eszközöket készített a létért való küzdelem megvívására. Ez a technika megszületésének perce. Megadta az embernek, hogy megállja helyét az állatvilággal s az időjárás viszontagságaival szemben.“ (308. o.) Érdekes különben e gondolatsor folytatása is: „Csak a fejlődésnek egy későbbi szakában, mikor belsőleg csillapodni kezdett, esett gondolkozóba, és elkezdte az élet értelmén és lényegén való töprengést. Ez a szellemi művelődés megszületésének perce. Ebben a pillanatban egy felsőbb létrend tör be az emberbe, amely az anyagi világtól lényegesen különbözik.“ Ez az evolucionizmus álláspontja; de akkor mit keres az eonikus ősképek tana ebben az elgondolásban? Sajátságos különben, hogy az eonokat illetőleg szerzőnk hivatkozik a buddhizmusra, a perzsákra, a zsidókra, hindukra, mexikóiakra, Empedoklesre, Herakleitosra, csak éppen az igazi forrásra, a gnosztikusokra nem.

Nem vagyunk egy véleményen a szerzővel abban sem, hogy a görög a harmónia népe lett volna. Sok harmóniát látni ugyan az antik görögségben, de éppen annyi prometheizmust is. Hiszen Prometheus éppen az egyik legjellegzetesebb alakja a görög szellemnek, s a görög szellem csupa titánkodás. Racionalizmust bőven találunk a görög gondolkozásban Thalestől kezdve, aki a hagyományos vallás körén kívül állva vagy legalább is attól függetlenül kezdi kutatni, hogy mi a világ végső alapja. S nem is találunk kifejezetten misztikus gondolkozót egészen Plotinosig, ő pedig már annak a hellénizmusnak gyermeke, amely valóban keleti misztikus elemeket vegyített bele a különben racionális jellegű görög bölcselkedésbe. Szerzőnk élesen elítéli Galileit, mert azt tanította, hogy Isten geometriai fogalmakban gondolkodik, s ugyancsak elvetőleg szól szerzőnk a mechanikus világrépről, mint az angol szellem alkotásáról. De vajjon nem a szám és mérték-e a világ elve a hythagoreizmusban; Platon Timaiosra szerint nem matematikai szerkezetű-e a világ; s nem

olvassuk-e már Herakleitosnál, hogy a világ fizikai elve a tűz „mérték szerint lobban fel és alszik ki”? A görög dráma vajjon nem a prometheusi szellem terméke-e sokkal inkább, mint a harmonikus léleké? Felesleges azonban halmozni a példákat, mert szerzőnk a harmonikus típus fogalmát is pontatlanul használja: többször szól a „harmonikus Hellas”-ról, viszont az első meghatározásban ezt mondja: „Igy éreznek a homerosi görögök”. (15. o.)

Ha a versengés (*ἀγών*) népére a görögre a harmonikus jelző kevésbé talál, s éppen titánkodó szellemi élete folytán sokkal inkább prometheusnak nevezhető, a római viszont valóban jogászas, harcias nép, államszervező és hatalomgyakorló nemzet volt, de szelleméből éppen a prometheizmus hiányzik. S ha szerzőnk kifogásolja az újkori filozófia rendszereskedő hajlamát, van-e a rendszeres elmének és a logikai vonalvezetésnek tisztább típusa, mint a görög Aristoteles és a „gótika” klasszikus filozófusa, Aquinói Tamás?

Elismerjük: a keresztyén középkor gondolatvilága, a patrisztika és skolasztika szellemileg egységesebb és harmonikusabb, mint akár a görögség, akár az újkor. A „gótika” név azonban inkább csak a skolasztika idejére illik rá, hiszen a „gót” stílus csak 1200 táján jelentkezik; mint szellemtörténeti kategória azonban a gótika elfogadható. Ebben a harmonikus rendszerben is volt azonban harmóniátlanság, a szerző is kiemeli, hogy a pápaság átvette az *imperium Romanum* hatalmi gondolatát; nem szól azonban arról, hogy a fejlődő polgári osztályban már megszületőben van a földiesség és racionalizmus, ami az újkornak lesz jellemzője. A 13. századtól kezdve pedig a skolasztika virágkorának századával szinte egyidőben Olaszországban már kezdődik a röneszánsz, s az egyéniség, az „én” igen élesen jelentkezik a politikusban, fejedelemben, condottierében és a költészetben is, gondoljunk csak Dantéra és Petrarcára! Szerzőnk úgy gondolja talán, hogy mint szellemfilozófusnak nem kell törődnie a tényekkel. 1500 táján új eont hoz a világtörténet dinamikája, s a tények elhalványodnak az új csillagzat — szerzőnk szerint balcsillagzat — fényében. Vagy homályában? Igy vagy úgy, „a világfölötti játékos” új figurákat vet

bele a játszmába: az egymással rokonlelkű Luthert és Macchiavellit! Európa elindult most beteljesülő végzete felé!

Külön cáfolatot igényel az a helytelen beállítás, amelyvel az újkori atomizálódást fennebb említett kíséző jelenségeivel együtt a reformációnak tulajdonítja. A kérdésnek ezzel a részével itt nem foglalkozunk, s folyóiratunk jellegének megfelelően csak a filozófiára vonatkozó megállapításait vesszük vizsgálat alá.

Machiavelli nem képvisel új eont, mert ő irodalmilag markáns képviselője csupán annak a kétszázéves megelőző folyamatnak, amely a róneszász városállamainak bel- és külpolitikájában tényszerűen alapos atomizálódással és prometheizmussal végbement. Hogy Machiavelli nagy individualista, az igaz: érvényesülni akar, de van egy nagy egységesítő vágya is, hazáját, a darabokra szakadt Itáliát szeretné újból egységesnek és erősnek látni. Az érdeket pedig, mint a politika vezető gondolatát nem akkor kellett kitalálni, mert mindig az volt a politika hajtóereje.

A legélesebb kritikát *Kant* kapja szerzőnktől. Nem is annyira kritika ez, mint ellenszenv-fűtötte pamflet-szerű támadás. Karrikírozászámba megy *Kant* ismerői szemében az észnek mint rendőrfőnöknek emlegetése, amint „vigyáz a megismerhetőség hatáira”. Teljes félreismerése, sőt, nem ismerése *Kant* álláspontjának olyan fogalmazása, hogy „csak a gondolkozás lélektanát hajlandó megengedni”. *Kant* minden ismerője tudja, hogy „A tiszta ész kritikájá”-nak semmi köze nincs a lélektani vizsgálathoz. *Kant* nem az ismerés folyamatát vizsgálja — s a megismerést illetőleg ez a lélektani kérdés —, hanem azokat az előfeltételeket, amelyek az ismeretet mint szemléletet, fogalmat és tételt lehetővé, jogossá és érvényessé teszik. Módszere nem lélektani, hanem transzcendentális, azaz transzcendentálékat, előfeltételeket kutató. (Mellékesen megjegyezhetjük itt, hogy szerzőnk nem ismeri a „transzcendens” és „transzcendentális” közti különbséget. Az angol filozófiára vonatkozó megállapításaiiban olvassuk, hogy pragmatisztikus jellegű „akkor is, ha a transzcendentálissal foglalkozik”; pedig nyilvánvalólag a transzcendenssel, az érzékfeletttel, tapasztalatontúlival való foglalkozásról lenne itt szó. Mentsége a szerzőnek, hogy ezt a két szót

a laikus használat összekeveri, sőt nem egészen határozott a két szó használata Kantnál sem. Viszont a mai filozófia éppen Kant alapján éles különbséget tesz transzcendens és transzcendentális közt.) A „gondolkozás lélektana“ és az „ismeretelmélet“ tehát Kantnál gyökeresen különbözött jelent, s Kant kutatásának egyik főterülete az ismeretelmélet, amelyben csakugyan foglalkozik az ismeret határainak kérdésével, amit azonban „rendőri őrködés“ jelzővel ellátni csak az tud, aki a kritikai filozófiát csak hírből ismeri. A kérdés itt az, hogy lehetséges-e a világ metafizikai magyarázata (kanti elnevezéssel „dogmatikai metafizika“) mint tudomány, azaz olyan ismeretrendszer, amelyet a szemlélet is igazol. A vizsgálat eredménye Kantnál az, hogy nem; s a dogmatikus metafizikát (antik természetbölcselek, továbbá Platon, Aristoteles, skolasztika, Descartes, Hobbes, Spinoza, Leibniz-Wolff stb.) természeti hajlamunkból következő fogalmi költeménynek mondja. Ezért nevezték Kantot a „mindent összeromboló“-nak, s ez az, amit szerzőnk úgy emleget, mint a gótika gondolatformáinak összerombolását, s Aristoteles entelechiának „egy pontba, a gondolkozó alanyba való összeszorulás“-át. A bölcselettörténész megállapítja aényt, hogy az újkori gondolatfejlődés Én-központúsága Descartes *cogito*-jával kezdődik, s a gondolkozó és a kiterjedt két szubsztancia metafizikájával folytatódik, amely mint racionális metafizika végül is Kanttól kap kemény kritikát, anélkül azonban, hogy ez a kemény kritika megsemmisíthetné a „tárgyi metafiziká“-t. A bölcselelő elme nem törődik azzal, hogy intuíciója csak „természeti hajlam“ s eredménye „fogalmi költemény“, s a metafizika fája Kant után még dúsabb lombot hajtott, egyrészt mint Fichte, Schelling, Hegel már nem szubjektív, tudatmetafizikája (Kant szellemében), hanem objektív jellegű metafizika, melyet a hegeli spekuláció túlkapásai után egy józan és tartalmatlan materializmus követ rövid időre, s éppúgy metafizika a maga vélt szigorú tudományosságában, mint a lenézett spekulatív idealizmus. Kant jelentősége az újkori filozófiában igen nagy, mert a gondolatfejlődés eszméit az empirizmus és racionalizmus irányából szintetizálta, s a további gondolkozóknak hatalmas ösztönzéseket adott. Szellemlilozófus szerzőnk (szellemtörté-

nésznek nem nevezhető, mert a „szellemtörténész“ nem veszi semmibe a tényeket, viszont a tények pozitivistá megállapításával meg nem elégedve szellemi összefüggésekben látja és láttatja meg őket) túlozza Kant jelentőségét, a prometheizmus irányában kiélezett, sőt, karrikírozott képet rajzol róla (vajjon kinek a hitelét rontja, Kantét vagy a saját-magáét?), s a königsbergi bölcs mint az újkori ember ideáltípusa, mint a megtestesült új Prometheus kerül szembe Istennel; szerzőnk szerint azt is mondhatnók: az „istenek“kel, vallással, értékekkel, amelyek munkássága nyomán árnyékokká halványodtak, szubjektíválódtak. Kant a szubjektív idealizmus határozott képviselője, ez igaz; de szubjektivizmusa sem az ismeretelméletben, sem az etikában, sem az esztétikában nem jelent relativizmust vagy individualizmust: minden téren hangsúlyozza az általánosság (vagy egyetemesség) és szükségképpeniség követelményét, az objektivizmust, amely ugyan nem metafizikai, hanem emberi objektivizmus, az emberi szellem objektivizmusa, mert meggyőződése, hogy csak ezt a szellemet ismerjük, mely minden emberben közös és közös szerkezetű. Ez az álláspont támadható, de karrikatúrával nem intézhető el. Hogy Kant nem volt az értékek szubjektivitását és relativitását valló sofista, arra éppen erkölcstana igen beszédes példa. A kanti etika alapfogalmai a jóakarát, szabadság, kötelesség, amelyeknek egységét, az erkölcsi cselekvést a morál transzcendentáléja, a kategorikus imperatívusz mint apriori tétel teszi lehetővé. Erkölcsi szabadságunk által vagyunk nemes személységek, az érzékfeletti világnak is polgárai, akik előtt a szentség ideálja áll. Hogy az érzelmek féktelenségét, csapongását Kant nem engedi meg, s hogy az erkölcsi cselekvésben uralkodni nem engedi őket, az igaz. De az észnek ez a diktatúrája csak sajátmagunk vágyai, szenvedélyei feletti uralmat jelent, s egyúttal felszabadulást az erkölcsi cselekvés irányában a jó megvalósítására, s minden ember szabadsága és emberi méltósága megbecsülésére. Kant erkölcstani tételét, hogy „a kötelesség nem tűr alkut“ (*Du kannst, denn du sollst*) szerintem nem lehet vitatni; s groteszk ötlet szerzőnk részéről ezzel kapcsolatban Németországról mint „a kötelesség fegyházá“-ról beszélni. S ha

szerinte „Kanttól Hegelen át egyenes út vezet napjaink totális államához“, akkor emlékeztetjük a szerzőt, hogy az ész diktatúrájának totális elgondolását a totális állam első programját a harmonikusnak vallott Hellas nagyszerű fia, Platon adta elő zseniális művében, a racionális állam remek rajzában, a Politeiában. És ha a harmonikus ember egyik jellemvonása, hogy a sorssal nem akar szembeszállni, mint a prometheusi, akkor harmonikusnak kell tartani Descartes-ot, aki azt vallotta programjául, hogy inkább magát akarja legyőzni, mint a sorsot, s ebben egy volt a sztoikusokkal, akiknek heroikus sorsvállalása mégis egészen más volt, mint az orosz lélek „nicsevo“ sorsvállalása.

Szerzőnk filozófiai megállapításainak további részével már rövidebben foglalkozhatunk. Leibniz egyszer harmonikus emberként szerepel, mint aki „a matematika végső ismereteit még keresztyén kegyességgel párosította“; máskor pedig az „atomizálódás metafizikájának írója“. Hol az ellentmondás feloldása? Átmeneti típus? Ugyanezt a kérdést tehetnők fel Newtont illetőleg, aki a harmonizmus képviselőjében Leibniz mellett szerepel, később pedig azt halljuk, hogy „az angolok voltak az elsők a tudománynak számanná süllyesztésében“. A matematikához meg a „mechanikai világkép“-hez pedig Newtonnak is volt egy kis köze. Pascal csak az első vonatkozásban szerepel mint harmonikus lélek, holott tudjuk, milyen vívódó természet volt; a fizika és matematika pedig neki is nem csekély közönnyel adósa.

Hobbest és Darwint az egyetemes harc gondolatában megelőzte a „harmonikus“ Herakleitos (aki az eon-tan egyik őse volna!).

Igaz ugyan, hogy Fichte az abszolút Énből levezette a világot bölcselkedése első szakaszában, de később pantheista lett, s egynek érezte magát a mindenséggel; a német nemzet sorsát híres Beszédeiben (1809) valóban kapcsolatba hozta az emberiség sorsával (s így az atomizálódás megszüntetése törekvése volt), másrészt prometheusi, hősi lélek volt minden ízében mindenkor. Gótika vagy prometheizmus? — kérdezzük szerzőnktől.

Nietzsche, aki igazi titáni individualista, relativista és

nihilista lélek, enyhébb ostorozást kap, mint Kant. Szerzőnk is tudja, hogy Nietzschenek lengyel ősei voltak, s mint szláv származású meg kellett, hogy őrizze szabadságszeretétét, az agyonszabályozástól, rendszertől, módszertől, a német pedantériától való irtózását. Atheizmusáért pedig Lutherék felelősek!

Ki felelős Marxért? A zsidó ősök racionalizmusa, Kant, Hegel és a kapitalizmus. S a kapitalizmusért, Kantért, Hegelért? Lutherék. S értük? A prometheusi eon.

Nem folytatjuk. Nyugati gondolkozásunktól idegen az eon-tan s a hozzá fűződő felületesség. E felületességre még csak egy példát emelünk ki. Szerzőnk szerint „Kétségbeesés, a lét ordító ínsége adja az egzisztencializmus (Heidegger, Jaspers) alapakkordját“. Megállapíthatjuk, hogy ennek a kétségbeesésnek, ínségnek vagy nyomorúságnak az egzisztencializmusban nyoma sincs. Van szó „szorongás“-ról, „gond“-ról, „kivetettség“-ről, „a halálba, a semmibe való kivetettségünk“-ről, de mi sem áll távolabb Heideggertől, mint a kétségbeesés. Az egzisztencializmus heroikus sorsvállalás, s azt tanítja, hogy az ember akkor igazán ember, ha „szorongó, hallgatag elszántsággal egyedül van a kivetettségben“.

Nincs helye itt, hogy szerzőnk messianizmusával, helyesebben az orosz messianizmussal vitázzunk. A nyugati filozófia a keleti tükörben torz képet mutatott, de ebben a tükör és felületes készítője hibás. Vagy szerzőnk csak kezelője a tükörnek, s igaza volna abban, hogy a nyugati és keleti szellem két világ, s a nyugati kultúra méreg a keleti (orosz) lélek számára? A kettős kérdés első részére vonatkozólag véleményünk az, hogy a nyugati és keleti szellem különbözik egymástól, de nem két világ, csak változata az *egy* emberi szellemnek. A kérdés második részében külön probléma lap-pang, amelynek vizsgálata kívül esik fejtegetésünk keretén. A nyugati filozófia ilyen rajzát azonban vissza kellett utasítanunk.

Trócsányi Dezső.

TUDOMÁNYOS IRODALOM

Béla Zolnai

Le hongrois parmi les langues de l'Europe. Budapest, „Nouvelle Revue de Hongrie“. 1940. 20. l.

Zolnai Béla

A magyar biedermeier. Franklin. 198 l.

Pukánszky Béla

Német polgárság magyar földön. Franklin. 217 l.

Halasy-Nagy József
Ember és Világ. Budapest, Egyetemi Nyomda. 251 l.

Halasy-Nagy József
Magyar önismeret. Politikai olvasókönyv önmagukat kereső magyarok számára. Franklin. 169 l.

Marót Károly

Fejezetek a magyar néprajz módszertanához. Budapest, 1940. 53. l.

Mátrai László

Élmény és mű. Budapest, 1940
Egyetemi Nyomda. 200. l.

Kardos Tibor

Mátyás király és a humanizmus. Különlenyomat a „Mátyás Király Emlékkönyv“-ből. Budapest, Franklin-Társulat. 105 l.

Trócsányi György

Nemzeti önismeretre törekvés. Különlenyomat a Társadalomtudomány 1940. évi 4. számából. Budapest, 1940. 59. l.

Tarcsay Izabella

Pszichodiagnosztika. A Rorschach-vizsgálat és klinikai alkalmazása. Budapest, Eggenberger. 235. l.

Trócsányi Dezső

Bölcsészettörténelem. Theologiai Kéziratkönyvek. 1939. Pápa. 474. l.

Eckhart Ferenc

A szentkorona-eszme története. Magyar Tud. Akadémia. 1941. 356. l.

Husztai Dénes

Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. Magyar Tud. Akadémia 1941, 128 l.

Mitrovics Gyula

A műalkotás szemlélete. Budapest, 1940, Rózsavölgyi. 334 l. 43 képes melléklet.

Hevesy Iván

Magyar Tájékek. Nagy 8-r. Gyoma, Kner J. könyvnyomdája.

Joó Tibor

Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi könyvtárban. Az Orsz. Széchényi könyvtár kiadványai. 1940. Budapest. 27 l.

Frideczky József

A barokk Róma Szentje. Képek kalazanci Szent József életéből és korából. Budapest, Szent István Társulat. 1939. 337 l.

Joó Tibor

A magyar nemzetszemle. Franklin-Társulat, Budapest. 219 l.

Marót Károly

A magyar néprajzi kutatás feladatai. Budapest, 1940. 37 l.

TARTALOM.

	Lap
Zolnai Béla: Erdély Egyeteme	3
Sziva József: Pesszimizmus, részvét, szeretet. Jelentés a leg- újabb német irodalom tárgyában	15
Orsós Margit: Az idill. — Egy műfaj változatai a német irodalomban.	196
Trócsányi Dezső: A nyugati filozófia keleti tükörben	263

MINERVA - KÖNYVTÁR

1. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. 1924. (Elfogyott.)
2. Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában 1925. (Elfogyott.)
3. Zolnai Béla: A látható nyelv. 1926. 2.— P.
4. Becker, C. H. porosz kultuszminiszter és Szekfű Gyula: Gragger Róbert emléke zete. 1927. 2.— P.
5. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. 1927. (Elfogyott.)
6. Máté Károly: A magyar önéletírás kezdetei. 1927. 2.— P.
7. Szerb Antal: Az udvari ember. 1927. 2.— P.
8. Fábián István: A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetői. 1927. 1.— P.
9. Eckhardt Sándor: Sicambria. 1927. 2.— P.
10. Faludi János: Dudith András és a francia humanisták. 1928. 2.— P.
11. Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. 1928. 2.— P.
12. Nagy József: Kornis Gyula, mint kultúrpolitikus. 1928. 2.— P.
13. Prohászka Lajos: Vallás és kultúra. 1928. 2.— P.
14. Zolnai Béla: Balassi és a platonizmus. 1928. 2.— P.
15. Tóth Béla: Rousseauista politikusok. 1928. 2.— P.
16. Keresztury Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. 1928. 2.— P.
17. Weszely Ödön: Pedagógiai alapfogalmak változása. 1928. 2.— P.
18. Szerb Antal: Magyar preromantika. 1929. 2.— P.
19. Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párizsban. 1929. 2.— P.
20. Zolnai Béla: Körmondát és tiráda. 1929. 2.— P.
21. Weszely Ödön: Az egyetem eszméje és típusai. 1929. 2.— P.
22. Farkas Gyula: Romános-romántos-romantikus. 1929. 2.— P.
23. Huszti József: Janus Pannonius és Anjou René. 1929. 2.— P.
24. Máté Károly: Sajtó és tudomány. 1929. 2.— P.
25. Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak, II. kiadás. 1931. Vásznon kötésben 10.— P.
26. Kastner Jenő: Együgyű lelkek tüköre. 1929. 2. P.
27. Eckhardt Sándor: Az utolsó virágének. 1930. 2.— P.
28. Nagy József: Gróf Klebelsberg Kuno mint publicista. 1930. 2.— P.
29. Zolnai Béla: Mikes Kelemen. 1930. 2.— P.
30. Máté Károly: A könyv morfológiája. 1930. 2.— P.
31. Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok. 1930. 2.— P.
32. Turóczy-Trostler József: Az országokban való sok romlásoknak okairól. 1930. 2.— P.
33. Becker, C. H. volt porosz kultuszminiszter: Nemzeti öntudat és a nemzetközi megértés. 1931. 2.— P.
34. Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban. 1931. 2. P.
35. Kardos Tibor: A laikus mozgalom magyar bibliája. 1931. 2.— P.
36. Kardos Tibor: Callimachus. 1931. 2.— P.
37. Eckhardt Sándor: Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. 1932. 2.— P.
38. Pukánszky Béla: Hegel és magyar közönsége. 1932. 2.— P.
39. Ligeti Lajos: A magyarság keleti kapcsolatai. 1932. 2.— P.
40. Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. 1932. 2.— P.
41. Hankiss János: Nemzetkép és irodalomkutatás. 1932. 2.— P.
42. Györy János: A kereszténység védőbástyája. 1933. 2.— P.
43. Turóczy-Trostler József: Magyar cartesianusok. 1933. 2.— P.
44. Halasy-Nagy József: Pauler Ákos 1876—1933. 1933. 2.— P.
45. Zolnai Béla: A janzenizmus európai útja. 1933. 2.— P.
46. Birkás Géza: Mistral és a magyarok. 1933. 2.— P.
47. Mayer Erzsébet: Az ifjú önérzet a renaissance korában. 1935. 2.— P.
48. Juhász Gergely: Klopstock magyar utókora. 1935. 2.— P.
49. Halasy-Nagy József: A fiatal Dilthey. 1934. 2.— P.
50. Prohászka Lajos: A Vándor és a Bujdosó.
51. Zolnai Béla: A gallikanizmus magyarországi visszhangja. 1934. 2.— P.
52. Noszlopi László: A szellem vádlója. Ludwig Klages filozófiája. 2.— P.
53. Kardos Tibor: Az Albertiek édenkertje.
54. Zolnai Béla: Szavak sorsa, magyar gondolatformák. 2.— P.

101. Szöllősy Klára: A zeneművés. 2.— P. (Elfogyott.)
102. Horvát Edith: Biedermeier-életképek. 2.— P.
103. Schmidt Ilona: A német romantika magyar kritikája. 2.— P.
104. Dömötör Tekla: A passiójáték. 2.— P.
105. Bátfői Dagmár: A heroizmus az újabb német irodalomban. 2.— P. (Elfogyott.)
106. Pogány Zsuzsa: Nőemancipáció. 2.— P.
107. Kerekes Sándor: Lönnitzi Meltzl Hugó. 2.— P.
108. Mayer Ilona: A német udvari költészet a 18. században. 2.— P.
109. Czigler Abel: Felső-őri Pyrker János László. 2.— P.
110. Dukony Mária: Az Alföld a német irodalomban. 2.— P.
111. Szekrényessy Margit: Romantika. 2.— P.
112. Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben. 2.— P.
113. Kepp Marianne: Romy Károly György Göttingában. 2.— P.
114. Grünsfeld Miksa: Az utópia. 2.— P.
115. Reisner Valéria: Magyar színészek Bécsben. 2.— P.
116. Szent-Királyi Margit: H. G. Bretschneider első budai évei. 2.— P.
117. Dombay Klára: Apologetikus történetiszemlélet. 2.— P.
118. Angyal Endre: Theatrum Mundi. 2.— P.
119. Szabolcs Ferenc: A nemzeti játékszín eszméje. 2.— P.
120. Koczogh Ákos: Expresszionizmus. 2.— P.
121. Friedmann Ilona: Heine utókora. 2.— P.
122. Hajabáts Márta: Árpádházi Szent Erzsébet hagyománya a német irodalomban. 2.— P.
123. Kolos István: Gróf Mailáth János (1786—1855). 2.— P.
124. Németh Sára: Kolbenheyer Móric. 2.— P.
125. Lengyel Béla: Nietzsche magyar utókora. 2.— P.
126. Robitzek Márta: Saphir Gottlieb Móric. 2.— P.
127. Blázy László: A Megváltó képe. 2.— P.
128. Vajda Ilona: Batsányi János és Baumberg Gabriella. 2.— P.
129. Magyar László: A német munkásirodalom története. 2.— P.
130. Sashegyi Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1830. 2.— P.
131. Markó Ilona: II. József és az erdélyi szászok. 2.— P.
132. Várkonyi Margit: A romantikus regény.
133. Lakos Sándor: Tessedik Sámuel és a német szellemi élet.
134. Istóka Dezsőné Mein Rózsa: A generációs regény.

A MINERVA 1922—1940. I—XIX. teljes évfolyamai
előfizetőnek 90 P, könyvkereskedésben 140 P.

Megrendelhető:

Danubia Könyvkiadó, Budapest, IV., Apponyi-tér 1.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT
A nyomdáért felelős: Mészáros József.